

Agencija za odgoj i obrazovanje
Education and Teacher Training Agency

Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću

Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti

Agencija za odgoj i obrazovanje
Education and Teacher Training Agency

NAKLADNIK

Agencija za odgoj i obrazovanje
Donje Svetice 38, 10000 Zagreb
www.azoo.hr

ZA NAKLADNIKA

Vinko Filipović

© Agencija za odgoj i obrazovanje

UREDNIKA

Marijana Marinović

LEKTURA

Jadranka Brnčić

NASLOVNICA

Iva Čular, Studio grafičkih ideja

GRAFIČKA PRIPREMA

Studio grafičkih ideja

TISAK

Tiskara Zelina, Sv. I. Zelina

ISBN 953-7290-10-7

ISBN 978953-7290-10-8

Pripremljeno u Agenciji za odgoj i obrazovanje
Tiskano u Hrvatskoj 2008.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 676595
ISBN 987-953-7290-10-8

UDK 371.3:94
329.73(497.5)''18''

NACIONALNI POKRET U HRVATSKOJ U 19. STOLJEĆU

Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti

Agencija za odgoj i obrazovanje

Zagreb, 2008.

Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti

“Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću”

Poreč, hotel “Parentium”, 25. - 28. ožujka 2008.

Utorak, 25. ožujka 2008.

Dolazak sudionica/ka u poslijepodnevnim satima
20:30 Sastanak članova Pripremnog odbora i predavača

Srijeda, 26. ožujka 2008.

RAD U PLENUMU (Kongresna dvorana)

9:00-9:45 Svečano otvaranje skupa
Vinko Filipović, ravnatelj Agencije za odgoj i obrazovanje
mr. sc. Marijana Marinović, viša savjetnica za nastavu povijesti u Agenciji za odgoj i obrazovanje
Prigodni glazbeni program — učenici Osnovne glazbene škole “Slavka Zlatića”, Poreč

PLENARNA PRIOPĆENJA

10:15-13:00 mr. sc. Marijana Marinović, *Povijesne osobe i poučavanje vrednota*
akademik Nikša Stančić, *Ljudevit Gaj — od svehrvatstva do ilirstva*
mr. sc. Tvrtko Božić, *Dr. Dinko Vitezić — krčki prosvjetitelj i preporoditelj*

12:00-16:00 dr. sc. Željko Holjevac, *Stajališta Josipa Pliverića o pravnoj prirodi hrvatsko-ugarske zajednice u doba dualizma*
Timur Križak, *Umjetnice na slici Vlahe Bukovca Hrvatski narodni preporod*

16:00-18:45 dr. sc. Marko Trogrlić, *Politička misao Mihovila Pavlinovića*
dr. sc. Josip Vrandečić, *Život i djelo Antonia Bajamontija*
dr. sc. Nevio Šetić, *Uloga Matka Mandića, Vjekoslava Spinčića i Matka Laginje u narodnom pokretu u Istri u drugoj polovici 19. stoljeća*
dr. sc. Jasna Turkalj, *Ideologija Ante Starčevića u pravaškim humorističko-satiričkim listovima druge polovice 19. stoljeća*
mr. sc. Dunja Modrić Blivajs, *Izidor Kršnjavi — promicatelj hrvatske kulture i školstva*

Četvrtak, 27. ožujka 2008.

TERENSKI RAD

Prva skupina: Terenski rad u Istri (*Baderna — Tinjan — Sv. Petar u šumi — Žminj*

Kanfanar — Dvigrad — Poreč); voditelj: Miranda Damjanić, prof.

8:00 Polazak ispred hotela "Parentium"

Druga skupina: Terenski rad u Istri (*Rakotule — Beram — Pazin — Motovun — Poreč*);

voditelj mr. sc. Daniel Bogešić

8:30 Polazak ispred hotela "Parentium"

Treća skupina: Terenski rad u Istri (*Poreč — Motovun — Buzet — Roč — Hum*);

voditelj mr.sc. Marino Baldini

8:15 Polazak ispred hotela "Parentium"

Četvrta skupina: Terenski rad u Istri (*Poreč — Sv. Lovreč — Linski kanal — Rovinj —*

Kanfanar — Dvigrad); voditelj Žarko Berić, prof.

8:30 Polazak ispred hotela "Parentium"

Peta skupina: Terenski rad u Istri (*Poreč — Novigrad — Buje — Grožnjan — Oprtalj*);

voditelj Vladimir Torbica, prof.

8:00 Polazak ispred hotela "Parentium"

19:00 Povratak svih skupina u hotel "Parentium"

Petak, 28. ožujka 2008.

RADIONICE — PRIMJERI IZ NASTAVNE PRAKSE

8:00-10:45 Igor Dobrić, *Izvanškolske mogućnosti učenja — dr. Juraj Dobrila i narodni preporod u Istri*
Smiljana Lazić Marinković, *Samostalni istraživački rad učenika — Herman Bollé i Obrtna škola u*
Zagrebu

Jagoda Krešić, *Projektna nastava — Hrvatska narodna čitaonica u Metkoviću 1873. godine*

Karmen Perković, *Igrokaz u nastavi povijesti — Znameniti Ilirci i njihov doprinos buđenju*
nacionalne svijesti

Melita Jesih Matic, *Uključivanje povijesti škole u nastavni program — Juraj Haulik*

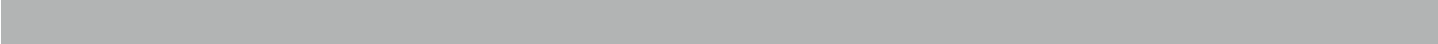
11:00-12:00 Izvješća o terenskom radu

12:00-13:00 Rasprava u plenumu

13:00-14:00 Zaključci skupa — poruke

Zatvaranje stručno-znanstvenog skupa

Završna riječ

Zahvaljujući velikome trudu i radu savjetnika i vanjskih suradnika Agencije za odgoj i obrazovanje, pred nama je i treći svezak Zbornika. Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti održan je u Poreču od 25. do 28. ožujka 2008. godine s temom: *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, čime se nastavlja niz stručno-znanstvenih skupova za učitelje i nastavnike povijesti pod zajedničkim nazivom *Povijesno naslijeđe i formiranje nacionalnog identiteta*.

Posljednjih desetljeća se u gotovo svim europskim državama kao temeljni zadatak poučavanja povijesti u školama ističe oblikovanje nacionalnog identiteta. Istodobno, pitanje nacionalne integracije postaje jedno od najživotnijih i najizazovnijih istraživačkih pitanja suvremene historiografije u mnogim europskim zemljama. Trendovi historiografije intenzivno se mijenjaju. A nove teme donose nove spoznaje i nove načine učenja povijesti. U skladu s tim i nastavni programi u čijem je središtu upravo oblikovanje nacionalnog identiteta, mijenjaju se i usklađuju tražeći odgovore te pokušavajući pronaći putove za razvoj pozitivnih utjecaja. Pritom, nastavne metode koje stavljaju naglasak samo na obrazovnu dimenziju više nisu u prvom planu u suvremenim školama. Moderna nastava povijesti traži odmak od neutralnog prijenosa "golih" činjenica i stavlja težište na prijenos moralnih vrednota zajedno s obrazovnim ciljevima. Posebno velike mogućnosti u poučavanju vrednota, tvrde znanstvenici, otvaraju se u nastavi povijesti kroz govor o životu i djelovanju povijesnih osoba. Stoga smo odlučili kompleksni proces nacionalne integracije u 19. stoljeću, koji je omogućio prerastanje etničke u nacionalnu svijest i povezivanje nacionalnog područja u jedinstvenu cjelinu, pratiti kroz političku, nacionalnu i državotvornu djelatnost istaknutih povijesnih osoba.

Područje zemljopisne Istre od sredine 19. do sredine 20. stoljeća bilo je poznato kao područje u kojem se nacionalno integracijska i državotvorna misao istarskih Hrvata intenzivno izgrađivala. Među najistaknutije nositelje ove misli idu: Juraj Dobrila, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Matko Laginja i drugi. Upravo zahvaljujući pojedincima koji su bili spremni očuvati, graditi i isticati nacionalni identitet, nacionalna svijest živi i traje u ljudima. U gotovo stotinu godina u Istri možemo pratiti pokušaje skladnoga i tolerantnoga suživota njezinih stanovnika, kao i nailaziti na sukobe, nerazumijevanja i netoleranciju. Sve se to zbivalo u tijeku žilave borbe triju naroda u Istri za vlastito pravo na samoodređenje. O tome svjedoče rezultati istraživanja hrvatske povijesne znanosti. U kontekstu tih istraživanja danas je još uvijek ostala neistražena tema ukupne povezanosti istarskih Hrvata s ostalim dijelovima hrvatskoga nacionalnog područja tijekom dugog procesa integracije. Upravo su iz ovih razloga Istra i Poreč izabrani kao mjesto održavanja Trećega hrvatskog simpozija o nastavi povijesti s temom povijesnog naslijeđa i oblikovanja nacionalnog identiteta.

Oko 270 učitelja i nastavnika osnovnih i srednjih škola iz cijele Hrvatske sudjelovalo je na simpoziju i slušalo vrlo dobra izlaganja naših uglednih znanstvenika te raspravljalo o ulozi koju ima povijesna znanost i nastava povijesti u oblikovanju nacionalnog identiteta u mladima. Iskustva koja su iznijeli pojedini nastavnici, primjerima iz nastavne prakse, pokazala su mogućnosti implementacije novih spoznaja, razmišljanja, nastavnih metoda i strategija u nastavu povijesti.

Prvi dio zbornika koji je pred vama sadrži znanstvene priloge sa simpozija. Napisali su ih znanstvenici i profesori s Filozofskih fakulteta u Puli, Zagrebu i Splitu, znanstvenici iz Hrvatskog instituta za povijest te viši savjetnici iz Agencije za odgoj i obrazovanje. Radovi imaju svrhu obogatiti znanja i kompetencije nastavnika povijesti te u razredu biti izvor za upoznavanje učenika s povijesnim osobama koje naglašeno vrednujemo (uglavnom pozitivno, premda kadikad i negativno), a koje ispunjavaju integrativnu, identifikacijsku i odredbenu funkciju unutar naše zajednice.

U drugom dijelu zbornika nalaze se prilozi koje su pripremili nastavnici praktičari. Novi pristupi poučavanju povijesti u školama postaju veliki izazov za nastavnike. Određene teme donose nove načine učenja i poseban pristup sadržajima nastavnog programa. Stručni radovi nastavnika pokazuju kako se pojedini nastavnici suočavaju s tim izazovima i kakvo je trenutno stanje u nastavi povijesti.

Određene sadržaje u ovoj knjizi pojedini će čitatelji prepoznati kao nešto im već dobro poznato, drugima će biti krajnje inovativni, a u nekima će pobuditi pitanja zbog određenih ograničenja s kojima su suočeni. Pokušali smo održati ravnotežu. Nadamo se da će ovaj zbornik nastavnicima otvoriti nove perspektive, potaknuti nove ideje za nastavne sadržaje i metodologiju te poslužiti kao popratni materijal za realizaciju programa povijesti.

Koristimo ovu prigodu da se iskreno zahvalimo svim suradnicima i sudionicima na vrlo dobroj suradnji u organizaciji i realizaciji simpozija. Osobiti se zahvaljujemo ravnateljici Turističko-ugostiteljske škole "Antona Štifanića" u Poreču Vesni Baranašić, profesoricama Blaženki Brkić i Rozani Rakovac u istoj školi te ravnateljici Glazbene škole "Slavka Zlatića" u Poreču Sanji Radetić Fatorić i njezinim učenicima na angažmanu u pripremi i organizaciji aktivnosti koje su se događale u hotelu "Parentium" u Poreču. Također, zahvaljujemo ravnateljima škola domaćina terenske nastave Josipu Šikliću, Radenku Matijašecu i Davorki Parmač te njihovim nastavnicima na financijskoj potpori, profesionalizmu i iznimnoj susretljivosti i gostoljubivosti kojom su dočekali goste, čime su pridonijeli da se sudionici osjećaju dobrodošlo i da im boravak u školama bude poseban doživljaj.

Zahvaljujemo se također županiji Ličko-senjskoj, općini Žminj te gradovima Rovinju i Novigradu na financijskoj potpori za realizaciju terenske nastave u Istri, a također voditeljima i predavačima na terenskoj nastavi Vladimiru Torbici, Žarku Beriću, Danielu Bogešiću, Marinu Baldiniju, Mirandi Damjanić, Damiru Matoševiću, Ivanu Matejčiću i Eleni Uljančić Vekić.

Urednica

POVIJESNE OSOBE I POUČAVANJE VREDNOTA

U posljednja dva desetljeća pojavio se ponovno interes za poučavanje vrednota u školama (pojam “vrednote” korelativan je s njemačkim *Werte* i engleskim *values*). Vrednote u mnogo čemu određuju čovjeka u individualnom i općem smislu. Njima je prožeto čovjekovo sveukupno djelovanje, svaka individualna odluka, akcija, kao i stil života njegove zajednice kao izraz sveukupnog postojanja i djelovanja (Janković 1998). Iako je sam pojam vrednote relativno nov u obrazovanju, njegov smisao i sadržaj istovjetan je antičkim pojmovima vrlina ili kreposti. Stoga se, sve do kraja 19. stoljeća, vrednote proučavaju u okviru filozofske znanstvene misli. U 20. stoljeću one dobivaju posebno mjesto u znanostima koje se bave čovjekom — sociologiji, antropologiji, etnologiji, povijesti, psihologiji i nizu drugih posebnih područja humanističkoga znanstvenog kruga.

Krajem proteklog stoljeća vrednote postaju jedna od najznačajnijih sastavnica interkulturalnog obrazovanja. Mnogostruki su razlozi koji objašnjavaju ovu novu situaciju. S jedne strane, suvremena su društva suočena s brojnim problemima kao što su širenje nasilja, sve veća netolerancija i sve veći fanatizam, zatim dugotrajni ratovi, terorizam i politička ubojstva. Niti naša zemlja nije pošteđena ovih pojava. Mediji nas svakodnevno o njima izvještavaju. S druge strane, nova znanstvena otkrića i tehnologije, informatizacija i sve brže umnožavanje informacija, kao i sve brojniji mediji koji su svima dostupni zamućuju dosad pouzdane sudove. Pojava potrošačkog društva i profita povlači za sobom nova iskušenja, postavlja pred čovjeka nove i složenije zahtjeve na koje teško može odgovoriti (Legrand 2001). Riječ je o postmodernom vremenu u kojemu gledamo kako socijalni i kulturni procesi ubrzano mijenjaju svijet, suočavamo se s novim kulturama i stilovima života i pritom proživljavamo duhovne potrebe. Preispitivanje vrednota i potraga za sigurnošću dovode do pojave različitih oblika fanatizma poput rasizma, nacionalizma i misticizma. Temeljne moralne vrednote kao što su autonomija, odgovornost, suradnja, solidarnost, velikodušnost, domoljublje, vjernost, poštovanje dobara i poštovanje života, vrednote za koje se do jučer smatralo da se razumiju same po sebi, danas predstavljaju problem. Stoga, primarni izazov i zadaća u vremenu globalizacije postaje izgradnja pluralnoga, ali i zajedničkoga demokratskoga društva te povratak izvornim moralnim i kulturnim vrednotama ili vrijednostima. Škola ne može uzmaknuti pred tim pojavama. Danas u svijetu postaje jasno da opće prihvaćene vrednote, kao zajednička dobra kulture i odgoja, treba vezati upravo uz odgoj i obrazovanje u školama. Obitelj i prirodna sredina su vrlo važni, ali i škola mora dati svoj doprinos u razvijanju moralnih vrednota kod mladih. Ona ne može biti neutralni promatrač. O vrednotama treba raspravljati ne samo u obitelji nego i u školama i na sveučilištima. U školske kurikulume i nastavne programe pojedinih predmeta vraća se obveza poučavanja morala i formiranja učeničkog karaktera.

Povijest poučavanja moralnih vrednota u školama

Kada je i zašto poučavanje o vrednotama potisnuto iz škola? Svima je dobro poznata činjenica da je poučavanje o vrednotama prisutno u školama od samih njezinih početaka. Obrazovanje je oduvijek imalo svoja dva velika cilja: prenijeti znanje i vještine te pomoći mladim ljudima da postanu dobri ljudi, da se jasno znaju odrediti prema dobru i zlu. Djelujući u tom smjeru moralne vrednote u školama razvijale su se kroz uvođenje discipline u radu i ponašanju,

kroz sadržaje u nastavnim programima te kroz osobni primjer učitelja. Do sredine 20. stoljeća moralni odgoj bio je na počasnom mjestu u nastavnim programima većine škola. Legrand nas u svojoj knjizi *Moralna izobrazba danas* podsjeća na uvjete u kojima se živjelo u školi prije 1945. godine. Konformizam, krutost, gotovo vojnička disciplina u dvorištu, u hodnicima i razredu, izvanjski znakovi poštovanja hijerarhije koje je dio bio učitelj, javne nagrade i tjelesne kazne te savjesno održavanje zgrada bili su svakodnevni prizor školskog života.

Nakon Drugoga svjetskoga rata škole se pod utjecajem snažnog razvoja znanosti naglo mijenjaju. Kritički racionalizam postaje filozofska referenca svjetovnosti. Racionalističko shvaćanje imalo je za posljedicu ideju prema kojoj svjetovna škola mora prije svega uvažavati pravo djeteta na njegov puni intelektualni razvoj, tj. mora se odreći svake indoktrinacije i omogućiti mu da se tako razvija da postane sposobnim učiniti osobni izbor kad taj izbor postane psihički moguć (Legrand 2001: 58). Ova ideja se snažno ukorijenila u javno mnijenje i među stručnjacima za obrazovanje. Roditelji biraju školu iz pragmatičnih i socioloških razloga, vrednuju intelektualnu pouku potrebnu da se dobije određena diploma i školsku klimu koja pogoduje učenju. Korisne spoznaje su ono što se uči tj. ono što se pamti, a ne opća metoda koja se sastoji od stvaralaštva, zajedničkog istraživanja i kritičkog duha. Pojedini istaknuti filozofi i teoretičari obrazovanja podupirali su ovakva razmišljanja. Tako je Jean-Claude Milner u Francuskoj zastupao stajalište: “Škola je tu da prenosi znanje; nije joj dužnost da se zanima za osoblje i međuljudske odnose” (Legrand 2001: 13). Nil Postman je bio pobornik takvih zamisli u Sjedinjenim Američkim Državama: “Škola nije ustrojena tako da u očima djece opravdava vrijednost svojeg poučavanja ili da nadoknadi ono što su roditelji propustili. Škola pruža uslugu, a ne religiju... Škola nije obitelj...” (Legrand 2001: 13). Mnogi su se školski službeni tekstovi zasnivali na tome. Svjetovnost škole sastojala se u uzdržavanju od poučavanja vrednota u korist intelektualnog poučavanja.

Naglašavanje individualizma i brzo rastući pluralizam zapadnih društava išli su također u prilog ovakvom razvoju škola. U 60-im i 70-im godinama individualizam koji slavi neovisnost i subjektivnost osobnih vrednota te stavlja naglasak na individualna prava i slobodu, pokolebao je vjeru u opće prihvaćene norme ponašanja i potaknuo ljude da se bave sami sobom i zadovoljenjem osobnih interesa. Individualistički duh oslabio je društvenu odgovornost te zalaganje i rad za opće dobro. Konačno, narastajući pluralizam zapadnih društava postao je velika prepreka u postizanju suglasnosti oko pitanja ponovnog uvođenja poučavanja vrijednosti u školama. Naime, pluralističko društvo, s različitim kulturama i subkulturama, otvara pitanje čije vrijednosti treba nanovo poučavati (Lickona 1993).

Krajem 70-ih godina u stručnim krugovima ponovno se počinje raspravljati o poučavanju vrednota u školi. Javlja se rasprava o tome kako obrazlagati moralne vrednote i kako rješavati moralne dileme. Pritom se naročito ističe individualizam ovog vremena te naglašava da poučavanje vrednota ne znači i njihovo nametanje, već se shvaća kao osposobljavanje mladih da putem moralnog rasuđivanja mogu sami slobodno prosuditi koje su vrednote važnije od drugih. Ove rasprave značile su svakako doprinos moralnom odgoju, ali su otvorile i nova pitanja. Obrazlaganje vrednota, iako metodološki bogato, nije u dovoljnoj mjeri razlikovalo osobna opredjeljenja od općeprihvaćenih društvenih vrednota. Moralno rasuđivanje, iako je nužno, nije dovoljno pri formiranju dobrog karaktera mladih te podcjenjuje ulogu škole kao važnog čimbenika u promicanju vrednota — tvrdili su stručnjaci.

Od devedesetih godina teoretičari obrazovanja i javno mnijenje — svjesni duboke moralne krize društva, raspada obitelji, propadanja uljudnosti, nestanka humanosti u svakodnevnom životu te bezgranične pohlepe za novcem i lagodnim životom — ponovno propituju svrhu postojanja škola, njezine ciljeve i zadaće. Postavlja se zahtjev da škole ponovno postanu središte formiranja “dobrog karaktera” u mladima, dakle mjesta ne samo intelektualnog, već i moralnog odgoja, ali u novim oblicima. U većini škola u zapadnim društvima poučavanje vrednota je danas sastavni dio kurikuluma.

Poučavanje vrednota u suvremenim školama

Poučavanje vrednota u suvremenim školama uključuje temeljitije ispitivanje o vrednotama općenito, osobito moralnim te njihovo ugrađivanje u ciljeve pojedinih školskih predmeta i njihove programe. Škola nije samo prostor za uravnoteženo prenošenje znanja i vještina iz brojnih područja znanosti i ljudskog iskustva, nego i prihvaćanje određenih vrednota koje su sastavni dio kulture kojoj pojedinac pripada, što uključuje razvijanje kritičnosti, kreativnosti, humanosti, sposobnosti pronalaženja konstruktivnih rješenja brojnih problema uz punu odgovornost samostalne osobe.

Praktična briga za poučavanje vrednota u Sjedinjenim Američkim Državama uspostavlja nov pristup odgoju mladih nazvan *character education*. Izraz se upotrebljava za opis poučavanja mladih na način koji će im pomoći da se razviju kao osobe i kao društvena bića. Pojmovi koji se vezuju uz taj izraz uključuju društveno i emotivno učenje, moralno rasuđivanje, razvoj spoznaje, životne vještine, zdravstveni odgoj, kritičko mišljenje, sprečavanje nasilja, posredovanje u sukobima i mirno rješavanje sukoba. Ovaj oblik odgoja uključuje poučavanje mladih vrednotama kao što su poštenje, pravednost, hrabrost, velikodušnost, samokontrola, jednakost i poštovanje drugih. Njegov je cilj pomoć mladima da se razviju u etične, moralno odgovorne, samodisciplinirane odrasle osobe koje se kao takve uključuju u širu zajednicu i postaju odgovornim članovima društva. Od učitelja se traži da školu izgrade u moralnu zajednicu, poticanjem moralnog ponašanja, podržavanjem demokracije u razredu, poučavanjem temeljnih vrednota kroz nastavni program svih predmeta, naglašavanjem suradničkog učenja i zajedničkim rješavanjem sukoba te poticanjem suradnje i brige jednih za druge i izvan škole.

U pojedinim zemljama Europske unije poučavanje vrednota ponovno se pojavilo u školama kao *gradanski odgoj*. Unutar škola možemo ga pratiti na tri razine: kao školski predmet, na razini kurikulumu (razina cjelokupnog života i djelovanja škole) i na razini međupredmetnog povezivanja ili integracije (radi se o povezivanju nastavnih tema i sadržaja uključenih u različite nastavne predmete). Tako u posljednjem stavku uvoda u nastavne programe i uputa za osnovnu školu iz 1985. godine u Francuskoj stoji:

U životu u školi i nastavi kultivirat će se vrline koje utemeljuju civilizirano i demokratsko društvo: potraga za istinom i vjera u ljudski um, intelektualna strogost i smisao za odgovornost, poštovanje sebe i drugoga, duh solidarnosti i suradnje, odbacivanje rasizma, priznanje univerzalnoga prisutnog u raznim kulturama, ljubav za Francusku koja se podudara s predanošću slobodi, jednakosti i bratstvu” (Legrand 2001: 53).

Tekst podsjeća na dvije glavne sastavnice moralne svijesti: univerzalnost i slobodu, u kojem *vjera u ljudski um* izrijeком uspostavlja cjelinu utvrđenih ciljeva. Moralna funkcija javne škole ponovno dobiva svoje izgubljeno mjesto.

Ne postoji jedinstveni “recept” za učinkovit moralni odgoj, odgoj karaktera, ili poučavanje vrednota, tvrde stručnjaci. U Sjedinjenim Američkim Državama postoje neka osnovna načela kojih se škole i učitelji trebaju pridržavati. Troje istaknutih američkih znanstvenika na području obrazovanja Thomas Lickona, Erick Schaps i Catherine Lewis, ponudili su sustručnjacima, školama i učiteljima 11 načela koji bi im trebali služiti kao kriteriji što ih njihove ustanove, ali i druge grupe, mogu koristiti pri planiranju odgoja mladih, kao i za vrednovanje odgovarajućih programa, knjiga i kurikulumu. U nastavnoj praksi ova načela traže od učitelja sljedeće:

Da promoviraju temeljne etičke vrednote kao osnovu dobrog karaktera jer odgoj polazi od pretpostavke da postoje univerzalne temeljne etičke vrijednosti — briga za druge, poštenje, iskrenost, odgovornost, samopoštovanje i poštovanje drugih — koji čine osnovu dobrog karaktera. Škola koja vodi brigu o odgoju mladih eksplicitno imenuje te vrednote i stoji iza njih. Širi ih na sve članove školske zajednice, opisuje ih u obliku konkretnog ponašanja koje se može uočiti, ima uzore za te vrednote, proučava ih i raspravlja o njima, ugrađuje ih u svoj etički kodeks kao temelj međuljudskih odnosa u školi i podržava ih na taj način da svi članovi škole budu odgovorni za svoje ponašanje u njihovu duhu. U školi posvećenoj moralnom odgoju ove osnovne vrednote smatraju se obvezatnima. Ugrađuju se u savjest pojedinaca i cijele zajednice.

Učitelji moraju biti svjesni da *“karakter” obuhvaća mišljenje, osjećaje i ponašanje pojedinca*. Dobar karakter sastoji se od razumijevanja, brige za druge i djelovanje u duhu temeljnih etičkih vrijednosti. Škola svojim djelovanjem treba pomoći učenicima da znaju što znači dobro, da to cijene i u skladu s tim se ponašaju. Kako mladi s vremenom izgrađuju svoj karakter oni razvijaju sve profinjenije razumijevanje temeljnih vrednota, dublju odanost tim vrednotama i sve jaču tendenciju ponašanja u skladu s njima.

Moralni odgoj traži svjestan, aktivan i sveobuhvatan pristup koji unapređuje temeljne vrednote u svim fazama školskog života. Škole koje žele i vode računa o odgoju mladih trebaju promatrati same sebe kroz *“moralnu leću”* i ocijeniti koliko svi događaji u školi utječu na razvoj učeničkog karaktera. Cjelovit pristup uključuje sve aspekte događanja u školi: učitelje kao primjer, školsku disciplinu, školski nastavni program, nastavni proces, ocjenjivanje, uređenje školskog ambijenta, odnose s roditeljima itd, što su sve putovi za formiranje učeničkog karaktera.

Škola mora biti zajednica koja se brine za svakog svog člana — zajednica koja pomaže učenicima da formiraju svoju brigu za starije od sebe, kao i jedni za druge. Takav odnos potaknut će želju za učenjem i želju da se bude dobra osoba. I djeca i odrasli imaju potrebu za pripadanjem i veća je vjerojatnost da će prihvatiti vrednote brige u grupama koje zadovoljavaju takvu potrebu. Dnevni život u razredu kao i svi drugi dijelovi školske okoline (npr. hodnici, blagovaonica, igrališta) moraju biti prožeti temeljnim vrednotama kao što su poštovanje drugih, odgovornost, ljubaznost i korektnost.

Da bi pozitivno razvili svoj karakter, učenici moraju imati priliku za moralno djelovanje — da bi razvili dobar karakter i da bi se mogli uhvatiti u koštac s izazovima stvarnog života, oni moraju imati mnogo prilika u kojima će primjenjivati vrednote kao što su odgovornost i korektnost u svakodnevnoj komunikaciji i raspravama. Ponavljanjem raznolikih moralnih iskustava učenici razvijaju praktičnu primjenu moralnih načela čime obuhvaćaju aktivnu stranu svog karaktera.

Odgoj karaktera uključuje osmišljen i izazovan nastavni program koji uvažava sve učenike i pomaže im da uspiju. Budući da učenici dolaze u školu s raznolikim prethodnim znanjima, interesima i potrebama, kurikulum pedagoški i sadržajno mora biti dovoljno složen da bi zadovoljio i potaknuo na rad sve učenike. To znači da se moramo osloboditi nastavnih programa čije je načelo novo gradivo i ponavljanje, odnosno papir i olovka te prijeći na program domišljen i zanimljiv učenicima. Škola koja vodi brigu o moralnom odgoju primjenjuje aktivne metode poučavanja i učenja kao što su suradničko učenje, problemska nastava, projektna nastava i sl.

Rad u razredu mora težiti tome da kod učenika razvije unutarnju motivaciju. U svakom nastavnom predmetu unutarnju motivaciju treba poticati na sve moguće načine. To se može postići pomažući učenicima da prihvate izazov i zainteresiranost za nastavni predmet, da razviju želju za timskim radom te želju za postizanjem pozitivne razlike u odnosu na druge pojedince ili škole.

Učitelji moraju postati etična zajednica koja uči i gdje svi snose odgovornost za učenike i njihov odgoj u duhu temeljnih vrednota. Svi djelatnici u školi moraju iskazivati temeljne moralne vrednote u svom ponašanju i iskoristiti priliku da mogu utjecati na razvoj karaktera učenika s kojima dolaze u kontakt. Iste vrijednosti koje određuju život učenika moraju određivati i kolektivni život odraslih članova školske zajednice. Ako članovi školskog osoblja ne poštuju jedni druge, nisu korektni i ne surađuju međusobno, oni ne mogu prenositi pozitivne moralne vrednote na učenike. Škola mora naći i osigurati vrijeme za nastavničke rasprave o moralnim pitanjima stalno postavljajući pitanje: u kojoj mjeri je školska praksa u suprotnosti s proklamiranim temeljnim vrednotama i željom da se razvije za njih osjetljiva školska zajednica? *Moralni odgoj traži moralno vodstvo u školi i kod učenika*. Učenicima treba također dati ulogu moralnog vodstva u razredu, prije svega za rješavanje međusobnih sukoba i međusobnu pomoć.

Škola mora uključiti roditelje i članove zajednice kao ravnopravne partnere u naporima za realizaciju moralnog odgoja. Škola je svjesna činjenice da je uloga roditelja najvažnija u odgoju njihove djece i stoga se mora potruditi u izgradnji povjerenja između doma i škole. Svi roditelji moraju biti upoznati s obrazovnim i odgojnim ciljevima škole i imati pravo

da na njih reagiraju, da daju svoje mišljenje. Škola i obitelj povećat će svoju učinkovitost ako u te napore uključe i širu zajednicu — poduzeća, vjerske organizacije, udruge mladih, medije i sl.

Postoje tri vrste kriterija za vrednovanje postignutog napretka u poučavanju i promicanju vrednota u školama: vrednovanje karaktera škole — u kojoj mjeri je škola postala osjetljiva zajednica; vrednovanje razvoja nastavnog osoblja kao moralnih odgajatelja — u kojoj mjeri su učitelji u školi razvili svoje shvaćanje o tome koliko mogu potaknuti formiranje učeničkog karaktera, koliko se pojedinačno angažiraju oko tog zadatka, koliko su osposobljeni za taj zadatak te imaju li trajne navike moralnog ponašanja u poučavanju vrednota; vrednovanje učenika — u kojoj su mjeri iskazali razumijevanje i odanost temeljnim etičkim vrednotama.

Poučavanje moralnih vrednota i uzora u nastavi povijesti

Vodeći svjetski stručnjaci na području odgoja i obrazovanja vide posebno velike mogućnosti u poučavanju vrednota upravo u nastavi povijesti, a osobito kroz proučavanje života i djelovanja povijesnih osoba. Nastavne metode koje stavljaju naglasak samo na obrazovnu dimenziju nastave povijesti nisu više u prvom planu jer suvremeni trendovi ne podržavaju samo neutralni prijenos “goli” činjenica. Nasuprot tome, težište je na prijenosu moralnih vrednota u zajedništvu s obrazovnim ciljevima i izgradnji kriterija o tome što je dobro, a što loše u svezi s ponašanjem pojedinca radi postizanja zajedničke dobrobiti (Leming 1996).

Istaknuti povjesničari i pedagozi smatraju da bi općeprihvaćene moralne vrednote i vrline morale biti u središtu nastavnog plana i programa povijesti radi sistematskog razvoja učeničkog karaktera. Oni insistiraju na povezivanju i usklađenoj integraciji kognitivnog i afektivnog područja ljudske ličnosti što obuhvaća “zauzimanje stajališta, moralno rasuđivanje, promišljeno odlučivanje i moralnu samospoznaju” (Lickona 1993). Oni također insistiraju na upoznavanju istaknutih povijesnih osoba, čime se ohrabruje usvajanje određenih vrlina i poželjnih ponašanja učenika, kao što su poštenje, uljudenost, hrabrost, dosljednost, odanost, samokontrola, samilost, tolerancija, domoljublje, poštovanje vrijednosti i dostojanstva drugih osoba, kao i odgovornost za opće dobro (Leming 1996; Lickona 1991).

Kako izvršiti odgovarajući izbor povijesnih osoba u poučavanju takvih vrednota? To ne moraju biti opće poznate povijesne osobe. Povijesne osobe koje smatramo uzorima jesu muškarci i žene čije je javno djelovanje odražavalo moralne ili etičke vrednote jedne kulture u određenom prostoru i vremenu. Neke vrednote koje ove osobe predstavljaju nadilaze svoje vrijeme i mjesto jer imaju opću vrijednost za čovječanstvo. Takve osobe mogu biti vrednovane kroz požrtvornost u korist drugih osoba ili cijele zajednice. One inspiriraju i ujedinjuju druge ljude svojim altruističkim doprinosom zajedničkom dobru (Sanchez 1988a).

Dramatične priče o ženama i muškarcima herojima u povijesnoj literaturi i književnosti mogu privući pozornost učenika te pobuditi njihov interes i dovesti do rasprave među njima o moralnim vrijednostima. Nadalje, priče o povijesnim osobama, ako su dobro izabrane, pružaju primjere moralnih vrednota koje učenici mogu prepoznati i slijediti (Vitz 1990; Wynne i Ryan 1993).

Pomaganje učenicima u analizi herojskih djela povijesnih osoba u dramatičnim situacijama znači pozvati ih na razmišljanje o tome da li prihvatiti njihov duh i prigrliti njihove kvalitete. Priče o povijesnim osobama, herojima, mogu biti inspiracija učenicima u stvaranju vizije o mogućnostima njihova vlastita herojstva. “Bilo u tisku, na pozornici ili u filmovima takvi junaci i junakinje mogu angažirati srca i um mladih” (De Roche i Williams 1998). Iskustva govore o tome da roditelji i šira zajednica u pravilu ohrabruju takva nastojanja učitelja.

Metodologija poučavanja

Poučavanje vrednota u nastavi povijesti kroz priče o povijesnim osobama traži upotrebu raznolikog nastavnog materijala i postupaka koji izlaze iz okvira standardnih udžbenika. Samo kroz multimedijalnu nastavu (zvuk, slika, riječ) mogu

se dublje opisati brojne i raznolike kvalitete osoba o kojima se govori. Biografije u filmovima i knjigama moraju biti sastavni dio osnovnoga nastavnog programa. Također i knjige za mlade priznatih autora odličan su izvor za upoznavanje povijesnih osoba u razredu.

Priče o povijesnim osobama, njihovim pozitivnim i negativnim stranama, moraju biti objektivne i uravnotežene. Govoreći o drugima, skloni smo često prikazivati ih u pojednostavljenom svjetlu, s pozitivnim ili negativnim predznakom. Pritom se generaliziraju i naglašavaju samo određene osobine, dok se druge prešućuju, a potom se te osobine pripisuju svakom pripadniku određenog naroda, što kod učenika presudno utječe na njihovo konačno oblikovanje stava o drugom narodu. Ne smijemo smetnuti s uma da predodžbe o pojedincima i narodu nisu samo rezultat određenih političkih konstelacija, već sliku o drugome kreiraju i znanstvenici, pisci školskih udžbenika i, dakako, učitelji. Objektivan opis života osobe uvijek nam neizbježno otkriva ljudsku nesavršenost koja je nezaobilazno u samom središtu moralnog odgoja. Kada govorimo o moralnoj dosljednosti moramo znati da malo tko u povijesti može zadovoljiti taj kriterij.

Priče o povijesnim osobama treba pomno razmatrati u njihovu kontekstu. To znači da se prosudbe o njihovu ponašanju moraju objasniti prije svega iz kulturno-političkog karaktera vremena i mjesta u kojima su živjeli i djelovali te bez ideoloških primjesa. Opće je poznato da subjektivne prosudbe znaju zamutiti svijest i da mogu pripomoći falsificiranju povijesti, o čemu nam svjedoči Milan Kundera u *Iznevjerenim oporukama* razmišljajući o poimanju povijesti. Kundera se pita stvaraju li povijest veliki ljudi ili se povijest stvara sama po sebi, po vlastitim zakonima koji su čovjeku skriveni? Potom odgovara:

Čovjek se kreće u magli (“nesvjesno” sudjeluje u događajima kojih mu “smisao izmiče”). Ali kad se osvrne unatrag da prosudi ljude prošlosti, ne vidi maglu na njihovu putu. Iz svoje sadašnjosti, koja je za njih bila daleka budućnost, njihov put mu se čini posve jasnim, vidljivim od početka do kraja. Gledajući unatrag, čovjek vidi put, vidi kretanje ljudi, vidi njihove slabosti, magla je nestala.

Prosudujući osobe u prošlosti, upućuje nas Kundera, uvijek se možemo zapitati: tko je više slijep? Osobe koje boreći se za svoje ideale nisu znale kamo će ih događaji odvesti, ili mi koji ih sudimo stoljećima i desetljećima poslije i ne vidimo maglu koja ih je obavijala? Ne vidjeti maglu na putu znači zaboraviti što je čovjek, zaboraviti što jesmo — poučava nas ovaj veliki pisac u svom eseju u obliku romana.

Tek nakon takva ispitivanja konteksta treba procijeniti ponašanje povijesne osobe, kao i vrednote koje on predstavlja te naglasiti one njegove vrednote koje izlaze iz okvira određenog razdoblja i prostora. Naime, mladi trebaju shvatiti da su sustavi prihvaćenih vrijednosti podložni promjenama u prostoru i vremenu. Time se i određuje velika raznolikost kultura. Ali uvijek je moguće i nužno utvrditi trajne humane vrednote poput priznavanja čovjeka kao vrhunске vrijednosti te slobode i odgovornosti za njega vezane. Učenici bi morali naučiti da se kulture i pojedinci mogu razlikovati od jednog konteksta do drugog, ali takve vrijednosti kao što su hrabrost, dosljednost, suosjećanje, poštenje, tolerancija i druga svojstva dobrog karaktera, ne mogu se ograničiti na ljude samo jednog vremena ili mjesta.

Priče o povijesnim osobama treba uvijek uzeti iz raznih kultura i iz raznih dijelova svijeta te ih komparativno analizirati. Na taj način učenici će biti potaknuti da razviju svijest o temeljnim vrijednostima cijelog čovječanstva prisutnima u svim kulturama svijeta, bit će ohrabreni u razvoju svog razumijevanja temeljnog jedinstva ljudskog roda te će na taj način umjeti cijeniti zajedničke vrijednosti čovječanstva koje prelaze okvire različitih kultura našeg suvremenog svijeta.

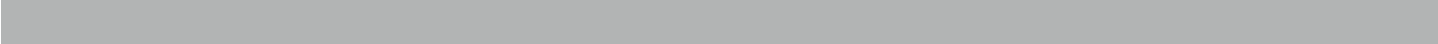
Učitelji koji poučavaju o vrednotama moraju biti svjesni da nije dovoljno učenicima pružiti samo informaciju o konkretnim vrijednostima. Traži se poučavanje koje zahtijeva od učenika spoznaju tih vrijednosti i spoznaju razloga koji ih utemeljuju. Ta spoznaja na kraju mora biti preuzeta i integrirana u osobu kao obveza. Vrijednosti koje pritom razvijamo kod mladih mostovi su između individualnoga i socijalnoga ja. Zato i nisu stvar privatnosti. Kao javna stvar one nisu imune ni na različite manipulacije. Tako se primjerice iz nacionalnog osjećaja može roditi istinski patriotizam,

ali i opasni šovinizam, iz spremnosti na žrtve — fanatizam, iz vjernosti vlastitoj naciji — mržnja prema drugim narodima. Potreban je, dakle, ispravan odgoj mladih za moralne vrijednosti. Odgojivost čini čovjeka istinskim društvenim bićem, bićem koje svoju bit i kulturu ne zadobiva nego ju traži i stvara kroz život.

U temelju čovjekova djelovanja uvijek stoje vrednote, pa i onda kad on to želi izbjeći. Vrednote osiguravaju i čuvaju čovjekovu povijesnu svijest. U tom smislu razmišljamo i o “temeljnim vrednotama” koje uokviruju čovjekov “društveni i moralni zemljovid” (Koprek 2005). One traže što je svima zajedničko.

Literatura

1. Goalen, Paul, “*History and national identity in the classroom*”, *History Today*, June 1, London 1997.
2. Janković, Josip, “*Vrednote u kontekstu obiteljskog sustava*”, *Revija za socijalnu politiku*, sv. 5, br. 1, 1998.
3. Koprek, Ivan, *Etika u sjeni globalizacije i postmoderne*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 2005.
4. Kundera, Milan, *Iznevjerene oporuke*, Nakladni Zavod matice Hrvatske, Zagreb 1998.
5. Legrand, Louis, *Moralna izobrazba danas. Ima li to smisla*, Educa, Zagreb 2001.
6. Lickona Thomas, *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*, Bantam Books, v 51, n 3, str. 6-11, /EJ472598/, New York 1991.
7. Lickona, Thomas, “*The Return of Character Education*”, *Educational Leadership*, v 51, n 3, str. 611, 1993.
8. Lickona Thomas, Schaps Eric, Lewis Catherine, “*Character Education Partnership, Eleven Principles of Effective Character Education*”, *Report of the New Jersey Character Education Commission*, New Jersey 2002.
9. Sanchez, Tony, *Using Stories about Heroes To Teach Values*, ERIC Clearinghouse for Social Studies/Social Science Education Bloomington IN /ED424190/1998.
10. Senković, Željko, “*Aristotelov odgoj za vrline*”, *Metodički ogledi*, br. 13, Zagreb 2006.
11. Šokčević, Dinko, *Hrvati u očima Madara, Madari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*, Naklada Pavičić, Zagreb 2006.

I. POVIJESNE OSOBE U HISTORIOGRAFIJI

LJUDEVIT GAJ — OD SVEHRVATSTVA DO ILIRSTVA

...kad se osvrne unatrag da prosudi ljude prošlosti, (čovjek) ne vidi maglu na njihovu putu. Iz svoje sadašnjosti, koja je za njih bila daleka budućnost, njihov put mu se čini posve jasnim, vidljivim od početka do kraja. Gledajući unatrag, čovjek vidi put, vidi kretanje ljudi, vidi njihove slabosti, magla je nestala.

Milan Kundera, *Iznevjerene oporuke*¹

U historiografiji se često ocjene o prošlim događajima i osobama donose sa stajališta suvremenosti, tj. sa stajališta dostignutog stupnja povijesnog razvoja, a ne sagledavajući vrijeme i povijesne prilike u kojima su povijesne osobe djelovale. Ne shvaća se da su povijesne osobe djelovale u “magli” svoje sadašnjosti (kako bi u citatu navedenom na početku ovog rada rekao Milan Kundera), a da su budućnost, koja je naša sadašnjost, gradile vodeći se idejama za koje se tek naknadno moglo pokazati koliko su bile sukladne stvarnim povijesnim procesima kakve su nastojale svojim djelovanjem poduprijeti. Djelujući u toj “magli” nastojali su se orijentirati i svoje djelovanje racionalno usmjeriti. Alat kojim su se u tome poslužili je ideologija koju su oblikovale i kojom su sebi i drugima objašnjavale razloge i cilj svoje djelatnosti. Ideologija je usustavljena društvena svijest o sadašnjosti koju povijesne osobe žele očuvati ili promijeniti: ako ih nastoje promijeniti ocjenjuje redovito “lošu” sadašnjost i izlažu projekciju budućnosti, a sa stajališta te budućnosti ocjenjuju prošlost nalazeći u njoj bilo uzrok “loše” sadašnjosti, ili uzor koji ponovno treba dostići. Sve te sastavnice sadrži i ideologija Hrvatskog narodnog preporoda i njezina tvorca i glavnog predstavnika Ljudevita Gaja.

No, nova stvarnost uvijek je rezultanta djelovanja različitih čimbenika te budućnost, odnosno nova stvarnost, nikada nije u potpunosti sukladna s ciljevima koje su povijesni činitelji sebi postavljali u svojim ideologijama. Djelovanje povijesnih osoba može se zbog toga ocjenjivati sagledavajući koliko su oni u “magli” svoje sadašnjosti sagledali cjelinu svoje suvremenosti i stvarne povijesne procese koje su svojom djelatnosti nastojali dovesti do pune povijesne realizacije.

Gajeva djelatnost često je u historiografiji i književnoj povijesti ocjenjivana sa stajališta kasnijeg povijesnog razvoja i s različitih novih ideoloških opredjeljenja.

“Hrvatski narodni preporod” ili “Ilirski pokret”?

Sporovi o izvorištima i bitnom obilježju Hrvatskog narodnog preporoda, i u sklopu toga djelatnosti Ljudevita Gaja, započeli su u historiografiji i književnoj povijesti početkom 20 st, a suprotstavljene interpretacije zaoštrano su se sukobile 1930-ih godina kada se slavila 100. obljetnica početka preporoda. Viktor Novak je tada najizrazitije naglašavao jugoslavensku ideju preporoda i Ljudevita Gaja koju je u svojoj *Antologiji jugoslovenske misli i narodnog jedinstva* stavljao u sklop povijesnog razvoja jugoslavenske ideje od 14. st. do njezina konačnog ostvarenja, do čega je prema njegovu shvaćanju došlo 1929. god, kada je dekretom kralja Aleksandra dotadašnja Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

¹ Prema: Marijana Marinović, “Povijesne osobe i poučavanje vrednota”, rad tiskan u ovom zborniku.

bila preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Pronalazio je zajedničke korijene jugoslavenske ideje u povijesti Hrvata, Srba i Slovenaca, a smatrao je da je “jugoslovenstvo ilirskog preporoda u osnovama svojim povezano s panslovenstvom literarnih romantičara — slavnim Janom Kollarom”.² Suprotno stajalište najizostrenije je zastupao književni povjesničar Franjo Fancev koji je, s jedne strane, isticao hrvatsko podrijetlo preporodnih ideja, što je dokazivao i zbirkom izvora pod naslovom *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda*,³ dok je, s druge strane, u više radova dokazivao da je hrvatski preporodni pokret započeo pod hrvatskom idejom, da je i Gaj svoju djelatnost započeo pod tom idejom, a da je zatim svojim ilirstvom skrenuo preporod od njegova izvornog tijeka. Fancev je zbog toga Ilirski pokret ograničio na razdoblje od uvođenja ilirskog imena u Gajeve *Novine* i *Danicu* 1836. do zabrane ilirskog imena 1843. god. te ga izdvojio kao strano tijelo iz cjeline Hrvatskog narodnog preporoda.⁴ U razdoblju nakon 1945. god. prof. Jaroslav Šidak dao je najviše priloga povijesti preporodnog razdoblja, objavljenih zatim 1972. zajedno u zbirci *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*.⁵ U njima je odbacivao oba suprotstavljena stajališta, konstatirao postojanje južnoslavenske i hrvatske ideje u preporodnom pokretu uz njihov različit udio, ali odbacio izdvajanje Ilirskog pokreta iz cjeline preporoda. U tom je razdoblju jedino Igor Karaman 1980. god. u svojoj *Enciklopediji hrvatske povijesti i kulture* sasvim marginalizirao “preporodno tzv. ilirstvo”.⁶ Odbijanje kako Novakovih tako Fancevljevih i Karamanovih ocjena prof. Šidak je zatim pokazao već naslovom svoje knjige *Hrvatski narodni preporod Ilirski pokret* tiskane 1988. god, dvije godine nakon autorove smrti.⁷

Ovom kratkom pregledu tek najvažnijih dilema u ocjeni Hrvatskog narodnog preporoda i Gajeve uloge u njemu treba dodati radove autora ovih redaka koji je svoju cjelovitu interpretaciju preporodnih kretanja iznio 1985. god. u povodu proslave 150. obljetnice preporoda, kada je održan znanstveni skup u organizaciji JAZU (danas HAZU) i priredena izložba u organizaciji Povijesnog muzeja Hrvatske (danas Hrvatskog povijesnog muzeja) i Muzeja za umjetnost i obrt.⁸ Na osnovi novih istraživanja tada je, a kasnije u nekoliko zasebnih radova, pažnju posvetio genezi ideologije preporoda i samoga Gaja.⁹ U zborniku sa znanstvenog skupa o Franji Fancevu kao književnom povjesničaru i filologu tiskanom 1998. god. uključio se i u raspravu o bitnim obilježjima Hrvatskog narodnog preporoda koja traje do sada gotovo osam desetljeća.¹⁰

U tim radovima konstatirano je da je historiografske dileme o odnosu Hrvatskog narodnog preporoda i Ilirskog pokreta moguće razriješiti tek ako se točno razgraniče pojmovi “narodni preporod” i “preporodni pokret”, naime, ako se “narodni preporod” i “preporodni pokret” definiraju kao fenomeni razdoblja oblikovanja modernih nacija i njihovih identiteta na prostorima srednje i srednjoistočne Europe te Apeninskog poluotoka u prvoj polovici 19. st. te ako se “Hrvatski narodni preporod” i “Ilirski pokret” shvate kao oblik realizacije tih procesa na konkretnom, hrvatskom prostoru. Time bi pouzdanije bio određen i okvir za ocjenu djelatnosti Ljudevita Gaja.

² V. Novak, *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390-1930)*, str. XX, XXI.

³ F. Fancev (ur.), *Dokumenti*.

⁴ Usp. N. Stančić, “‘Hrvatski narodni preporod’ ili ‘ilirski pokret’?”, str. 43-62.

⁵ J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*.

⁶ *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, s. v. “Preporod”. Djelo je zbog ocjene o broju žrtava u Jasenovcu u vrijeme Drugog svjetskog rata bila povučena iz prodaje.

⁷ J. Šidak i dr, *Hrvatski narodni preporod Ilirski pokret*.

⁸ N. Stančić, “Hrvatski narodni preporod 1790-1848.”, str. 1-30.

⁹ N. Stančić, *Gajevo “Još Horvatska ni propala” iz 1832-33*; N. Stančić, “Ideologija pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda (1830-35)”; N. Stančić, “Gajevo klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja* iz 1830. godine”; N. Stančić, “Die kroatische Variante des mitteleuropäischen Modells der nationalen Ideologie. Das Modell der ‘Sprachnation’ und die Entstehung der Ideologie der kroatischen nationalen Wiedergeburtbewegung in den Jahren 1830-32”; N. Stančić, “Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja: slika hrvatske povijesti ranog srednjeg vijeka u ideologiji pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda (iz rukopisne ostavštine Ljudevita Gaja)”; N. Stančić, “Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine”.

¹⁰ N. Stančić, “‘Hrvatski narodni preporod’ ili ‘ilirski pokret’?”.

“Preporodna” etapa procesa nacionalne integracije

Moderne nacije sastavni su dio i učinak modernizacijskih procesa, procesa u kojima su nastajala moderna društva, tj. građanska, nestaleška društva temeljena na načelu ravnopravnosti građana. U staleškim društvima su predmoderne, prednacionalne zajednice pratile socijalnu stratifikaciju te su u njima postojale staleške “nacije”, zajednice plemstva i njegovih socijalnih pratitelja kao “političkog naroda”, kao i etničke zajednice na razini agrarnog društva i općenito pučkih slojeva. Naprotiv, izgradnja modernog društva sastavljenog od ravnopravnih građana omogućavala je da moderna nacija postupno obuhvati sve slojeve društva. Na zapadu, gdje su u ranom novom vijeku oblikovane moderne države koje je zatim preuzelo građansko društvo, te su nacije oblikovane kao građanske ili političke nacije, kao političke zajednice ravnopravnih građana, nositelja državnog suvereniteta. U specifičnim uvjetima srednje i srednjoistočne Europe te Apeninskog poluotoka, u kojima su promjene vodile tradicionalne društvene elite plemstva i građanstva, pokreti koji su osvješćivali i predvodili procese oblikovanja modernih nacija stvorili su predodžbu o naciji kao jezičnoj i kulturnoj zajednici koja može homogenizirati pripadnike nacije prelazeći preko postojećih staleških razlika. Zbog toga nositelj suvereniteta nije nacija kao politička zajednica ravnopravnih građana već etnički, jezično-kulturno shvaćena nacija.¹¹

Preporodni pokreti karakteristični su za prostor istočno od Rajne i južno od Alpa, tj. za prostor labilne zajednice povijesnih teritorija Njemačkog saveza, nepovezanih povijesnih teritorija na Apeninskom poluotoku i za mnogoetničku Habsburšku Monarhiju. Nacionalni pokreti s tog prostora su afirmirali svoje nacije oblikujući njihovu tradiciju tako što su u svoje sustave nacionalne ideologije preuzimali elemente ideologija prednacionalnih zajednica — staleškog “političkog naroda” ili etničkih zajednica. Tako naciju nisu shvaćali kao novi fenomen, već kao obnovu starih, već postojećih ali “zaspalih” ili “zamrlih” identiteta koje oni samo “preporučaju” i “bude” u novi život. Zbog toga danas pod pojmom “preporoda” (talijanski: *risorgimento*) razumijevamo početnu etapu u procesu oblikovanja suvremenih nacija. Tako i tradicionalnim terminom “Hrvatski narodni preporod” označavamo početnu etapu u procesu oblikovanja suvremene hrvatske nacije, kada se u naciju integriraju tradicionalne društvene elite sastavljene od plemstva i građanstva. Taj se proces na pojavnj razini iskazivao kao nacionalni pokret, a nacionalni pokret u toj početnoj etapi označava se kao “preporodni pokret”. Preporodni pokret je u hrvatskom slučaju nosio ilirsko ime, dakle nosi naziv “Ilirski pokret”. Prema tome, radi se o dvjema razinama istog fenomena, pri čemu je početna etapa hrvatskoga nacionalnog integracijskog procesa (“Hrvatski narodni preporod”) bila predvođena nacionalnim pokretom pod ilirskim imenom (“Ilirski pokret”), točnije pod ideologijom u kojoj je dominantno mjesto zauzimala južnoslavenska ideja pod ilirskim imenom. A ideologija je složeni sustav i u njegovoj strukturi postoje na različitim razinama i drugi ideologemi koji izražavaju osjećaje različitih identiteta njezinih nositelja.

Hrvatski preporoditelji bili su svjesni procesa oblikovanja moderne hrvatske nacije, a djelatnost na unapređivanju toga procesa bila je moguća samo dovodenjem do svijesti tog procesa i oblikovanjem preporodne nacionalne integracijske ideologije kao usustavljenog oblika društvene svijesti koja sadrži predodžbu o (neprihvatljivoj) sadašnjosti i (slavnoj) prošlosti te projekciju budućnosti i program djelovanja za postignuće cilja — “preporoda”, “buđenja” nacije, zapravo oblikovanja modernoga hrvatskog nacionalnog identiteta. God. 1835. mlada preporodna generacija na čelu s Ljudevitom Gajem stupila je u preporodnu akciju s ideologijom koja je u svom konačnom obliku sadržavala tri identitetske razine: hrvatsku, južnoslavensku i slavensku ideju. One su u preporodnom ideološkom sustavu imale različito mjesto, a dominantno mjesto među njima zauzimala je južnoslavenska ideja u “ilirskom” obliku. No, takav ideološki sustav nastao je tek kao konačni ishod rasprava u krugu početne preporodne jezgre. Naime, početku preporodne akcije 1835.

¹¹ O problematici nacije i nacionalizma v: Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb 2002; N. Stančić, “Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške ‘nacije’ (*natio croatica*) do hrvatskog ‘političkog naroda’”, u: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji. Zbornik radova* (ur. Tihomir Cipek i Josip Vrandečić), Alinea, Zagreb 2007, str. 33-56. Izabranu bibliografiju v. u: N. Stančić, “Kontroverze o naciji i nacionalizmu: Hrvatska i Europa od političkog do etno-nacionalizma i natrag”, u: *Povijesno naslijeđe i nacionalni identiteti. Zbornik*, Zavod za školstvo Republike Hrvatske, Zagreb 2006, str. 22-30.

god. prethodilo je neposredno pripremno preporodno razdoblje kada preporodni ideološki sustav još nije bio do kraja uobličen te su se nudile različite mogućnosti uspostavljanja međusobnog odnosa tih ideja. U konačnom obliku preporodne ideologije, pod kojom je 1835. god. pokrenuta preporodna akcija, one su dobile mjesto u skladu s funkcijom koju su prema shvaćanju Gaja i njegove skupine trebale odigrati u presudnom razdoblju oblikovanja moderne hrvatske nacije.

Neposredno pripremno razdoblje preporodnog pokreta

“Preporoditi” Hrvatsku u vrijeme kada “magle cerne nju obstiraju”

Gaj se školovao i intelektualno oblikovao u doba slabljenja europskoga postnapoleonskog sustava Svete alijanse i popuštanja stiska Metternichovskog sustava u Habsburškoj Monarhiji te u doba obnove političkog života u Ugarskoj i Hrvatskoj. God. 1825. car Franjo I. je, nakon trinaestogodišnje pauze, sazvao Ugarski i Hrvatski sabor, čime je u ugarskom dijelu Habsburške Monarhije bio obnovljen politički život i uspostavljeno ustavno stanje koje će potrajati do 1848, odnosno do uspostavljanja apsolutizma 1852. god. Već je samo ukidanje franciscejskog apsolutizma bilo posredna posljedica nemira koji su remetili tišinu postnapoleonovske Europe. Car Franjo je sazvao Ugarski i Hrvatski sabor zbog otpora plemstva njegovoj namjeri da naredbenim putem, tj. bez odobrenja sabora okupi vojsku za intervenciju protiv ustanaka na Apeninskom i Pirinejskom poluotoku. Atmosferu promjena stvarala su u isto vrijeme i druga zbivanja u Europi 1820-ih godina. Uz talijanski pokret to je ustanak u Grčkoj kojem se pridružio i u njemu izgubio život pjesnik Byron, oličenje prevratničkog romantizma, to su priznanje samostalnosti Grčke i autonomije Srbije 1830, srpanjska revolucija 1830. u Francuskoj, koja je srušila sustav Svete alijanse te ustanak u ruskom dijelu Poljske 1830-31. god. Od tada je na prostoru istočno od Rajne i južno od Alpa nastupilo razdoblje nacionalnih pokreta i pokreta koji su zahtijevali promjenu društvenog i političkog sustava. Ti će pokreti, pa i hrvatski preporodni pokret, postupno jačati i kulminirati za revolucije 1848/49. god.

U Hrvatskoj su se nakon obnove ustavnog života 1825. god. ponovno otvorili problemi u odnosima s Ugarskom postavljeni 1790. god. Naime, mađarsko plemstvo je od 1790. god. suprotstavljajući se habsburškim intencijama prema stvaranju jedinstvene austrijske centralizirane države, najdosljednije provođenim u vrijeme Josipa II, počelo samo iznositi reformske zahtjeve koji su, u skladu s njegovim umjerenim modernizacijskim intencijama, ali i dopunjeni nacionalnim integracijskim intencijama, trebali voditi stvaranju jedinstvene centralizirane mađarske države “od Karpata do mora” s jednim jedinstvenim, mađarskim službenim jezikom u sklopu općenite “kulturne standardizacije”. U skladu s tom politikom mađarsko plemstvo je s jedne strane nastavilo voditi politiku slabljenja samostalnog položaja Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune i s druge strane je otpočelo pokušajima nametanja mađarskog jezika kao službenog i u “pridruženim kraljevinama”. Hrvatsko plemstvo raspolagalo je od 1790. god. tek skromnom autonomijom na području civilne Hrvatske i Slavonije, nije bilo ni dovoljno snažno ni dovoljno modernizacijski usmjereno, niti je raspolagalo dovoljno snažnom središnjom vlasti koja bi provodila modernizacijske zahvate, izgrađivala institucije moderne države uključujući i oblikovanje jedinstvenoga službenog, tj. standardnog jezika i koje bi podupirale nacionalne integracijske intencije. Plemstvo je branilo svoj staleški hrvatski politički identitet zasnovan na zasebnim hrvatskim “municipalnim pravima”, smatralo je da bi prihvaćanje mađarskog jezika — kao što su to hrvatski nunciji na Ugarskom saboru formulirali već 1790. — bio znak ropstva (*signum servitutis*),¹² a branilo je latinski kao službeni jezik svjesno da ga ne može zamijeniti jedinstvenim standardiziranim jezikom Trojedne kraljevine zasnovanim na vernakularu. Naime, na hrvatskom prostoru su, uz službeni latinski jezik u Hrvatskoj i Slavoniji te talijanski u Dalmaciji i Istri, u književnosti za puk, dijelom u upravi i u crkvenoj pastoralnoj službi, bila u uporabi dva jezika u procesu standardizacije, odnosno bio je u uporabi hrvatski

¹² “Declaratio ex parte nunciorum regni Croatiae quoad inducendam hungaricam linguam”, u: F. Fancev, *Dokumenti*, str. 33-37.

jezik u dvjema stilizacijama, jednoj zasnovanoj na kajkavskoj i drugoj zasnovanoj na štokavskoj dijalekatskoj osnovici, pisane k tome različitom grafijom — kajkavskom, slavonskom i dalmatinskom.

U nedostatku državne inicijative ili uz tek sporadični angažman staleških upravnih tijela — županija i Sabora — modernizacijske i nacionalne integracijske intencije pokazivali su tek pojedinci, a i oni sporadično i nesustavno, zbog čega o razdoblju nakon 1790. govorimo kao o pripremnom razdoblju preporodnog pokreta, a o pojedincima koji su u tom smislu preporodno djelovali govorimo kao o “pretečama preporoda”. Među njima najistaknutiji je bio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac koji je s krugom svojih suradnika davao poticaje za oblikovanje jedinstvenoga standardnog jezika i jedinstvene grafije. U konjunkturi žitne trgovine 1820-ih godina nastala je “honoratska” interesna skupina ojačalog plemstva i građanstva, tradicionalna društvena elita koja je nakon obnove ustavnog života 1825. god. počela pokazivati da je sposobna na sebe preuzeti teret blagih modernizacijskih i nacionalnih integracijskih zadataka. No, samo plemstvo je odlučnije nastupilo tek 1832. god, kada je na zasjedanju Sabora pokazalo volju da postupno postigne samostalniji položaj Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune. Ono je prihvatilo program koji je tada u svojoj *Disertaciji* iznio grof Janko Drašković, ali je pokazalo da ga nije spremno odmah odlučno provoditi.¹³

Tako je doba Gajeva školovanja — a studij prava u Pešti završio je 1831. god. — bilo razdoblje promjena, ali i vrlo sporih pomaka u službenoj hrvatskoj politici. Gaj i pripadnici njegove generacije pažljivo su pratili promjene, ali su mogli konstatirati da su ostali neriješeni isti problemi koji su stajali i pred njihovim “pretečama”: neujedinjena Hrvatska (izdvojena Vojna krajina, Dalmacija i Istra pod austrijskom upravom), nesamostalna hrvatska vlada, mađarski pritisak na hrvatska municipalna prava i zahtjevi za uvođenjem mađarskog jezika, plemstvo u defenzivi pred mađarskim nasrtajima, na hrvatskom prostoru dva jezika u procesu standardizacije i tri grafije, mrtvilo u kulturnom životu, osjećaji pokrajinskih identiteta kod društvenih elita u različito društveno strukturiranim povijesnim pokrajinama. Bili su svjesni da na političke promjene, na promjenu političkog položaja Hrvatske i ujedinjenje njezinih teritorija mogu djelovati samo potičući plemstvo na odlučnije djelovanje, a sami su — kao što je bio slučaj i u drugim preporodnim pokretima — svoja razmišljanja, a zatim i svoju djelatnost, usmjerili prije svega prema osvajanju područja kulture, prema ostvarenju “kulturne standardizacije” i u sklopu toga, što je napose zaokupljalo Gaja, prema oblikovanju jedinstvenoga hrvatskog standardnog jezika i jedinstvene grafije. Tako je oko 1830. god započelo neposredno pripremno razdoblje preporodnog pokreta u kojem je plemstvo pokazivalo znakove odlučnijeg nastupa, a istodobno se oblikovala i počela nastupati u javnosti mlada preporodna jezgra, kojoj se pridružio i grof Janko Drašković, skupina koja je pripremila i 1835. god. otpočela s preporodnom akcijom.

Gaj je sam na početku svog djelovanja u pjesmi “Još Hrvatska ni propala” doživljavao Hrvatsku kao usnulu domovinu u vrijeme kada “magle cerne nju obstraju” te je počeo oblikovati preporodni ideološki sustav kao orijentaciju za vlastito djelovanje i potaknuti druge na djelovanje u toj “magli”. Cilj mu je bio da može jednom uskliknuti: “Horvatska se preporodi / sin se raduje”.¹⁴

Srednjoeuropski jezični model nacionalne ideologije — postoje li Hrvati?

Mladi Gaj, intelektualno radoznao, zarana je pokazivao interes za prošlost i jezik te je već kao gimnazijalac, učenik varaždinske latinske i zatim karlovačke njemačke gimnazije, pregledavao djela starije hrvatske historiografije i arhiv franjevačkog samostana u rodnoj Krapini, a u Karlovcu je — rođeni kajkavac — upoznao i tamošnji štokavski govor. No, usporedo s Gajevim osobnim sazrijevanjem njegovi interesi postali su kompleksniji, nisu više proizlazili iz same radoznalosti, već su bili motivirani domoljubnim osjećajem koji se postupno konkretizirao kao suvremeni nacionalizam. U starijoj historiografiji Gaj je našao predodžbe na koje se oslanjala staleška ideologija hrvatskoga plemstva, predodžbu

¹³ N. Stančić, “*Disertacija* grofa Janka Draškovića iz 1832. godine”, str. 137-167.

¹⁴ Izdanja Gajeve pjesme *Još Horvatska ni propala* do 1848. god. v. u: N. Stančić, *Gajeva “Još Horvatska ni propala”*, str. 39-54.

o hrvatskom etničkom identitetu kroz priču o doseljenju Hrvata i predodžbu o hrvatskom političkom identitetu kroz podatke o srednjovjekovnom Hrvatskom kraljevstvu kojega je nasljednik suvremena, premda politički pocijepana Trojedna kraljevina. U tim je djelima Gaj nailazio na hrvatsko barokno sveslavenstvo i vitezovićevo svehrvatstvo, a u latinskom rukopisu o. Vjenceslava Sklenskog o povijesti krapinskih gradova, koji je pronašao u krapinskom franjevačkom samostanu, našao je i predodžbu o porijeklu svih Slavena s Balkanskog poluotoka. Gaj je od početka pokazivao i svoj poriv za djelovanjem te je spis o. Sklenskog preradio i kao sedamnaestogodišnji gimnazijalac ga 1826. god. na njemačkom jeziku objavio u Karlovcu pod naslovom "Die Schlösser bei Krapina".¹⁵ Spis je sadržavao priču o slavenskoj braći Čehu, Lehu i Mehu koji su se iz gradova iznad Krapine razišli i osnovali rusko, poljsko i češko kraljevstvo. Prema tome, Gaj je već za školovanja u Hrvatskoj upoznao i usvojio predodžbe o hrvatskom, južnoslavenskom i slavenskom identitetu. Sve su to bili elementi staleške ideologije hrvatskog plemstva, a Gaj će ih kao gradivne elemente uključiti u ideološki sustav novog tipa, u sustav hrvatske preporodne nacionalne ideologije s funkcijom oblikovanja suvremenoga hrvatskog nacionalnog identiteta.

Gaj je bio osoba iznimnih sposobnosti i k tome uvjeren u svoju povijesnu misiju — a kao svoje najmlade dijete, majka ga je u tome podržavala — te 1826. god, po završetku gimnazije, nije na "filozofiju", pripremni stupanj za daljnji studij, krenuo u Zagreb, već najprije u Beč, a zatim u Graz, u želji da se uz studij posveti istraživanju hrvatske povijesti kako bi mogao povijesnom argumentacijom afirmirati hrvatski identitet. Iz Graza je krajem 1829. krenuo u Peštu na studij prava koji je završio krajem 1831. god. U Grazu i Pešti Gaj je pomno osluškivao zbivanja u Europi i Habsburškoj Monarhiji i pridružio se studentskim skupinama koje su poput njega osjetljivo reagirale na promjene i čiji su pripadnici željeli sami u njima djelatno sudjelovati. U Gracu, jednom od središta početnih slovenskih preporodnih djelovanja, to su bili studenti Slovenci, Hrvati te Srbi iz Vojne krajine, a u Pešti, središtu mađarskog pokreta i istodobno jednom od srpskih kulturnih središta, to su bili studenti ugarski Srbi. Gaj je sudjelovao u tim skupinama, ali je — kao što će to i kasnije činiti — zadržao samostalnost i, dapače, stvarao vlastiti krug održavajući veze s nekadašnjim gimnazijskim suučenicima na studiju i u Hrvatskoj te proširujući ga novim susretima. Pritom je samostalno uspostavljao dodire s istaknutim osobama, književnicima i znanstvenicima koji su sudjelovali u preporodnim kretanjima u slavenskim narodima u Monarhiji.

Gaj je u Grazu iskoristio mogućnosti koje mu je pružala knjižnica Johanneuma, gdje ga je njegov sudrug, Fran Kurelac, vidao nagnutim nad djelom Danijela Farlatija *Illyricum sacrum*,¹⁶ te je počeo i pisati rad o hrvatskoj povijesti. No, u Grazu je kroz literaturu te druženja u studentskim krugovima i izvan njih došao u dodir s modelom nacionalne ideologije srednjoeuropskog tipa koji je jezik smatrao bitnim obilježjem nacionalnog identiteta, tj. prema kojemu vlastiti nacionalni identitet ima ona ljudska skupina koja ima vlastiti jezik. Zbog toga je Gaj težište svoga rada na afirmaciji hrvatskog nacionalnog identiteta s povijesti prenio na kulturu, prije svega na jezik. Gaj je na početku zajedno sa sudrugom na gradačkoj "filozofiji", Dimitrijem Demetrom, smatrao da je njemu bliska kajkavština izvorni hrvatski jezik i da na njemu treba zasnivati hrvatski standardni jezik kao obilježje hrvatskog identiteta.¹⁷

Oblikujući nacionalnu ideologiju na novim načelima u nju je uključio elemente koje je asimilirao iz hrvatske kulturne tradicije, ali im je dao novo mjesto i novi sadržaj te je i slavenstvo u njegovoj ideologiji dobilo novu funkciju. Gajevo slavenstvo bilo je od tada djelatno slavenstvo karakteristično za nacionalne pokrete u slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji. Ono je, kako se obično ističe, davalo tim pokretima osjećaj snage zbog pripadnosti velikom svijetu slavenskih naroda, ali je prije svega imalo funkciju jačanja vlastitih nacionalnih identiteta uspostavljanjem diferencijalnog razmaka prema neslavenskim vladajućim nacijama u Habsburškoj Monarhiji — Nijemcima i Mađarima. Slavenstvo je u ideologijama tih pokreta, pa i u Gajevoj ideologiji, zbog toga shvaćano kao dio hrvatskoga nacionalnog identiteta. Zbog toga je slavenstvo bilo opći okvir preporodnih ideologija u slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji, ali se u svakoj

15 Lj. Gaj, „Die Schlösser bei Krapina“, Karlovac 1826, u: F. Fancev, *Dokumenti*, str. 183-195.

16 F. Kurelac, *Slova nad grobom Ljudevita Gaja*, str. 3.

17 Lj. Gaj, „Vjekopisni moj nacrtak“, u: V. Gaj, *Knjižnica Gajeva*, str. XXV, XXVI.

od tih ideologija ono realiziralo na različite načine i dobilo različit oblik u skladu s različitim potrebama i problemima u nacionalnim integracijskim procesima koje su one izražavale.

Na različit oblik slavenske ideje utjecalo je i pitanje identifikacije pojedinih slavenskih nacija koje se realiziralo kao međusobna diferencija, odnosno kao uspostavljanje razlika među samim slavenskim i južnoslavenskim nacijama na osnovi jezično-kulturnog poimanja nacije. Jezično definirajući svoje nacije i njihov opseg, nacionalni pokreti u slavenskih naroda uključivali su u svoje ideologije rezultate suvremene slavenske filologije i njezinih klasifikacija slavenskih jezika. Gaj se već u Grazu susreo sa shvaćanjem starijega slavističkog autoriteta Slovenca Jerneja Kopitara i kodifikatora srpskog jezika, Kopitarova učenika, Vuka Stefanovića Karadžića, koji su hrvatsko kajkavsko narječje smatrali dijelom slovenskog jezika, a štokavsko narječje pravoslavnog i katoličkog stanovništva smatrali srpskim jezikom. Gaja je napose pogodilo djelo nove zvijezde na slavističkom nebu, Slovaka Pavela Josefa Šafárika, tada profesora na "gimnaziji grčko nesjedinjene zajednice", tj. na srpskoj gimnaziji u Novom Sadu, o *Povijesti slavenskog jezika i književnosti na svim narječjima (Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten)* tiskano 1826. god, iste godine kada je Gaj došao na studij u Graz. U toj knjizi, koja je postala biblijom slavenskih pokreta, Šafárik je također hrvatsko kajkavsko narječje smatrao dijelom slovenskog jezika a štokavsko narječje srpskim jezikom te je u skladu s jezičnim poimanjem nacije hrvatske kajkavce smatrao Slovencima, a sve štokavce, pravoslavne i katolike, Srbima. Budući da je na prostoru Hrvatske ranoga srednjeg vijeka južno od Kupe nalazio štokavce, tj. po njegovu shvaćanju Srbe, a sjeverno od Kupe kajkavce, tj. po njegovu uvjerenju Slovence, Šafárik je u svom djelu zaključio da su nazivi "Hrvatska i hrvatski" povijesno i na osnovi suvremenog stanja kolebljivi, odnosno klimavi i nesigurni (*schwankend*).¹⁸ Gaj je na te riječi vrlo uzbuđeno reagirao.

Gaj se našao u situaciji da hrvatski identitet mora braniti ne samo od nestanka pred pokušajima mađarizacije i pred spontanom kapilarnom germanizacijom i talijanizacijom (njemački jezik bio je jezik društvene komunikacije viših društvenih slojeva u sjevernoj Hrvatskoj a talijanski u Dalmaciji), već i od "znanstvenih", filoloških dokaza koji su postupno postajali elementom slovenske (u manjoj mjeri) i srpske nacionalne integracijske ideologije, a prema kojima, u skladu s jezičnim poimanjem nacije, Hrvati praktički ne postoje. Gaj se tim predodžbama suprotstavio povijesnim argumentima.

Reagirajući na Šafárikovo djelo, Gaj je napisao pregled hrvatske povijesti do 16. st. (njemački rukopis ostao je neobjelodanjen) u kojemu je dokazivao povijesni kontinuitet Hrvatske i hrvatskog imena od srednjovjekovne hrvatske države do njemu suvremene Trojedne kraljevine. Ne spominjući Šafárika, ali reagirajući na njegovu tvrdnju o kolebljivom (*schwankend*) hrvatskom imenu, svoj spis je završio zaključkom da podaci koje je iznio pokazuju da ime Hrvatska nikako nije kolebljivo ("ist [...] keineswegs schwankend"), ali i gorkom zamjerkom da se hrvatsko ime (dakle od neočekivane, slavenske strane) nastoji učiniti kolebljivim, dapače optužbom da "izgleda da se to nastojanje dandas, u vrijeme prevelikog nehaja i malaksalosti narodnog života Hrvata, bliži svom vrhuncu".¹⁹

Gaj je, osupnut Šafárikovim tvrdnjama, u obranu hrvatskog identiteta istupio tek povijesnim argumentima, a zapravo se našao pred pitanjem kako hrvatski nacionalni identitet ideološki artikulirati kroz nacionalnu ideologiju srednjoeuropskog tipa zasnovanu na jezičnom poimanju nacije.

18 P. J. Schaffarik, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, str. 265. — Šafárik se na naslovnoj stranici potpisao kao doktor filoloških zanosti, član Filološkog društva u Jeni i „Prof. am Gymnasium der Gr. n. un. Gemeinde in Neusatz“.

19 „Der Namen Croatien [...] ist [...] keineswegs schwankend, sondern man suchte fortwährend ihn schwankend zu machen, und dieses Bestreben scheint heut zu Tage, bei zu grosser Nachlässigkeit und Erschlaffung des Volkslebens der Craoten, seinem Culminationspunkte nahe zu sein.“ Lj. Gaj, [Pregled hrvatske povijesti do 16. st.], rukopis bez naslova, NSK, Lj. Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 B II 22; usp. N. Stančić, *Gajeva „Još Hrvatska ni propala“*, str. 117, 118.

Slavenska ideja u kollárovskoj varijanti “slavenske kulturne uzajamnosti” — šansa za Hrvate?

Gaj je uskoro elemente za varijantu modela nacionalne integracijske ideologije, kakva je odgovarala trenutku u procesu hrvatske nacionalne integracije, našao u koncepciji “slavenske kulturne uzajamnosti” pjesnika i ideologa sveslavenstva — Jana Kollára. Gaj se s Kollárom, pastorom slovačke protestantske zajednice u Pešti i slovačkim preporoditeljem, upoznao kada je krajem 1829. god. došao u Peštu na studij prava. Slovaci, nastanjeni u sjevernim ugarskim županijama, bili su izvrgnuti pritisku mađarizacije, a Kollár je došao do uvjerenja da se Slovaci mogu oduprijeti mađarizaciji i očuvati se kao Slaveni ako se povežu s česima. Dapače je došao do uvjerenja da Slovaci kao jezik kulture trebaju prihvatiti češki jezik koji je protestantski dio Slovaka poznavao služeći se Sv. pismom u češkom prijevodu protestantskog kruga Jana Husa. Kollár je u vrijeme kad je upoznao Gaja bio u potrazi za ideološkim opravdanjem takva zahtjeva, a poticaj za rješenje dala mu je legenda o braći Čehu, Lehu i Mehu iz Gajeve knjižice *Die Shlösser bei Krapina* koju mu je Gaj poklonio.²⁰ Poopćujući slovački problem i prenoseći ga na opću slavensku razinu, Kollár je 1830. god. oblikovao i u svojoj knjizi o slavenskim imenima iznio ideju o “slavenskoj kulturnoj uzajamnosti” prema kojoj bi se Slaveni morali što snažnije kulturno povezivati i međusobno se približavati. Trebali bi umjesto iz njemačke i mađarske kulture preuzimati tekovine iz kulture slavenskih naroda i približavati se međusobno u jeziku i pismu kako bi se lakše ostvarivali međusobni dodiri. U konačnici Slaveni bi se s vremenom trebali okupiti u samo četiri jezične i nacionalne skupine — Ruse, Poljake, čehe i južne Slavene.²¹

Gaj je, družeći se s Kollárom i vodeći s njim intenzivne rasprave, prisustvovao njegovu stvaralačkom činu. I odmah je uočio višestruku uporabljivost njegove ideje o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti kao elementa hrvatske nacionalne integracijske ideologije. Kollárov tip slavenske ideje bio mu je uporabljiv na više razina. Stavio ga je u funkciju identifikacije hrvatske nacije prema vani i u funkciju unutarnje integracije. Ideja o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti trebala je ojačati shvaćanje o slavenstvu kao elementu hrvatskog identiteta s funkcijom identifikacije hrvatske nacije prema neslavenskoj vladajućoj njemačkoj i mađarskoj naciji u Habsburškoj Monarhiji te snažnije motivirati otpor mađarizaciji i germanizaciji, na primorskom području talijanizaciji. Južnoslavenskoj ideji, koja je bila derivat slavenske ideje, pridavao je istu funkciju, ali također funkciju obrane od ideologija nacionalnih pokreta u susjednih (južno)slavenskih nacija koje su pokazivale pretenzije prema prostoru hrvatske nacionalne integracije. I, konačno, trebale su jačati svijest o potrebi kulturnog, napose jezičnog integriranja same hrvatske nacije.²²

Gaj je prihvatio Kollárovu ideju o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti i odmah je primijenio u svojoj *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisanja* tiskanoj iste 1830. god. u Budimu. U njoj je iznio prijedlog grafijske reforme, a odlučujući se za monografemsko rješenje (jedan znak za jedan glas) uz uporabu dijakritičkih znakova iznad temeljnog znaka za palatale, slijedio je takva nesustavna rješenja iz hrvatske tradicije (npr. kod Vitezovića), ali također sustavnija rješenja kod slavenskih naroda koji se služe latiničkim pismom, napose čeha. Predlažući svoju grafijsku reformu isticao je upravo bliskost svoga grafijskog rješenja s grafijama u slavenskih naroda (tj. ne s njemačkom, mađarskom ili talijanskom grafijom) i korist koja će po Hrvate proizići od “slovstvenog (književnog; N. S) približavanja k izobraženijem i zvučnijem Slavencom diačk. (dijačkog, tj. latinskog; N. S) pisma”.²³

20 Lj. Gaj, „Vjekopisni moj nacrtak”, str. XXIX.

21 J. Kollár, *Rozpravy o gmenách počátkach a starožitnostech narodu slavského a geho kmenu*, str. 346, bilješka.

22 Nikša Stančić, „Ideja o ‘slavenskoj uzajamnosti’ Jána Kollára i njezina hrvatska recepcija”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 30, Zagreb 1997, str. 65-76; N. Stančić, „Die Idee der ‚slawischen Wechselseitigkeit‘ von Ján Kollár und ihre kroatische Rezeption”, u: *Ján Kollár a slovenska vzájemnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe* (ur. Tatiana Ivntyšynová) ‘Spoločnosť’ pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy — Historický ústav SAV, Bratislava 2006, str. 174-185 (zbornik tiskan kao zasebni svezak časopisa *Slovenské štúdie*, zvláštné číslo 4, numeró special 4).

23 L[udevit] G[aj], *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaša — Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie*, str. 20, 22.

Gaj je prihvatio i Kollárovu četverodijelnu klasifikaciju slavenskih jezika i naroda, predodžbu o četiri velike slavenske skupine od koji je jedna južnoslavenska. To je također odmah pokazao u svojoj *Kratkoj osnovi* u kojoj je izrazio uvjerenje da jednom “ves veliki slavenski jezik iz vseh svojeh različnostih vu četvera glavna narečja skupztegnul se bude”.²⁴ Ovakva se klasifikacija slavenskih naroda Gaju poklopila s predodžbom dijela tadašnje historiografije koju je zastupao i Antun Matija Katančić, a prema kojoj se Slaveni nisu doselili sa sjevera, već su, naprotiv, južni Slaveni, kao etnička cjelina, autohtoni na Balkanskom poluotoku, što je bila predodžba koja je našla izraz i u legendi o braći Čehu Lehu i Mehu. Ideja o južnoslavenskoj etničkoj cjelini bila je, kao i općenita slavenska ideja, u funkciji identifikacije prema neslavenskim Nijemcima i Madarima, ali je Gaj, prihvativši Kollárovu četverodijelnu klasifikaciju slavenskih jezika i naroda, predodžbu o četiri velike slavenske skupine od kojih je jedna južnoslavenska, istodobno stekao argument koji je mogao suprotstaviti slavističkim klasifikacijama Kopitara, Karadžića i Šafárika. Predodžba o jednom, južnoslavenskom jeziku brisala je, naime, granicu koju su te klasifikacije i na njima temeljene nacionalne ideologije povlačile preko prostora koji je Gaj osjećao kao hrvatsko nacionalno integracijsko područje i dijelile ga između slovenskog i srpskog jezika, a time i između slovenskog i srpskog naroda.

No, uočljivo je da Gaj iznoseći u svojoj *Kratkoj osnovi* predodžbu o četiri velike slavenske jezične skupine nije naveo koja su to četiri slavenska “glavna narječja” u koja bi se trebao okupiti “ves veliki slavenski jezik”. Naime, dok su klasifikacije Kopitara, Karadžića i Šafárika dijelile hrvatski prostor između Slovenaca i Srba, Kollár je u svojoj klasifikaciji čitavu južnoslavensku skupinu nazvao srpskim imenom. Kollár je pritom postupio dosljedno, jer je svoje velike slavenske skupine označio etničkim imenima. Kao što je skupinu u koju je okupio Čehe i Slovake nazvao češkim etničkim imenom, dakle imenom jedne od etnija te skupine, tako za južnoslavensku skupinu nije želio upotrijebiti južnoslavensko ime smatrajući ga zemljopisnim, već je i tu skupinu nazvao imenom jedne od njezinih etnija, srpskim. Gaj se nije mogao složiti s Kollárovom uporabom srpskog imena za sve južne Slavene, ali očigledno nije želio s Kollárom, koji je uživao izuzetan ugled u slavenskom svijetu, javno polemizirati o nazivu južnoslavenske skupine. Rješenje je potražio i našao u hrvatskoj kulturnoj tradiciji.

Hrvatstvo-svehrvatstvo u sklopu ilirstva i slavenstva

Slavenstvo i ilirstvo

Gaj je svoju ideologiju u tom razdoblju razrađivao u rukopisnim spisima koji su ostali neobjavljeni i dosad u historiografiji slabo korišteni, a koji otkrivaju sve probleme s kojima se Gaj susretao nastojeći oblikovati konzistentni sustav hrvatske nacionalne ideologije i kako ih je kreativno razrješavao.²⁵ U njima je Gaj pokazao da je u svoju ideologiju uključio slavensku ideju, a također Kollárovu ideju o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti i njegovu četverodijelnu klasifikaciju slavenskih jezika i naroda, ali je u svojim rukopisima srpskom imenu koje je Kollár pridao južnoslavenskoj skupini suprotstavio ilirsko ime. U tome se Gaj također oslonio na hrvatsku kulturnu tradiciju, tj. na jedno od shvaćanja u tadašnjoj historiografiji, koje je zastupao i Katančić, prema kojem su antički Iliri bili Slaveni.

Gaj je, dakle, prihvatio slavensku i južnoslavensku ideju kollárovskog tipa, ali ju je prilagodio potrebama hrvatske nacionalne integracije oslanjajući se na hrvatsku tradiciju ilirskog imena. Kao što je Kollár prihvatio za češku i slovačku skupinu zajedničko etničko češko ime, tako je i Gaj za južne Slavene upotrijebio etničko ilirsko ime kao zajedničko (što će kasnije prihvatiti i Kollár), jer je južnoslavensko ime smatrao zemljopisnim a ne etničkim imenom. To će stajalište jasno potvrditi i kasnije, kada će npr. u svom “Proglašenju” za 1840. god. (pozivu na pretplatu za *Novine i Danicu*) braneći

²⁴ Lj. Gaj, *Kratka osnova*, 22.

²⁵ Usp. Gajeve rukopisne spise u fondu NSK, Lj. Gaj, Rukopisna zbirka: [Spis o hrvatskom jeziku i književnosti], rukopis bez naslova (R 4701 B II 22), objavljen kod: Stančić, „Grafija i ideologija“, str. 288-294; Ljudevit [Posavski] (R 4701A V 18); „Ein Fragewort über Croatien im Anfange des neunten Jahrhunderts“ (R 4701 A V 19), objavljen u: N. Stančić, „Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja“, str. 120-130.

ilirsko ime napisati: "Jugoslavjani se pako u svētu učenom zvati nipošto nemožemo (jer) i Kozaci su prama sěvernoj bratji svojoj Jugoslavjani".²⁶

No, Gaj "Ilire" nije smatrao jedinstvenom, homogenom etničkom i jezičnom cjelinom, niti je smatrao da je hrvatski identitet utopljen u širem, "ilirskom" identitetu. Dapače je ideju o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti upotrijebio za hrvatsko kulturno homogeniziranje. Svoju reformiranu grafiju iz *Kratke osnove* Gaj nije namijenio samo kajkavcima (kako se najčešće u literaturi tumači), već je — u vrijeme kad su na hrvatskom prostoru bile u uporabi tri grafije — svoju grafiju namijenio svim hrvatskim zemljama. Dotadašnji prijedlozi da se neka od postojećih grafija prihvati kao zajednička grafija za čitav hrvatski prostor izazivali su otpor sa stajališta pokrajinskih partikularizama koji su prihvaćanje neke od pokrajinskih grafija osjećali kao nametanje drugoga pokrajinskog identiteta. Gaj je te otpore želio neutralizirati i svoj prijedlog jedinstvene grafije učiniti svima prihvatljivim time što ga je, zasnovavši ga na jednom od grafijskih modela u Slavena koji se služe latiničkim pismom, prikazao kao izraz načela slavenske kulturne uzajamnosti.

Gaj je, dakle, idejom slavenske kulturne uzajamnosti oslobodio prostor za integraciju hrvatske nacije i preuzeo zadatak da ideološki, u kategorijama jezično-kulturnog poimanja nacije, artikulira svoju predodžbu o hrvatskom nacionalnom identitetu.

Ilirstvo i svehrvatstvo

Gaj se završivši studij vratio krajem 1831. u Hrvatsku, a od početka 1832. god. boravio je u Zagrebu gdje je okupljao istomišljenike. Mlada preporodna jezgra djelovala je dogovorno, ali je Gaj među njima imao vodeću ulogu i velikim dijelom samostalan položaj. Gaj je došao s formiranim, ali ne i sasvim dovršenim sustavom nacionalne ideologije te s osnovnim elementima plana djelovanja, od kojih je jedan od važnijih bio izdavanje glasila. U Zagrebu su tada izlazile samo njemačke novine *Agramer politische Zeitung* s književno zabavnim prilogom *Luna* u kojem je uredništvo povremeno, premda nevoljko, tiskalo i pjesme na hrvatskom, pa je i Gaj za studija u Grazu u *Luni* tiskao pjesme na kajkavskom. Pripadnici Gajeve skupine zbog toga su u javnosti nastupali zasebno tiskanim pjesmama prigodnicama s programatskim sadržajem ili brošurama (*Derkosov Genius patriae*).²⁷ Gaj je bio svjestan da široko zasnovanu djelatnost može sa svojim istomišljenicima pokrenuti samo s pripremljenim i usuglašenim programom na osnovi jedinstvene ideologije. Zbog toga je među samim pripadnicima svoje skupine živo agitirao iznoseći svoja shvaćanja i istodobno osluškujući tuđa mišljenja.

Fran Kurelac se i četiri desetljeća kasnije živo sjećao Gajeve oduševljenog izlaganja kollárovske ideje o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti:

Za toga boravka u Pešti (Gaj; N. S) i s pokojnim se Kolárom upoznao te odonud se vrativ vsa je društva, vse sastanke mladih ljudij okadio učenostju toga Slovaka, toga skromnog Lutorskog' duhovnika te ugrijane Slovinske duše.²⁸

Na tim sastancima tek diplomiranih mladih ljudi raspravljalo se o konkretnim akcijama i o institucijama koje treba osnovati. Na jednom takvom sastanku mladih ljudi, njih sedmorice, već u siječnju 1832. god. raspravljalo se o osnivanju društva koje bi djelovalo kao središnja nacionalna kulturna i znanstvena institucija, a rasprava o nazivu te institucije — o čemu svjedoči sačuvani zapis s tog sastanka — pretvorila se u raspravu o imenu pod kojim treba krenuti u preporodnu akciju. Prijedlozi za naziv društva, potpisani od prisutnih sudionika, pokazuju da je većina predlagala različite varijante

26 Lj. Gaj, „Proglas“, *Danica ilirska*, 5, 1839, br. 47, 23. studenog, u: S. Ježić, *Ilirska antologija*, str. 110-112; S. Ježić, *Hrvatski preporod u prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 191-197.

27 Spise Pavla Štoosa, Josipa Kunderka, Ivana Derkosa i Ljudevita Gaja iz 1831. i 1832. god. v. u: F. Fancev, *Dokumenti*, str. 255-267, 272-296, 318-320.

28 F. Kurelac, *Slova nad grobom Ljudevita Gaja*, str. 5.

naziva “Društvo slavensko za kraljevstva hrvatsko, slavonsko i dalmatinsko” ili “Društvo slavensko južnih Slavena”, a da je konačno prihvaćen Gajev prijedlog naziva “Društvo ilirsko”.²⁹ Tim mladim ljudima ilirsko ime bilo je blisko jer su ga susretali u literaturi, ali su ga poznavali u različitim interpretacijama. Gaj je taj pojam definirao obuhvativši ilirskim imenom čitav južnoslavenski prostor i oni su ga prihvatili u takvoj, Gajevoj interpretaciji.³⁰ Prevagnulo je, dakle, Gajevo shvaćanje da se u preporodnu akciju krene s južnoslavenskom idejom pod ilirskim imenom.

No, Gaj je za boravka u Zagrebu od početka 1832. god. još tražio način kako ideološki izraziti hrvatski nacionalni identitet u kategorijama jezično-kulturnog poimanja nacije i u sklopu kontroverza slavenske i ilirske ideje koje su s jedne strane pomagale proces hrvatske nacionalne identifikacije prema neslavenskim vladajućim nacijama u Habsburškoj Monarhiji, a s druge strane odmagale njezinu identifikaciju prema drugim (južno)slavenskim nacijama. U tim traženjima nastojao je povijesno i jezično potvrditi hrvatski nacionalni identitet.

Želeći povijesno potvrditi hrvatski etnički identitet u sklopu “ilirske” etničke zajednice Gaj je argumente našao u hrvatskoj kulturnoj tradiciji. Međusobno suprotstavljene predodžbe, tvrdnju o ilirstvu južnih Slavena zasnovanu na teoriji o njihovoj autohtonosti na Balkanu i povijesnu činjenicu o doseljenu Hrvata, Gaj je pomirio prihvaćajući Katančićevu teoriju o dvostrukoj seobi Hrvata. U svojim rukopisima iz toga vremena Gaj je tumačio da je u vrijeme rimskih ratova protiv Ilira jedan njihov dio s obala Jadrana odselio iza Karpata, tamo se po Karpatima nazvao Hrvatima (tvrdio je da ime “Karpati” proizlazi iz riječi “hrbat”, a od nje “Hrvat”) i zatim se pod tim imenom u 7. st. vratio u staru postojbinu.³¹

Gaju su te povijesne predodžbe zajedno s drugim poticajima iz hrvatske tradicije, kao i suvremena zbivanja u Hrvatskoj, ponudili materiju na osnovi koje je oblikovao sliku o aktualnom hrvatskom etničkom prostoru. U tome je slijedio nacionalne ideološke intencije koje su se pokazivale u prethodnim desetljećima i u njegovo vrijeme, a koje su ispitujući dosege hrvatske nacionalne integracije prelazile granice prostora koji će to djelovanje povijesnim razvojem obuhvatiti. Naime, zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac je — kao što je pokazao svojim pozivom na prikupljanje jezičnog blaga iz 1813.³² — želio hrvatsku kajkavštinu i štokavštinu povezati u jedan, “ilirski” jezik, ali je proširivao svoje koncepcije, o čemu je želio razgovarati i s Kopitarom. Njegov kanonik Marko Mahanović izričito je odbacivao Kopitarove tvrdnje o pripadnosti kajkavskog narječja “kranjskom” (slovenskom) jeziku, ali je već sljedeće, 1814. god. za dogovoreni susret Vrhovca s Kopitarom izradio nacrt “hrvatske ortografije” (rukopisne “Observationes circa croaticam orthographiam”) i u njemu predložio da se “Hrvati, Slavonci, Dalmatinci i Kranjci” (“Croatae, Slavonitae, Dalmatae et Carnioli”) ujedine u jednom pismu (“unio plurium dialectorum quoad orthographiam”).³³ Sam Gaj je 1830. u svojoj *Kratkoj osnovi* išao tim tragom te je izrazio želju, jednako kao i Mahanović, da njegov prijedlog reformirane grafije uz “Horvate” (kajkavce) prihvate također “bližni brati naši Šlavonci, Dalmatinci, Štajerci, Krajnci i Korušci”.³⁴ Intenciju Vrhovca (koji je umro 1827) i njegova kruga slijedio je i grof Janko Drašković u svojoj *Disertaciji* iz 1832. god. U svom programatskom spisu iznio je predodžbu o zemljama “Ilirije velike” (koje bi se trebale politički ujediniti kao “Kraljevstvo iliričko”) u opsegu koji obuhvaća Trojednu kraljevinu, Bosnu i slovenske zemlje. Stanovnike “Ilirije velike” Drašković je pritom nazvao “Slavo-Hrvatima”, tj. pokazao je da su za nj ilirsko i hrvatsko ime sinonimi te da sve stanovnike “Ilirije velike” smatra Hrvatima neovisno o njihovoj teritorijalno-političkoj i vjerskoj pripadnosti.³⁵ Gaja su ta stajališta iz *Disertacije* zaokupila te je odlučio naći se s Draškovićem “zaradi historie”, kako je upisao u svoj podsjetnik.³⁶

29 „Societas culturae illyrica“, rkp, NSK, R 3998-1; usp. N. Stančić, *Gajeva „Još Horvatska ni propala“*, str. 117, 118.

30 O ilirskom imenu u hrvatskoj tradiciji v: Radoslav Katičić, „Ilirci i ilirski jezik“, *Forum*, 56, br. 12, Zagreb 1988, str. 675-688; Sanja Knežević, „Nazivi hrvatskoga jezika u dopreporodnim gramatikama“, u: *Croatica et slavica Jadertina*, Zadar 2007, str. 41-69 i najnovije djelo: Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2008.

31 Lj. Gaj, „Ein Fragewort“, rkp, u: N. Stančić, „Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja“, str. 120-131.

32 „Štampani poziv biskupa Maksimilijana Vrhovca Rakitovačkoga“, u: F. Fancev, *Dokumenti*, str. 60-62.

33 Marko Mahanović, „Observationes circa croaticam orthographiam“, u: F. Fancev, *Dokumenti*, str. 65-117.

34 Lj. Gaj, *Kratka osnova*, str. 22.

35 N. Stančić, „Disertacija grofa Janka Draškovića“, str. 154-158.

36 Lj. Gaj, „Posli vszakojachki“, rkp, NSK, nav. mj. 4701 B I 3; N. Stančić, *Gajeva „Još Horvatska ni propala“*, str. 133.

Gaj je s Draškovićem došao u dodir vjerojatno u Požunu (Bratislavi) u vrijeme zasjedanja Ugarskog sabora. Gaj je, naime, od kraja 1832. god. boravio u Beču gdje je nastojao požuriti dobivanje dozvole za svoje *Novine* (ishodio je i audijenciju kod cara Franje). Iz Beča je putovao u nedaleki Požun, gdje je zasjedao Ugarski sabor kako bi se našao sa svojim prijateljima, mladim plemićima, diplomiranim pravnicima kao što su bili Ljudevit Vukotinović i Aleksandar Šuljok, koje je Hrvatski sabor pridodao kao tzv. jurate predstavnicima Hrvatske u Ugarskom saboru i poslao ih u Požun da se uče visokoj politici. Gaj se preko njih upoznao, dapače, zblizio s Draškovićem te je imao prilike razgovarati o njegovoj predodžbi o "Iliriji velikoj" i "Slavo-Hrvatima".

U svojim spisima iz toga vremena Gaj je definirao svoju predodžbu o hrvatskom etničkom prostoru. Iznio je povijesnu predodžbu o području na kojem su se smjestili Hrvati prilikom doseljenja, pri čemu se oslonio na podatke iz starije literature, napose iz djela Josipa Mikoczija *Otiorum Croatiae liber unus*, tiskanog posthumno 1806. god. Prema toj predodžbi Hrvati su prilikom doseljenja naselili prostor Koruške, Štajerske, Kranjske, Istre, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te dijela Bosne. Prema Gaju, a to su podaci koje je također preuzeo iz Mikoczijeva djela, Hrvati su na tom prostoru osnovali "Hrvatsku republiku". Slijedeći Mikoczijev naziv "Croatorum respublica"³⁷ Gaj u svojim hrvatskim i (pretežno) njemačkim rukopisima prostor koji su naselili Hrvati naziva "Horvatska republika", "Kroatische Republik", "Horvatische Republik", a tako je naziva zbog toga što nije bila monarhijski uređena već je imala oblik zajednice županija. Franačka osvajanja su prema Gaju od "Hrvatske republike" otkinuli prostor na kojemu su zatim nastale pokrajine Koruška, Štajerska i Kranjska, dok se na ostalom dijelu postupno oblikovalo Kraljevstvo Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Svoju povijesnu predodžbu Gaj je prenio i u sadašnjost te je smatrao da su i u njegovo vrijeme svi stanovnici teritorija ranosrednjovjekovne "Hrvatske republike" u etničkom pogledu Hrvati.³⁸ Gajeva povijesna "Republika Hrvatska", teritorij nastanjen Hrvatima, opsegom se poklapa s Draškovićevom "Ilirijom velikom" čije stanovništvo Drašković također smatra (Slavo)Hrvatima.

Gaj je u svojim ranijim spisima uz Hrvate i Srbe nakon doseljenja spominjao i Slovence, ali je u novijim rukopisima na osnovi iznesene povijesne predodžbe smatrao da su Slovenci po svom etničkom porijeklu Hrvati koji su u srednjem vijeku došli pod franačku vlast. Nazivao ih je "gornjim Hrvatima" ("Ober Horvaten in Cärnten, Krain und Steyermark") i isticao da je slovensko ime samo varijanta općenitoga slavenskog imena. Zbog toga je Slovence smatrao u etničkom pogledu Hrvatima te ih je pozivao da se vrate svom hrvatskom identitetu. I tu je Gaj postupio u skladu s idejom o slavenskoj uzajamnosti. Kao što je Kollár želio Slovake spasiti od mađarizacije i očuvati ih za slavenstvo predlažući da se u književnom jeziku ujedine s česima pod češkim etničkim imenom, tako je Gaj želio Slovence obraniti od germanizacije tražeći da se "vrate" hrvatskom etničkom identitetu.³⁹

Gaj je imao iznimne promidžbene sposobnosti te je svoju koncepciju nastojao i pjesmom širiti, najprije među svojim sudrugovima, a kasnije i šire u društvu. Svoju ideološku povijesnu predodžbu zbog toga je pretočio u stihove svoje pjesme "Još Horvatska ni propala" i dao joj napjev (zajedno s Ferdinom Livadićem). U toj "budnici", zapravo alegorijskoj pjesmi, iznio je predodžbu zaspale Hrvatske koja u snu vidi ponovno okupljene svoje teritorije. Iznio je viziju o kolu u kojem su ponovno okupljeni "vsi Horvati stare deržave", a uz stanovnike uže Hrvatske to su "Krainci Štajer Gorotanci i Schlavonia, / Zkup Boshnyaci Istrianci, ter Dalmacia", kao što je napisao u "prvopisu" svoje pjesme kako ju je (nakon što je prve stihove složio u veljači 1832) konačno uobličio u siječnju 1833. god.⁴⁰ To je opseg "Horvatske republike" Gajevih rukopisnih spisa, odnosno "Slavo-Hrvata" Draškovićeve *Disertacije*.

37 J. Mikoczi u: *Otiorum Croatiae liber unus* rabi naziv „Chrobatorum respublica“ (str. 116), „Croatarum respublica“ (str. 227), „Croatorum respublica“ (str. 354); o uređenju doseljenih Hrvata v. str. 331-337.

38 Lj. Gaj, „Ein Fragewort“, u: N. Stančić, „Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja“, str. 120-130.

39 Isto

40 Lj. Gaj, "Još Horvatzka ni prepala. Pervopisz", rkp, NSK, nav. mj, R 4701 A I a 3, objavljeno u: N. Stančić, *Gajeva "Još Horvatska ni propala"*, str. 39-41.

Hrvatski jezik

Nakon što se već u Grazu upoznao s jezičnim modelom nacionalne ideologije, Gaj je želio dokazati da i Hrvati imaju svoj jezik i da, prema tome, imaju vlastiti identitet u zajednici slavenskih naroda i "ilirske" etnije. Zbog tog je — u vrijeme kad je izgrađivao predodžbu o hrvatskom povijesnom etničkom identitetu — u svojim neobjelodanim spisima dokazivao i da postoji zasebni hrvatski jezik kao jedno od "ilirskih" narječja. Tvrdio je da su Hrvati i Srbi doselili na Balkanski poluotok svaki sa svojim, doduše bliskim, ali međusobno različitim jezikom. Smatrao je da je hrvatski jezik u svom "temeljnem obliku" ("Grundform") bio najbliži njemu suvremenoj kajkavštini, ali da se pod utjecajem susjednih jezika, talijanskog na primorju (čakavština) i srpskog (kod Hrvata štokavaca), podijelio na različita narječja na kojima su se zatim oblikovali njegovi različiti književnojezični "varijeteti".⁴¹

Gaj je ponudio i rješenje za oblikovanje jedinstvenoga hrvatskog standardnog jezika. Kao što je prijedlogom grafijske reforme iz svoje *Kratke osnove* želio sve Hrvate ujediniti u jednom pismu, tako je želio ukloniti književnojezično kajkavsko-štokavsko dvojestvo na hrvatskom prostoru. Sam je ponudio način na koji bi se dovršili oni procesi koji su, od ranijih stoljeća do samih "preteča" preporoda i Vrhovčeva kruga, vodili oblikovanju jedinstvenoga hrvatskog jezika. To su procesi koje su slavistički teoretičari zanemarivali, a postojeća književnojezična dihotomija im je omogućavala da hrvatski prostor dijele jezično i nacionalno. Gaj je u svojim neobjelodanim spisima nastupio kao jezični reformator i ponudio je model na kojem bi trebalo izgrađivati standardni jezik koji i naziva "hrvatski književni jezik" ("kroatische Schriftsprache"), jezik za sve Hrvate koji zbog toga naziva i "svehrvatskim književnim jezikom" ("pankroatische Schriftsprache"). Hrvatski standardni jezik želio je zasnovati integrirajući hrvatsku književnojezičnu tradiciju i to na onom standardnojezičnom modelu iz te tradicije koji je težio povezivanju elemenata svih hrvatskih narječja. Zbog toga je predlagao da se između različitih hrvatskih književnojezičnih "varijeteta" kao uzor za izgradnju "svehrvatskog književnog jezika" ("als Muster einer pankroatischen Schriftsprache") uzme jezik Pavla Ritera Vitezovića koji je na prijelomu 17. i 18. st. pisao čakavsko-kajkavskom ili kajkavsko-čakavskom jezičnom mješavinom uz primjese štokavštine. Izbor toga modela obrazlagao je tvrdeći da je Vitezovićev jezik najviše od svih hrvatskih književnojezičnih "varijeteta" u skladu s načelima slavenske uzajamnosti, jer u sebi povezuje sva hrvatska narječja te će ga razumjeti svaki Hrvat bez obzira na narječje kojim govori, a istodobno će hrvatskim "ilirskim" plemenskim srođnicima ("den Stammverwandten") biti razumljiviji od svih hrvatskih "varijeteta".⁴²

Gaj je smatrao neophodnim oblikovati hrvatski standardni jezik kako bi u kategorijama jezično-kulturnog modela nacionalne ideologije potvrdio hrvatski nacionalni identitet, premda je prihvatio kollárovska stajališta da se u budućnosti južni Slaveni moraju ujediniti u jednom književnom jeziku. Oblikovanje zasebnog hrvatskog jezika smatrao je neophodnim u postojećim prilikama, kada su "znanost" i ideologije pokreta u susjednih "ilirskih" naroda jezičnim argumentima negirali postojanje hrvatskog identiteta. No, osjećao je nelagodu zbog saznanja da književni jezik izgrađen na Vitezovićevu modelu mogu prihvatiti samo Hrvati kajkavci i čakavci. Gaj je katolike štokavce smatrao Hrvatima, a njihovu štokavštinu hrvatskim "varijetetom" koji se "manje ili više" ("mehr oder weniger") približio srpskom narječju.⁴³ Očigledno je očekivao da će štokavština Hrvata štokavaca i dalje opstati kao zasebni hrvatski književni "varijetet". Zbog toga je oblikovanje hrvatskoga književnog jezika smatrao koliko neophodnim, toliko privremenim rješenjem dok se ne oblikuje jedinstveni "ilirski" književni jezik. Pritom je Hrvate katolike ("römisch-katholische Slawonier, Dalmatiner und Bosnier") smatrao posrednicima ("das Medium") između Hrvata i Srba (kod kojih je još uvijek u književnosti prevladavao slavjanosrpski jezik).⁴⁴ To bi bio put kojim bi jednom u budućnosti nastao jezik za sve "Ilire", čime bi i Hrvati bili ujedinjeni u jednom književnom jeziku.

41 Lj. Gaj, "Spis o hrvatskom jeziku i književnosti", nav. rkp; usp. N. Stančić, "Gajeva klasifikacija", str. 93-98; N. Stančić, *Gajeva "Još Horvatska ni propala"*, str. 125-131.

42 Isto

43 Lj. Gaj, "Spis o hrvatskom jeziku", rkp, u: N. Stančić, "Grafija i ideologija", str. 291, 292.

44 Gajev nenaslovljeni rukopis, NSK, nav. mj, R 4701 B IV; usp. N. Stančić, "Gajeva klasifikacija", str. 92, 97.

U svojim razmišljanjima o oblikovanju hrvatskoga standardnog jezika Gaj, dakle, nije krenuo putem Vuka Karadžića koji je suvremeni srpski standardni jezik postavio na štokavsku dijalekatsku osnovicu (pri čemu njegova jezična reforma tada još nije bila prihvaćena u srpskoj kulturi). Dotadašnja srpska književnost bila je pisana na slavjanosrpskom jeziku, mješavini crkvenoslavenskog i narodnog jezika te je Karadžić suvremeni srpski standardni jezik zasnovao na narodnom jeziku, zapravo na jeziku koji je bio standardiziran u narodnim pjesmama na štokavskom narječju kojim govore svi Srbi. Hrvatska književnost je, naprotiv, nastajala na narodnom jeziku koji se realizirao u više standardnojezičnih stilizacija — štokavskoj i kajkavskoj (čakavska od sredine 18. st. nije više bila u književnoj uporabi) te se Gaj u svom prijedlogu modela suvremenoga hrvatskog standardnog jezika s jedne strane oslonio na hrvatsku književnojezičnu tradiciju, a s druge strane hrvatski je standardni jezik zamislio kao sintezu svih hrvatskih narječja s većim udjelom kajkavštine i čakavštine nego štokavštine.

Hrvatstvo uz dominantno ilirstvo

Gaj je ideje koje je unosio u svoje rukopisne spise testirao iznoseći ih pripadnicima svoje skupine, kojoj se priključio i Drašković i postao njezin politički pokrovitelj. Gaj je svoje ideje širio i svojom pjesmom “Još Hrvatska ni propala” i prije nego što je ona bila tiskana 1835. god. Stanko Vraz, je krajem 1833. god, nakon što je tijekom ljeta boravio u Krapini kod Gaja i zatim posjetio Zagreb i Samobor, pisao prijatelju Jurju Oroslavu Cafu da mladi “hrovatski slovarji” (tj. pisci) “pojejo z’ Gajom: Još Hrovatska ni prepala / Dok mi živimo”.⁴⁵ U tim je dodirima Gaj uočio što iz njegovih shvaćanja nije prihvatljivo skupini s kojom je namjeravao krenuti u preporodnu akciju te, je u skladu s tim i na osnovi vlastitog uvida u suvremene prilike, svoja shvaćanja korigirao.

Slavenska ideja bila je za tu skupinu neprijeporna. Gaj je već na početku 1832. god. uspio prodrijeti u toj skupini s kollárovskim modelom slavenske ideje i s južnoslavenskom idejom pod ilirskim imenom, a ilirsko ime bilo je prihvatljivo i Draškoviću, premda njegov pojam “Ilirije velike” nije bio identičan Gajevu pojmu “Ilirije” (nije obuhvaćao Srbiju i Bugarsku).

Ni hrvatsko ime toj skupini nije bilo sporno, a Draškoviću su ilirsko i hrvatsko ime bili sinonimi, ali je Gaj bio svjestan da izvan kajkavske Hrvatske postoje u društvenim elitama otpori tom imenu sa stajališta pokrajinskih partikularizama koji su hrvatsko ime shvaćali kao jedno od pokrajinskih imena. Zbog toga je u prvi plan istaknuo ilirsko ime s njegovim funkcijama na trima razinama. Gaj je, naime, slavenstvo i u njegovu sklopu ilirstvo shvaćao kao obilježja hrvatskog identiteta suprotstavljajući slavenski i “ilirski” identitet identitetu neslavenskih vladajućih nacija, njemačkom i mađarskom te, na primorskom pojasu, prevladavajućoj talijanskoj kulturi. Ilirskom idejom Gaj je, nadalje, štitio prostor za očuvanje hrvatskoga etničkog identiteta. S ilirskom idejom, kao dominantnom idejom u preporodnoj ideologiji, izišao je konačno u javnost kada je od prvog broja 1836. god. u naslove svojih glasila unio ilirsko ime i dao im naziv *Ilirske narodne novine* i *Danica ilirska*.

Ističući ilirsko ime pod kojim će voditi preporodnu akciju Gaj je zadržao poimanje o hrvatskom etničkom identitetu te je i nakon 1835. god. Hrvate navodio kao jedan od identiteta u sklopu južnoslavenske cjeline. Tako je i u proglasu kojim je u lipnju 1835. pozivao na pretplatu za drugo polugodište *Novina* i *Danice* čitateljima obećavao da će *Danica* donositi priloge o povijesti “Ilirov to jest južnih Slovencev: Horvatov i Serbljev”.⁴⁶ Gaj je u skladu s idejom o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti smatrao da Hrvati mogu s ostalim južnim Slavenima dijeliti zajedničku kulturu kao elemente vlastitog identiteta, ali nije smatrao da je cilj ideje o kulturnoj uzajamnosti stvaranje jedinstvene, unitarne zajednice i uklanjanje zasebnih južnoslavenskih identiteta. Napose je bio protivan zahtjevima, koji su se pojavljivali u nekim polemičkim istupima srpskog vojvođanskog tiska protiv ilirskog imena, da se južne Slavene nazove srpskim imenom (kao što je prvobitno predlagao i Kollár). Gaj je smatrao je da će se zasebni “ilirski” identiteti, pa i hrvatski identitet, trajno očuvati.

45 Stanko Vraz - J. O. Cafu, Radgona, 1. rujna 1833, u: K. Štrekelj, “Pisma in zapiski iz Cafove ostaline”, str. 205.

46 Lj. Gaj, “Oglas”, *Danica horvatzka, slavonzka y dalmatinzka*, 1, 1835, br. 22, 6. lipnja.

To je i pravi smisao njegove poruke iz već navedenog proglaša za 1840. god. prema kojoj po njegovu uvjerenju “Sèrb neće nikada biti Horvat ili Kranjac (tj. Slovenac; N. S), a ova dvojica kad nisu, nemogu nipošto biti Sèrbliji”.⁴⁷

Obećavajući u svom također navedenom proglašu iz lipnja 1835. god. da će *Danica* donositi priloge o povijesti “Ilirov to jest južnih Slovencev: Horvatov i Serbljev”, tj. ubrajajući među “Ilire” samo Hrvate i Srbe, Gaj je pokazao da ustraje u uvjerenju da su Slovenci u etničkom pogledu Hrvati. U toj je formulaciji dapače samo ime “Slovenci” upotrijebio kao općenito ime za (južne) Slavene. Gaj se teško mirio s činjenicama koje su pokazivale da su se Slovenci oblikovali kao zasebni etnički identitet, da su oblikovali svoj jedinstveni suvremeni standardni jezik, kojemu je upravo u to vrijeme konačno obilježje dao književni opus France Prešerna, i da su to prihvaćali pripadnici njegova kruga. Ipak je uskoro odustao od javnog zastupanja tog stajališta. Tako je pola godine kasnije, u proglašu kojim je najavljivao uvođenje ilirskog imena u naslov *Novina* i *Danice*, opisujući sadržaj *Danice* upotrijebio istu formulaciju kao i u lipanjskom proglašu, ali je sada “Ilire” nazvao “južnim Slavjanima” (ne više “južnim Slovincima”), a u “Ilire” je uz Hrvate i Srbe ubrojio i “Slovence”. čitateljima je, naime, obećavao da će *Danica* donositi priloge o povijesti “Ilirov to jest južnih Slavjanov: Serbljev, Horvatov i Slovencev”.⁴⁸ Gaj je od tada u javnosti Slovence spominjao kao jedan od “ilirskih” etničkih identiteta (često pod imenom “Kranjci”), ali je intimno ustrajao uz svoje dotadašnje stajalište. Zapisi njegovih suvremenika svjedoče da je i 1860-ih godina u krugu s kojim je tada održavao kontakte optužujući Kopitara i “kopitarovce” i njihov “separatizam”, tvrdio da su oni Slovence na osnovi sitnih jezičnih razlika izdvojili iz hrvatske etničke cjeline te ih odvojili od južnoslavenske zajednice u jedinstvenom književnom jeziku.⁴⁹

Gaj u svojoj skupini nije mogao prodrijeti ni sa svojom koncepcijom o hrvatskom književnom jeziku vitezovićevskog tipa zasnovanom na sintezi triju hrvatskih narječja, pritom s više kajkavskih i čakavskih nego štokavskih elemenata. Znao je da je štokavština najraširenije hrvatsko narječje i da je književnost na štokavskoj stilizaciji hrvatskog književnog jezika najbogatija u hrvatskoj književnoj povijesti. Bio je istodobno svjestan da bi hrvatski književni jezik vitezovićevskog tipa bio prihvatljiv samo za hrvatsko kajkavsko-čakavsko, ali ne i štokavsko područje. Nije mu bilo prihvatljivo da se time ujedinjenje svih Hrvata odgodi do neodređene budućnosti, dok se posredstvom Hrvata štokavaca u jezičnom približavanju Hrvata i Srba ne dosegne krajnji cilj ideje o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti — oblikovanje jedinstvenog “ilirskog” književnog jezika. Gaj je istodobno uočio da na samom hrvatskom prostoru postoji tendencija da se književni jezik oblikuje ne spajanjem triju hrvatskih narječja, već polaganjem njegove osnovice na jednu, štokavsku osnovicu. Tu je tendenciju izrazio i Drašković u svojoj *Disertaciji* kada se odlučio taj svoj programatski spis napisati jezikom zasnovanim na štokavštini i kada je taj svoj postupak obrazložio pozivajući se na proširenost tog narječja “u Slavo-Hrvatih”, bogatstvom književne tradicije na tom narječju i time što govornici drugih narječja “svojega (narječja; N. S) odmar kao manje krasnoga s ovim promine, kad ga se nauče, kao ja, koji u Zagrebu rođen jesam”.⁵⁰

Zbog toga je Gaj odlučio ne čekati, već odmah krenuti u akcijom u skladu s idejom slavenske kulturne uzajamnosti, u akciju s ciljem oblikovanja jedinstvenog “ilirskog” književnog jezika. Iznio je i ideju o modelu toga književnog jezika. Odustao je od vitezovićevske književnojezične tradicije i temelj sada “ilirskog” književnog jezika položio na štokavsko narječje kao najproširenije među Hrvatima (i Srbima), ali ne na standard štokavske narodne pjesme, niti na jezik fra Andrije Kačića Miošića koji je svoj *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* složio “po narodnu”. Položio ga je na jezik bogatog nasljeđa hrvatske književnosti na narodnom jeziku, napose na najizgrađeniji jezik, jezik dubrovačke barokne književnosti na kojemu su nastala djela dotad najviših umjetničkih dometa u hrvatskoj književnoj povijesti. Uz to je smatrao da se “pravi” jedinstveni “ilirski” jezik ne može graditi isključivo na štokavštini. Zbog toga je poručivao: “njega

47 Lj. Gaj, “Proglas”, *Danica ilirska*, 1839, nav. dj.

48 Lj. Gaj, “Proglas”, *Danica horvatzka, slavonzka y dalmatinska*, 1, 1835, br. 48, 5. prosinca.

49 Gjuro Deželić, “Gaj o sebi”, usp. N. Stančić, *Gajeva “Još Horvatska ni propala”*, str. 140.

50 Janko Drašković, *Disertacija iliti razgovor*, Karlovac 1832, v. izdanje preneseno na suvremenu grafiju u: J. Drašković, *Disertacija iliti razgovor*, str. 47.

(“ilirski” jezik; N. S) netražmo u jednom mjestu, u jednoj državi, nego u čeloj velikoj Ilirii”.⁵¹ To znači da Gaj s jedne strane nije standardni jezik zasnovao na standardu narodne pjesme, niti na jeziku Andrije Kačića Miošića i njegova *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga* pisanog “na narodnu”, već na jeziku hrvatske književne tradicije. To s druge strane znači da je, odustajući od modela hrvatskog književnog jezika koji bi objedinio sva hrvatska narječja i polažući osnovicu “ilirskog” jezika na štokavštinu, i dalje insistirao na uključivanju u taj jezik elemenata svih hrvatskih narječja. To je model standardnog jezika drugačiji od modela Vuka Karadžića koji je srpski standardni jezik polagao isključivo na štokavsku osnovicu i, odbacivši jezik jedine, slavjanosrpske književnojezične tradicije, na standard narodne pjesme. Tako je Gaj zajednički južnoslavenski, “ilirski” književni jezik oblikovao rješavajući problem oblikovanja jedinstvenoga hrvatskog standardnog jezika. Pod ilirskim imenom oblikovao je hrvatski standardni jezik, što će se u potpunosti pokazati tijekom daljnjeg procesa oblikovanja dvaju standardnih jezika, hrvatskog i srpskog.

Gaj je i svoju reformiranu grafiju namijenio čitavom hrvatskom prostoru. Namijenio ju je i Slovincima, koje je smatrao u etničkom pogledu Hrvatima. Modificirane prijedloge iz *Kratke osnove* tiskane 1830. Gaj je 1835. god. iznio u *Danici* u članku “Pravopisz”⁵² i počeo na novoj grafiji objavljivati članke u *Danici*, a od prvog broja 1836. u *Novinama* i *Danici*. Nova grafija, “gajica”, prevladala je u preporodnom razdoblju na čitavom hrvatskom prostoru, a na njoj se (uz manje zahvate u drugoj polovici 19. st.) temelji i današnja hrvatska grafija. To hrvatsko pismo preuzeli su i Slovenci nakon što je Janez Bleiweis “gajicu” uveo u svoje *Novice (Kmetijske in rokodelske novice)* koje je uređivao od 1843. god) i time konačno riješio pitanje jedinstvene slovenske grafije. Tim, hrvatskim pismom pišu također Srbi i Crnogorci kad se služe latinicom te Muslimani-Bošnjaci.⁵³

Uspon i kraj ilirstva, novi početak i pogled unatrag

Gaj je bio jedan od glavnih tvoraca preporodne ideologije i zatim njezin najdosljedniji zagovornik. U zvjezdanim trenucima svoga preporodnog djelovanja, od početka izlaženja njegovih *Novina* i *Danice* 1835. i uvođenja ilirskog imena u naslov tih glasila 1836. do zabrane ilirskoga imena 1843. god, bio je općepriznati i slavljani vođa preporodnog pokreta i u tom osmogodišnjem, prvom usponu preporodnog pokreta propagator južnoslavenske ideje pod ilirskim imenom. Gajevo ime postalo je zbog toga u suvremenika i zatim u historiografiji sinonimom za ilirstvo. “Ilirsku” ideju su oduševljeno prihvatili pripadnici pokreta i nije je potisnula ni zabrana uporabe ilirskoga imena i simbola u javnom životu 1843. god. Sam Gaj je morao tada iz imena *Novina* i *Danice* ukloniti ilirsko ime, ali su “ilirici” u djelima tiskanim izvan dosega austrijske cenzure nastavili rabiti to ime, kao što je to Bogoslav Šulek učinio već u naslovu svoje knjige *Šta namjeravaju Iliri* tiskajući je 1844. god. u Beogradu.⁵⁴ Gaj je 1849. god. vratio *Danici* ilirsko ime tiskajući je od prvog broja u siječnju te godine ponovno pod imenom *Danica ilirska*.⁵⁵ No, “ilirizam” i hrvatski nacionalni pokret pod imenom Ilirskoga pokreta do tada su već ispunili svoju povijesnu funkciju i bili su mrtvi, a samu *Danicu* Gaj je u lipnju iste godine prestao izdavati, shvativši da za nju više u javnosti nema interesa. No, i nakon sloma neoapsolutizma (Bachova apsolutizma) 1860. god, pokušao je ponovno pokrenuti list pod istim imenom, ali se — kao što je napisao njegov biograf Josip Horvat — tom “galvaniziranom ilirstvu nije odazvala ni nova omladina niti stari suradnici”.⁵⁶

Gajeve preporodne ideologije s dominantnom ilirskom idejom bila je mrtva. Ona je ispunila svoju ulogu u određenom, preporodnom razdoblju procesa hrvatske nacionalne integracije prevladavši probleme koji su pred tim procesom stajali u njegovoj inicijalnoj etapi. Tijekom petnaest godina od početka preporodnog pokreta 1835. do 1848. god. slika

51 Lj. Gaj, “Proglas”, *Danica horvatzka, slavonska y dalmatinska*, 1835, nav. dj.

52 Lj. Gaj, “Pravopisz”, *Danica horvatzka, slavonska y dalmatinska*, 1, 1835, br. 10, 11. i 12 od 14, 21. i 28. ožujka.

53 N. Stančić, “Grafija i ideologija”, str. 286, 287.

54 Bogoslav Šulek, *Šta namjeravaju Iliri*, Beograd 1844, v. u: M. Šicel, *Programatski spisi Hrvatskog narodnog preporoda*, str. 219-264.

55 Usp. *Danica ilirska*, 15, 1849, br. 1-31, 2. siječnja – 30. lipnja.

56 J. Horvat, *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, str. 329.

Hrvatske temeljito se promijenila. Nacionalna ideja obuhvatila je vodeći društveni sloj plemstva i građanstva, a ukidanje feudalizma i staleškog sustava 1848. god. otvorilo je prostor za uključivanje daljnjih društvenih slojeva u proces hrvatske nacionalne integracije i za prevladavanje pokrajinskih partikularizama tradicionalnih društvenih elita. Oblikovan je i na čitavom hrvatskom prostoru prihvaćen jedinstveni hrvatski standardni jezik i jedinstvena grafija, položeni su temelji moderne hrvatske kulture. Preporodni politički program samostalnosti i obnove cjelovitosti Hrvatske je od 1845. i napose u vrijeme pokreta 1848. god. preuzeo i Hrvatski sabor.

Hrvatska kultura i politika u drugoj polovici 19. st. razvijana je na osnovicama koje je položio preporod. Nakon što je preporodni pokret s ideologijom pod dominantnim ilirskim imenom uklonio prepreke procesu hrvatske nacionalne integracije, ideologije hrvatskoga nacionalnog pokreta mogle su premještati težište pojedinih svojih elemenata ili ih ispuštati. Od početka 1860-ih godina mjesto "ilirstva" je u hrvatskom nacionalnom pokretu zauzelo strossmayerovsko "jugoslovenstvo" kako ga je upravo pod tim imenom na početku ustavnog razdoblja u člancima tiskanim u *Pozoru* u listopadu i studenom 1860. god. formulirao Franjo Rački.⁵⁷ No, ideologija strossmayerovske Narodne stranke, stavljajući hrvatski razvoj u slavenski i južnoslavenski kontekst, svoju je politiku temeljila na hrvatskoj nacionalnoj i državnoj ideji. Istodobno je Ante Starčević, koji je u mladim danima bio oduševljeni ilirac, formulirao ideologiju Stranke prava, koja će od 1880-ih godina zamijeniti Narodnu stanku na čelu hrvatskoga nacionalnog pokreta, i hrvatsku nacionalnu i državnu ideju učinio dominantnom idejom svoje ideologije. Svi su ti pokreti, kad su i odbacivali pojedine elemente ideologije preporodnog pokreta, zgradu hrvatske politike, kulture i hrvatskog nacionalnog identiteta u svojim uvjetima nadograđivali na temeljima koje je u drugačijim prilikama položio preporodni pokret.

Sam je Gaj iz perspektive 1860-ih godina kritički gledao na svoj rad u vrijeme preporoda i na svoje stavljanje hrvatske ideje u sjenu ilirske ideje. Prema bilješkama Gjura Deželića o razgovorima s Gajem iz toga vremena Gaj se, konačno shvativši da više nikoga ne može privući svojom ilirskom idejom i prihvativši rezultate znanosti koji su pokazivali da Iliri nisu bili Slaveni, "godina šezdesetih često požalio što se je pokazao 'neznalica' u hrvatstvu".⁵⁸ Očigledno ni Gaj više, u novim prilikama 1860-ih, nije bio svjestan u kakvoj je neizvjesnosti djelovao 1830-ih i 1840-ih godina, nije više vidio "maglu" u kojoj je djelovao i činilo mu se da je tada mogao stvari jasnije sagledavati i pouzdanije određivati svoje postupke. No, Gaj u vrijeme preporoda nije mogao svoju sadašnjost 1830-ih i 1840-ih godina sagledati iz perspektive svoje budućnosti koja je 1860-ih godina bila njegova sadašnjost kojoj je sam postavljao temelje. Na sličan je način ocjenjujući Gaja često postupala i kasnija historiografija.

57 Franjo Rački, "Jugoslovenstvo", *Pozor*, 1860, br. 27-29, 21. listopada – 3. studenog; usp. u: J. J. Strossmayer i F. Rački, *Politički spisi*, str. 277-290.

58 Gj. Deželić, "Svaštice (Iliri-Srbi)", str. 47.

Izvori i literatura

1. *Danicza horvatzka, slavonszka y dalmatinzka*, 1835.
2. *Danica ilirska*, 1839, 1849.
3. Deželić, Gjuro, "Svaštice (Iliri-Srbi)", u: *Dragoljub ili upisnik kalendar*, Zagreb 1982.
4. Deželić, Gjuro, "Gaj o sebi (Bilježke iz 1861. Svršetak)", u: *Dragoljub ili upisnik kalendar*, Zagreb 1908, str. 11-112.
5. Drašković, Janko, *Disertacija iliti razgovor*, Karlovac 1991.
6. Fancev, Franjo (ur.), *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda*, JAZU (Grada za povijest književnosti hrvatske 12), Zagreb 1933.
7. Gaj, Ljudevit, *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaša — Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie*, Budim 1830. Usp. pretisak u nizu "Cymelia croatica", Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, Zagreb 1983.
8. Gaj, Velimir, *Knjižnica Gajeva*, Zagreb 1875.
9. Horvat, Josip, *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1975.
10. Ježić, Slavko (ur.), *Ilirska antologija*, Minerva, Zagreb 1934.
11. Ježić, Slavko (ur.), *Hrvatski preporod u prvoj polovini XIX. stoljeća*, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb 1944.
12. Karaman, Igor, "Preporod", u: *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture* (Ur. Igor Karaman), Školska knjiga, Zagreb 1980.
13. Kollár, Jan, *Rozprawy o gmenách počátkach a starožitnostech narodu slavského a geho kmenu*, Budim 1830.
14. Kurelac, Fran, *Slova nad grobom Ljudevita Gaja*, Zagreb 1872. (usp. pretisak u nizu "Cymelia croatica", Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, Zagreb 1989).
15. Mikoczi, Joseph, *Otiorum Croatiae liber unus*, Budimpešta (Budae) 1806.
16. Novak, Viktor, *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390-1930)*, Beograd 1930.
17. Schaffarik, Pavel Josef, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen (Pešta) 1826.
18. Stančić, Nikša, "Hrvatski narodni preporod 1790-1848", u: *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta* (ur. Nikša Stančić), Povijesni muzej Hrvatske-Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1985.
19. Stančić, Nikša, "Ideologija pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda (1830-35)", u: *Myšlenkový vývoj čechu, Slováků a Jihoslovanů od poloviny 18. století do buržoazní revoluce 1848-1849, Ústav československých a světových dějin ČSAV*, Prag 1985, str. 233-258.
20. Stančić, Nikša, "Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka 'Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja' iz 1830. godine", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18, Zagreb 1985, str. 69-106.
21. Stančić, Nikša, *Gajeva "Još Hrvatska ni propala" iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Globus-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1989.
22. Stančić, Nikša, "Die kroatische Variante des mitteleuropäischen Modells der nationalen Ideologie. Das Modell der 'Sprachnation' und die Entstehung der Ideologie der kroatischen nationalen Wiedergeburtbewegung in den Jahren 1830-32", *Österreichische Osthefte* 37, 2, Beč 1995, str. 401-422.
23. Stančić, Nikša, "Hrvatski narodni preporod' ili 'ilirski pokret'? Franjo Fancev o početku, 'podrijetlu' i značaju hrvatskog narodnog preporoda", u: *Franjo Fancev književni povjesničar i filolog*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb-Zadar 1998.
24. Stančić, Nikša, "Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja: slika hrvatske povijesti ranog srednjeg vijeka u ideologiji pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda (iz rukopisne ostavštine Ljudevita Gaja)", u: *Starine*, 62, HAZU, Zagreb 2004, str. 99-133.
25. Stančić, Nikša, "Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine", *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 492, knj. 43. Društvene znanosti, Zagreb 2005, str. 261-296.
26. Stančić, Nikša, "Disertacija grofa Janka Draškovića iz 1832. godine: samostalnost i cjelovitost Hrvatske, kulturna standardizacija i konzervativna modernizacija", *Kolo*, 12, br. 3, Zagreb 2007, str. 137-167.
27. Strossmayer, Josip Juraj i Rački, Franjo, *Politički spisi*, prir. Vladimir Koščak, Znanje, Zagreb 1971.
28. Šicel, Miroslav (ur.), *Programatski spisi Hrvatskog narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.
29. Šidak, Jaroslav, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1972.
30. Šidak, Jaroslav i dr, *Hrvatski narodni preporod Ilirski pokret*, Školska knjiga, Zagreb 1988.
31. Štrekelj, Karel, "Pisma in zapiski iz Cafove ostaline", *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*, 2, Slovenska matica v Ljubljani, Ljubljana 1900.

DR. DINKO VITEZIĆ — KRČKI PROSVJETITELJ I PREPORODITELJ

Hrvatski narodni preporod u Istri po svojim je osnovnim karakteristikama pratio linije na kojima se odvijao narodni preporod Hrvata u Dalmaciji. Od navedenoga donekle odstupa ilirski pokret u Banskoj Hrvatskoj. Bitna komparativna diferencijalnost između preporodnih pokreta u Istri i Banskoj Hrvatskoj leži kako u specifičnostima determiniranim političkim, društvenim, gospodarskim, kulturnim i obrazovnim datostima tako i u njihovim vremenskim odrednicama. Dok se narodni preporod Hrvata u Banskoj Hrvatskoj odvijao u prvoj polovici XIX. stoljeća, u Istri kao austrijskoj pokrajini kojoj su upravno i administrativno pripadali i Kvarnerski otoci Krk, Cres i Lošinj, tada nema kritične mase koja bi pokrenula preporodne ideje koje *de facto* postoje. Hrvatska inteligencija građanskog podrijetla (odvjetnici, učitelji, književnici) i crkvena inteligencija u Istri nije bila dovoljno brojna i snažna da pokrene kulturne i političke programe koji će se u narednom periodu druge polovice XIX. stoljeća oblikovati kao preporodne ideje i ciljevi. Tek oživljavanjem političkih sloboda nakon donošenja Listopadske diplome 1860. godine, a potom Carskog patenta 26. veljače 1861. godine kada je teritorijalno i upravno formirana Istra kao pokrajina, istarski Hrvati će dobiti priliku da kroz postojeće institucije (pokrajinski Sabor i Odbor ili Pokrajinska vlada) javno iznesu svoje ideje, želje i htijenja.¹ One su, u prvoj preporodnoj etapi, formirane primarno kroz kulturni (jezični) program čija je osnovna ideja da se hrvatski jezik proglašuje službenim jezikom u pokrajini kako bi se održala jezična ravnoteža naspram talijanskog jezika i talijanizacije. Druga preporodna etapa fokusirana je na političke programske osnove koje su bile podijeljene na dvije faze. U prvoj fazi podržavale su se južnoslavenske političke ideje, dok je druga faza ocrtavana pravaškim političkim idejama koje ne priznaju i ne poznaju južnoslavenski idejno-politički okvir nego isključivo teže sjedinjenju hrvatskih zemalja u zasebnu cjelinu. Time su postavljeni kulturni, politički, gospodarski, ideološki parametri i okviri unutar kojih se odvijao narodni preporod istarskih Hrvata u drugoj polovici XIX. stoljeća i na početku XX. stoljeća.

Slobodom političkog djelovanja nastupilo je novo razdoblje u razvoju formiranja i buđenja hrvatske nacionalne svijesti. Istarski sabor bio je najvažnije tijelo u kojemu su Hrvati mogli doći u poziciju da glasno istaknu svoje probleme i svoje zahtjeve. Međutim, sastav Istarskog sabora nije odražavao realni odnos društvenih snaga u pokrajini. Sabor je, do 1869. godine, ukupno brojio 30 zastupnika od kojih su tri biskupa, porečko-puljski Juraj Dobrila, tršćanski Bartolomej Legat i krčki Ivan Josip Vitezić, ulazila po položaju (virilisti), a ostalih 27 zastupnika bili su birani. Izborni sustav je funkcionirao po tzv. sistemu kurija ili vrsta poreznika. Prvu kuriju činili su veleposjednici, a birali su 5 zastupnika. Drugu kuriju činili su poreznici gradova i trgovišta, a birali su 8 zastupnika te Trgovačko-obrtnička komora s 2 zastupnika. To su bile kurije s apsolutnom dominacijom Talijana čime su oni zadobili prevlast u Saboru. Treća kurija bile su vanjske seoske općine, po broju izbornika najjača, ali je davala samo 12 zastupnika. Naime, visoki imovinski cenzus i ograničeno pravo glasa onemogućavali su većini Hrvata u Istri izlazak na izbore tako da je samo 8% stanovništva imalo pravo glasa. Osim toga, u trećoj kuriji nije bilo izravnih izbora, nego su zastupnici birani posredno preko povjerenika (fiducijarija). Svakih 500

1 Od 1822, odnosno 1825. godine pa sve do 1918. godine, Istra i Kvarnerski otoci činili su jednu upravnu i administrativnu cjelinu, koja je bila dio zapadnoga, austrijskog (cislajtanijskog) dijela Habsburške Monarhije. Carskim patentom Istra je, s Kvarnerskim otocima, proglašena markgrofovijom (pograničnom grofovijom) dobivši autonomiju u vidu Pokrajinskog sabora i Odbora (vlade) sa sjedištem u Poreču.

stanovnika biralo je jednog povjerenika koji su potom birali zastupnike.² Treba napomenuti da je na prve izbore izašao mali postotak glasača zbog još nedovoljno razvijene nacionalne i političke svijesti. Izbori za Sabor provodili su se svakih 6 godina, a do 1873. godine je svako zastupstvo Sabora biralo po 2 poslanika za Carevinsko vijeće u Beču. Prvi Hrvat biran u Carevinsko vijeće bio je biskup Dobrila, čiji je mandat trajao od 1861. do 1873. godine. Od 1873. godine za Carevinsko vijeće su se birala 4 zastupnika, a birali su ih povjerenici izabrani na 7 mjesta za određena područja. Sabor je zasjedao od 1861. do faktički 1910. godine, a za sjedište je određen Poreč, tada talijansko-talijanaški grad. No, zbog učestalih napada na hrvatske i slovenske zastupnike na porečkim ulicama, po odluci cara sjedište Sabora se od 1895. godine premještalo u Pulu, Pazin i Kopar.³ Saboru je predsjedavao predsjednik ili pokrajinski kapetan, a birao ga je car između zastupnika. Svi predsjednici Sabora bili su Talijani, a prvi je bio Gianpaolo Polesini iz Poreča.

Istarski sabor sa sjedištem u Poreču je od 6. travnja 1861. godine, kada je započelo njegovo prvo zasjedanje, bio poprište teške političke, kulturne i gospodarske borbe između većinskog slavenskog društvenog elementa (Hrvata i Slovenaca) i manjinskog talijanskog i talijanaškog društvenog elementa. Izdvajajući striktno istarske Hrvate, u toj borbi iskaču dva vodeća preporoditelja, porečko-puljski biskup Juraj Dobrila i dr. Dinko Vitezić, advokat i političar iz Vrbnika na otoku Krku. I dok o biskupu Dobrili šira javnost zna u najmanju ruku osnovne faktografske bilješke, a njegov lik nas danas gleda i s novčanica, dotle o dr. Dinku Viteziću krčko stanovništvo zna vrlo malo ili gotovo ništa, a da o široj javnosti niti ne govorimo. Potpuno je takva situacija nepravedna, ne prema biskupu nego prema Dinku Viteziću, a naročito je nezasluzena. Zbog čega je to tako? Poznata je, naime, činjenica da na informiranost naših učenika, njihovo opće znanje ili zainteresiranost za usvajanje znanja najviše utječe okolina (mediji, Internet, roditelji, prijatelji...), a da škola kao obrazovna ustanova bitno zaostaje za tim utjecajem/utjecajima. Udžbenici kao osnovno nastavno sredstvo ne ispunjavaju u dovoljnoj mjeri svoju osnovnu funkciju kao sredstvo informiranosti ili motivacije. Razlozi tome su mnogostruki, ali treba izdvojiti jedan vrlo bitan, a to je koncipiranost udžbenika prema strogo zadanom i centralistički vođenom Nastavnom planu i programu. Ova ocjena se također odnosi i na udžbenike povijesti. Narodni preporod istarskih Hrvata prikazan je u udžbenicima vrlo šturo i vrlo skromno. Gotovo da se, uz obaveznu sliku biskupa Dobrile, na prste jedne ruke mogu izbrojiti rečenice koje se odnose na tu temu.⁴ Na učiteljima je da kroz izborne teme ili na forsiranju zavičajne povijesti nadoknade taj nedostatak te posvete više vremena i prostora preporodnim pokretima i njihovim krucijalnim ličnostima u svome zavičaju ili širem životnom prostoru.

Dakle, deduktivnom metodom obrade preporodnih pokreta dao bi se akcent na zavičajnu povijest koja je trenutačno utopljena u postojećem Nastavnom planu i programu za povijest. Za sada isključivo o afinitetu ili interesu pojedinog učitelja ovisi hoće li njegovi učenici znati tko su bile vodeće ličnosti narodnog preporoda u njihovu zavičaju.

Premda postojeći udžbenici povijesti o njemu neopravdano šute, lik i djelo dr. Dinka Vitezića mora naći mjesto u poučavanju zavičajne povijesti u osnovnim školama.⁵ Naprosto zato jer je aktivnost i djelatnost dr. Vitezića na političkom, kulturno-prosvjetnom, socijalno-karitativnom ili gospodarskom području uvelike prelazila krčke i istarske prostorne

2 Tijekom vremena mijenjao se ukupan broj zastupnika. Od 1870. do 1908. godine biralo se 30 zastupnika, jer su gradovi i Komora birali 13 zastupnika, umjesto prijašnjih 10. Tada je Sabor ukupno brojio 33 zastupnika. Od 1908. godine biraju se 44 zastupnika postignutom nagodbom po kojoj će Talijani birati 25 zastupnika, a Hrvati i Slovenci 19. Time je Sabor ukupno brojio, s biskupima- virilistima, 47 zastupnika.

3 Treba napomenuti da Poreč nije bio jedino sjedište Istarskog sabora. Saborska zasjedanja održana su 1898, 1902. i 1903. u Puli, a 1902, 1904, 1905, 1907, 1909. i 1910. u Koprnu. Posljednje zasjedanje Istarskog sabora, naprasno prekinuto zbog prosvjeda hrvatskih zastupnika, održano je 18. listopada 1910. godine.

4 Osnovni faktografski podaci o preporodnim pokretima u Dalmaciji i Istri nalazi se u okviru kataloške teme 4: *Hrvatski narodni preporod i pojava modernih nacija u Europi*, te u okviru kataloške teme 8: *Hrvatska u sklopu Habsburške Monarhije (Austro-Ugarske Monarhije) u drugoj polovici 19. stoljeća i na početku 20. stoljeća* u Nastavnom planu i programu. Ovom prilikom analizirana su četiri udžbenika povijesti VII. razreda osnovne škole: K. Erdelja- I. Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, Školska knjiga, Zagreb 2007; D. Agičić, *Povijest 7*, Profil International, Zagreb 2007; S. Bekavac, S. Kljajić, *Povijest 7*, Alfa, Zagreb 2007; Ž. Holjevac, M. Kolar-Dimitrijević i H. Petrić, *Povijest 7*, Meridijani, Zagreb 2007.

5 Poglavitno se to odnosi na prostor otoka Krka i ostalih Kvarnerskih otoka, ali i šire na prostor Primorsko- goranske i Istarske županije.

okvire te se protezala i na područje Dalmacije, a rubno zahvaćala i prostor Banske Hrvatske. Pa, tko je bio dr. Dinko Vitezić, u čemu je važnost njegova djelovanja i sudjelovanja, rame uz rame s biskupom Dobrilom, u prvim redovima preporodnog pokreta Hrvata u Istri u drugoj polovici XIX. stoljeća?

Dr. Dinko Vitezić

Dinko Vitezić se rodio 24. srpnja 1822. godine u Vrbniku na otoku Krku. Pučkoškolsko i gimnazijsko obrazovanje stječe u Krku i Zadru. Studij prava upisuje u Beču, a završava u Padovi gdje 1847. godine postaje doktor pravnih znanosti. Dvije godine poslije služba ga kao nadsavjetnika i financijskog prokuratora za Dalmaciju dovodi u Zadar koji upravo tada postaje središte već razbudene nacionalne svijesti dalmatinskih Hrvata. U Zadru se upoznaje s preporodnim idejama i ulazi u krug dalmatinskih preporoditelja prve generacije, Mihovila Pavlinovića, Mihe Klaića, Natka Nodila, Božidara Petranovića, Ante Kuzmanića i drugih te zajedno s njima sudjeluje u osnivanju prvih dalmatinskih preporodnih kulturno-prosvjetnih ustanova kao što su Matica dalmatinska (čiji je bio odbornik) i Narodna čitaonica, a isto tako vrlo aktivno sudjeluje u pokretanju najvažnijih dalmatinskih preporodnih novina *Il Nazionale (Narodni list)*.⁶ U Zadru je dr. Vitezić živio do 1884. godine kada je prijevremeno umirovljen zbog svoga govora izrečenog u Carevinskom vijeću, a nakon toga se seli u grad Krk u kojemu otvara odvjetničku kancelariju.⁷ Time završava tzv. "zadarska faza" Vitezićevo života tijekom koje on nikada nije prekinuo veze s rodnim krajem. Gledajući iz današnjeg rakursa upravo je njegov boravak u Zadru, tj. aktivno sudjelovanje u tamošnjim preporodnim gibanjima uvelike doprinijelo da, bez obzira na formalno umirovljenje, dr. Vitezić nakon povratka na otok Krk strasno prione uz prosvjetiteljsko i preporodno buđenje političke, kulturne i gospodarske svijesti krčkih i istarskih Hrvata. Vrativši se, dakle, na rodni otok i otvorivši odvjetničku kancelariju u gradu Krku, dr. Vitezić se živo i aktivno uključuje u preporodna istarska zbivanja.

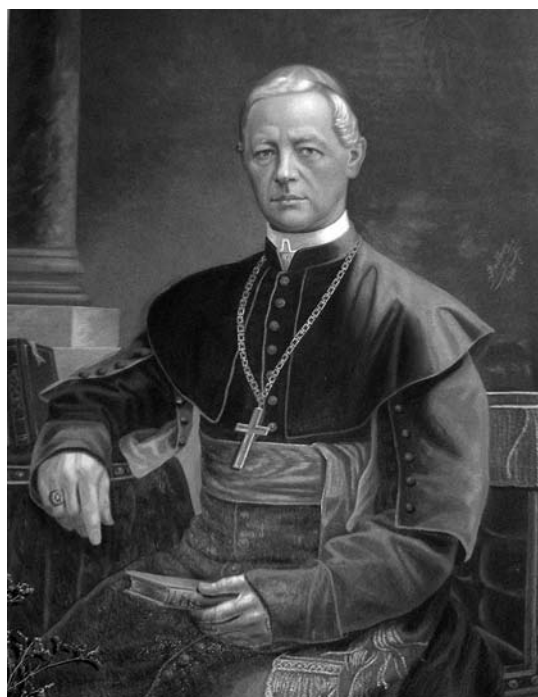

1. Dr. Dinko Vitezić

6 Matica dalmatinska osnovana je 27. srpnja 1862. godine. Za prvoga je predsjednika bio izabran dr. Božidar Petranović. Između ostalih predsjednici Matice bili su i dr. Miho Klaić (od rujna 1874. do 3. siječnja 1896), te Rikard Katalinić Jeretov (od veljače 1907. do veljače 1909). Narodna čitaonica osnovana je 20. rujna 1862. godine. Povod njenom osnivanju bila je žustra polemika između Natka Nodila, urednika Narodnog lista i autonomaša Nikole Tommasea zbog čega narodnjaci napuštaju tadašnja mješovita hrvatsko-talijanska kulturno-prosvjetna društva (Gabinetto di lettura) te pristupaju osnivanju isključivo hrvatskih društava. Čitaonica je tijekom vremena mijenjala nazive sukladno aktualnim i prevladavajućim političkim strujanjima. Tako se od veljače 1905. godine zvala Hrvatska čitaonica, da bi se u studenom 1918. godine sjedinila sa Srpskom čitaonicom u zajednički naziv Jugoslavenska čitaonica, koja je djelovala sve do kraja 1920. godine. *Il Nazionale* (punim nazivom *Il Nazionale, periodico politico e letterario*) pokrenut je 1. ožujka 1862. godine. Bio je najvažniji preporodni i narodnjački list. Do 1875. godine izlazio je na talijanskom jeziku, a od tada i na hrvatskom jeziku kao *Narodni list*. Jednom tjedno u listu je objavljivan *Prilog k Narodnom listu*. Prvi urednik lista bio je Natko Nodilo, povjesničar i sveučilišni profesor (urednik do 1866. godine). List je izlazio do 1919. godine.

7 Govor je izrečen 14. ožujka 1884. godine. Vidjeti u: M. Bolonić, P. Strčić, "Zapisnici sjednica i skupština 'Hrvatske čitaonice' u Vrbniku (1871-1929)".

Tada su, naravno, preporodna gibanja u austrijskoj pokrajini Istri već osjetna i opipljiva. Na čelu im je porečko-puljski biskup dr. Juraj Dobrila koji, kao virilist, sudjeluje u radu Istarskog sabora od njegova osnutka 1861. godine. Do 1873. godine biskup Dobrila bio je član austrijskog parlamenta (Carevinskog vijeća) u Beču u kojemu jednako zdušno kao i u Istarskom saboru brani hrvatska narodna prava, odnosno zalaže se za ravnopravnost hrvatskog i slovenskog jezika s talijanskim. Njegova zalaganja i aktivnosti imaju snažan prosvjetiteljski karakter, što naročito dolazi do izražaja kada je 1870. godine, zahvaljujući upravo njegovoj inicijativi i financijskoj podršci, u Trstu pokrenuta *Naša sloga*, prvo političko glasilo istarskih Hrvata.⁸ Intencija je bila da *Naša sloga*, kao list koji se obraća širokim društvenim slojevima, pokuša povezati i donekle sinkronizirati do tada neorganizirane i uglavnom pojedinačne političke akcije Hrvata i Slovenaca u Istri. U prvim mjesecima naklada lista bila je 500 primjeraka, da bi nakon toga porasla na više od 1.000 primjeraka. *Naša sloga*, kao list koji je postao jedno od okupljališta narodnih preporoditelja, inicirao je izlaženje ostalih hrvatskih listova u Istri. Utjecaj *Naše sloge* u prodiranju preporodnih ideja, nastupa i akcija na selo bio je uistinu golem, o čemu govori i uredništvo lista, napominjući da u Istri nema sela gdje se *Naša sloga* ne čita.⁹ Unatoč, za ono vrijeme, velikoj tiraži, list je često bio u financijskim problemima. *Naša sloga* je do 1916, kada je prestala izlaziti, na svojim stranicama zrcalno jasno radila na osvješćivanju hrvatskog pučanstva u Istri, utjecala na njegov prosvjetni i gospodarski uzgon te učvršćivala pozicije u političkoj borbi usmjerenoj prema osvajanju općina u Istri i na Kvarnerskim otocima. Ustvari, nigdje se tako jasno ne može sagledati afirmiranje preporodnog pokreta u Istri kroz drugu polovicu XIX. stoljeća kao na stranicama *Naše sloge*. Prateći izvještaje uredništva, od pokretanja novina 1870. godine do njihova gašenja 1916. godine, stječemo cjelovit uvid u početke, razvoj i rezultate narodnog preporoda u Istri.

2. Biskup Juraj Dobrila (porečko-puljski biskup 1857-1875 te tršćansko-koparski biskup od 1875-1882)

8 Prvi broj *Naše sloge* izašao je 1. lipnja 1870, a urednik je bio istarski političar i književnik Mat(k)o Baštijan. Prvi "izdavatelj" i odgovorni urednik bio je, do 1881, pop Antun Karabaić iz Punta na otoku Krku. *Naša sloga* izlazila je na početku na četiri stranice, svakog 1. i 16. u mjesecu. Podnaslov lista glasio je: Poučni, gospodarski i politični list, a ispod podnaslova stajala je narodna poslovice: "Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari". List je izlazio u Trstu do 1891. godine, a od tada pa do konca 1915. godine u Puli.

9 *Naša sloga*, 1. I. 1873.

3. Naša sloga, br. 1, god. I, 1. lipnja 1870.

Ujedno, vrijeme je to kada se pomalaju obrisi nečega što će u političkom, kulturno-prosvjetnom i gospodarskom smislu snažno definirati preporod Hrvata u Istri. Bilo je to osnivanje narodnih čitaonica. Preteča hrvatskim narodnim čitaonicama u Istri bila je Slavjanska čitaonica, osnovana 1861. godine u Trstu, u kojoj su se okupljali Hrvati, Slovenci, česi, Slovaci i drugi Slaveni koji su živjeli u tada najvećoj austrijskoj luci. Ona je svojim radom definitivno utjecala na to da čitaonice postanu mjesta okupljanja istarskih Hrvata. Prva čitaonica s posve hrvatskim obilježjima osnovana je 1866. godine u Kastvu, da bi 1869. godine bila osnovana čitaonica u Puli.¹⁰ Kao treća narodna čitaonica u Istri i prva na Kvarnerskim otocima, osnovana je 1. travnja 1871. godine Hrvatska čitaonica u Vrbniku. Njeno osnivanje člancima su popratili *Naša sloga* i zagrebački *Obzor*, glasilo narodnjaka. Vrbnička čitaonica je predstavljala centar hrvatskoga političkog, kulturnog i gospodarskog djelovanja na otoku Krku, a okupljala je pripadnike svih društvenih slojeva: građane, svećenike, seljake, đake, uz uvjet da su završili realku ili nižu gimnaziju, zemljoposjednike, kao i zemljoradnike. Namjera i svrha čitaonice sadržana je u I. članku njena pravilnika:

Čl. 1. Namjera društvu jest: čitanje dobrih časopis i knjig, osobito o poljodjelstvu i pučkom gospodarstvu; prosvjeta puka čez udruživanja i primierene ter koristne zabave.

Dakle, svrha čitaonice je bila da radi na prosvjećivanju pučanstva, da podiže razinu pismenosti, da doprinese razvoju narodnog gospodarstva te da, putem organiziranja zabava i priredbi, jača nacionalnu svijest ne samo Vrbničana nego i ostalih otočana. Jedan od utemeljitelja čitaonice bio je dr. Dinko Vitezić. Znakovit je bio način izbora počasnih članova Hrvatske čitaonice. Porečko-puljski i krčki biskupi, Juraj Dobrila i Ivan Josip Vitezić, za počasne članove izabrani su jednoglasno, dok je đakovačko-srijemski biskup J. J. Strossmayer izabran većinom glasova.¹¹ Ovakav način izbora počasnih članova upućuje na zaključak da su članovi čitaonice u političkom pogledu bili bliži pravaškim idejama, na što navodi i činjenica da je čitaonica bila pretplaćena na pravaški list *Hervatska*. Vjerojatno je na ovakav politički stav

¹⁰ Kastavska čitalnica se od 1880. godine nazivala Hrvatska čitaonica. Osnivanje čitaonice u Puli materijalno je pomogao đakovačko-srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer.

¹¹ Ostali počasni članovi kroz razdoblje djelovanja čitaonice su bili: senjski biskup Vjenceslav Šoić (kao i biskup Strossmayer izabran većinom glasova), dr. Matko Laginja, prof. Vjekoslav Spinčić, pop Franjo Volarić, dr. Antun Mahnić (krčki biskup od 1897. do 1920. godine).

otočana utjecalo neispunjenje ilirskih ciljeva pod vodstvom narodnjaka i potrošenost njihovih ideja. U to vrijeme jača hrvatska politička ideja protkana kroz ideologiju pravaštva. U svakom slučaju, politička orijentacija članova vrbničke čitaonice dobar je pokazatelj do kuda je prodiralo pravaštvo u drugoj polovici XIX. stoljeća. Ono je na otoku Krku tada vrlo jasno i čvrsto izraženo. Politička previranja toga vremena unosila su se u rad čitaonice. Početkom XX. st. sudarali su se građanski liberalizam i konzervativni katolički klerikalizam kojega je na otoku Krku predstavljao krčki biskup dr. Antun Mahnić. Zbog političkih i ideoloških konfrontacija dolazi do podvajanja članova čitaonice, što je 1904. godine rezultiralo osnivanjem druge čitaonice — Hrvatske čitaonice Frankopan. Tako će u Vrbniku stanovito vrijeme usporedno djelovati dvije čitaonice. Hrvatska čitaonica u Vrbniku nije zgasnula tijekom Prvoga svjetskog rata, ali su njene prostorije 1919. godine zaposjeli talijanski okupatori. Odlaskom Talijana, čitaonica se našla pod pritiskom jugoslavenskih ideja. Naziv čitaonice nije se promijenio iako je bilo i takvih prijedloga (npr. da se nazove Jugoslavenska čitaonica). Rad čitaonice utihnuo je prvih dana nove talijanske okupacije 1941. godine.

Nakon Vrbnika, čitaonice se počinju osnivati i u ostalim krčkim mjestima, pa se slobodno može reći da je čitaonički pokret na otoku Krku bio razgranat po svim dijelovima otoka.¹² Isto vrijedi i za Istru u kojoj se do početka Prvoga svjetskog rata u gotovo svakom većem mjestu osnovala narodna čitaonica. Osnivanjem čitaonica počela je brže i dublje prodirati nacionalna svijest među pučanstvom. Nemjerljiva je njihova zasluga u tome. Čitaonice su bile žarišta narodnog preporoda, izvori kulturnog buđenja hrvatskog stanovništva, mjesta na kojima se organizirala politička akcija usmjerena protiv talijanskih iredentističkih ideja i utjecaja. Po prvi puta hrvatskom čovjeku je otvorena i ponuđena mogućnost da se upozna s hrvatskom knjigom, hrvatskom štampom, da se prosvjeđuje, obrazuje i informira. Ponuđeni su mu edukacija, savjeti kako da ubrza svoj gospodarski razvoj, kako da unaprijedi poljoprivredu te naposljetku kako da poboljša svoj sveukupni život. Čitaonice su svojim djelovanjem produbljivale proces omasovljavanja političkog, kulturnog, gospodarskog i sveg ostalog javnog djelovanja Hrvata u Istri tijekom druge polovice XIX. stoljeća.

Taj proces započeo je u doba taborovanja. Tabori su bili veliki politički zborovi na otvorenom. Njihovu genezu valja potražiti u češkoj, odakle su se preko Slovenije proširili na Istru. Prvi hrvatski tabor održan je u Kastvu 1871. godine, a pred oko 10.000 okupljenih ljudi upozoreno je na stanje u školstvu i uredima gdje se isključivo koristio talijanski i njemački jezik. Predloženo je uvođenje materinskog jezika u škole i urede u svim istarskim područjima gdje se govori hrvatski ili slovenski jezik. Taj je prijedlog jednoglasno prihvaćen. Politička pitanja tada su skinuta s dnevnog reda jer su ih vlasti zabranile. Razdoblje taborovanja u Istri trajalo je do 1885. godine, kada je u Lindaru održan posljednji tabor. Prisustvovalo mu je oko 3.000 ljudi, a među govornicima je bio i dr. Dinko Vitezić. Za 1899. godinu najavljen je tabor u Sv. Petru u Šumi, ali je bio zabranjen.

Razvidno je kako se dr. Dinko Vitezić u navedena preporodna gibanja i aktivnosti uključuje s velikim elanom postavši ubrzo, uz biskupa Dobrilu, vodeća ličnost hrvatskog narodnog preporoda u Istri. Sumirajući vrlo širok, kako sadržajno tako i vremensko-prostorni angažman dr. Dinka Vitezića, gotovo je nemoguće raslojiti njegove prosvjetiteljske i preporodne aktivnosti na strogo definirana područja djelovanja naprosto stoga jer je političku pozornicu vrlo vješto iskorištavao kao arenu u kojoj je nametao kulturno-prosvjetne i gospodarske teme i jasno sagledavao probleme koje su morale hrvatski puk te je u toj borbi nastojao izvući maksimum za ostvarivanje narodnih prava i poboljšanje svekolikog života većinskog hrvatskog stanovništva u Istri. Upravo ovakva svestranost i tematska isprepletenost njegova angažmana predstavlja podlogu na koju se sasvim jasno može nadograditi činjenica da je dr. Dinko Vitezić bio bard hrvatskog narodnog preporoda u Istri.

12 Treba napomenuti da je u gradu Krku osnovana prva čitaonica na otoku Krku, prije vrbničke čitaonice, ali nije bila samostalna ustanova. Bila je pridruženi dio Biblioteke Algarotti, sa snažnim talijanskim utjecajem koji se osjetio kako u jeziku tako i u talijanskoj štampi koju je uglavnom primala. Jedan od njenih članova bio je i dr. Dinko Vitezić, koji će 1895. godine, zajedno s nekolicinom svećenika i drugih nacionalno osviještenih Hrvata osnovati Hrvatsku čitaonicu. Ona je djelovala do Prvoga svjetskog rata, nakon čega je obnovljena pod imenom Jugoslavenska čitaonica, da bi tridesetih godina prošlog stoljeća njezino djelovanje bilo ugašeno zbog političkih neslaganja njezinih članova.

U javni politički život Istre dr. Vitezić ulazi 1873. godine kada je izabran na izravnim izborima kao zastupnik vanjskih općina srednje i istočne Istre i Kvarnerskih otoka za Carevinsko vijeće. Za kandidata na izborima predložio ga je biskup Dobrila koji se istodobno kandidirao kao kandidat zapadne Istre, ali nije prošao.¹³ Osim Dobrile, Vitezić je snažnu podršku dobio i od svoga brata, tadašnjega krčkog biskupa Ivana Josipa Vitezića (krči biskup od 1854. do 1877. godine) — koji u Spomenici upućenoj svećenicima svoje biskupije ističe da “naši poslanici budu ljudi, koji ljube celim srcem našu domovinu i koji se nesramiju našega hrvatskoga jezika”¹⁴ — te od Antona Karabaića, svećenika iz Punta i tadašnjeg urednika *Naše sloge*, koji obilazi sjeverne i istočne dijelove Istre živo agitirajući za Dinka Vitezića. Tom prilikom mu između ostaloga piše da “ćete Vi svakako Kandidaturu za istočnu stran Istre primiti i tako želju nas svih zadovoljiti” jer “bila bi već i sada za nas vjerujte mi, najveća smetnja i teškoća, ako ne biste htjeo našu žarku prošnju uslišati”.¹⁵ Uz takvu vrlo dobru i organiziranu logistiku za Dinka Vitezića u volosko-podgradskom izbornom kotaru glasalo je 65 povjerenika od ukupno 70, a u kotaru Krk-Lošinj-Cres svi povjerenici osim jednoga. Tako je dr. Vitezić, zamijenivši svoga bliskog prijatelja biskupa Dobrilu, postao jedini izabrani zastupnik Hrvata i Slovenaca iz Istre i Kvarnerskih otoka u bečkom parlamentu, a to će i ostati do 1891. godine jer je još dva puta izabran, 1879. i 1885. godine. Punih 18 godina dr. Vitezić se borio za rješavanje najkrupnijih nacionalnih, gospodarskih, kulturnih i prosvjetnih problema koji su pritiskali hrvatski narod u Istri i Kvarnerskim otocima. U bečkom parlamentu nastupao je aktivno, održao je mnogo govora, a često je podnosio interpelacije kada je bilo potrebno. Kao istinski branitelj i promicatelj narodnih prava, Vitezić obilazi Istru objašnjavajući pučanstvu svoje stavove, vizije i ideje te istovremeno slušajući i akceptirajući njihove probleme, želje, zahtjeve i sugestije, revnosno ih prenoseći za govornicu bečkog parlamenta. Privrženost, ljubav i odanost koju je gajio prema svojim biračima, ali i općenito prema narodu bila je prepoznata. Nadasve, ti su osjećaji bili uzajamni, što dokazuje i činjenica da su općine Kastav i Žminj proglasile dr. Vitezića počasnim građaninom.

Njegovi prvi govori u Carevinskom vijeću imali su kulturno-prosvjetni karakter, a bili su usmjereni prema potrebi da se u Istri otvaraju hrvatske pučke škole. To je bila nadasve vrlo razložna pozicija koju je dr. Vitezić zauzeo shvaćajući da će se upravo preko obrazovanja i prosvjećivanja dostići i drugi, viši ciljevi koji će voditi prema narodnom napretku. Naime, situacija u istarskom školstvu bila je porazna za većinsko hrvatsko i slovensko stanovništvo jer je npr. 1875. godine u Istri od ukupno 145 škola bilo 46 hrvatskih i slovenskih škola zajedno, 26 škola su bile mješovite škole u kojima se nastava izvodila na dva jezika, dok su 73 škole bile talijanske.¹⁶ Borba za hrvatske škole bila je dugotrajna i teška, a dodatno ju je otežavalo djelovanje talijanskog društva “Pro Patria” koje se brinulo za uzdržavanje talijanskih škola. Nakon raspuštanja ovog društva izrazitih iredentističkih nazora, osnovano je novo pod nazivom “Lega Nazionale”. Društvo je osnivalo talijanske škole u gotovo svim mjestima, a djeca koja su ih pohađala dobivala su besplatne udžbenike, odjeću i hranu. Kao odgovor na djelovanje “Lege Nazionale” hrvatski preporoditelji osnivaju 1893. godine školsko društvo “Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru”. Temeljni zadatak bilo mu je osnivanje, otvaranje i uzdržavanje hrvatskih škola i time spašavanje hrvatske mladeži od odnarođivanja. Na osnivačkom radu “Družbe”, dr. Vitezić je surađivao sa svojim prisnim prijateljima Franjom Račkim i đakovačko-srijemskim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom. Za prvog predsjednika društva izabran je bio upravo dr. Dinko Vitezić, dok je za prvog tajnika bio izabran dr. Matko Laginja, najistaknutiji

13 Time je definitivno završilo djelovanje biskupa Dobrile u Carevinskom vijeću. Dvije godine poslije, 1875, dobiva premještaj te je postavljen za tršćansko-koparskog biskupa. Njegovo premještanje na rubno istarsko područje bila je intencija vlasti, kojima je biskup Dobrila bio trn u oku, da ga što više udalje od središta preporodnih akcija.

14 A. Simonić, “Znameniti Vrbničani: političari i zastupnici”, str. 73-82.

15 Isto, str. 77

16 Ovome treba pridodati da je tijekom 1878. godine u Istri bilo 195 talijanskih učitelja, 37 hrvatskih i 18 slovenskih. Po kotarevima je situacija u pučkom školstvu bila još drastičnija, pa je tako u kotaru Pula tada bilo 6 hrvatskih i 52 talijanske škole, u kotaru Pazin 1 hrvatska škola i 28 talijanskih, a u kotaru Poreč nije postojala niti jedna hrvatska škola, dok je istovremeno bilo 48 talijanskih. Izvor: *Naša sloga*, 1. XII. 1878.

predstavnik tzv. druge generacije istarskih narodnih preporoditelja.¹⁷ “Družba” je svake godine u drugom istarskom mjestu održavala godišnje skupštine, a 1904. godine skupština je održana u selu Bogovićima (Malinska) na otoku Krku. Tada je konstatirano da “Družba” ima na istarskom području 14 svojih škola i 2 dječja zabavišta. Početkom Prvoga svjetskog rata “Družba” je osnovala u Istri i na Kvarnerskim otocima ukupno 34 škole, a zapošljavala je oko stotinu učitelja.¹⁸ Zbog poratnih neprilika i prevelike zaduženosti “Družba” je 1929. godine prestala djelovati. Svojim prosvjetnim radom i socijalnom skrbi dala je značajan doprinos hrvatskoj borbi za ponarođenjem sveg javnog života u tadašnjoj austrijskoj pokrajini Istri.

4. Učenici prvog razreda pučke škole “Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru” u Puli s učiteljem (1909) Izvor: Hrvatski školski muzej, Zagreb

Dr. Vitezić se zauzimao i za osnivanje hrvatskih srednjih škola. Upozoravajući 1880. godine u Carevinskom vijeću da je slavenska većina u Istri ostala bez ijedne hrvatske srednje škole, a istodobno postoje brojne srednje škole na talijanskom i njemačkom jeziku, dr. Vitezić traži da se osnuje hrvatska gimnazija u Pazinu predlažući ministru bogoštovlja i nastave da se pazinska njemačka gimnazija postupno preustroji u hrvatsku.¹⁹ Ova nastojanja nisu ostala bez rezultata. Godine 1899. u Pazinu je otvorena prva javna hrvatska gimnazija u Istri.²⁰ Upravo zbog takvog katastrofalno lošeg položaja hrvatskog jezika u školstvu i upravi, dr. Vitezić je podržao molbu svoga brata, krčkog biskupa Ivana Josipa Vitezića, koji je u suglasnosti s krčkim općinama podnio zamolbu vladi da se otvori niža gimnazija u Krku s hrvatskim nastavnim jezikom. Ipak, do te realizacije nije došlo. Glede hrvatskog jezika, upozoravao je dr. Vitezić na činjenicu da većina činovnika u pokrajini ne poznaje drugi jezik osim talijanskog, da se pokrajinske vlasti obraćaju hrvatskim općinama na talijanskom

17 Uz dr. Matka Laginju istaknuti istarski preporoditelji tzv. druge generacije bili su Vjekoslav Spinčić, koji je nakon 1900. godine bio predsjednik Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, te Matko Mandić. Od biskupa Dobrile i dr. Dinka Vitezića diferencirala ih je vremenska odrednica njihova djelovanja, te napose politička uvjerenja i nazoni. O tome više u daljnjem tekstu.

18 Pred sam početak Prvoga svjetskog rata, 1912, nastala je vjerojatno najpoznatija istarska svečana pjesma, *Krasna zemljo, Istro mila*. Pjesmu je skladao Matko Brajša Rašan kao *Himnu Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*. Tekst je potpisao dr. Ivan Cukon. Skupština Istarske županije, na svojoj 13. sjednici, održanoj 23. rujna 2002. godine donijela odluku kojom se *Krasna zemljo, Istro mila* proglašava himnom Istarske županije. Sam Matko Brajša je istarskom himnom smatrao skladbu *Predobri Bože* koju je napisao u Buzetu 1890. godine na tekst Antuna Kalca.

19 A. Simonić, nav. članak, str. 78. Izvor: *Naša sloga*, 16. VI. 1880.

20 Pazinska gimnazija je materijalno podržana osnivanjem dačkog pripomoćnog društva, kojim je predsjedavao dr. Dinko Trinajstić, inače nećak dr. Dinka Vitezića. Društvo je namjeravalo u Pazinu osnovati konvikt ili dački dom za polaznike hrvatske gimnazije. Gradnja konvikta započela je 1914. godine kada je krčki biskup dr. Antun Mahnić blagoslovio kamen temeljac. Konvikt je nazvan “Dobrila-Feretić” u čast istaknutih hrvatskih preporoditelja i rodoljuba, biskupa Jurja Dobrile i krčkog biskupa Franje Feretića (biskup krčki od 1880. do 1893). Hrvatska gimnazija u Pazinu je zatvorena 1919. godine u vrijeme talijanske okupacije. Talijanska vlada je tada odredila da učenici koji stanuju u konviktu moraju pohađati talijansku gimnaziju u Pazinu.

ili njemačkom jeziku, a istovremeno kažnjavaju hrvatske općine koji svoje službene dopise šalju na hrvatskom jeziku. Također, sudske pokrajinske vlasti korespondiraju isključivo na talijanskom jeziku, a odbacuju hrvatske spise čak i onda kada im se prilaže talijanski prijevod. Bilo je to ignoriranje odredbe Ministarstva pravosuđa koje je odredilo da se prilikom sudskih rasprava može koristiti “slavenski” jezik. Kada je zbog toga dr. Vitezić interpelirao u bečkom parlamentu, ministar pravosuđa je odgovorio kako su u Istri u uporabi različita slavenska narječja, a narod ionako ne piše “slavenski” jezik.²¹ Ovaj odgovor u dovoljnoj mjeri oslikava stav kako austrijske Vlade, tako i pokrajinskih izvršnih i sudskih organa vlasti, naspram hrvatskog, ali i slovenskog stanovništva. Međutim, to nije pokolebalo dr. Vitezića da i nadalje zahtijeva osnivanje slavenskih obrazovnih ustanova u Istri, pa je tako apelirao na potrebu da se utemelji “slavenska” realka u Istri, da se na učiteljskoj školi u Kopru tijekom svakog tečaja glavni predmeti uče na materinskom jeziku te da se na talijanskoj nautičkoj školi u Malom Lošinju neki predmeti predaju na hrvatskom jeziku.

Na gospodarskom planu isticao je dr. Vitezić, kao parlamentarni zastupnik u Beču, brodogradnju i pomorstvo, smatrajući ih baznim, a time i najvažnijim gospodarskim granama te je sukladno tome upozoravao na tešku situaciju u brodarstvu. Zalagao se za izgradnju novih i uređenje starih luka i lukobrana na otoku Krku i na istočnoj istarskoj obali. Bilo je to važno poglavito zato da se razvije što bolja prometna komunikacija između otoka Krka i kopna, ali isto tako da se samim time potakne učinkovitije djelovanje zdravstvene službe. Dobar primjer za korelaciju pomorskog prometa i zdravstvene skrbi stanovništva možemo naći u govoru dr. Vitezića u kojemu se zauzimao za izgradnju lukobrana u Staroj Baški na otoku Krku, pri čemu je naglasio kako je “bregovitost tog kraja kriva, da je to mjesto od drugih krajeva otoka odlučeno, pa je zato potrebno da se s drugimi krajevi istoga otoka spoji, da stanovnici ne postanu divljaci”. Isto tako je 1875. godine održao govor u parlamentu u kojemu je tražio proširenje luke i gradnju izvanjskog lukobrana u Baški. To je bio neophodan zahvat jer, kako je rekao dr. Vitezić, u Baški “je skoro celo pučanstvo mornar”, a imaju “do 70 to većih, to manjih lađah, od kojih samo 20 nade sigurno pristanište”.²² Nakon gotovo dvadeset godina navedeni lukobran, inače dug 220 m, bio je dovršen (1892). Zaslugom ponajviše dr. Vitezića, grade se luke i lukobrani ili se uređuju stare luke i u ostalim mjestima na otoku. U Vrbniku se oko 1895. godine grade lukobran i vodovod, u Njivicama je lukobran sagrađen oko 1905. godine, u Krku i Risiki grade se lukobrani itd. Osim brodarskih i pomorskih pitanja, predlagao je rješenja za bolji položaj poljodjelaca postavljajući zahtjev za ukidanje plaćanja zemljišno-rasteretne zaklade (*esoner*) za dobivenu zemlju nakon ukidanja feudalnih društvenih odnosa kao jedan od najprimarnijih ciljeva. Zalagao se također za osnivanje obrtničkih škola, izgradnju željezničkih veza s istarskim lukama, otvaranje nautičke škole u Baški kako bi bašćanski pomorci dobili osnovna znanja u trgovačkoj mornarici, ali do te realizacije nije došlo za njegova mandata.

Teška gospodarska situacija na otoku Krku, kao i šire u cijeloj pokrajini, potkraj XIX. stoljeća natjerala je austrijske zakonodavne vlasti da razmišljaju u smjeru donošenja određenih zakonskih regulativa kojima bi država izravno utjecala na gospodarska kretanja te na taj način pridonijela popravljaju katastrofalne istarske gospodarske slike. Na osnovu temeljnih državnih zakona o osnivanju gospodarskih i obrtničkih društava (zakoni iz veljače i studenoga 1867. te travnja 1873), svaka pokrajina je morala formirati središnje gospodarsko tijelo. Tako je 1884. godine u Poreču osnovano Pokrajinsko gospodarsko vijeće za Istru, koje je inače imalo izraziti talijanski karakter i bilo je puno nerazumijevanja za istarske gospodarske probleme. Vijeće je naložilo da se u središtu svakoga sudbenog kotara osnuje gospodarsko društvo. Kako je grad Krk bio središte za sudbeni kotar Krk-Cres-Lošinj, na inicijativu dr. Vitezića dolazi krajem 1885. godine do osnivanja Kotarske gospodarske zadruge.²³ Iz prva dva članka njezinih pravila saznajemo koja joj je svrha i tko može biti njezin član.

21 A. Simonić, nav. članak, str. 78-79. Izvor: *Naša sloga*, 16. VI. 1880, 22. I. 1882.

22 M. Bolonić, I. Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove*, str. 375.

23 Kotarska gospodarska zadruga u Krku bila je prva otočna gospodarska organizacija koja se temeljila na tadašnjim modernim zadružnim principima, onako kako su ih postavili njemački ekonomisti F. W. Raiffeisen i H. Schultze von Delitzsch.

Pravila gospodarske zadruge za sudbeni kotar krčki

§ 1. Po državnom zakonu 15. novembra 1867. br. 134. i po zemaljskom zakonu za Istru od 8. septembra 1884. br. 36. postoji u Krku "Gospodarska zadruge" za krčki sudbeni kotar, a namjenjena je tomu, da se poboljša i unapredi gospodarstvo u tom kraju. Da to postigne, poslužiti će se društvo pravicami, koje donša gore rečeni zemaljski zakon i onimi, koje su niže nabrojani.

§ 2. član gospodarske zadruge može biti svaki, komu zakon ne krati, koj posjeduje zemlje u vlastito ime i obeća vršiti dužnosti, spomenute u ovih pravilih.

Kotarska gospodarska zadruge u Krku dala je veliki doprinos u permanentnoj borbi protiv neimaštine i siromaštva kojima je bilo opterećeno krčko seljaštvo. Dr. Dinko Vitezić predsjedavao je zadrugom punih 17 godina, od njezina osnutka do 1902. godine. Zadruge je podizala standarde poljodjelstva na otoku. Uporno je slala Ministarstvu poljodjelstva u Beču prijedloge sa svojih godišnjih skupština što bi valjalo učiniti na otoku kako bi se gospodarska situacija poboljšala. Tako je npr. na godišnjoj skupštini, održanoj 12. listopada 1899. godine u Malinskoj, predložila nabavu bikova, krava muzara, svinja pasmine Yorkshire, nagrađivanje uzornih nasada američke loze, davanje beskamatnih zajmova otočnim vinogradarima koji bi svoje filokserom uništene vinograde obnovili američkom lozom, nabavu umjetnog gnojiva po povoljnijim cijenama itd. Potpora odozgo nije izostala. Ministarstvo poljodjelstva je preko Namjesništva u Trstu, koje je imalo u Istri i na Kvarnerskim otocima ingerenciju nad cjelokupnim političkim, društvenim i gospodarskim zbivanjima te preko Pokrajinskog gospodarskog vijeća, doniralo određene novčane iznose koji su se dijelili najuspješnijim krčkim poljodjelcima, bilo ratarima, stočarima, voćarima ili vinogradarima. Na oglednim sajmovima govedâ, što ih je organizirala Kotarska gospodarska zadruge nagrade su se kretale od 60 do 210 kruna po uzgajivaču. Osim sajмова, zadruge je organizirala izložbe vina na kojima su najbolji otočki vinari dobivali diplome, priznanice i novčane nagrade, priređivala je poučne praktične tečajeve o voćarstvu i vinogradarstvu u vladinom uzornom vrtu "Kimp" u blizini grada Krka²⁴ te gospodarska predavanja po otočnim mjestima (primjerice, samo je 1910. godine održano 14 gospodarskih predavanja o zadružništvu, živinogojstvu-peradarstvu, svinjogojstvu, marvogojstvu ili stočarstvu, livadarstvu, vinogradarstvu, gnojenju i gnojivima, maslinarstvu, svilarstvu itd.). Nadalje, po najnižim tržišnim cijenama nabavljala je sjemenje za sadnju poljoprivrednih kultura (ratarske i povrtlarske kulture, npr. krumpir), sijeno za hranjenje stoke u zimskim periodima, sadnice raznih sorti vinove loze (npr. američke loze otporne na filokseru i peronosporu), nabavljala je razne vrste voćaka, ustrajno oporavljala otočni stočni fond, brinula se za razvoj pčelarstva, pribavljala poljoprivredne alatke i pomagala, kao i sredstva za rad (modru galicu, sumpor, umjetno gnojivo, noževe i škare za rezanje loze, škare za strizanje ovaca, štrcaljke, preše, motike, vile, sjekire itd.) te ih dijelila svojim članovima ili im prodavala po nabavnim cijenama. članovi zadruge mogli su pratiti svu raspoloživu stručnu literaturu jer je zadruge bila pretplaćena na *Pučki prijatelj*, *Našu slogu*, *Narodnog gospodar* te *Osječku hrvatsku pčelu*. Broj seljaka učlanjenih u zadruge kontinuirano se povećavao, pa je tako zadruge 1910. godine brojila 300 članova, a godinu dana poslije preko 400 članova.

Inače, velike i složene probleme zadruge je imala s nadređenim joj Pokrajinskim gospodarskim vijećem u Poreču. Posrijedi je bilo čisto jezično pitanje na koji način korespondirati s Pokrajinskim vijećem kada ono traži od svih hrvatskih i slovenskih gospodarskih zadruge da podatke o svom djelovanju dostave popraćene prijevodom na talijanskom ili njemačkom jeziku. Također, pošto je jedan od najvažnijih zadataka Pokrajinskog vijeća slati Ministarstvu poljodjelstva statističke podatke o proizvodnji u raznim gospodarskim granama u pokrajini Istri, ono je slalo svim gospodarskim zadrugama i općinama u Istri statističke formulare na talijanskom jeziku. Zbog toga je Gospodarska zadruge u Krku odlučila takve formulare ne ispunjavati, a predložila je svim ostalim hrvatskim i slovenskim gospodarskim zadrugama

²⁴ Uzorni gospodarski vrtovi prvenstveno su služili snabdijevanju krčkih zadruge svojim proizvodima koje su ove mogle kupiti po najpovoljnijim cijenama, a također su bili svojevrsni poligoni na kojima se vršila gospodarska izobrazba zadrugara i ostalih poljodjelaca.

u Istri da se ne odazivaju na sjednice koje organizira Pokrajinsko gospodarsko vijeće sve dok se ne promijeni navedena situacija, odnosno dok se ne ispoštuje članak XIX. temeljnog gospodarskog zakona od 21. veljače 1867. godine u kojem stoji da gospodarske zadruge imaju pravo komunikacije pisanim putem na svom materinjem jeziku. Kotarska gospodarska zadruga djelovala je do talijanske okupacije otoka Krka 1941. godine.

5. Ulaz u vladin uzorni vrt "Kimp" u blizini grada Krka

6. Matičnjak u vrtu (*Pučki prijatelj*, 25. travnja 1901, broj 7. i 8, str. 43)

Vodenje Kotarske gospodarske zadruge povezano je i zbližilo dr. Vitezića s tadašnjim krčkim biskupom dr. Antunom Mahničem, koji je preko gospodarsko-edukativnog lista *Pučki prijatelj*, kojega je pokrenuo u biskupskoj tiskari "Kurykta" 23. prosinca 1899. godine snažno utjecao na osnivanje krčkih gospodarskih zadruga.²⁵ U listu je i dr. Vitezić objavljivao oglase i pozive seljacima za nabavu voćaka i poljoprivrednih sredstava i alata koje je Kotarska gospodarska zadruga nudila svojim članovima, dok je *Pučki prijatelj* na svojim stranicama objavljivao izvješća sa zadruginih godišnjih skupština te je za čitavo razdoblje svoga izlaženja na otoku Krku pratio njezin rad i informirao o tome svoje čitateljstvo.

7. *Pučki prijatelj*'s podnaslovom *Ilustrovani poučno-gospodarski list* (godina II, br. 5. i 6, 25. ožujka 1901)

8. *Pučki prijatelj*'s podnaslovom *List hrvatskom seljaku za pouku i zabavu* (godina IX, br. 8, 20. ožujka 1908)

No, nije to bila jedina suradnja dr. Vitezića i biskupa Mahnića. Kao što je prethodno rečeno, dr. Vitezić je vodio upornu borbu u Carevinskom vijeću za ravnopravnost hrvatskog jezika u Istri, odnosno za njegovo uvođenje u škole, upravu i sudstvo. Preko poznanstva s dalmatinskim preporoditeljima i biskupom Dobrilom te, naravno, preko svoga brata

²⁵ Gospodarsko-edukativni list *Pučki prijatelj* je prva novina tiskana na otoku Krku. U rujnu 1911. godine prebačeno je tiskanje lista u Pazin. Zadnji broj izašao je 1929. godine u Trstu. List je educirao svoje čitateljstvo o svim modernim gospodarskim kretanjima i bio je generator osnivanja krčkih gospodarskih zadruga, prvenstveno štedno-kreditnih zadruga (posujilnica), a zatim gospodarsko-trgovačkih društava (konzumni magazini) te proizvođačko-prerađivačkih zadruga.

9.a i b. Oglasi Kotarske gospodarske zadruge i Uprave vladinog uzornog vrta "Kimp" o prodaji voća i uzgojenih voćaka (*Pučki prijatelj*, 1900. godine; I. godina izlaženja)

krčkog biskupa, Vitezić je uspostavio veze s dakovačko-srijemskim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom. Njihova veza bila je uistinu snažna, što se vidi po korespondenciji koju su vodili trideset godina.²⁶ Kada je 1896. krčka biskupska stolica ostala upražnjena, obratio se dr. Vitezić biskupu Strossmayeru da se svojim autoritetom i ugledom zauzme ne bili se za krčkog biskupa postavio domaći svećenik. To je bilo neobično važno uzme li se u obzir činjenica da je to vrijeme punog zamaha preporoda u Istri, a osim toga interes dr. Vitezića je bio da se sačuva staroslavensko bogoslužje i uporaba glagoljice u krčkoj biskupiji. Stoga su Vitezić i Strossmayer predlagali kao kandidate za biskupa dva domaća svećenika: dr. Franju Volarića iz Vrbnika, generalnog vikara krčke biskupije i omišaljskog župnika dr. Antuna Frankija. Međutim, iz Beča nije stigao carski pristanak za imenovanje, tzv. placet niti za jednog kandidata. Na to piše Strossmayer dr. Viteziću:

Zaman je sve. Uvenut će vrbnički bosiljak i omišaljska ružica, dolazi Vam čovjek Beča i Rima, dr. Antun Mahnić, profesor iz Gorice!

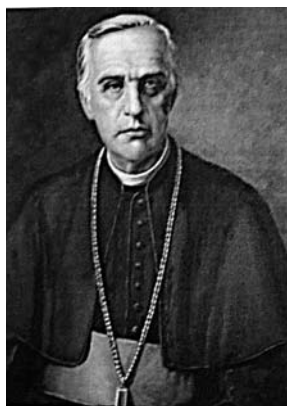
Uistinu, dr. Mahnić je poslan u Krk kako bi iskorijenio staroslavensko bogoslužje i glagoljicu, ali upoznavši se s njima postati će njihov najodlučniji branitelj i općenito branitelj hrvatskih narodnih prava.²⁷ Posebno je to došlo do punog izražaja kada je odlučio institucijski i organizacijski dodatno afirmirati staroslavensko bogoslužje i glagoljicu kao pismo. Stoga on upućuje službeni zahtjev Namjesništvu u Trstu u kojemu traži odobrenje pravila za osnivanje Staroslavenske akademije. Kada je u lipnju 1902. godine stigao potvrđan odgovor, Akademija je pravno zaživjela. S radom je započela 18. studenoga iste godine u prostorima Biskupskog doma u Krku, a osim biskupa Mahnića, jedan od njenih osnivača bio je i dr. Dinko Vitezić koji je odmah uplatio 300 kruna radi njenog što bržeg funkcioniranja. Za prvog predsjednika Akademije bio je izabran dr. Franjo Volarić. Naravno da je *Pučki prijatelj* popratio njezin osnutak:

²⁶ Radi se o preko 20 pisama biskupa Strossmayera Dinku Viteziću. O tome više u: Petar Strčić, "Dopisivanje Dinko Vitezić-Josip Juraj Strossmayer (1874-1904)", str. 173-264.

²⁷ Biskup Antun Mahnić bio je podrijetlom iz Gorice. Rođen je 1850. godine u Kobdilju. Krčkim biskupom postao je 1897. godine, što će i ostati naredne 23 godine. Umro je u Zagrebu 1920. godine, u 70-oj godini života. Grob biskupa Mahnića danas se nalazi u krčkoj Stolnoj crkvi.

Staroslavenska akademija konstituirala se 18. o. mj. u Krku. To je društvo poznavalaca i ljubitelja staroslavenskoga jezika, koje si je preduzelo promicati učenje toga liturgičkoga jezika, nastojati, da se uzdrži u crkvama, koje imadu dozvolom Sv. Stolice na nj pravo, priudesiti njegovo pjevanje grgurskomu i sakupljati starosl. pismene spomenike. Pokrovitelj je društva presvjetli Gospodin Dr. Antun Mahnić, biskup krčki. Duh Sveti, koji se već preko hiljadu godina služi jezikom naših djedova, blagoslovio i ovo pregnuće na veličanje sv. Crkve i u dobrobit vjernih mu Hrvata!²⁸

U Akademiju je bilo učlanjeno preko 60 članova. Staroslavenska akademija svojim je djelovanjem, prvenstveno na području krčke biskupije, afirmirala glagoljicu i staroslavenski jezik, ta dva stoljetna stijega hrvatskog identiteta. Koristila je biskupsku tiskaru "Kurykta" radi tiskanja pojedinih izdanja na glagoljici. Rad Staroslavenske akademije privremeno je zaustavila talijanska okupacija otoka Krka 1919. godine i smrt biskupa Mahnića naredne godine. Tada njena aktivnost gotovo u potpunosti opada, pa je 1927. godine upravni odbor prvo donio odluku o njenom raspuštanju, a zatim da pod imenom Staroslavenski (filološki) odsjek uđe u sastav Hrvatske bogoslovne akademije kao njezin ogranak. Nakon Drugoga svjetskog rata, Staroslavensku akademiju obnovio je dr. Svetozar Rittig, preobrazivši Staroslavenski odsjek u Staroslavenski institut (1952) sa sjedištem u Zagrebu, kako se naziva i danas.²⁹

10. Biskup Antun Mahnić (krčki biskup 1897-1920)

Jedna od najsnažnijih poveznica između dr. Vitezića i biskupa Strossmayera bile su iste političke ideje koje su dijelili. Naime, u prvom valu preporodnih kretanja u Istri bila je prisutna južnoslavenska politička silnica, koju je uostalom s biskupom Strossmayerom dijelio i biskup Dobrila, njegov kolega i prijatelj iz Beča. S današnjeg rakursa Strossmayerovo južnoslavenstvo često se pogrešno tumači. Ono je u tadašnjim idejno-političkim konstelacijama u bližem i daljem hrvatskom okruženju predstavljalo obrambeni zid protiv pangermanstva, panugarstva i panromanstva, a također i protiv realne opasnosti od Srbije s istoka. Strossmayer zamišlja južnoslavensku državu u okviru Habsburške Monarhije, koja bi se protezala od Slovenije na zapadu do Plovdiva i Varne na istoku te od Dunava na sjeveru do Jadranskog mora na jugu, odnosno Vardara na jugoistoku.³⁰ Prirodno središte bio bi joj Zagreb, gdje i osniva Jugoslavensku akademiju znanosti i

28 *Pučki prijatelj*, godina III. (1902.), br. 22, 25. studenoga 1902, str. 166.

29 Jedan je od najvažnijih zadataka Staroslavenskog instituta da skuplja, obrađuje i proučava staroslavenske te stare hrvatske i srpske glagoljske i ćirilske pisane spomenike. Upravo su djelatnici Staroslavenskog instituta, na čelu s tadašnjom ravnateljicom akademkinjom Anicom Nazor, svojim pozdravima uoči Božića 1997. godine, na simboličan način označili početak rada Male Staroslavenske akademije "Dr. Antun Mahnić", koju je iste godine u krčkoj osnovnoj školi pokrenula učiteljica povijesti Ankica Kirinčić. Mala Staroslavenska akademija zamišljena je kao projekt zavičajne, terenske i projektne nastave, a kao takvoga odobrilo ga je Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Uspješno djeluje već deset godina.

30 Petar Strčić, "Josip Juraj Strossmayer danas", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU — Varaždin*, br. 16-17, Varaždin 2006, str. 103-139.

umjetnosti (1866). Njegov veliki interes za staroslavensko bogoslužje i glagoljicu bilo je također dobrim dijelom u službi politike kakvu tada zastupa Sv. Stolica nastojeći uspostaviti bliskije kontakte s pravoslavnim crkvama. No, zasigurno je biskup cijenio staroslavenski jezik i glagoljicu kao hrvatske nacionalne vrijednosti što ga je uputilo, između ostalih, prema biskupu Dobrili te Dinku Viteziću. Sam Vitezić bio je na političkoj liniji biskupa Strossmayera i nije s nje odstupao niti onda kada su pravaške ideje, predvođene prije svih Vjekoslavom Spinčićem i Matkom Mandićem, već duboko prodrle u Istru. Prema tome, politička aktivnost dr. Vitezića je umnogome bila pod utjecajem prvaka Narodne stranke iz Banske Hrvatske, Franje Račkoga i biskupa đakovačko-srijemskoga J. J. Strossmayera.

11. a. Biskup Josip Juraj Strossmayer s posvetom D. Viteziću:
Na čast i poštenje prijatelju Dinku Viteziću

11. b biskup Josip Juraj Strossmayer
(đakovačko-srijemski biskup 1849-1905)

12. Biskupsko geslo: *Sve za vjeru i za dom*

Ideje o južnoslavenskom jedinstvu dr. Vitezić je prihvaćao i od dalmatinskih narodnjaka, a sam ih je širio među pripadnicima Hrvatsko-slovenske narodne stranke i ostalim političarima u Istri. U poruci hrvatskoj i srpskoj omladini okupljenoj oko *Narodne misli* 1897. godine rekao je sljedeće:

Da, Jugoslavija je bila, i biti će do smrti moj ideal! Pošto je namisao ujedinjenoj hrvatsko-srpskoj omladini razširiti među pukom takve nazore, ja ne mogu no ino, van iz dna srca zavapiti: blagoslovio svevišnji to plemenito poduzeće!

Ne zanemarijući hrvatsku samostalnost i uvijek potencirajući hrvatsku nacionalnu komponentu, dr. Vitezić je u jedinstvu južnoslavenskih naroda vidio rješenje za postizanje narodne slobode i otpor njemačkim i talijanskim imperijalističkim težnjama. Ove riječi dr. Vitezića pokazuju da je on idejno i politički stajao na platformi Hrvatsko-slovenske narodne stranke³¹ proširujući potrebu hrvatsko-slovenskog jedinstva u Istri na uzajamnost južnoslavenskih naroda na području jugoistočne Europe, odnosno Balkana:

...Balkan je naš i položajem i jezikom i poviješću i narodnom kulturom. Bratska ljubav i sloga stvaraju čudesa... Tim putem samo doći ćemo do uzvišenog cilja za kojim treba da teži svaki pravi rodoljub narodnog jedinstva i slobode; radimo dakle tako, da se iskažemo dostojni imena kulturnog naroda i preda svojim protivnicima obranimo narodnu čast i ponos.

Ove riječi uputio je hrvatskom narodu dr. Vitezić u poruci prilikom proslave svoga 80-og rođendana. Imajući u vidu da se radi o 1902. godini, one zvuče pomalo vizionarski, jer upravo nekoliko godina poslije otpočeti će nova faza hrvatsko-srpskih odnosa i zajedničke političke suradnje, uglavljeneh Riječkom i Zadarskom rezolucijom. Politika "novog kursa" predvođena mladom generacijom hrvatskih političara okupljenih oko Frana Supila i Ante Trumbića tražit će rješenje hrvatskog pitanja kroz suradnju sa srpskim političkim snagama iz Hrvatske. Takav zaokret u hrvatskoj politici najavljiavao je i tražio iskusni političar, dr. Dinko Vitezić, koji nije izlazio iz idejnih okvira južnoslavizma.

Dr. Dinko Vitezić je zajedno sa svojim bratom, biskupom krčkim, umnogome doprinio da njihovo rodno mjesto, Vrbnik, postane otočnim središtem u gotovo svim područjima javnoga života. Kao čovjek jasnih vizija i konkretnih akcija, dr. Vitezić je prionuo uz realizaciju zamisli da se u Vrbniku sagradi središte političkog, kulturno-prosvjetnog i gospodarskog javnog rada. Tako će on 1897. godine osnovati društvo Hrvatski dom kako bi se prikupila potrebna sredstva za gradnju i opremanje istoimenog doma. Nekoliko je bitnih razloga gradnje Hrvatskog doma, ali dva su najvažnija. Prvo, Hrvatska čitaonica nije imala svoje stalne prostore, a drugo, upravo se tada formirala Zaklada Knjižnice obitelji Vitezić, koja je tražila prostore budućoj knjižnici. Prilikom polaganja kamena temeljca, 22. siječnja 1899. godine, dr. Vitezić je naglasio "da će zgrada, koja će se dignuti na istom biti tvrđava, iz koje ćemo mi odbijati navale naših neprijatelja sa zapada i sa sjevera". Nakon više od dvije godine gradnje i velikih troškova, sam Dinko Vitezić je dao 16.000 kruna, Hrvatski dom (kasnije nazvan Vitezićev dom) svečano je otvoren 4. kolovoza 1901. godine. Na otvorenju je uz Vrbničane i otočane bilo više od 1.200 gostiju iz Primorja i Istre. Hrvatski dom je u današnjem smislu bio pravi multikulturni centar. U prizemlju je bila velika dvorana s pozornicom skrivenom zastorom na kojem je oslikan Vrbnik, namijenjena za kulturne priredbe i sastanke, te dječje zabavište. Na prvome katu, mjesto je našla Hrvatska čitaonica, a osim nje tu će svoja sjedišta imati i neka gospodarska društva kao što su Društvo za štednju i zajmove (Vrbnička posujilnica, osnovana 1899. godine) i Gospodarsko-trgovačko društvo (osnovano 1904. godine). Na drugome katu nalazila se Knjižnica obitelji Vitezić.

31 Kontinuirana borba Hrvata i Slovenaca protiv talijanske saborske većine predstavljala je ujedno borbu protiv odnarođivanja slavenskog stanovništva u Istri. To je dovelo do suradnje Hrvata i Slovenaca u Saboru koji od 1884. godine zajednički nastupaju u Hrvatsko-slovenskom klubu koordinirajući svoje akcije. Ova suradnja prerast će u zajedničko političko djelovanje kroz Hrvatsko-slovensku narodnu stranku, a bila je plodonosna što se vidjelo već 1889. godine kada je Narodna stranka imala 9 zastupnika u Istarskom saboru. Suradnja je naravno nastavljena i na višoj razini, tj. u pripremama za državne izbore na kojima su se izabirali pokrajinski zastupnici za Carevinsko vijeće u Beču. Biskupi virilisti nisu više bili tako aktivni, pa su od 1882. godine prestali dolaziti u Sabor. Njihov nedostatak nadoknadila je nova, mlada generacija preporoditelja, prije svih Vjekoslav Spinčić i Matko Laginja koji su narodnjake predstavljali od 1891. godine u Carevinskom vijeću. Politički program Hrvatsko-slovenske narodne stranke počivao je na načelu nacionalne ravnopravnosti. Ona je podrazumijevala ravnopravnost na svim područjima javnog života, napose na pitanju uporabe hrvatskog i slovenskog jezika u svim pokrajinskim, općinskim i ostalim državnim tijelima i ustanovama, u odnosu na talijanski jezik. Nažalost, pravo službene upotrebe hrvatskog jezika u Istarskom saboru nikada nije bilo priznato.

13. Hrvatski (Vitezićev) dom početkom XX. stoljeća

Sama Knjižnica otvorena je za javnost 10. srpnja 1910. godine. Nastala je kao plod brige braće Vitezić, Ivana Josipa i Dinka, da ostave svom rodnom mjestu u naslijeđe jednu vrijednu kulturno-prosvjetnu ustanovu. Početna zamisao da se ustanovi knjižnica potječe od Ivana Josipa Vitezića koji je oporučno ostavio gotovo sve svoje knjige s pripadajućim im ormarima budućoj knjižnici. Nakon njegove smrti 1877. godine, njegov brat Dinko u svojstvu izvršitelja bratove oporuke utemeljuje 17. prosinca 1898. godine Zakladnicu o ustrojenju Knjižnice obitelji Vitezić u kojoj između ostaloga kaže:

Sljedeći primjer svoga pokojnoga brata želim, da iza moje smrti sve moje knjige budu pridodane njegovim knjigama, kako im je već i sada jedan dio pridodan: i to istom namjerom da sačinjavaju knjižnicu obitelji Vitezić.³²

Namjera osnivača knjižnice bila je da knjižnica bude na upotrebu Vrbničanima u svrhu “razširivanja korisnog znanja i postepenog umnoživanja prave kulture u našem pučanstvu”. Ono što je doista impresivno jest njen knjižni inventar. Naime, Knjižnica obitelji Vitezić danas posjeduje oko 15.000 naslova. Neki od njih su izuzetno vrijedni i rari, a svakako vrijedi izdvojiti *Atlas* Johanna Davida Kochlera, tiskan 1718. godine u Nürnbergu te je jedan od dva takva sačuvana primjerka u svijetu. Drugi primjerak čuva se u Sveučilišnoj biblioteci u Cambridgeu (Engleska).³³ Knjižnica će svoje naslove nuditi vrbničkom pučanstvu na uporabu u prostorima Hrvatskog doma do Dugoga svjetskog rata. Pošto je 1945. godine prilikom savezničkog bombardiranja Hrvatski dom bio porušen, Knjižnica je preseljena u Zadržni dom (današnje Općinsko poglavarstvo). Ranih osamdesetih godina prošlog stoljeća Knjižnica je još jednom preseljena, ovaj put na drugi kat negdašnje stare škole na Placi Vrbničkog statuta, gdje se nalazi i danas.

32 M. Bolonić, “Vrbnik nad morem (Od početka do propasti Austro-Ugarske)”, str. 210-214.

33 Nekada su se u knjižnici čuvali i glagoljski kodeksi (misali i brevijari), danas vlasništvo vrbničke župske crkve. Od ostalih vrijednih knjiga valja spomenuti protestantsku bibliju Novog zavjeta na hrvatskom jeziku tiskanu glagoljicom u Tübingenu 1562. godine, *Illyricum sacrum* Daniela Farlattija itd. Osim toga, u knjižnici se čuva privatna korespondencija Dinka Vitezića, njegovi novinski isjecci, zapisnici i knjige Carevinskog vijeća, potom sva ili više godišta raznih listova i časopisa, izdanja JAZU-a i Matice hrvatske te druga vrijedna izdanja.

14. Biskup Ivan Josip Vitezić (krčki biskup 1854-1877)

Zasigurno je braći Vitezić od krucijalnog značaja bila kulturno-prosvjetna i obrazovna razina vrbničkog stanovništva, poglavito mladeži. U svrhu njihova što brojnijeg školovanja utemeljila su braća Vitezić tri Stipendijalne zaklade za školovanje siromašnih učenika. Zaklade su svoje račune imale otvorene kod vrbničke štedno-kreditne zadruge (posujilnice). Radilo se o tri računa: za svećenički odgoj, za odgoj svjetovnjaka i za siromašne učenike. Godišnja ulaganja Zaklade braće Vitezić nisu bila velika, ali su bila kontinuirana. Najviše se u posujilnicu ulagalo iz dijela zaklade za svećenički odgoj, što je razumljivo s obzirom da je Zaklada imala prioritetno kulturno-prosvjetni karakter s pojačanim vjerskim obilježjem. Možemo pratiti njena godišnja ulaganja preko prikupljenih izvješća o završnim godišnjim računima onako kako ih je prenosio *Pučki prijatelj*:

Računi Zaklade braće Vitezić kod posujilnice u Vrbniku (1900-1910)

GODINA	ZAKLADA ZA SVEĆENIKE		ZAKLADA ZA SVJETOVNJAKE		ZAKLADA ZA SIROMAHE	
	ULOŽENO	OSTAJE U ŠTEDIONICI	ULOŽENO	OSTAJE U ŠTEDIONICI	ULOŽENO	OSTAJE U ŠTEDIONICI
1900.	611 K, 53 f.	/	298 K, 50 f.	/	153 K, 98 f.	/
1901.	1087 K, 53f.	1699 K, 06 f.	523 K, 97 f.	822 K, 47 f.	194 K, 97 f.	348 K, 95 f.
1903.	602 K, 65 f.	3.125,19 K.	245 K, 76 f.	1.643,24 K.	37 K, 01 f.	600,39 K.
1904.	76 K, 21 f.	3.201,40 K.	806 K, 06 f.	2.449,30 K.	201 K, 95 f.	802,84 K.
1905.	108 K, 50 f.	3.309,90 K.	840 K, 13 f.	3.289,43 K.	357 K, 86 f.	1.160,20 K.
1909.	1322 K, 64 f.	37.823,23 K.	738 K, 69 f.	36.458,53 K.	240 K, 30 f.	22.881,15 K.
1910.	/	37.823,23 K.	828 K, 32 f.	37.286,85 K.	89 K, 24 f.	22.970,39 K.

Napomena: Za godine 1902, 1906, 1907. i 1908. nema dostupnih podataka.

Izvor: *Pučki prijatelj*, godine izlaženja 1900-1910.

Analizirajući pojedina godišnja ulaganja, primjetno je da su iz dijela zaklade za svećenički odgoj uložili premašivali 1.000 kruna godišnje. Dio zaklade za odgoj svjetovnjaka izdvajao je za posujilnicu do 800 kruna, dok je zaklada za siromašne učenike prosječno u posujilnicu ulagala oko 200 kruna godišnje. Novčani uložci koji su u posujilnicu stizali iz Zaklade, sasvim su sigurno ugradili svoj doprinos njenom poslovanju i financijskoj situaciji. Za kraj promatranog razdoblja, uložci iz sva tri dijela Zaklade ukupno su iznosili 98.080,47 kruna što dovoljno govori koliko su braća Vitezić zdušno skrbrili za obrazovanje mladih ljudi i suportirali htijenja nedovoljno imućnih Vrbničana da se školuju i time doprinesu općem napretku svoga mjesta.

Dr. Dinko Vitezić umro je 25. prosinca 1904. godine u Vrbniku, u 82. godini života. Pokopan je u kapeli sv. Martina koju je još za života preuređio za svoj grob.³⁴ Na pročelju kapele postavljena je ploča s glagoljskim natpisom, koji je godinu dana prije Vitezićeve smrti sastavio Vatroslav Jagić, poznati slavist i njegov prijatelj. Natpis glasi:

OVU CRKVICU SV. MARTINA
NA NOVO PREGRADI OBSKRBI I
ZA SVOJ GROB PRIREDI
Dr. DINKO VITEZIĆ
DRŽAVNI NADODVJETNIK I
ZASTUPNIK HRVATSKOGA NARODA
NA ZAJEDNIČKOM SABORU U BEČU
GOD. 1903
P. U. M.

OVU CRKVICU SV. MARTINA
NA NOVO PREGRADI OBSKRBI I
ZA SVOJ GROB PRIREDI
DR. DINKO VITEZIĆ
DRŽAVNI NADODVJETNIK I
ZASTUPNIK HRVATSKOGA NARODA
NA ZAJEDNIČKOM SABORU U BEČU
GOD. 1903
P. U. M.

Umjesto zaključka

Vrbnik, malo mjesto na istočnoj strani otoka Krka, u drugoj je polovici XIX. stoljeća iznjedrio čitavu plejadu rodoljuba i narodnih preporoditelja, pa se s pravom može nazvati žarište preporodnog pokreta u tadašnjoj austrijskoj pokrajini Istri. Možda će ova konstatacija izgledati pretenciozno, ali imajući u vidu aktivnost i rad na obrani hrvatskih narodnih interesa znamenitih Vrbničana poput Mate Grškovića Ivanova, dr. Franje Volarića, Nikole Grškovića, dr. Matka Trinajstića, dr. Dinka Trinajstića te krčkih biskupa Ivana Josipa Vitezića i Franje Anijana Feretića, dolazimo do zaključka da je tomu doista tako. Svi oni djelovali su na otoku Krku, ali i na području Istre, u Rijeci ili na području Banske Hrvatske te su bili povezani sa znamenitim osobama kao što su: A. Šenoa, F. Kurelac, F. Rački, J. J. Strossmayer, T. Smičiklas, J. Dobrila, V. Jagić, I. Kukuljević Sakcinski i drugi. To samo dokazuje da su zauzimali visoke položaje u tadašnjim čvrsto zadanim hijerarhijskim društvenim okvirima te da su se uključili u preporodna zbivanja na cjelokupnom hrvatskom prostoru. No, iznad svih njih svojom djelatnošću i neumornom borbom za narodna prava dugom preko 30 godina nesumnjivo se izdiže dr. Dinko Vitezić.

Politički, kulturno-prosvjetni ili gospodarski dijapazon njegova djelovanja otkriva nam vještog i dosljednog čovjeka koji je imao viziju kako da u datom vremenskom trenutku, omeđenog tadašnjim političkim, jezičnim, obrazovnim ili

³⁴ O tome nam govori ploča postavljena na lijevom zidu u kapeli. Na njoj piše:
OVU KAPELICU SV. MARTINA SAGRADI I OBSKRBI
POP MARTIN VITEZIĆ
GODINE 1591.
TEKOM VREMENA PORUŠENU PODIŽE
U SLAVU BOŽJU I BLAGU SPOMEN PREDIA SVOJIH
DOKTOR DINKO VITEZIĆ
1891.

privrednim barijerama, učini nešto korisno za narod kojemu je pripadao. Vodeći se maksimumom da su narodni interesi uvijek na prvom mjestu, a imajući dovoljno snažnu financijsku podlogu, nije dvoumio da i sam doprinese narodnom boljitku. Dva primjera to potvrđuju: izgradnja Hrvatskog doma u Vrbniku i početak djelovanja Staroslavenske akademije u Krku. Niti visoka starost i gotovo potpuno izgubljeni vid nisu ga sprječavali da do kraja svoga života radi za opće dobro.

Kada bismo sumirali njegov cjelokupni radni opus, tada bi se on mogao grubo podijeliti na tri vremenska razdoblja. Prvo je ono koje započinje 1849. godine, kada dr. Vitezić odlazi u Zadar i tamo se uključuje u narodni pokret i osnivanje hrvatskih kulturno-prosvjetnih ustanova, a završava 1873. godine. U tom periodu se odaziva pozivu vrbničkih rodoljuba i pomaže im da 1871. godine osnuju Hrvatsku čitaonicu, treću po redu u Istri i prvu na Kvarnerskim otocima. Drugo razdoblje predstavlja njegov zastupnički rad u Carevinskom vijeću od 1873. do 1891. godine. To je razdoblje njegove najvitalnije i najagilnije djelatnosti u kojemu, nastupajući u bečkom parlamentu, ostvaruje zavidne rezultate prvenstveno na gospodarskom području. Njegovim zalaganjem i upornošću u nekoliko krčkih mjesta dolazi do izgradnje vodovoda, lukobrana i luka. To je bio preduvjet da se podigne kulturna, a samim time i nacionalna svijest krčkih i istarskih Hrvata na one razine koje predstavljaju početak konkretne političke borbe protiv talijanskih interesa i pretenzija. U tom razdoblju dr. Dinko Vitezić staje na čelo krčke Kotarske gospodarske zadruge (1885), koju će voditi narednih 17 godina. Ona je postavila temelje zadrugarstva na otoku i pokrenula zadružni pokret koji se poput paukove mreže proširio na cijeli otok. Treće razdoblje počinje u trenutku kada dr. Vitezića 1891. godine u Carevinskom vijeću zamjenjuje Vjekoslav Spinčić te kada će se on baviti ponajviše kulturnim i prosvjetnim problemima. Dvije godine nakon napuštanja aktivnoga političkog djelovanja, dr. Vitezić je na čelu "Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru" (1893), društva koje će uporno osnivati hrvatske škole u manjim i većim mjestima u Istri i na Kvarnerskim otocima. Nakon sedmogodišnjeg vođenja društva, 1900. godine na toj će ga poziciji zamijeniti opet Vjekoslav Spinčić. Ovo dvostruko zamjenjivanje Spinčić-Vitezić predstavlja i političku transferaciju u Istri. Dok su biskup Dobrila i dr. Vitezić zastupali južnoslavensku političku ideju, dotle Spinčić, Mandić i Laginja zastupaju pravaške ideološke postavke, koje očito potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća, što se hrvatskih političara tiče, dominiraju istarskom političkom pozornicom. U ovom razdoblju dr. Vitezić se okreće svome rodnom otoku i svome rodnom mjestu u kojemu utemeljuje Knjižnicu braće Vitezić koju smješta u novosagrađeni Hrvatski (kasnije nazvan Vitezićev) dom. Dom, otvoren 1901. godine, pravo je multikulturno središte javnog djelovanja ne samo u Vrbniku nego i na otoku Krku. Posljednja aktivnost dr. Vitezića bila je 1902. godine: bio je jedan od utemeljitelja Staroslavenske akademije u gradu Krku, pomogavši i financijski biskupu Mahniću i ostalim ljubiteljima glagoljice i staroslavenskog jezika da Akademija što prije zaživi i sačuva krčku kulturno-povijesnu baštinu.

Jedna od specifičnosti vezana uz lik i djelo dr. Dinka Vitezića njegova je povezanost s četirima biskupima. Prvi među njima je, naravno, njegov brat, krčki biskup Ivan Josip Vitezić, preko kojega se dr. Vitezić upoznaje s porečko-puljskim (kasnije tršćansko-koparskim) biskupom Jurjem Dobrilom. Biskup Vitezić i biskup Dobrila dijelili su istarske saborske klupe i zauzimali se za pravo na hrvatski jezik kao nastavni i uredovni jezik u Istri. Preko svojega brata dr. Vitezić počinje tijesno surađivati s biskupom Dobrilom, što se vidi u potpori koju je biskup Dobrila dao dr. Viteziću prilikom izbora za Carevinsko vijeće 1873. godine, ali i preko članaka u *Našoj slogi* koje je dr. Vitezić objavljivao te onih koje se odnose na njegov zastupnički rad i govore u bečkom parlamentu. Kao što je rečeno, *Naša sloga* pokrenuta je zahvaljujući velikom narodnom prosvjetitelju, biskupu Jurju Dobrili, a u kasnijim razdobljima spašavana je od financijskih poteškoća zahvaljujući donacijama još jednoga preporodnog velikana — biskupa dakovačko-srijemskoga Josipa J. Strossmayera. Novine su tako (ne)izravno povezivale dvije velike ličnosti naše novije povijesti, ali i dva preporodna područja, Bansku Hrvatsku i Istru, koje su stoljećima živjele jedne pored druge, politički nepovezane i upravno razdvojene. Narodnjaci iz Banske Hrvatske i Istre uspostavljali su suradnju osobnim kontaktima ili institucionalno preko Matice ilirske (hrvatske) koja je svoje ogranke imala u većim istarskim mjestima. Općenito uzevši, brojčanim porastom hrvatske inteligencije u Istri umnožavale su se i učvršćivale veze između Istre i ostalih hrvatskih zemalja. Istarski narodnjaci upijali su političke,

gospodarske i kulturne ideje proizašle iz programatskih ciljeva političkih stranaka Banske Hrvatske, Narodne stranke ili Stranke prava, oblikujući ih i prilagodavajući svojim ciljevima i realnoj društveno-političkoj situaciji u Istri.

Poseban je bio odnos između slavenskih narodnosnih komponenata u Istri, Hrvata i Slovenaca. Prvotne individualne i zasebne akcije zamijenila je politička suradnja na široj osnovici dogovorena na Konferenciji u Ljubljani 1890. godine. Konferenciji je nazočilo devet zastupnika Istarskog sabora i dr. Dinko Vitezić, tadašnji zastupnik u bečkom parlamentu te pedeset i jedan zastupnik iz slovenskih zemalja. Zaključak Konferencije bio je nedvosmislen, a potvrdio je zajedničko hrvatsko-slovensko djelovanje u pokrajinskim saborima i u Carevinskom vijeću. Na osnovu ovoga zaključka produbljena je zajednička aktivna politička suradnja i djelovanje Hrvata i Slovenaca započeta u Istarskom saboru 1884. godine formiranjem saborskoga Hrvatsko-slovenskog kluba. Suradnja je prerasla u političko-stranačku formaciju pod nazivom Hrvatsko-slovenska narodna stranka. Osnovni politički ciljevi Narodne stranke bili su osvajanje istarskih općina, a potom u narednoj fazi osvajanje Istarskog sabora. Istarske općine prelazile su u ruke narodnjaka početkom 80-ih godina. Prva istarska općina u kojoj su pobijedili narodnjaci bila je općina Pazin — Pazin je postao političkim i kulturnim središtem Hrvata u Istri. Tada je nacionalna svijest pučanstva bila već uvelike razbudena i podignuta na višu razinu nacionalne identifikacije. Rezultat je to dugogodišnjega upornog djelovanja hrvatskih zastupnika u Istarskom saboru, rada narodnih čitaonica, tabora i hrvatske štampe. Preuzimanjem općina u Istri i na Kvarnerskim otocima, hrvatski preporoditelji zabilježili su izuzetan uspjeh, kako politički tako i kulturni. To je bio uspjeh prve razine preporodnog pokreta. Na drugoj, višoj razini, cilj je bio preuzimanje većine u Istarskom saboru. Ostvarenje tog cilja ostalo je nedokučeno. Dapače, hrvatski jezik nikada u Saboru nije postavljen na ravnopravnu osnovu s talijanskim jezikom, odnosno nikada u Saboru nije postao službenim jezikom. Kada je 1883. godine Matko Laginja pokušao u Istarskom saboru progovoriti hrvatskim jezikom, točno 40 godina nakon što je Ivan Kukuljević-Sakcinski bio održao prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru, bio je grubo prekinut već nakon prvih izgovorenih riječi. Nakon uspjeha na državnim izborima 1907. godine, kada su izabrani svi hrvatski kandidati, Istarski sabor ulazi u svoje najveće krizno razdoblje. Posljednja saborska sjednica održana je 1910. godine, da bi formalno bio raspušten šest godina poslije. Nepobitna činjenica je da je narodnjake u preuzimanju saborske većine spriječilo izbijanje Prvoga svjetskog rata. Tako nakon gotovo pedesetogodišnjeg djelovanja Istarskog sabora ostaje tužna činjenica da se u njemu nikada nije čula hrvatska riječ.

Biskupa Dobrilu i dr. Vitezića povezivala su i ista politička razmišljanja i ideje. One će ih kasnije spojiti s đakovačko-srijemskim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom, s kojim se dr. Vitezić povezuje također preko svoga brata. Naime, Ivan Josip Vitezić i Josip Juraj Strossmayer sudjelovali su kao biskupi na I. vatikanskom koncilu, kojega je sazvao papa Pio IX. Koncil je započeo 2. prosinca 1869, a završio 18. srpnja 1870. godine. Na njemu se osobito svojim decidiranim govorima istaknuo biskup Strossmayer. Nedugo nakon toga počinje vrlo prisna, brojna i snažna korespondencija između dr. Vitezića i biskupa Strossmayera, u kojoj su sagledavali političke, kulturne, gospodarske i crkvene prilike u hrvatskim zemljama i referirali se na njih. Ono što ih je zbližilo bili su prvenstveno isti interesi za očuvanje kulturne baštine, staroslavenskog jezika i glagoljice te politički stavovi s južnoslavenskim obilježjima. četvrti biskup s kojim je dr. Vitezić usko surađivao bio je krčki biskup Antun Mahnić. U prvome redu zbližavao ih je isti senzibilitet koji su gajili prema teškoj gospodarskoj situaciji u kojoj se našlo krčko seljaštvo. Svaki na svoj način, biskup Mahnić putem štampe, a dr. Vitezić putem Kotarske gospodarske zadruge, prosvjećivali su seljake u gospodarskom smislu nastojeći podići gospodarstvo na otoku do one razine koja je omogućavala život dostojan čovjeka. Biskupov gospodarsko-edukativni list *Pučki prijatelj* i Vitezićeva Gospodarska zadruga išli su prema tome cilju ruku pod ruku. S druge strane, kulturna baština bila je također poveznica među dvojicom najznačajnijih Krčana u razdoblju prijelaza iz XIX. u XX. stoljeće. Briga za staroslavenski jezik i glagoljicu dovela ih je na pozicije glavnih osnivača Staroslavenske akademije 1902. godine te nadasve važne kulturno-znanstvene krčke ustanove.

Kada bismo na kraju trebali rezimirati djelatnost dr. Dinka Vitezića u vremenskom razdoblju od polovice XIX. stoljeća pa do prvih godina XX. stoljeća mogli bi se poslužiti riječima samoga dr. Vitezića, koji je svoj zastupnički rad opisivao u

dvjema *Poslanicama* u kojima je podnosio izvještaje svojim biračima.³⁵ U Predgovoru prve *Poslanice* Vitezić naglašava da je osnovno načelo kojim se rukovodio u svom zastupničkom radu bilo braniti narodna prava u svim područjima javnoga života te ističe kako je svaki njegov čin “bio zadahnut željom da se, vršeći zadanu riječ, odužim povjerenju svojih svjesnih birača i time doprinesem nešto k narodnom napretku”. Tog načela držao se do kraja života.

Literatura

1. Bolonić, Mihovil i Strčić, Petar, “Zapisnici sjednica i skupština ‘Hrvatske čitaonice’ u Vrbniku (1871-1929)”, *Krčki zbornik*, sv. 4, posebno izdanje 1, Krk 1971.
2. Bolonić, Mihovil i Žic Rokov, Ivan, *Otok Krk kroz vjekove*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2002.
3. Bolonić, Mihovil, “Vrbnik nad morem (Od početka do propasti Austro-Ugarske)”, *Krčki zbornik*, sv. 9, posebno izdanje 3, Krk 1981, str. 210-214.
4. *Naša sloga*, 1. I. 1873; 1. XII. 1878; 16. VI. 1880; 22. I. 1882.
5. *Pučki prijatelj*, godina III. (1902), br. 22, 25. studenoga 1902.
6. Simonić, Ante, “Znameniti Vrbničani: političari i zastupnici”, u: *900 godina Vrbnika — u povodu 900. obljetnice prvoga spomena Vrbnika (1100.-2000)*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa (14-16. rujna 2000), ur. Anton Bozanić, Tiskara i grafika Žagar, Rijeka-Vrbnik 2002, str. 73-82.
7. Strčić, Petar, “Dopisivanje Dinko Vitezić — Josip Juraj Strossmayer (1874-1904)”, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 14, Rijeka 1969, str. 173-264.
8. Strčić, Petar, “Josip Juraj Strossmayer danas”, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU — Varaždin*, br. 16-17, Varaždin 2006, str. 103-139.
9. Vitezić, Dinko, *Druga poslanica, kojom obavješćuje svoje birače o svojem zastupničkom djelovanju u saborskom razdoblju 1885-1891*, Trst 1891.
10. Vitezić, Dinko, *Poslanica, kojom obavješćuje svoje birače o svojem zastupničkom djelovanju u zadnjih dvih saborskih razdobljih*, Trst 1885.

35 D. Vitezić, *Poslanica, kojom obavješćuje svoje birače o svojem zastupničkom djelovanju u zadnjih dvih saborskih razdobljih*; *Druga poslanica, kojom obavješćuje svoje birače o svojem zastupničkom djelovanju u saborskom razdoblju 1885-1891*.

PRAVO U SLUŽBI NACIONALNOG POKRETA: JOSIP PLIVERIĆ O PRAVNOJ PRIRODI HRVATSKO-UGARSKE “DRŽAVNE ZAJEDNICE” U DOBA DUALIZMA

U drugoj polovici 19. stoljeća hrvatske su zemlje, pod utjecajem impulsa koji su se širili iz zapadne Europe, prožimali modernizacijski i nacionalno-integracijski procesi. Oni su usmjeravali postupnu izgradnju građanskoga društva i moderne nacije u uvjetima koje je pretpostavljao naslijeđeni politički okvir Habsburške Monarhije u kojoj je sporazumom mađarskih prvaka s Franjom Josipom 1867. uveden dualizam: višenarodna, višejezična i višekulturna tvorevina, sastavljena od povijesnih pokrajina, podijeljena je na austrijski i ugarski dio i nazvana Austro-Ugarskom. Istovremeno su odnosi između Hrvata i Mađara, utjelovljeni u višestoljetnoj komunikaciji dvaju naroda, redefinirani na način koji je bio od esencijalne važnosti ne samo za adekvatno vrednovanje obrazaca njihove uzajamne koegzistencije prema građanskome modelu nego i za analogno usmjeravanje životne zbilje na povijesnim prostorima zemalja ugarske krune između obronaka Karpata i sjevernoga Jadrana u okviru dualistički ustrojene Austro-Ugarske (Holjevac 2006: 9).

Iako su Austro-ugarskom nagodbom očuvani elementi centralizma i zadržan jak položaj vladara, “Krunovine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću” (Im Reichsrathe vertrettenen Königreiche und Länder) i “Zemlje ugarske svete krune” (A magyar szent korona országai), koje su međusobno graničile na rijeci Lajti, postale su dvije “odijeljene i podpuno neodvisne stranke” (Zakonik...1868: 14), tj. dvije samostalne političke cjeline s bitnim atributima državnosti i vlastitim parlamentima i vladama, a međusobno su ih povezivali zajednički vladar, zajedničke financije, vojska (pod neupitnim nadzorom vladara) i zajednički nastup prema inozemstvu. Odnosi između njih bili su uređeni, uvjetno rečeno, na polukonfederalnoj osnovi, ali kako Austro-Ugarska na temelju ugarskoga i austrijskoga nagodbenog zakona iz 1867, koji se po svojoj prirodi mogu skupno prepoznavati kao *corpus sui generis* (Gross-Szabo 1992: 218) nije bila ni prava federacija (savezna država) ni potpuna konfederacija (savez država), a ni mješavina jednoga i drugoga, u pravnoj se literaturi uvriježilo načelno mišljenje da bi najprikladniji pojam za nju bio “složena država” (Šarinić 1972: 177). Toga su bili svjesni već suvremenici: “Habsburška monarkija, po svom današnjem ustrojstvu, niti je jedinstvena niti savezna država, niti savez ‘državah’, niti je ustrojena na temelju načela narodnosti, niti je napokon strogo ustavna, niti strogo absolutistična” — pisao je list *Novi Pravnik* u Vojnom Sisku početkom 1871. godine.¹

Nagodbeno “poravnanje” između bečkoga i peštanskoga središta 1867. bilo je mnogo više kompromis između mađarskih želja i dvorske spremnosti na ustupke nego što je značilo uspostavu zbiljske ravnoteže između “zemaljah krune ugarske” i “ostalnih Nj. Veličanstva zemaljah” (Zakonik... 1868: 9), budući da su druge u mnogo čemu, a naročito u stupnju gospodarskoga i društvenoga razvoja, prednjačile pred prvima. Istovremeno je priroda odnosa između “Cislajtanije” i “Translajtanije” bila takva da je isključivala mogućnost da Trojedna kraljevina, koja je stoljećima imala zaseban položaj u sklopu zemalja ugarske krune, postane treći čimbenik u Monarhiji, ali nije isključivala minimum hrvatske autonomije (Gross 1985: 5), definiran 1868. posebnom Hrvatsko-ugarskom nagodbom u smislu samoupravnih ovlasti u sudstvu, školstvu, unutarnjoj upravi i vjerskim poslovima, što je predviđao još zakonski članak 42. iz 1861, koji je donio Hrvatski sabor a vladar potvrdio.

¹ *Novi Pravnik*, 2/I, Vojni Sisak, 28. 1. 1871.

Hrvatsko-ugarska nagodba razlikovala se od Austro-ugarske nagodbe već samim time što je bila implementirana u obliku dvaju zakona koje su na temelju prethodno ugovorenog nacrtu svojih kraljevinskih odbora donijeli Ugarski sabor i Hrvatski sabor kao predstavnička tijela dviju zemalja, što je vladar potvrdio, dok je Austro-ugarska nagodba nastala na temelju sporazuma mađarskih političara s njihovim kraljem i ugarskoga nagodbenoga zakona, temeljem kojega je bečko Carevinsko vijeće naknadno, u ime “krunovina i zemalja” u zapadnoj polovici Austro-Ugarske, donijelo vlastiti zakon o “zajedničkim poslovima” sa zemljama ugarske krune, čime je dogovor Franje Josipa s njegovim mađarskim podanicima samo prihvatilo kao već gotovu stvar. Ugarski i austrijski nagodbeni zakon više su se podudarali s obzirom na materiju koju su regulirali nego što su se podudarali po svojem sadržaju: ugarski je zakon bio detaljniji i iscrpniji, a austrijski kraći i šturiji. Zakonski članak I. Hrvatskog sabora iz 1868. i zakonski članak XXX. Ugarskog sabora iz 1868. bili su podudarni i u materiji i u sadržaju, ali je i među njima bilo stanovitih razlika, na prvi pogled sitnih no ipak značajnih za interpretaciju hrvatsko-mađarske “državne zajednice”. Tako je npr. hrvatski nagodbeni zakon u članku 35. propisivao da hrvatski zastupnici u zajedničkom Saboru imaju pravo “razpravljanja i odvjetoavanja”, dok je mađarski u tom slučaju propisivao da oni imaju pravo “očitovanja i glasovanja” (Bojničić 1911: 22). To je osjetna razlika, jer nije bilo svejedno mogu li hrvatski zastupnici u Ugarskom saboru učinkovito zagovarati hrvatske interese ili mogu eventualno iskazati što misle i služiti uglavnom samo kao glasački stroj.

Budući da su razlike između hrvatskoga i mađarskoga teksta Hrvatsko-ugarske nagodbe omogućavale različita tumačenja uzajamnih ugovornih prava i obveza u nagodbenom razdoblju (do 1918), a tu su okolnost dodatno usložnjavale pravne nedorečenosti i proturječnosti koje su dolazile do izražaja u političkoj praksi, vodile su se u nagodbenom razdoblju ozbiljne rasprave o prirodi hrvatsko-mađarske “državne zajednice”. Bilo je to vrlo značajan problemski kompleks jer su hrvatsko-mađarski odnosi u doba dualizma neusporedivo više utjecali na hrvatsku sudbinu nego odnosi Hrvata s bilo kojim drugim narodom u isto vrijeme. Naime, upravo u okviru tih odnosa kreirale su se i mijenjale okvirne paradigme hrvatske modernizacije i nacionalne integracije (Korunić 2006; Stančić 2002), a to je bilo ključno za proces stvaranja modernoga hrvatskoga društva i povijesnog oblikovanja moderne hrvatske nacije.

Josip Pliverić i njegova stajališta

Hrvatska državnost kao pravna kategorija

Jedno od naročito prijepornih pitanja u hrvatsko-mađarskim odnosima u razdoblju dualizma bilo je pitanje osigurava li hrvatskoj strani nagodba s Ugarskom državnost ili tek pokrajinsku autonomiju. O tome su se tijekom nagodbenog razdoblja uveliko prepirali pravni eksperti u Monarhiji i izvan nje. Jedni su smatrali da su zemlje ugarske krune unitarna država koja je s obzirom na Hrvatsku i Slavoniju u velikoj mjeri decentralizirana, dopuštajući tek načelnu mogućnost da je Hrvatska u zajednici s Ugarskom eventualno samo neka vrsta “fragment-države”. Drugi su dokazivali da su zemlje ugarske krune savezna država sastavljena od dvije jedinice, Ugarske s jedne i Hrvatske i Slavonije s druge strane. Oni dijele sva prava i obveze što proizlaze iz njihova ugovornog odnosa i na taj način suvereno raspolažu podjednakim atributima državnosti. Bilo je i onih koji su tvrdili da ni Ugarska ni Hrvatska nisu države nego da je to zapravo “jedna te ista državna zajednica” koju one tvore, jednako kao i onih koji su Hrvatskoj i Slavoniji priznavali samo “pokrajinsku autonomiju” unutar zemalja ugarske krune (Šarinić 1972: 243-251), koje su kao cjelina u sastavu Austro-Ugarske od 1867. bile svojevrsna država u državi.

Najpoznatiji zagovornik teze da je Hrvatsko-ugarska nagodba doista izraz hrvatske državnosti bio je Josip Pliverić, sveučilišni profesor pravnih znanosti i hrvatski političar koji je djelovao u doba dualizma. O Pliveriću se dosad više pisalo ili ga se spominjalo u području pravnih znanosti nego u hrvatskoj historiografiji, iako bi povjesničar o njemu i njegovu radu mogao pripremiti solidnu monografiju. U nastavku ćemo pokušati ukratko skrenuti pozornost na neke nazore

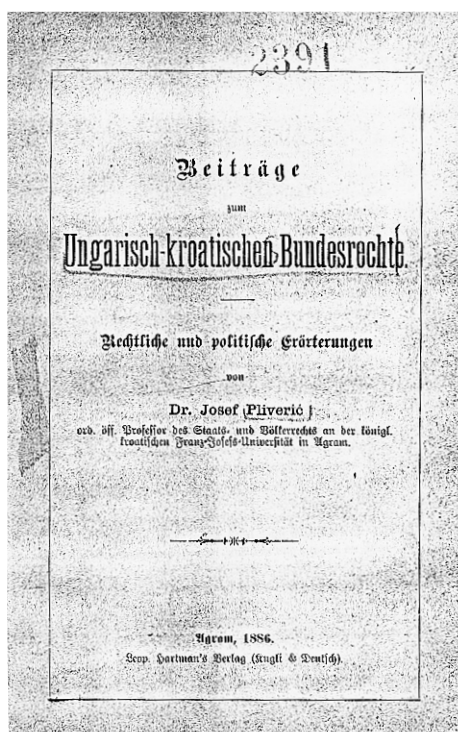
ovoga pravnog stručnjaka koji se u prepoznatljivom kontekstu hrvatskoga nacionalnog pokreta u 19. stoljeću ponajviše angažirao na afirmiranju diferencijalnog razmaka u hrvatsko-mađarskim odnosima.

1. Josip Pliverić

Josip Pliverić rođio se 4. veljače 1847. u Novoj Gradišci. Gimnaziju je polazio u Požegi i Zagrebu. Godinu dana slušao je teologiju, a zatim dvije godine pravo na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu (1868-1870). Studij je završio u Beču, gdje je 1874. promoviran u doktora prava. Iste godine postao je privatni docent za opće državno i međunarodno pravo na Pravoslavnom i državoslovnom fakultetu Kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. Od 1875. predavao je i hrvatsko-ugarsko i austrijsko javno pravo na tom fakultetu. Isticao se kao vrstan stručnjak, pa je razmjerno brzo napredovao. Već 1876. postao je izvanredni, a 1880. i redovni profesor. Bio je namjesni profesor opće pravne povijesti (1881-1883. i 1892-1894). Obnašao je dužnost dekana Fakulteta (1881-1882, 1889-1890. i 1895-1896) i rektora Sveučilišta (1892-1893. i 1904-1905). Bavio se i politikom. Bio je narodni zastupnik u Hrvatskom saboru (1893-1906) i hrvatski predstavnik u Ugarskom saboru (1897-1905). Pripadao je stranci Centrum koja se zauzimala za "čistoću" Hrvatsko-ugarske nagodbe, a zatim Narodnoj stranci koja je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće podržavala bana Khuena Héderváryja (1883-1903). Održao je nekoliko zapaženih saborskih govora. Njegov govor u Hrvatskom saboru 1893, govor prigodom saborske rasprave o adresi 1897. i govori o riječkom pitanju 1900, na koje je reflektirao i ban Khuen, tiskani su u posebnim izdanjima. Umro je u Zagrebu 17. srpnja 1907. godine (Pavić 1997: 429-448).

Pliverić je pripadao krugu najcjenjenijih hrvatskih stručnjaka za državno pravo, a smatra se i jednim od utemeljitelja suvremene discipline ustavnoga prava u Hrvatskoj. Osobito se bavio pitanjem hrvatske državnosti koju je problematizirao kao pravnu kategoriju. Napisao je i objavio više knjiga, rasprava i članaka o općoj povijesti prava i međunarodnom pravu, realnoj uniji, sjedinjenju sudstva s upravom, akademskoj pravničkoj izobrazbi, državnopravnim pitanjima i srodnim temama. *Beiträge zum Ungarisch-kroatischen Bundesrechte (Prilozi ugarsko-hrvatskom saveznom pravu)* iz 1886. njegovo je, po opsegu i domašajima, najvažnije djelo. Pred kraj života izdao je i *Spomenicu o državopravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih* (Zagreb 1907).

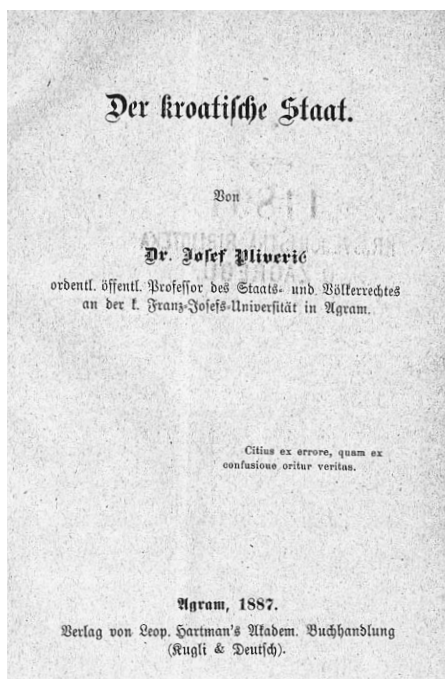
2. Naslovnica Plivarićeva djela iz 1886.

Polemizirajući s uglednim njemačkim pravnikom Georgom Jellinekom (1851-1911), profesorom prava na Sveučilištu u Beču, Josip Pliverić je 1885. u listovima *Pozori Agramer Zeitung* objavio niz članaka o pravnom položaju Hrvatske prema Ugarskoj. članci su iste godine izašli kao posebno izdanje na njemačkom jeziku pod naslovom *Das rechtliche Verhältniß Kroatiens zu Ungarn (Pravni odnos Hrvatske prema Ugarskoj)*. To izdanje u dodatku sadrži i hrvatski tekst Hrvatsko-ugarske nagodbe u prijevodu na njemački jezik. Objavljujući neka Jellinekova pisma i svoje odgovore na njih, Pliverić je naročito upozorio na činjenicu da Hrvatska posjeduje tri ključna parametra koji je čine državom: teritorij, narod i organiziranu vlast (Pliverić 1885: 33-40). Jellinek, kasnije svjetski poznati autor eseja *The Declaration of the Rights of Man and the Citizen* iz 1895. (Kelly, 2004) i djela *Allgemeine Staatslehre* iz 1900. godine (Paulson-Schulte 2000), priznao je u pismu Pliveriću od 12. rujna 1885. da “prema mome mišljenju stvar koju Vi zastupate ne bi mogla imati spretnijeg i boljeg branitelja” (Buczynski-Matković 2000: 1083-1084). Štoviše, čini se da je Pliverić snagom svoje argumentacije utjecao na Jellineka da postupno napusti tezu o pokrajinskom statusu nagodbene Hrvatske i u djelu *Über Staatsfragmente (O fragment-državama)* iz 1896. promovira teoriju o Hrvatskoj i Finskoj kao “fragment-državama” (čepulo 2006: 65-66). Nakon toga, Josip Pliverić je u Zagrebu 1886. objavio već spomenutu opsežnu knjigu *Beiträge zum Ungarisch-kroatischen Bundesrechte*. Knjiga sadrži dvije serije rasprava koje je autor prethodno objavljivao u listu *Agramer Tagblatt*, glasilu Centrumova kluba na njemačkom jeziku. Na pisanje članaka koji su potom prerasli u knjigu, prema njegovu vlastitom očitovanju, potaknulo ga je nastojanje da se pravnom argumentacijom pokuša suprotstaviti političkim pogledima Stranke prava. No, u pozadini svega zacijelo je bilo i njegovo htijenje da oponira tvrdnjama mađarskih i drugih teoretičara i političara o neupitnoj “jedinstvenosti” zemalja ugarske krune kao države s dominantnim mađarskim predznakom. Smatrajući da je glavni uzrok “nezdravog” političkog stanja u Hrvatskoj upravo nepoznavanje i, slijedom toga, nepridržavanje Hrvatsko-ugarske nagodbe, a uvjeren istodobno kako se jedino ekspertnim tumačenjem “pravne prirode hrvatsko-ugarskoga saveza” može mjerodavno pridonijeti usuglašavanju različitih i u pravilu oprečnih hrvatskih

i mađarskih polazišta, Pliverić je dokazivao da Hrvatska nije “pokrajina” nego “država” koja je povezana s Ugarskom, da zemlje ugarske krune nisu “jedinstvena država”, nego da su Ugarska i Hrvatska “dvije države” u ugovornom “saveznom odnosu”, da su “sjedineni grbovi” Ugarske i Hrvatske jedini biljeg zajedničkih poslova, da je u Hrvatskoj službena samo hrvatska zastava, itd. Svoja izvođenja Pliverić je temeljio na odredbama Hrvatsko-ugarske nagodbe koja je u to vrijeme vrijedila kao “zajednički temeljni zakon”, tj. kao zakonski akt ustavne naravi. Budući da je Nagodba, prema njegovu mišljenju, sanirala ranija hrvatsko-mađarska sučeljavanja, uzrok svih postojećih nesporazuma i prijepora u odnosima između Budimpešte i Zagreba vidio je u mađarskom nepriznavanju “saveznog karaktera” hrvatsko-ugarske državne zajednice. Polazeći od toga, smatrao je da Hrvatskoj preostaje samo jedna pravna mogućnost: novi ugovor s Ugarskom (Pliverić 1886: 1-519), kojim bi se temeljito redefinirali hrvatsko-mađarski odnosi.

Pitanje međunarodno-pravne relevantnosti Hrvatsko-ugarske nagodbe

Josip Pliverić je u Zagrebu 1887. objavio knjigu znakovita naslova *Der kroatische Staat (Hrvatska država)*. U njoj je dodatno produbio svoja stajališta o hrvatskoj državnosti u zajednici s Ugarskom, naglašavajući posebice kako Hrvatska nije ugarska pokrajina s većim ili manjim stupnjem autonomije, nego zasebno političko tijelo koje je s Ugarskom povezano “realnom unijom sui generis” (Pliverić 1887, 127). Već na početku knjige eksplicitno je ustvrdio “da Ugarska-Hrvatska nije nikakva obična država nego savez *dviju* država koje su svoje međusobne odnose uredile Nagodbom, a ona je po svojoj prirodi *međunarodno-pravni ili državni ugovor*” (Pliverić 1887: 8). Treba imati na umu da je Pliverić već u knjizi *Beiträge zum Ungarisch-kroatischen Bundesrechte* nastojao dokazati da Hrvatsko-ugarska nagodba ima međunarodno-pravnu relevantnost. Čak je smatrao da je položaj nagodbene Hrvatske prema trećim državama takav da je austro-ugarski ministar vanjskih poslova dužan prilikom sklapanja međunarodnih ugovora koji se tiču predmeta iz nadležnosti Hrvatske i Slavonije tražiti privolu bana i da takve ugovore treba odobravati i Hrvatski sabor (Pliverić 1886: 122-124).

3. Naslovnica Plivarićeva djela iz 1887.

Dakako, Pliverić nije bio ni prvi ni jedini koji je Hrvatsko-ugarsku nagodbu doživljavao kao međunarodno-pravno relevantnu činjenicu. Već su unionisti u svojoj *Poštenoj uniji* potkraj 1867. tvrdili da se Hrvatska i Ugarska “spremaju” sklopiti “medjunarodni ugovor” (Poštena unija 1867: 1). Jovan Živković je u svojim uspomენama 1892. ponovio da “Hrvatsko-ugarska nagoda” ima “karakter medjunarodnoga ugovora u toliko: da je ona ‘ugovorena’ medju *dvie zemlje* i *dva naroda*, kao u tome sasvim slobodna, samostalna i medju sobom posve *ravnopravna* faktora” (Živković, 1892: 97). Tezu o međunarodno-pravnoj relevantnosti Hrvatsko-ugarske nagodbe moguće je susresti i u nekim relativno novijim naslovima u referentnoj literaturi. Josip Šarinić, autor djela *Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije* (objavljenog u Zagrebu 1972), bio je u tom smislu posve izričit, tvrdeći da je Hrvatsko-ugarska nagodba bila “medjunarodni ugovor između dviju država u Habsburškoj Monarhiji, Trojedne kraljevine i kraljevine Ugarske kao samostalnih i međusobno nezavisnih državnopravnih subjekata” (Šarinić 1972: 240). Budući da u srži navedene tvrdnje nije teško prepoznati trag Pliverićevih ideja, može se reći kako je upravo on svojom pravničkim erudicijom i autoritetom bitno pridonio duljem trajanju takvih ocjena.

Svoje pravne i političke poglede, napose o hrvatskoj državnosti, Pliverić je kao pristaša Centruma i kasnije Narodne stranke iznio i u svojim govorima 1893. i 1897. u Hrvatskom saboru. Koliko je po tome bio javno prepoznatljiv, pokazao je Aleksandar Egersdorfer koji je 1896. postavku o hrvatskoj državnosti označio “teorijom dr. Pliverića” (Egersdorfer 1896).

O (ne)održivosti Plivarećevih pogleda

Na temelju iznesenih opservacija, osnovni diskurs Josipa Pliverića može se u biti svesti na to su Hrvatska i Ugarska u dualističkom ustrojstvu dvije suverene države u realnoj uniji, obilježenoj nesumnjivim paritetom, no s određenim anomalijama koje naglašavaju političku supremaciju Mađara a line dovode u pitanje hrvatsku državnost niti međunarodno-pravnu relevantnost Hrvatsko-ugarske nagodbe. Pliveriću su oponenti prigovarali da je hrvatska državnost u njegovoj interpretaciji “čista pravnička konstrukcija”. U velikoj mjeri je ona to i bila, no u vremenu u kojem je puštena u optjecaj imala je važnu ulogu u nastojanjima hrvatske politike da se u skućenim dualističkim okvirima izbori za što povoljniji položaj Trojedne kraljevine, pokušavajući u isto vrijeme parirati mađarskim političarima koji su nastojali što više suziti hrvatsku “pokrajinsku autonomiju” (Marczali 1911: 154), smatrajući je “suvišnom” i “nepotrebnom” unutar političkoga prostora koji su *a priori* tretirali kao jedinstvenu mađarsku državu.

Dakako, u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi ima značajnih elemenata hrvatske državnosti. člankom 4. priznato je Hrvatskoj pravo na zakonito sudjelovanje u budućim nagodbama između bečkoga i peštanskoga središta, člankom 43. u svezi s člankom 10. autonomnoj je vladi u Zagrebu “pridržano” pravo egzekutive i u “državljanstvu”, iako je bilo propisano da taj predmet podliježe zajedničkoj legislativi, a člankom 70. bilo je određeno da se Nagodba može mijenjati samo na način na koji je i sklopljena, “pristupom naime svih onih činbenika, koju ju sklopiše” (Čipek-Matković 2006: 698), dakle isključivo paritetnim hrvatsko-mađarskim dogovorom. Svakako najvažniji instrument hrvatske posebnosti koji se mogao tumačiti i kao pokazatelj kontinuiteta hrvatske državnosti unutar zemalja ugarske krune bio je članak 59, u kojem je stajalo da su Hrvatska i Slavonija “politički narod” koji ima “posebni teritorij” i “u pogledu nutarnjih poslova vlastito zakonodavstvo i autonomnu vladu” (Požar 1990: 166). Uza sve to mora se imati na umu da je nagodbena Hrvatska neupitno bila dio političkog okvira zemalja ugarske krune koje su prema Austro-ugarskoj nagodbi, prije svega prema zakonskom članku XII. Ugarskog sabora iz 1867, posjedovale bitne attribute državnosti i da su njezine mogućnosti participiranja u toj državnosti, čak i prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, bile simbolične, a mogućnosti za uživanje u vlastitoj državnosti u isto vrijeme svedene pretežno tek na skromnu deklarativnu razinu, od koje u praksi nije bilo velike koristi.

Dok je bečko središte na razini dvojne Monarhije moralo usklađivati svoju politiku s politikom mađarskih krugova, o čemu je izravno ovisila stabilnost dualističkog sustava, u Hrvatskoj i Slavoniji su čak i poslovi u samoupravnoj nadležnosti posredno ovisili o volji ugarske vlade jer je ona određivala koje će autonomne zakone Hrvatskog sabora

vladar potvrditi. Istina, postojao je u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi famozni članak 47, koji je propisivao da “kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji” pripadaju zakonodavne i izvršne ovlasti u svim predmetima “koji ovom nagodom nisu priuzdržani zajedničkomu saboru i središnjoj vladi” (Cipek-Matković 2006: 695), što je značilo da je Hrvatska mogla računati i na potencijalno proširenje svoje samouprave u odnosu na postojeću koja se, prema članku 48, svodila na četiri posla u autonomnom djelokrugu: sudstvo, školstvo, unutarnja uprava, vjerski poslovi. Pa ipak, što je to značilo u situaciji u kojoj, kako u djelu *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.* svjedoči Bogoslav Šulek:

Sve, što se od naše vlade podnosi kruni na potvrdu ili podpis, ide onamo preko hrvatskoga ministra u Budimpešti, koji je član ministarskoga vieća, a odgovoran samo ugarskomu saboru. U ministarskom vieću se sve to onda rešeta i što ministrom nije po ćudi, vraća se banu s primjetbom, da se to nemože podnieti kruni, već neka ovo ono promieni” (Šulek 1883: 186-187).

Budući da je i Franjo Josip u nagodbenom razdoblju odlučivao o sankcioniranju hrvatskih autonomnih zakona gotovo isključivo na temelju prethodne preporuke ili sugestije mađarske vlade, hrvatska su autonomna tijela mogla u praksi komunicirati s bečkim dvorom jedino preko Budimpešte a ne izravno kao u razdobljima prije Hrvatsko-ugarske nagodbe, dok je ugarska vlada posredno, instrumentima koje je generirala primjena različitih normativnih rješenja, mogla učinkovito nadzirati hrvatsku autonomiju, i to mnogo više nego što bi se to moglo uopće zaključiti na temelju doslovnoga tumačenja Nagodbe.

U mađarskom i hrvatskom tekstu Hrvatsko-ugarske nagodbe stajalo je podjednako da Ugarska s jedne i Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s druge strane “sačinjavaju jednu te istu državnu zajednicu, tako napram ostalim pod vladom Nj. Veličanstva stojećim zemljama, kao što i napram inim državama” (Požar 1990: 149-150). To je utoliko osebujnije kad se zna da u Austro-ugarskoj nagodbi, čak i ako uzmemo u obzir samo zakonski članak XII. Ugarskog sabora iz 1867. kao iscrpniji i detaljniji od austrijskoga nagodbenog zakona, nije uopće bilo odredbe koja bi zemlje ugarske krune na tako izričit način dovodila ne samo u jednakopravni odnos prema ostalim habsburškim pokrajinama, nego i prema “inim državama”, neovisno o tomu što je u spomenutome nagodbenom zakonu stajalo da su obje polovice Monarhije “dvie odijeljene i podpuno neodvisne stranke”. Postojala je, doduše, odredba koja je propisivala da “izvanjske poslove” ugarska strana “zajedničkim smatra”, no ona je samo vezivala “spoljašnjih dielah ministra” u pogledu međunarodnih ugovora i zastupanja Monarhije u inozemstvu uz “suglasje obostranih ministarstavah” (Zakonik...1868: 11), tj. austrijske i ugarske vlade.

U prosudbi međunarodno-pravne relevantnosti Hrvatsko-ugarske nagodbe valja poći od jednostavne činjenice da Hrvatsko-ugarska nagodba nije ni izdaleka imala istu pravnu snagu niti političku težinu kao Austro-ugarska nagodba. Naime, Austro-ugarska nagodba je određivala odnose između austrijske i ugarske polovice dvojne Monarhije kao priznatog subjekta međunarodnoga prava, dok je Hrvatsko-ugarska nagodba regulirala položaj dijela hrvatskih zemalja u okviru zemalja ugarske krune koje su participirale u međunarodno-pravnom subjektivitetu Austro-Ugarske, ali ponajprije kao jedna cjelina. To je jasno iskazao zakonski članak XII. Ugarskog sabora iz 1867. već spominjanom formulacijom o “dvie odijeljene i podpuno neodvisne strane” (austrijska i ugarska polovica Monarhije), a to je načelo 1868. verificirano i u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi koja Ugarsku i Trojednicu izriječno vrednuje kao “jednu te istu državnu zajednicu”, tj. kao jednu cjelinu, kako “napram ostalim pod vladom Nj. Veličanstva stojećim zemljama” (austrijskom dijelu Monarhije) tako i “napram inim državama” (međunarodnom čimbeniku). Za razliku od Austro-ugarske nagodbe koja je s toga stajališta bila međunarodno-pravno relevantna činjenica, Hrvatsko-ugarska nagodba to nije bila niti je objektivno mogla biti jer je sklopljena unutar zemalja ugarske krune koje su Austro-ugarskom nagodbom već bile pravno konstituirane kao državna cjelina koja je kao takva tek naknadno priznala samo neke koncesije (većina poslova bili su kao “zajednički” u djelokrugu Ugarskog sabora i vlade u Budimpešti) jednom svome dijelu, što je taj dio sa svoje strane

nedvosmisleno priznao i prihvatio kao političku i pravnu realnost. Naime, u zakonskom članku XII. Ugarskog sabora iz 1867. o “zajedničkih poslovih” između “zemaljah krune ugarske” i “ostalnih Nj. Veličanstva zemaljah” hrvatske su zemlje izrijekom spomenute samo jedanput, i to u posljednjem članku 69. u kojem je bilo navedeno da će se način na koji će “posestrime kraljevine” sudjelovati u ugarskoj delegaciji za rješavanje zajedničkih poslova s austrijskom polovicom Austro-Ugarske ustanoviti “kašnje” (Zakonik... 1868: 21), dok se u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (članak 4) konstatalo da “Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pripoznavaju zakonski članak XII. od godine 1867. ugarskoga sabora” (Cipek-Matković 2006: 690), a to je značilo da priznaju i činjenicu da je taj zakonski članak poznavao samo dvije kategorije: “zemlje krune ugarske” i “ostale Nj. veličanstva zemlje”.

Mađarska historiografska i publicistička literatura i danas u pravilu ističe da je Hrvatska u nagodbenoj uniji s Ugarskom uživala “široka autonomna prava kojima gotovo nije bilo sličnog primjera u Europi” (Csorba 2000: 192). Hrvatska pak historiografska i publicistička literatura, koliko god pozitivno vrednovala Hrvatsko-ugarsku nagodbu kao “uspjeh hrvatske politike” koja je konkretizacijom autonomne posebnosti u zatečenim okolnostima “sačuvala hrvatski državni kontinuitet” (Horvat, II, 1942, 1992, 353), redovito ukazuje na političku i gospodarsku podređenost Hrvatske u nagodbenoj zajednici s Ugarskom, na česta mađarska “kršenja” Nagodbe, na hegemonističko ponašanje Mađara kao jačeg partnera (Gross-Szabo 1992: 232-238; usp. Krestić 1969: 314-330) itd. Neosporno je da je položaj Hrvatske u savezu s Ugarskom prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi bio znatno bolji nego što bi, primjerice, bio prema zakonima Ugarskog sabora iz 1848. godine (koji su predviđali anuliranje hrvatske autonomije i potpunu integraciju Hrvatske u unitarnu mađarsku državu), ali je isto tako neosporno da Hrvatska u dvojnoj Monarhiji nije bila država u pravom smislu riječi jer je samo Austro-Ugarska kao cjelina bila potpuno samostalna i suverena država, iako je (banska) Hrvatska i Slavonija unutar nje posjedovala određene elemente državnosti.

Zaključna napomena

Neovisno o izvođenjima Josipa Pliverića o stupnju hrvatske državnosti u nagodbenom razdoblju i ukupnom stvarnom ili izvedenom značenju Hrvatsko-ugarske nagodbe, jedno je sigurno: nagodbena Hrvatska bila je autonomna pokrajina s elementima državnosti u sastavu zemalja ugarske krune kao državne cjeline koja je s ostalim habsburškim pokrajinama kao drugom državnim cjelinom tvorila Austro-Ugarsku kao zajednicu tih dviju državnih cjelina, a ona je u nagodbenom razdoblju kao cjelina bila međunarodno prepoznatljiv pravni subjekt. U svrhu lakšeg snalaženja u kompliciranim nijansiranim prijelazima između teorije i prakse u nagodbenom sustavu, uvijek treba imati na umu da austrijski i ugarski nagodbeni zakon iz 1867. s jedne, te hrvatski i mađarski tekst Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868, s druge strane, nisu nipošto jednakopravni akti jer je Hrvatsko-ugarska nagodba proizašla iz okvira prethodno određenog Austro-ugarskom nagodbom i njezin se domašaj u potpunosti iscrpljivao unutar toga okvira. Zbog toga je ona i u hrvatskoj i u mađarskoj verziji bila pravni dokument niže razine stvarne vrijednosti nego ugarski i austrijski nagodbeni zakon, neovisno o tomu što je ona u isto vrijeme bila hrvatski ustav. Slikovito rečeno, nagodbeni Zagreb nije bio ni u kojem pogledu jednak nagodbenoj Budimpešti i nagodbenom Beču jer, da je bio, onda to ne bi bio dualizam nego trijalizam! Toga, međutim, u Austro-Ugarskoj nije bilo.

Izvori i literatura

1. Bojničić, Ivan, *Zakoni o ugarsko-hrvatskoj nagodi*, Zagreb 1911.
2. Buczynski, Alexander i Matković, Stjepan, "Korespondencija Josip Pliverić — Georg Jellinek iz 1885. godine", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 6/L (2000), 1053-1084.
3. Cipek, Tihomir i Matković, Stjepan, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842-1914*, Zagreb 2006.
4. Csorba, László, *A tizenkilencedik század története*, Budapest 2000.
5. Čepulo, Dalibor, "Building of the Modern Legal System in Croatia 1848-1918 in the Centre-Periphery Perspective", u: Giaro, Tomasz (ur), *Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2006, str. 47-92.
6. Egersdorfer, Aleksandar, *Der kroatische Staat und Dr. Pliverić' Theorie*, Agram 1896.
7. *Govor narodnog zastupnika dr. Josipa Pliverića izrečen prigodom adresne debate u Saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godine 1897*, Zagreb 1897.
8. *Govor narodnog zastupnika dr. Josipa Pliverića u Saboru Kr. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 20. prosinca 1893*, Zagreb 1893.
9. Gross, Mirjana i Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni azvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992.
10. Gross, Mirjana, "Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon Nagodbe", *Historijski zbornik*, XXXVIII (1985), str. 1-29.
11. Holjevac, Željko, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1860.-1873*, neobjavljena disertacija, Zagreb 2006.
12. Horvat, Josip, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, sv. II, Zagreb, 1942, pretisak: Naklada Fran, Zagreb 2006.
13. *Hrvatske pravice*, prir. Petar Požar, vlastita naklada, Split 1990.
14. Jellinek, Georg i Pliverić, Josef, *Das rechtliche Verhältniß Kroatiens zu Ungarn*, Agram 1885.
15. Kelly, Duncan, "Revisiting the Rights of Man: Georg Jellinek on Rights and the State", *Law and History Review*, 3/XXII (2004), str. 493-530.
16. Korunić, Petar, *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije. Nacija i nacionalni identitet*, Slavonski Brod 2006.
17. Krestić, Vasilije, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1969.
18. Marczalli, Heinrich, *Ungarisches Verfassungsrecht*, Tübingen 1911.
19. *Novi Pravnik*, 2/I, Vojni Sisak, 28. 1. 1871.
20. Paulson, Stanley i Schulte, Martin (ur), *Georg Jellinek — Beiträge zu Leben und Werk*, Tübingen 2000.
21. Pliverić, Josef, *Beiträge zum Ungarisch-kroatischen Bundesrechte. Rechtliche und politische Erörterungen*, Agram 1886.
22. Pliverić, Josef, *Der kroatische Staat*, Agram 1887.
23. Pliverić, Josip, *Spomenica o državopravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih*, Zagreb 1907.
24. *Poštena unija*, Zagreb 1867.
25. *Pravni fakultet u Zagrebu 1776-1996*, ur. Željko Pavić, knj. III, sv. II, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 1997.
26. Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb 2002.
27. Šarinić, Josip, *Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije*, Matica hrvatska, Zagreb 1972.
28. Šulek, Bogoslav, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882*, Zagreb 1883.
29. *Zakonik članakah zakonskih od godine 1867. i 1868. na saboru ugarskom donešenih i previšjom sankcijom providjenih 10. prosinca 1868*, Zagreb 1868.
30. Ž.[ivković], J.[ovan], *Politički pabirci iz nedavne prošlosti Hrvatske ili kako je postala Hrvatsko-ugarska nagodba*, Zagreb 1892.

UMJETNICE NA SLICI VLAHE BUKOVCA *HRVATSKI NARODNI PREPOROD*

Svečani zastor Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu izraz je nacionalističkih stavova hrvatske kulturne elite na kraju XIX. stoljeća. Prikazuje hrvatsku naciju kao zajednicu kroz povijest — od renesansnih književnika Dubrovnika do iliraca — i zajednicu Banske Hrvatske i Dalmacije. Samo su dvije žene prikazane na zastoru: primadona ilirskog pokreta Sidonija Rubido Erdödy i prvakinja Hrvatskog narodnog kazališta Marija Ružička Strozzi. Obje su po sudu Vlaho Bukovca bile izuzetne žene. Cilj ovog rada je objasniti zašto je tome tako i kako se podaci o njima mogu iskoristiti u nastavi povijesti.

Sidonija Rubido Erdödy

Izgradnja nove kazališne zgrade HNK u Zagrebu omogućila je izradu svečanog zastora. Idejno su ga osmislili intendant Stjepan Miletić, književnik Ljubo Babić-Gjalski i slikar Valho Bukovac. Svečani zastor trebao je simbolizirati kulturnu zajednicu Dubrovnika i Zagreba. Godine 1893, kada je Trojedna kraljevina postojala samo u imenu, a dualizam sprječavao ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije te talijanski iredentizam svojatao Dalmaciju, zastor je afirmirao bitan nacionalistički stav. Istodobno je afirmirao ideologiju nacionalne zajednice kroz povijest. Ilirski preporoditelji smatrali su se nastavljačima književnika renesansne Dalmacije. Zato su u središtu svečanog zastora Gundulić i dalmatinski renesansni pjesnici, na čije djelo se nastavlja ilirski preporoditelji koji se na slici dolaze pokloniti svojim prethodnicima. Među velikane ilirskog doba uvrštena je tek jedna žena Sidonija Rubido Erdödy. Među velikane onodobnog hrvatskog glumišta uvrštena je Marija Ružička-Strozzi. Kao toliko puta među velikim muževima, kojima obilje naša povijest, samo su dvije žene našle mjesto.

1. Vlaho Bukovac, *Hrvatski narodni preporod*. Svečani zastor HNK u Zagrebu.

Pokušajmo odgovoriti kako su stekle to izuzetno mjesto.

Sidonija Rubido Erdödy (Razvor 7. II 1819-Gornja Rijeka 17. II 1884) rođena je u siromašnjoj grani velikaške obitelji. Djetinjstvo je provela u rodnom Razdvoru pokraj Kumrovcu. U grofovskej obitelji stekla je uobičajeno plemićko obrazovanje. Ipak se u jednom razlikovala, u njezino obrazovanje bilo je uključeno i poznavanje hrvatskog jezika. Obrazovanje plemića obuhvaćalo je glazbu i pjevanje. Imala je najbolju poduku koju je tadašnja Hrvatska mogla pružiti: bračni par Karlitzky — on prva violina, a ona pjevačica zagrebačke opere. Glazbena obuka služila je prije svega potrebama kućnog muziciranja. Profesionalna pjevačka karijera bila je nedostupna mladoj grofici jer nije dolikovao njenom društvenom položaju.

Ipak, vremena su se mijenjala i na periferiji velikog austrijskog carstva, u malenoj Sidonijinoj Hrvatskoj. U ožujku 1835. otac joj je dozvolio da javno nastupi na koncertu u Zagrebu.¹ Erdödyji su poznavali roditelje Ljudevita Gaja i bili su privrženi ilirizmu. Na programu je bila pjesma Ferde Livadića po narodnim motivima. Mlada grofica trebala je na početku narodnog preporoda pomoći afirmaciji hrvatskog jezika u javnom životu. Pravila ponašanja nisu dopuštala da se izrazi nezadovoljstvo nastupom mlade grofice, dok su protivnici ilirske ideje nastup neke druge pjevačice mogli napasti iz čisto političkih razloga. Dakako da je i oponašanje uglednika trebalo odigrati svoju ulogu, kao i u svakom širenju mode. Nakon ovacija debiju mlade grofice, ona je, navodno samostalno, odlučila otpjevati Gajevu budnicu “Još hrvatska ni propala”. Pjesma je prvi puta izvedena prije nešto više od mjesec dana u kazalištu i postala je popularnom. Da li je oduševljenje mlade pjevačice naklonošću publike bilo jedini razlog da otpjeva popularnu budnicu ili ne, ionako nećemo saznati. No, zacijelo je njezin nastup znatno pridonio širenju ilirske ideje. Još jednom Ljudevit Gaj pokazao se iznimnim stručnjakom za njezino širenje.

Sidonija Erdödy bila je i jedna od ilirskih kćeri koja se odazvala pozivu Janka Draškovića. Prva se pojavila na zagrebačkim ulicama u ilirskoj nošnji. Žene su nosile surku od bijela krzna i kapicu (poculicu) srebrom izvezenu kapicu straga s uzlom resa.² Sidonija se pridružila i plemkinjama koje su na carev rodendan, 18. travnja 1838. priredile koncert. Popis plemića koji su sudjelovali u koncertu pokazuje barem dio pristalica ilirskog pokreta. Sidonija je nastupila u zboru i solistički. Dio arija bio je preveden na “ilirski jezik”. Zanimljivo je da se program na letku pojavio na hrvatskom i njemačkom.³ Svojim ugledom u Društvu prijatelja glazbe zacijelo je pomagala usmjerenju djelatnosti u preporodnom smjeru. Društvo je dva puta mjesečno priredivalo javne, a dva puta interne koncerte. Ovi su koncerti bili sastavljeni od koncertnih i solističkih izvedbi, solističkih i komornih izvedbi te opernih arija i zborova.⁴

Afirmiranje nacije u svim pogledima razumljiv je nacionalistički cilj. Glazbenici razumljivo žele pridonijeti slavi svoje nacije i domovine na svoj način. Vatretni ilirac, koji je zbog domoljublja promijenio i svoje ime, Vatroslav Lisinski svoj glazbeni talent posvetio je skladanju prve ilirske opere. Do tada ilirci su se ogledali uglavnom u obradi narodnih tema i skladanju budnica. Koliko god su one bile važne u mobilizaciji za nacionalnu ideologiju, toliko je njihov umjetnički doseg malen. Komponiranje je započelo 1843, a iduće godine počeli su nastupi u kojima su pjevane pojedine arije iz djela koje je nastajalo. U jednoj od takvih izvedbi 8. rujna 1844. nastupila je Sidonija Rubido Erdödy. Grofičin nastup ponovno je oduševljeno prihvaćen. Grofica je i ovom pothvatu dala ozbiljnost i društveni prestiž.⁵ U prvoj postavi *Ljubavi i zlobe*

1 U literaturi se navode različita vremena i mjesta njenog prvog nastupa, no to nije mogla biti Streljana, koja je otvorena tek 1838. Dileme je razriješio N. Stančić, *Još Hrvatska ni propala*, str. 80.

2 I. Peklić i V. Starešec, *Sidonija Rubido-Erdödy*, str. 21.

3 Pjevala u zboru “Uvoda” Belinijeve *Norme* i u finalu Belinijeve opere *Montecchi e Capuletti*. Usp. F. K. Kuhač, *Vatroslav Lisinski i njegovo doba*, str. 10.

4 *Hrvatski narodni preporod*, str. 117.

5 U *Danici* je objavljena laskava kritika nastupa Sidonije Rubido Erdödy i Alberta Štrige: “Među inimi prekrasnim napevi napomenuti moramo najprije ono, što nam je već davna pri srcu, i što nam se kod iste zabave najdublje u srcu zadubi i utisne, tj. novosastavljenu narodnu operu od g. V. Lesenskoga. Dva napeva iz rečene opere, pevala je prevarla domorodka gospođa S. R. grofica E. tako milo, tako umetno, da nam se nemože na ino, nego priznati, da je svojim prekrasnim pevom celu zabavu okrunila, zašto joj uzhitjeni slušaoci gromovitim pleskanjem i pohvalnim “živila” najsrdačniju zahvalnost i zasluženu slavu izraziše. Pljeskanju i klicanju ne bjaše kraja ni konca, dok se ista gospođa grofica neudostoji posljednji s gospodinom St. ponoviti i nas uzhitjene opet u raj od vlasti premestiti”. *Danica*, XII/1844. br. 71.

1846. Sidonija Rubido Erdödy nastupila je u ulozi Ljubice. Predstava je angažirala videne glazbenike Zagreba i Karlovca u zboru i orkestru. Izvedba je izazvala ushićenje tadašnjih novina. Sidonijin pjevački talent i domorodni žar još su jednom pohvaljeni.⁶ Izvedba opere bila je neviđena senzacija za tadašnji Zagreb. Ilirizam je dobio još jednu sjajnu umjetničku potvrdu. Na narodnom jeziku mogla su se izvoditi najsloženija umjetnička djela. Pristalice ilirskog pokreta u Hrvatskoj mogli su izvesti pothvat koji je tražio sudjelovanje glazbenika dvaju gradova i brojnih uglednika. Probe su trajale nekoliko tjedana pod vodstvom dirigenta Angela.

Rodoljubni žar Sidonija Rubido Erdödy pokazala je i 1848. Sa Sofijom Hatz i Emilijom Švabeli u lipnju su, uz pomoć zagrebačkih gospođa, prikupile sredstva za tri ratne zastave narodne straže.⁷ Gesla na barjacima pokazuju nacionalističke stavove ilirskog pokreta iz ljeta 1848. "Za slavjanstvo", "Za slobodu", gesla su koja prate ilirce od početka pokreta, no geslo "Za dom sveti Slatko umreti" jasno pokazuje ratnu psihozu koja je zahvatila Hrvatsku. Grofica je u petnaestak godina prešla put nacionalista od izražavanja pripadnosti naciji do zahtjeva za prinošenjem života na oltar nacije. U vrijeme neoapsolutizma za domorotkinju nije bilo mogućnosti javnog djelovanja. Ipak, u tom razdoblju nastaje portret Sidonije i Antuna Rubida.⁸ Nakon sloma neoapsolutizma 1861, izabrana je za pokroviteljicu Glazbenog zavoda. Nakon muževljeve smrti 1863, povlači se na imanje u Gornjoj Rijeci.

2. Sidonija Rubido Erdödy sa suprugom Antunom

Ni udaja Sidonije Erdödy nije bila uobičajena. Udala se za svoga velikog obožavatelja Antuna Rubida 1843. On je bio samo plemić. Izgleda da je, unatoč društvenoj razlici, Sidonija izabrala mladog i naočitog pravnika iz ljubavi. Sidonija je vodila uzoran obiteljski život. U braku su rođena dvojica sinova. Obojici su nadjenuta narodna imena. Stariji Radoslav

⁶ Ovog puta, uz sjajne kritike, Sidoniji je posvećena i pjesma.

⁷ I. Peklić i V. Starešec, *Sidonija Rubido-Erdödy*, str. 54.

⁸ Prema ordenu na grudima Antuna Rubida vidljivo je da je portret morao nastati nakon 1849. Naime, riječ je o ordenu Franje Josipa (B. Prister, *Odlikovanja*, str. 21-22)

umro je još kao dijete, s deset godina. Dječji život niti u plemićkim porodicama nije bio siguran jer slabost ondašnje medicine niti najuglednijima nije pružala jamstvo zdravlja. Nakon smrti supruga posvetila se vođenju gospodarstva na imanju u Gornjoj Rijeci. Utjehu nalazi u pobožnosti. Kao kuratorica lokalne crkve znatnim priložima pomaže njenu obnovu. Postepeno je napuštala i posljednje tragove starog života. Poklonivši lokalnoj školi glasovir još je samo za posjeta školi čula njegov zvuk uz pjesmu budnica. Prema sjećanju jednog učenika posljednja pjesma koju su joj otpjevali bila je "Još Hrvatska ni propala".⁹

Radoslav, mlađi sin, postigao je velikožupansku karijeru kao pripadnik Narodne stranke u vrijeme Khuen-Hederváryja. Tako je porodica simbolično zatvorila krug koji je započeo podrškom hrvatskom narodnom preporodu, da bi završio u službi liberalne Ugarske.

Marija Ružička Strozzi

Marija Ružička Strozzi rodila se u moravskom gradiću Litovelu 3. kolovoza 1850. Na nagovor glumca Josipa Freudenreicha, koji je Marijinog oca upoznao u vrijeme gostovanja u Litovelu, upravitelj zagrebačkog kazališta Dimitrije Demetar pozvao je Leopolda Ružičku u Zagreb. Leopoldova želja da postane glazbenikom u ozbiljnoj kazališnoj kući nadvladala je ženino nepovjerenje prema selidbi u Zagreb. Ipak, ljubav prema kazalištu nije bila dovoljna da Leopold Ružička ne prihvati naizgled bolje plaćeni činovnički posao u Varaždinskim Toplicama. Nesebično je pomagao u gašenju požara koji je izbio i u silnom naporu obolio je od upale pluća. Marijina majka Tereza uzdržavala je obitelj izradom čipke koju je prodavala gostima kupališta. Nakon završene osnovne škole vratile su se u Zagreb. Težak život, u kojem se udovica uzdržavala šivanjem, nastavljen je. Marija je upisana u njemačku školu kod redovnica. Tu je odigrala svoje prve uloge mučenica, andela i svetica. Gluma ju je toliko oduševila da je čak privremeno poželjela ostati u samostanu.

Dolaskom u Zagreb upoznala je i pravo kazalište. Terezija je isposlovala besplatne karte za sebe i kćerku, omogućivši razonodu u skromnom životu koji su vodile. U petnaestoj godini Marija je upisala pjevački tečaj Glazbenog zavoda. Naporne vježbe, koje su joj trebale osigurati stipendiju Bečkog konzervatorija, uništile su joj glas. Teškoće što ih je oskudica stvarala u životu udovice i njene kćeri teško da mogu biti očitije. Još jednom je Josip Freudenricht povezo porodicu Ružička sa zagrebačkim kazalištem. Predložio je da Mariji pruži poduku. Ubrzo je nastupila i u prvoj ulozi igrajući Jeane d'Eyre u komadu Charlotte Pfeiffer *Lowoodska sirota*. Sljedećeg dana, 3. siječnja 1868. mladu debitanticu pohvalile su narodne novine. Marija je, pročitavši kritiku, s prijateljicom otišla na ilički korzo, ponosno šećući satima. Taj mladenački žar, u kojem ju je instinkt vodio na pozornici nestao je s životnim teškoćama.¹⁰

Glumački život tada je bio znatno drugačiji. Marija Ružička igrala je trideset do pedeset predstava u sezoni. Predstave su rijetko doživljavale treću izvedbu. Kao mlada glumica igrala je pretežno sentimentalne naivke, žene u komedijama, a po potrebi nastupala je i u operi i opereti. Najveće uspjehe tada je ostvarila kao Marguerite u *Gospođi s kamelijama* te kao Julija, Desdemona, Ofelija, Beatrice i Porcija Shakespeareovim komadima.¹¹

Sedamdesetih godina upoznala je Ferdinanda Strozija, potomka stare firentinske obitelji, nastavnika na zagrebačkoj realki. Ljubav je pobijedila i kod ovog para i umjesto da prihvati premještaj u Varaždin, Strozzi ostaje u Zagrebu, ženi se s Marijom 1871. i prihvaća činovnički posao. Ferdinand je prevodio i adaptirao njemačke i talijanske dramske tekstove. U braku su dobili osmero djece. Glumila je sve do poroda, prikrivajući trudnoću ne od publike, već od uprave kazališta. Naime, trudnoća je bila razlog za otkaz, a to si rastuća obitelj nije mogla dopustiti.

9 I. Peklić i V. Starešec, *Sidonija Rubido-Erdödy*, str. 29.

10 Najpotpuniji životopis Marije Ružičke Strozzi napisala je Elza Gerner. Njezin uvid u porodičnu tradiciju (bila je u braku s Marijinim sinom Titom Strozijem) i život glumice omogućili su joj jedinstveno poznavanje.

11 *Hrvatska enciklopedija*, 9, str. 509.

3. Marija Ružička Strozzi

Zbog financijskih teškoća uprava kazališta 1878. smanjila je glumcima plaće. Glumci odgovaraju štrajkom. Bili su složni jer uprava nije mogla zamijeniti cijeli glumački ansambl. U međuvremenu su glumci počeli tražiti angažman u drugim kazalištima. Marija Ružička Strozzi otišla je na audiciju u bečki Burgtheater. Audicija je bila uspješna. Pohvalnu kritiku najvećih kazališnih ličnosti Beča Marija je čuvala do kraja života poput relikvije. Ipak, nije prihvatila laskave ponude bečkog Burgtheatra. Vratila se u Zagreb u kojem je bila njena obitelj i njeno kazalište.

Nakon povratka u Zagreb počinje igrati s novim članom družine Andrijom Fijanom. Njih dvoje postaju nerazdvojni na pozornici. Publika je toliko voljela njihove zajedničke nastupe da ih nije željela gledati razdvojene. Zajedno su osvojili ne samo zagrebačku i hrvatsku publiku, već, za gostovanja, i publiku u Pragu, Brnu i Sofiji.

4. Marija Ružička Strozzi i Andrija Fijan

Život glumice i majke bio je težak. Uloge je učila noću, zimi umotana u gunj u hladnoj sobi. Nakon zatvaranja Miletičeve glumačke škole davala je privatnu poduku kao i njezine kolege. Godine 1905. izgubila je muža. Zbog gostovanja u Sofiji nije ni prisustvovala sprovodu, jer se nije mogla dovoljno brzo vratiti. Nastavila je nastupati i kao udovica, unatoč tuzi. Materijalni problem, dugovi, neplaćeni računi i zalagaonice pratili su ju. Vjerojatno je samo uz ljubav prema kazalištu mogla izdržati tolike teškoće.

Njena zagrebačka publika posebno ju je počastila 1909. U dva dana publika je mogla pogledati dvije izvedbe Sardouove *Vještice*. Prvo Sarah Bernhardt, a idući dan Marija Ružička Strozzi. Publika i kritika smatrali su da je Marijina interpretacija natkrilila uglednu gošću.

Njen kazališni partner napustio ju je 1911. S njim je, kako je sama rekla propao i njen kazališni repertoar. Kasnije uspjehe postizala je u režijama svog sina Tita. Posljednje uloge odigrala je sredinom tridesetih godina. Umrla je u osamdeset i sedmoj godini života. U predsmrtnim časovima poistovjetila je život i scenu govoreći *hoću igrati*.

Marija Ružička Strozzi voljela je obje domovine. I romantičnu uspomenu na rodnu češku, i Hrvatsku u kojoj je proživjela cijeli život i stekla slavu. Vratila se iz Beča 1878. iako su joj predviđali sjajnu karijeru. Na prijelazu stoljeća, kada je nacionalna integracija u Hrvatskoj ulazila u svoju završnu fazu, gostovanja Marije Ružičke Strozzi trebala su, kako joj je i Strossmayer preporučivao, "ponijeti našu riječ što dalje".¹² Teško je nabrojati sve njezine nastupe. Možda je najznačajniji njezin nastup u Zadru, posljednjem uporištu autonomaša u Dalmaciji. Iako joj nisu dopustili nastup u gradskom kazalištu, nego samo u varijeteu, iako su joj prijetili u pismima i za vrijeme predstave bacali letke, ona je odigrala svoju ulogu. Niti sinu nije dopuštala da napusti domovinu kada je on za vrijeme studija pomišljao da započne karijeru u Beču. U pismu ga kori jer, iako je Hrvat, lakomisleno želi napustiti svoju domovinu.¹³

Ove dvije žene možda mogu pružiti drugačiji odgovor na mogućnosti žena u prošlosti. Objе su stekle slavu i, koliko god su njihovi životni putovi bili iznimni, proživjele su ga ne odričući se braka i majčinstva, poput jednako poznatih suvremenica Dragojle Jarnević i Marije Jurić Zagorke, koje su češće spominjane u feminističkoj literaturi, možda stoga što su sličnije prototipu žene kakav se smatrao poželjnim.¹⁴

Literatura

1. *Danica*, XII/1844. br. 71
2. Gerner, Elza, *Marija Ružička Strozzi*, www.hena.com.hr/pdf/gerner.pdf
3. *Hrvatska enciklopedija*, 9, Zagreb 2007.
4. *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta* (ur. Nikša Stančić), Povijesni muzej Hrvatske-Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1985.
5. Kuhač, Franjo Ksaver, *Vatroslav Lisinski i njegovo doba*, Matica hrvatska, Zagreb 1904.
6. Peklić, Ivan i Starešec, Vladimir, *Sidonija Rubido-Erdödy*, Križevci 2001.
7. Prister, Boris *Odlikovanja*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1984.
8. Sklevicky, Lydia, *Konji, žene, ratovi*, Ženska infoteka, Zagreb 1996.
9. Stančić, Nikša, *Gajeva "Još Hrvatska ni propala" iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Globus-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1989.

¹² Gelner, str. 23.

¹³ "Tito, Du als Kroatе hast die Absicht dein Vaterland so leichtsinng za verlassen?", Gelner, str. 27.

¹⁴ L. Sklevicky u članku "U osvjet hrvatskog feminizma" (u: *Konji, žene, ratovi*) prikazuje živote Dragojle Jarnević i Marije Jurić Zagorke. Teško bi bilo osporiti Mariji Ružički Strozzi da je učinila manje za afirmaciju žena. Na napade da je jednom prilikom odgovorila: "Možda u životu glumim budući da na sceni živim pravim životom i otvaram sve registre svojih emocija želeći stvoriti lik vječne žene..." Gelner, str. 20. Branko Gavella je kod Marije Ružičke Strozzi ponajprije zamijetio ženski šarm. "Marija Ružička Strozzi bila je utjelovljeni ženski šarm. Baš u naročitoj naravi tog šarma bila je njena jednostavnost. Nije to bio šarm ženskasto difuzan, već prilično karakterno obojen. No ta karakternost nije prelazila u neku karakternu specifikaciju, ostajala je nekako općezenska... Oba je bila doduše *salonska heroina*, podvlačim *salonska* je tek po nuždi, pod pritiskom godina prešla u pravu heroinsku struku, ali kao da je bila sretna kad je mogla odložiti masku heroinstva, masku ženskog salonskog demonstva koj je onda dominiralo svjetskom literaturom i uteći se dubokoj, ženskoj, toploj srdačnosti". Prema E. Gerner, str. 31.

POLITIČKA MISAO MIHOVILA PAVLINOVIĆA

Korijeni, školovanje i župnička služba

Mihovil Pavlinović rodio se u Podgori 28. siječnja 1831. a preminuo 18. svibnja 1887.¹ Potječući iz seljačke obitelji, s tradicijom svećeničkih zvanja, od kojih osobito valja istaknuti don Mihovilova prastrica, uglednog svećenika makarske biskupije, arcižakna (tj. arcidakona) Ivana Pavlinovića. On je preminuo one iste 1831. u kojoj mu se rodio pranećak Mihovilo koji je nastavio obiteljsku tradiciju.² Mihovil Pavlinović je temeljnu školsku izobrazbu dobio u osnovnoj školi u Makarskoj, gimnazijsku pak u starodrevnom splitskom sjemeništu što ga je osnovao zaslužni nadbiskup Stjepan Cosmi daleke 1700 te konačno, bogoslovnu, u Zadru na Bogoslovnoj školi, tada središnjoj za cijelu Dalmaciju, pri čemu je jednu, zadnju godinu studija, proveo u Makarskoj na Franjevačkoj bogosloviji. Već je za sjemenišnih dana, a kasnije i kao bogoslov, osjećao ilirske poticaje koji su dopirali s hrvatskog sjevera te je tako, zajedno s Lukom Botićem, tada također sjemeništarcem, okupio skupinu istomišljenika, najprije u splitskom sjemeništu ("Pobratimi") a kasnije u zadarskoj bogosloviji (Regimenta "Ne boj se"). Godine 1854. vratio se u rodnu Podgoru, čekajući na svećeničko ređenje, a nakon ređenja, obavljenog 23. rujna 1854. u splitskoj katedrali, preuzeo je župničku službu u Drašnicama. No, već 22. ožujka 1855, na traženje njegovih Podgorana, imenovan je župnikom najprije s naslovom privremenog upravitelja župe, a od 17. veljače 1859. kao stalan župnik. Tu je službu don Mihovil Pavlinović uspješno obavljao u rodnoj Podgori sve do godine 1870. No, kako je, potom, zbog dužih bolovanja morao izbiti iz župe, napokon je 1873. bio umirovljen. Napornoj župničkoj službi u, od starine glagoljaškoj, Podgori, od 1860. pridružila se i njegova politička, a uz ove dvije službe, smogao je i snage i vremena da nekolicinu bogoslova iz Podgore i nekih drugih mjesta, u svojevrsnoj "privatnoj" bogosloviji, podučava u teološkim predmetima. Ta je njegova "bogoslovija" u Podgori djelovala uz odobrenje splitskog Biskupskog ordinarijata od 1860. do 1867. Poslije umirovljenja 1873. poživio je nepunih četrnaest godina, umrijevši od sušice, prerano, u 56. godini života.

Nikako ne bismo htjeli ovaj kratki prikaz završiti a da ne spomenemo kako je Pavlinovićevo župničko djelovanje bilo predano i plodonosno: splitskoj je biskupiji svojim radom osvojio više vrijednih svećeničkih zvanja; sam je pak župničku službu, koja mu je, uz političku djelatnost, itekako crpila mnoge snage — opisao slijedećim znakovitim riječima, znakovitim jer zrcale ulogu i mjesto župničkog klera u Dalmaciji koji je u mnogočemu pridonio da Pavlinovićevo politički napori padnu na plodno tlo:

(..) U crkvi mjesto Boga, pred crkvom mjesto sudca; svak ga hoće za učitelja, za liječnika za svjedoka, za prijatelja; malo i veliko, staro i nejak, svojim ga nazivlje. Njegove su šetnje od bônika do bônika; njegovi razgovori, brda i dolovi; njegovo stado, kršćanske duše; njegovi omladinci, seoski djetenci i diklice. Tko se razbolio, da i njega ne boli? Tko se smutio, da i on nije smućen? Bez njega nema ni poroda ni smrti; on čovjeka prima iz krila materina, pa ne ostavlja ga do groba. On blagoslivlja koljevku, odra vjenčani i smrtni. Ako i je vedar dan svanuo, s njim ćeš se prvim

1 Rod pak Pavlinovića doselio se u Podgoru s druge strane Biokova, iz stare župe Vrdola, gdje i danas ima Pavlinovića u selu Rašćanima, u Imotskoj Krajini. Tamo mu je nedavno podignut i lijep spomenik u naravnoj veličini.

2 Don Mihovil je u svojoj oporuci želio "da se moje mrtvo tilo ukopa u Podgori u grob Arcižakanov". O Arcižaknu Ivanu Pavlinoviću, don Mihovilovu prastricu, vidi više u: S. Kovačić, "Arcižakan Ivan Pavlinović, prastric Mihovila Pavlinovića", u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, str. 237-255.

veseliti; ako ti se je suza otakla, lize k njegovoj ruci najpouzdanija i najskrovitija. Svud je bez njega prazno; njega čeka travno polje, njega sinje more, njega zavadjena obitelj, njega ogriješena duša, njega ljudstvo, da blagoslovi, da kroti, da odrieši, da predvodi. Njega nikakva ne mimoilazi, ni skrovna ni očita, ni domaća ni javna; jere je namjestnik Isukrstov među ljudima; njemu je svagdano u rukama djeloredje, umstvo, uljudstvo, državništvo; jere njegovo je vangjelje. To ti je među nami župnik. Župnik žive sa svojom župom; pa s'toga nije s gode ni nesgode, koja se napokon obanj ne razbije. Što se može dogoditi dobra ili zla u župi, da i do župnika ne dodje?³

Ovaj je navod koliko znakovit u svom lijepom izričaju pavlinovićevskog kova, toliko i stvaran u svomu sadržaju s obzirom na mjesto i ulogu župničkog klera. Pripadajući po svim svojim osobinama “pučkoj inteligenciji seljačkog dalmatinskog društva”, specifično “seljačkog društva” kopnene Dalmacije, ustvari Dalmatinske zagore, Makarskog primorja i neretvanskog područja — na kojemu su tanki gornji sloj činili imućniji seljaci, seoski trgovci i svećenstvo kao jedina inteligencija — Pavlinović je upravo tu, na kopnenom dijelu Dalmacije, bio vođa narodnjaka. Posebice je pak svećenstvo sastavljeno upravo od župnika, svjetovnih svećenika i franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja, bilo veza premosnica one razdjelnice što je ne u geografskom, nego u društvenom i civilizacijskom smislu razdvajala “dvije Dalmacije”: kopnenu od primorske i otočne. U kopnenoj je, dakle, Dalmaciji Pavlinović imao svoju “izbornu bazu”, obilazio ju skupljajući narodno blago.⁴ Tu je on u usta svojih Marka, Tome, Ilije stavljao i razlagao svoje ideje, svoje *Hrvatske razgovore*, tu je gledao svoje patrijarhalno društvo čije je moralne vrijednosti želio sačuvati povezujući ih sa svojim vjersko-socijalnim svjetonazorom i svojom hrvatskom nacionalnom idejom. Red je, stoga, da u nastavku u bitnim crtama prikazemo glavne odrednice njegovih vjersko-socijalnih i političkih stavova.

Vjersko-socijalni i politički stavovi⁵

Pavlinović je bio kršćanski, katolički mislilac. S obzirom na teološke struje onoga doba, on je pripadao neotomističkoj, rosminijanskoj struji koja je dogmu stavljala iznad racionalne ljudske spoznaje. No, on je ponajprije mislilac kršćanskoga socijalnog nauka, tj. zastupatelj onih načela koji proizlaze iz toga nauka a koji bi bili normativni za izgradnju takva društva koje bi i čovjeku pojedincu i ljudskoj zajednici omogućilo uvjete da ispune poslanje koje im je Providnost namijenila te tako dospiju do svoje konačne svrhe: vječnog spasenja. Dva su temeljna stupa Pavlinovićevih promišljanja: 1. uvjerenje da je Bog čovjeka obdario dvama bitnim osobinama: slobodom i “zadruživošću” (*sociabilité*), tj. slobodom izbora i djelovanjem u “zadruzi”, u asocijaciji s drugim ljudima, i to na različitim razinama; 2. uvjerenje da je međudjelovanje ovih čovjekovih osobina određuje dinamiku povijesnih kretanja. A ona, prema Pavlinoviću, idu prema jedinstvu do kojeg se dolazi kretanjem kroz sve više oblike organiziranih ljudskih “zadruga” tj. zajednica, postupno od objedinjavanja pojedinaca u obitelji, preko njihovih plemena i teritorijalnih jedinica do nacija i na kraju — do jedinstva čovječanstva u skladnoj zajednici nacija. Konačni pak zemaljski cilj razvoja čovječanstva vidio je u njegovu ujedinjenju u kršćanstvu kao jedinju pravoj vjeri koja osigurava spas pojedinca te u jedinstvenju, univerzalnoj (tj. katoličkoj) kršćanskoj crkvi pod jednim poglavarom.⁶ Hod, dakle, prema vjerskom i crkvenom jedinstvu bilo je za nj bitan pravac napretka čovječanstva,

3 M. Pavlinović, *Različiti spisi*, Zadar 1875, str. 228-229. Citirano prema: M. Čubelić, “Pavlinovićevo župnikovanje u Drašnicama i Podgori”, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, str. 220s.

4 Upućujem ovdje na njihovo cjelovito izdanje: *Hrvatske narodne pjesme* I. i II.

5 Ovaj prikaz o životu i djelu Mihovila Pavlinovića na dalmatinskoj političkoj sceni priredio sam u potpunosti, ali na vrlo sintetski način, prema iscrpnom radu, sjajnoj opširnoj sintezi političke misli i djela Mihovila Pavlinovića iz pera njegova najvršnjeg poznavatelja prof. dr. sc. Nikše Stančića, objavljenom pod naslovom ““Hrvat i katolik”: politička misao Mihovila Pavlinovića”, u: *Mihovil Pavlinović, Izabrani politički spisi*, str. 9-70, s cjelovitom Bibliografijom, str. 71-76. Napominjem da su svi u ovom mome tekstu doneseni citati preuzeti iz studije Nikše Stančića.

6 Pritom na pravoslavlje (Istočnu crkvu) nije gledao kao na krivovjerje, već kao na odvojenu crkvu koja s Katoličkom crkvom ima isti nauk te je podržavao ideju o obnovi crkvenog jedinstva i želio da se “obe crkve” nađu zagrljene.

a hod pak prema jedinstvu ljudske zajednice (“zadruga”) kao zajednice nacija, jest, za njega, sredstvo za postizanje toga jedinstva. Za Pavlinovića nacija je “krasnotvor kršćanstva”: kršćanski zakon ljubavi prema bližnjemu on primjenjuje na odnose među narodima. Taj se princip djelovanja onda suprotstavlja “narodnom osobnjačtvu” tj. nacionalnom egoizmu i ekskluzivizmu. Nema, dakle, jedinstva čovječanstva koje bi se ostvarilo bilo nestankom nacija bilo pak njihovim pretapanjem u jednu novu jedinstvenu naciju koja bi okupila čovječanstvo. Sasvim suprotno, a imajući pred očima misao kršćanskog univerzalizma, ostvarenje ideje o bratstvu među narodima Pavlinović vidi u kulturnoj uzajamnosti, u “uljudnoj uzajmenosti svega čovječanskog roda” kojemu bi krajnji domet u tomu kretanju čovječanstva na putu njegova napretka bio “bratski savez svih naroda” odnosno “blaga skladnost i pobratimstvo svih narodah”. Ovi se pak, u interesu vlastita napretka moraj prilagođavati i prihvaćati kulturne tekovine jedni od drugih, a ne se izolirati.

Kršćanstvo je, dakle, omogućilo da do punog izražaja dođu čovjekove osobine “sloboda i združivost”. Ono je temelj obitelji posvećenoj sakramentom ženidbe. Obitelj se na načelu ljubavi prema bližnjemu ujedinjuje prema srodstvu u “plemena”, plemena prema pokrajinskoj pripadnosti u “pukove” a plemena i puci u “narod”, tj. u nacije. Budući da je nacija izvedena iz obitelji, sakramentalno posvećenoj i utemeljenoj na kršćanskim načelima slobode i združivosti, Pavlinović joj daje obilježje “kršćanskog naroda”, ona je za njega “krasnotvor kršćanstva”. Kao takva, ona je i etapa u procesu napretka čovječanstva i sredstvo (“prigoda”) njegova usmjerenja. Podređena je ovo- i onovječnim svrhama ljudskog usavršenja. Nacija, dakle, kao zajednica (“zadruga”) jest, drži Pavlinović, proizvod kršćanstva. Drugim riječima, kršćanstvo je smatrao preduvjetom za nastanak nacije. Pritom on odbacuje feudalizam jer se zasnivao na načelu neslobode i nejednakost, ali i komunizam (“sveobstvo”) osuđujući ga prije svega kao negaciju osobnih sloboda i obiteljskih prava, a time i kao negaciju kršćanskih te povratak poganskim načelima. Budući da komunizam, tvrdio je, ruši obitelj, a time i naciju, na taj način prijeći i kretanje čovječanstva prema vjerskom i crkvenom jedinstvu. S obzirom na politički sustav, Pavlinović je bio zastupnik konzervativno-liberalnog shvaćanja: bio je protivnik apsolutizma i pristaša parlamentarizma, pledirajući, s obzirom na unutarnji ustroj države, za “distribuciju” vlasti utemeljenu na načelu autonomnih upravnih jedinica s vlastitim političkim predstavničkim tijelima.

Nacija, onako kako je Pavlinović shvaća, jest zajednica koja uključuje sve društvene slojeve. Ona, dakle, nadržava “plemena” i “pukove” i rezultat je djelatnosti svih društvenih slojeva, pri čemu bitnu ulogu pridaje djelovanju građanstva, pripadnicima različitih slojeva i zanimanja, a posebno inteligenciji, kako svjetovnoj tako i svećenstvu. Nacija (“narod”), prema Pavlinoviću, može nastati tek kad u društvu nastane neke vrste aristokracija duha: “boljarstvo” (*aristokratie*) duha. Oni pak — “svećenstvo, zakonoše, učevnjaci, umjetnici itd...” — po Pavlinoviću “puk nisu, jerbo su nad pukom”, no nisu ni “narod”, već oni pretvaraju “puk” u “narod” tj. naciju. Oni stvaraju nacionalnu kulturu koja tek omogućuje nastanak nacionalne svijesti, odnosno “narodnosti”, nacionalizma. A “narodnost” (nacionalizam) ono je svojstvo, onaj značaj “po kojem stanovita množ ljudi nazivlje se narodom”. A taj “značaj”, to “svojstvo” koje je naciji zajedničko, i u objektivnom smislu i u subjektivnom smislu, proizlaze iz zajedničkog podrijetla i zajedničkog jezika te “stanovite množ ljudi” koju ju sačinjavaju. Uz to, ova “stanovita množ ljudi”, “narod”, tj. nacija jest i zajednica s vlastitim društvenim i političkim institucijama na području omeđenu prirodnim granicama. Postojanje takvih institucija koje bi obuhvaćale čitavu naciju povezano je, prema Pavlinoviću, s političkim ujedinjenjem, odnosno postojanjem nacionalno-teritorijalne političke jedinice — države na zemljištu ograđenom prirodnim granicama (na “naravno-mejašnom zemljištu”), čime je Pavlinović iznjedrio i pojam samostalne nacionalne države. Vlastite pak društvene i političke institucije ove zajednice Pavlinović svrstava pod pojam “javne zadruge”. Pa makar i ne imala vlastite “javne zadruge” i makar ne imala vlastitu državnu samostalnost te joj teritorij bio i politički podijeljen, nacija može opstati uz uvjet da joj je ostala sačuvana svijest o zajednici podrijetla i jezika te nacionalna svijest. Inteligencija je, dakle, tvorac nacije, a puk je, za njega, “prava matica i ruda naroda”. Stoga je za uspješan nastanak nacije potrebno postojanje interakcije između viših i nižih društvenih slojeva. Tamo gdje se gornji sloj izdvojio od puka u zasebnu kastu, dolazi do stagnacije društva i njegove sterilnosti kao cjeline, lišenog izvora svojih vrijednosti i do opasnosti po sam opstanak nacije. Takvu je situaciju nalazio upravo u

Dalmaciji, gdje su se autonomaši izdvojili od “puka” u zasebnu kastu, nastojeći pod svaku cijenu zadržati svoju političku prevlast u pokrajini, te ih je nazivao “građanstvom” u negativnom smislu, tj. kastom, odnosno “klobučarima”. Pavlinović zagovara harmoničan razvoj društva. Osobito su mu pri srcu tradicionalne vrijednosti puka koje vezuje uz kršćanski nauk i koje treba čuvati i afirmirati u građanskom društvu.

Konačno, smatrajući da svaka nacija ima pravo na vlastitu nacionalnu državu, Pavlinović je u prvom razdoblju svoga djelovanja, tijekom prve polovine 1860-ih, u prvi plan stavljao prirodno pravo. No, od druge polovine 1860-ih — tražeći argumente za isticanje hrvatske etničke individualnosti u sklopu južnoslavenske etničke cjeline, a osobito spram srpske etničke individualnosti, tj. zalažući se za razgraničenje hrvatske i srpske državne ideje — počeo je isticati i povijesno državno pravo kao jednu od osnovica samostalne nacionalne države. Zahtjeve za njezinim ostvarenjem utemeljivao je na načelu legitimiteta. Pritom je došao i do shvaćanja o “političkom narodu”, tj. do stava prema kojemu su nacija i država povezani te čine jedinstvenu “narodno državnu osobinu”. Tako je nacija nositeljica državnog suvereniteta te kao takva daje obilježje i ime svim njezinim državljanima, ime u “političkom” pogledu, neovisno o etničkoj pripadnosti svojih državljana. To konkretno znači da su svi državljani Francuske kao nacionalne države francuskog naroda, “politički” Francuzi, a svi državljani Hrvatske, kao hrvatske nacionalne države “politički” su Hrvati. U temelju takva Pavlinovićeva shvaćanja stajao je zahtjev da državljani drugih nacija budu lojalni državi kojoj žive te poštuju njezin suverenitet, što znači da se odreknu eventualnih težnji za secesijom i ujedinjenjem s vlastitom matičnom nacionalnom državom.

Nakon što smo u bitnim crtama razložili Pavlinovićeva vjersko-socijalna i politička načelima, potrebno je u nastavku osvrnuti se na njegova politička shvaćanja onako kako su se ona razvijala tijekom 1860-ih godina, tj. promatrajući ih kroz tri temeljne etape njihova razvoja: na početku je u Pavlinovićevoj ideologiji naglasak na hrvatskoj ideji bio prisutniji nego kod ostalih gradskih narodnjaka; u jednom je kratkom razdoblju (1862-1865) naglasak bio prenio na južnoslavensku ideju, da bi u novim prilikama (od 1866. nadalje) postao najizrazitijim nositeljem hrvatske nacionalne i državne ideje među narodnjacima, kako u sjevernoj Hrvatskoj tako i u Dalmaciji.

Na dalmatinskom političkom poprištu

Prve formulacije nacionalne ideologije i političkog programa

Slom neoapsolutizma te ponovno uvođenje ustavnoga stanja, osobito rasprave u Carevinskom vijeću 1860. o novom unutarnjem uređenju Habsburške Monarhije, otvorile su pitanja na kojima se rascijepila dalmatinska politička scena. Rasprava o službenom jeziku pokrenula je pitanje nacionalne pripadnosti Dalmacije. Podjele su urodile stvaranjem dvaju političkih tabora: autonomaškog i narodnjačkog. Pavlinović se prvi u Dalmaciji suprotstavio Francescu Borelliju koji je u bečkom “pojačanom” Carevinskom vijeću odbacio zahtjeve Ambroza Vranicanija i Josipa Jurja Strossmayera za priključenjem Dalmacije sjevernoj Hrvatskoj. Borelli je tada, doduše, priznao da je većina stanovništva Dalmacije slavenska, obrazovani sloj po svom jeziku i kulturi talijanski, no da je zahtjev za sjedinjenjem preuranjen. Pavlinović je — suprotstavivši se Borelliju bio prvi glas iz Dalmacije u prilog sjedinjenju. Od tada, pa tijekom čitavoga preporodnog razdoblja u Dalmaciji, on je bio najistaknutiji borac za ostvarenje preporodnih ciljeva kao što su prvenstveno “ponarodenje” uprave, sudstva i školstva, sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom i samostalnost Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji:

Dok su gradski narodnjaci slavo-dalmatskoj ideji suprotstavili slavensku i južnoslavensku ideju, Pavlinović i njegov krug nastupili su s elementima ideologije kakve su dotad postupno oblikovali oslanjajući se na tradiciju svoje sredine i u ograničenim dodirima s dalmatinskom gradskom sredinom te sjevernom Hrvatskom. Oni su

snažnije naglašavali upravo hrvatsku etničku pripadnost stanovništva Dalmacije, premda su Hrvate općenito stavljali u slavenski i južnoslavenski okvir, a Hrvate i Srbe smatrali dijelovima južnoslavenske etničke cjeline.⁷

Stanovnici Dalmacije za Pavlinovića su “sgoljni Hrvati”, “hiljade i hiljade Hrvata” koji za sebe kažu: “Ja sam Hrvat! Mi ljudi Hrvati.”, ističući da je povijesnom pogledu “Dalmacija bila srčika hrvatske države, gdje su se krunisali i gdje su stolovali hrvatski kraljevi” te za sebe samoga govoreći: “Ja sam Hrvat koji se rodio u Dalmaciji.”

Priklon južnoslavenskoj ideji 1862-1865.

Kako unutarnjo-politička gibanja na razini Monarhije (povratak na centralistički način upravljanja državom) tako i gibanja na razini Dalmacije (oslanjanje vlade na Autonomašku stranku i loš ishod prvih izbora za Dalmatinski sabor), utjecali su da se Pavlinović u svojim shvaćanjima prikloni širem “južnoslavenskom okviru”. On je, naime, kao realan političar uvidio da su autonomaši najjači na primorskom i otočkom pojasu sjeverne i srednje Dalmacije te da je to ono polje gdje se vodi odlučujuća borba. Stoga mu se kao prikladno političko rješenje nametalo isticati opći slavenski i južnoslavenski okvir kako su to činili gradski narodnjaci te na taj način privući dio autonomaša kojima je hrvatsko ime bilo neprihvatljivo, ali koji nisu poricali svoju slavensku pripadnost. “Unione liberale” iz 1864. narodnjaka i dijela autonomaša liberalno usmjerenog i slavo-dalmatskog osjećaja, bio je jasan znak za takvu politiku. Uz to, u okrilju iste Narodne stranke, djelovali su zajedno s Hrvatima i politički predstavnici, čega su osobit znak bili izborni uspjesi Narodne stranke upravo u kotarevima sa srpskom većinom u sjevernoj Dalmaciji i Boki kotorskoj. I to je utjecao na to da Pavlinović težište svoje ideologije pomakne prema južnoslavenskoj ideji. No, nipošto prema južnoslavenskoj unitarnoj ideji u kojoj bi se hrvatska osobnost utopila i nestala. Pavlinović je uvijek polazio od hrvatske individualnosti — to je njegova konstanta — makar ju je stavljao u različite odnose prema južnome slavenstvu. No, držeći da su narodi na slavenskom jugu dosegli tek treći stupanj zajednica (“zadruga”), tj. da su od obitelji, preko “plemena” (tj. zajednice srodnika) dosegli stupanj “puka” (tj. plemena udruženih u pokrajine). Hrvate i Srbe smatrao je razvijenijima od ostalih južnoslavenskih “plemena” jer da već djeluju “pristojnošću naroda”, tj. na način koji je dostojan zajednice koja je u svojem razvoju dosegla već stupanj nacije. S ovime u vezi valja naglasiti da je Pavlinović vidio dvije razine hrvatskog identiteta: jednu hrvatsku i drugu južnoslavensku. kojom je obuhvaćao Slovence, Hrvate, Srbe i Bugare. Južne je Slavene smatrao jedinstvenom etničkom cjelinom — uklopljenom i u geografskom i u jezičnom pogledu u specifičan prostorni okvir između Alpa, Dunava, Jadrana Egejskoga i Crnog mora — no, kad je riječ o Hrvatima i Srbima, isticao je da je povijesni razvoj namrijeo dva različita “uljudstva” (civilizacije), uminstva (kulture), krieposti (moralne osobine) te vjerzakona te su učinili svoje pa su Hrvati i Srbi “dva rođena blizanca, plemena jednog te istog naroda”, ali istodobno i dvije čvrsto definirane individualnosti, što potvrđuju i u jednih i u drugih “povjestnica, današnji život i običaj i živa svjest”. Faktori jezičnog zajedništva i činjenica da je spomenut prostor omeđen Jadranskim, Egejskim, Crnim morem te Alpama i Dunavom, bili su mu važan argument u tumačenju da bi Južni Slaveni potencijalno mogli biti jedan “narod”: “ali (to) nismo stvarno i djelovno”, tj. da još ne postoji jedinstveni južnoslavenski nacionalizam (“narodnost”), jedinstvena nacionalna svijest: “još ne biva narodnosti slovjenske” makar “slovjenska jest”! Na taj je način Pavlinović probleme hrvatske nacionalne integracije transponirao u južnoslavenski plan. Južnoslavenski pak “narod” zamišljao je kao “zajednicu više kategorije” u kojoj bi ostale očuvane “plemenske” individualnosti. Bio je izričito protiv niveliranja i odbacivanja “plemenskih” posebnosti: “Nije Slovencem do stapanja, jere tomu se opiru narav, korist i zakon”. Jamstvo za nastanak južnoslavenske nacionalne svijesti vidio je u težnji ka kulturnom jedinstvu južnih Slavena, pridijevajući pritom najvažniju ulogu sjevernoj Hrvatskoj, slijedeći tako poticaje biskupa Strossmayera.

⁷ N. Stančić, “‘Hrvat i katolik’: politička misao Mihovila Pavlinovića”, str. 39.

Pavlinovićeve političke djelatnost bila je utemeljena i prožeta legitimitetom te se po toj osnovici, kao narodnjak, borio za sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom, kao i te za samostalan položaj Hrvatske u Monarhiji, zasnivajući svoju borbu na hrvatskom državnom pravu Trojedne kraljevine. No, svoj “južnoslavenski program” temeljio je na prirodnom pravu koje se ovom prvom ne protivi. Na osobit je način sudbinu južnog slavenstva vezivao uz odnose Hrvata i Srba, ne izbjegavajući istaknuti kao negativne one elemente u srpskoj politici koji su bili u suprotnosti s ciljem južnoslavenskog ujedinjenja osuđujući stav “Srbi svi i svuda”, odnosno shvaćanja da su svi štokavci Srbi te onu politiku koja bi “sve što je jugoslavjanskog pravoslavlja okupilo pod okrilje Dušanove krune” i koje Bosnu, Slavoniju, Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu i Dalmaciju smatra srpskim zemljama. Za njega politika južnoslavenskog okupljanja nije značila utapanje hrvatskog identiteta u višem južnoslavenskom, pogotovo ne u drugom, srpskom “plemenskom” niti je značilo odustajanje od hrvatske državne ideje ili pristanak na odstupanje dijela teritorija Trojednice budućoj srpskoj državi. S time u vezi znao je jasno istaknuti prvenstvo Hrvata među južnim Slavenima posebice u kulturi ističući “hrvatsku državu” koja ima “samoupravu od pamtivijeka”. Naglašavajući potrebu međusobnog pomaganja južnoslavenskih naroda, “južnoslavenski okvir” trebao je biti okvir koji bi Hrvatskoj pomogao u ostvarenju njezinih ciljeva (npr. sjedinjenja Dalmacije s sjevernom Hrvatskom) i istodobno joj otvoriti put prema Bosni, u smislu sudjelovanja Hrvatske, kad do toga dođe, u rješavanju “istočnog pitanja” te, njezinoj ulozi u europeizaciji balkanskog prostora.

Zaokret nakon 1866: “Hrvat i katolik”

Politika kojom se promovirala južnoslavenska ideja očitovala se, s jedne strane, kao privremena — u njoj su izostali temeljni ciljevi: neutraliziranje političkog autonomaštva i talijanstva u gradskoj sredini — a, s druge strane, uzrokovala je slabljenje hrvatskog osjećaja u gradskih narodnjaka te, naposljetku, neprihvatanje južnoslavenskih načela takve politike od strane srpske politike. Stoga se taj program pokazao dugoročno beskorisnim i štetnim, posebice s aspekta koristi u procesu daljnje hrvatske nacionalne i državne individualizacije. Otvaranje čitaonice u Jelsi na otoku Hvaru bila je prigoda da se Pavlinović, samokritički osvrne na dosadašnji politički pravac te da “razvije hrvatsku zastavu”:

Hrvati smo, jerbo velika većina dalmatinskog puka to ime živo vapije; (...) hrvatsko ime u nas je oznaka narodnosti i politički program ujedno. (...) dajmo dakle puku svijesti, dajmo narodu ponosa; da u svakom hrvatska misa(o), hrvatska duša živa ustane, kad reče: ja sam Hrvat.

On pritom nije odbacio ideju o južnoslavenskom jedinstvu, ali ju je ograničio samo na etničko, kulturno te (premda ne izričito) političko zajedništvo. Više nije smatrao da će se Hrvati i Srbi ujediniti u nekoj višoj zajednici. U političkom pogledu insistirao je na državnopravnoj individualnosti Trojedne kraljevine kao nacionalne države hrvatskog naroda i hrvatskom državnom pravu. U tom pravu vidio je oslonac u borbi za samostalnost i cjelovitost unutar Trojednice te u njezinoj obrani od “susjednih Talianaca, od Niemaca, od Magjara”, ali — makar to nije namjerno izričito rekao — i obranu od velikosrpskih pretenzija.

Svoj politički program u potpunosti je formulirao 1869. godine u tajnom programu “Hrvatska misao”, tomu jedinome tajnomu programu hrvatske politike u 19. stoljeću. Tajnomu stoga jer ga je razaslao tek nekolicina osoba za koje je vjerovao da ga mogu prihvatiti. Temeljna misao kojom je “obuhvatio” za njega goruće pitanje definiranja i učvršćivanja hrvatskog nacionalnog identiteta prema ostalim južnoslavenskim narodima, napose prema Srbima, sažeo je u dvije riječi: “Hrvat i katolik”. Za njega sada više nema dvojbe: Hrvati su narod tj. nacija sa svim pravima koja iz toga proizlaze — sve do prava na oblikovanje vlastite nacionalne države utemeljena na prirodnom i državnom pravu. Napose je isticao one osobine koje je hrvatska nacija poprimila kroz svoju pripadnost zapadnoj kulturi i civilizaciji te kroz pripadnost Katoličkoj crkvi, uslijed čega se ona oblikovala na načelima ustavnosti, univerzalizma, “na načelima javnoga prava

evropjeskoga” i “kroz pojmove kršćansko-evropejske nauke”. “Hrvati osjećaju da oni nisu Srbi; a Srbi vrlo dobro znadu, da Srb nije Hrvat”— ustvrdit će. “To može biti žalostno, ali je istinito.”

U svojim je razmatranjima naglašavao da se državno pravo u Trojednoj kraljevini uobličilo kao hrvatsko državno pravo, tj. da se Trojedna kraljevina povijesno oblikovala kao država hrvatskog naroda, da je postala hrvatska nacionalna država, odnosno Hrvatska. Tako je Trojednu kraljevinu kao državu i njezino državno pravo povezao s hrvatskom nacijom (“narodom”) i dao joj obilježje hrvatske nacionalne države koje je izrazio pojmom hrvatske “narodno-državne” osobine, odnosno hrvatskog “političkog naroda”. Pojam suvremenog nacionalizma o nacionalnoj državi izrazio je, dakle, terminima prirodnog i povijesnog prava.

Rad za hrvatsko jedinstvo i cjelovitost držao je temeljnim ciljem svake hrvatske politike. Pavlinović je prihvatio zahtjev suvremenog nacionalizma, a potpuno ostvarenje nacije vidio je tek u vlastitoj nacionalnoj državi. Tako je smatrao da i Hrvati moraju ostvariti svoju nacionalnu državu u kojoj će hrvatska nacija biti nositelj državnog suvereniteta. Pravo na vlastitu državu Pavlinović je temeljio na prirodnom i povijesnom tj. nacionalnom i državnom pravu.

Prema koncu života i političkog itinerarija

Mihovil Pavlinović je, bližeći se svomu koncu, imao prigodu razmotriti i postignuća i neostvarenja političkih, poglavito preporodnih zbivanja u Dalmaciji, u kojima je aktivno i nesebično sudjelovao, ali i nove političke tendencije na njezinoj političkoj sceni. Doživio je narodnjačko osvojenje splitske općine 1882, konac zapravo preporodnih gibanja. Pitanje jezika uprave nije bilo do kraja riješeno jer je talijanski i dalje ostao uredovnim jezikom. Doživio je izdvajanje Srba iz Narodne stranke 1879, osnutak Srpske narodne stranke te njezino udruživanje s autonomašima. *Srpskom listu* Pavlinović je bio stalna meta. No, doživio je i oportunitizam svoje stare Narodne stranke te njezino odustajanje od bitnog pitanja sjedinjenja Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom: njezinu tzv. “politiku mrvica”. Konačno, doživio je stupanje na scenu dalmatinskog pravaštva pod vodstvom don Ive Prodana te oštricu napadaja od njegove “Katoličke Dalmacije” preko koje je za stanje u Dalmaciji bitno okrivljivao Narodnu stranku. Ipak, u Narodnoj stranci Pavlinović je ostao do kraja života, smatrajući da “stranci prava u sebi” (tj. njezinim temeljnim ciljevima) “u duši pripada svaki čestiti Hrvat”. Nije dopuštao relativiziranje i obezvrjeđivanje narodnjačke politike, makar su izostali temeljni rezultati:

Što je za ovih miena u Monarhiji Hrvatska spasila svojih državnih svojstava, to joj danas nije dosta; ali nije pametno ni pravedno reći da je baš ništa (...).

Pavlinović je vjerovao u budućnost Hrvatske: “Hrvat nema uzroka da očaje” — pisao je pod konac života, učinivši u svojim *Hrvatskim razmišljanjima* iz 1884. svojevrsnu bilancu:

Hrvatskoj sreći nisu vrata zaprta (...) ona će se častno namjestiti, ili putem zakonitim, što joj poviesti i životu odgovara; ili putem vanrednih pokreta, što desnica božja na vremena svoja napušta u sviet. Hrvatsku, ako se hotimice sama neponišti, čeka njezin dan.

Preminuo je 18. svibnja 1887. U svojoj je oporuci napisao:

Oprašćajući se od ovog svita, želim svomu Hrvatskom narodu i cilom Slovinstvu pravu slobodu u pravoj viri i u narodnoj samostalnosti; priporučujem svoju dušu baštenikom koji će uživati moje krvave trude, svomu narodu i svojoj župi za koje sam srdačno radio za života, da se mole da mi se dragi Bog smiluje na svom Sudu.

Literatura

1. *“Hrvat i katolik”: politička misao Mihovila Pavlinovića*, u: *Mihovil Pavlinović, Izabrani politički spisi*, prir. Nikša Stančić, Golden marketing, Zagreb 2000.
2. Čubelić, Marko, *“Pavlinovićevo župnikovanje u Drašnicama i Podgori”*, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, ur. Nikša Stančić, Globus, Zagreb 1990, str. 220s.
3. Kovačić, Slavko, *“Arcižakan Ivan Pavlinović, prastric Mihovila Pavlinovića”*, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, ur. Nikša Stančić, Globus, Zagreb 1990, str. 237-255.
4. *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, ur. Nikša Stančić, Globus, Zagreb 1990.
5. *Mihovil Pavlinović, Izabrani politički spisi*, prir. Nikša Stančić, Golden marketing, Zagreb 2000.
6. Pavlinović, Mihovil, *Hrvatske narodne pjesme I. i II*, prir. Stipe Botica, Splitski književni krug, Split 2007.
7. Stančić, Nikša, *“Mihovil Pavlinović — teoretičar društva i nacije u političaru i ideologu”*, u: *Zbornik Mirjane Gross*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 1999, str. 195-208.

ANTONIO BAJAMONTI: JEDNA HISTORIOGRAFSKA PROSUDBA

U svom djelu *Pad Dubrovnika* (1908) povjesničar i diplomat Lujo Vojnović (1864-1951) istaknuo je visoki historiografski zahtjev pravičnosti prema propalim veličinama.¹ Doista, objektivna vrijednosna prosudba povijesne situacije, procesa ili djelovanja pojedinca oduvijek je temeljni zahtjev povijesne znanosti i povijesnog nauka. Ona splitskog gradonačelnika Antonia Bajamontija složena je iz nekoliko razloga. Premda su povjesničari sabrali vrijedne dokumente iz njegova života i po njima rekonstruirali politički život splitskog gradonačelnika, njegova ostavština, prije svega korespondencija pomoću koje se hvataju najsuptilnije misli pojedinca, nije sačuvana. Budući je Bajamonti stožerna figura autonomističkog pokreta, a od 1870-ih godina i nositelj talijanske nacionalne ideje u Dalmaciji, dosadašnja prosudba njegova života i djelovanja uvjetovana je političkim i nacionalnim stavom pojedinog biografa. Talijanska historiografija, kako profašistička koju simbolizira Bajamontijev biograf Oscar Randi, tako i ona suvremena, liberalna, koju predstavlja talijanski povjesničar Luciano Monzali, pozitivno vrednuju njegovu djelatnost u formiranju moderne talijanske nacionalne zajednice u Dalmaciji, u okviru svoga fašističkog, odnosno liberalnog ključa. Hrvatska historiografija, u kojoj je najzaokruženiju sliku Bajamontija dao povjesničar Duško Kečkemet u opsežnoj monografiji posvećenoj splitskom gradonačelniku, pomiče se od osporavanja njegove cjelokupne povijesne uloge prema objektivnijem vrednovanju njegova doprinosa, pri čemu se nastoji razdvojiti njegova neprijeporna uloga u izgradnji Splita od zazornoga političkog oblikovanja samosvjesne i politički moćne talijanske manjine suprotstavljene hrvatskim nacionalnim zahtjevima.² Cilj je ovog rada analizom Bajamontijeve političke ideologije dati doprinos prosudbi njegovih životnih uloga političara i graditelja koje je istaknula dosadašnja historiografija.

1. Antonio Bajamonti (1822-1891)

1 Zbirka rukopisa, br. 7174. Arsen Wenzelides, "Lujo Vojnović, Moderni dubrovački historik", str. 1.

2 Od ostalih radova o Bajamontiju vidi: Frano Ivanišević, *Narodni preporod u Dalmaciji. Split u narodnoj borbi*, Split, 1932; Julije Grabovac, "Pobjeda narodne misli u Splitu", *Mogućnosti*, 5 (1958) 6, 466-474; Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. IV, Split 1978; Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, (Dom i svijet, Zagreb 2002.

Kao i kod svakog čovjeka, pa i onog rođenog za politički “sušnog” razdoblja postnapoleonske restauracije, mladenačko razdoblje važan je period njegova idejnog oblikovanja. Rođen za Metternichova režima 1822. godine u splitskoj građanskoj obitelji koja se u grad doselila početkom 18. stoljeća iz Poreča ili Bergama, nakon srednjovjekovnih i novovjekovnih selidbi iz Španjolske, preko Sicilije do sjeverne Italije, Bajamonti je baštiniio ugledno ime svoga strica Julija (1744-1800), liječnika, povjesničara, glazbenika, literata, ukratko pripadnika “prosvjetiteljske republike” koja je pismom vezla niti od Filadelfije do Moskve. Julijevo ime i dalje je živjelo u svijesti Splićana kao prvo ime dalmatinskog prosvjetiteljstva koje je, usprkos razmiricama sa sugrađanima, podarilo svome nećaku dobar glas. Ovaj se pak, školovao u splitskom sjemeništu, gdje su znanje usvajali Foscolo i Tommaseo, u kojem je angažirani mladić slušao velike dalmatinske klasičare i klasiciste, svećenika i znanstvenog publicistu Josipa Ćobranića i posebice svjetski čuvenog arheologa Franju Carraru, kojemu se odužio životopisom 1854. godine. Sveučilišni studij nastavio je u Padovi, stoljetnom dalmatinskom sveučilištu na kojemu je od 1841. do 1849. godine studirao medicinu. Nakon studija kratko je vrijeme liječnik u Sinju, ali je ubrzo 1851. godine trajno napustio liječničku praksu, više zbog promašenosti nesuđenog životnog poziva, nego zbog straha od kolere pred kojom je pobjegao iz Sinja i počeo se baviti komunalnom politikom u Splitu.

2. Dalmatinski povijesni grb

Ideje talijanskoga narodnog preporoda i oslobođenja od Austrije koje je usvojio na školovanju u Italiji odredile su i njegovo političko djelovanje u Splitu zahvaćenom revolucijom, pa se, prema podacima njegovih kasnijih biografa, 1848. godine zakratko našao u zatvoru. Zajedno s jezgrom protuaneksionističke splitske općine koja se nije primirila ni za neoapsolutizma, političkim i nacionalnim Italo-Dalmatima poznatim po tome što su 1848. godine odbili pozive hrvatskih županija za ujedinjenje s Hrvatskom pod izlikom da od 12.000 Splićana ne mogu naći ni jednoga koji može čitati hrvatski, 1853. godine organizirao je bijeg kompromitiranoga splitskog advokata Josipa Nanija koji je pred uhićenjem pobjegao na britanski Krf, utočište Tommasea i talijanskih revolucionara. Bajamonti je za neoapsolutizma pod redovitom prisмотрom policije kao “politički kompromitiran” pojedinac. Ipak, 1853. godine imenovan je općinskim vijećnikom pod gradonačelnikom Simoneom Michelijem-Viturrijem, poduzetnim i prosvijećenim poduzetnikom koji je vladi podastro brojne modernizacijske projekte u razdoblju politički mrtvog, ali modernizacijski aktivnog Bachova neoapsolutizma zahvaćena europskim tehnološkim optimizmom koji je, kroz urbanizaciju i industrijalizaciju, pokušao uspješno zaliječiti rane revolucije. Pred kraj neoapsolutizma, pobilježena slomom financija Monarhije i Drugim ratom za talijansko ujedinjenje koji je donio poraz Austrije kod Solferina 1859. i Garibaldijevo iskrcavanje na Siciliji 1860. godine, Bajamonti prodaje palaču u Veneciji, ostavštinu tete Elene, i gradi svoju splitsku palaču na rivi, koja vizualno i simbolički zakriljuje skromne kuće splitskih težaka. Oslonjen na kapital gradskih trgovačkih kuća Sava, Capogrossa, Gilardija, Betizze, Vitturija, Pezzolija i drugih — splitskih zemljoposjednika i trgovaca, uglavnom vinogradara i vinara — čovjek s najvećom i najmodernijom palačom u gradu postaje glas politički samozatajne, ali gospodarski dominantne oligarhije. Uz njihovu pomoć — kao zakupnika loža — 1859. godine gradi moderno kazalište u rekordnoj brzini od pet mjeseci, i to po nacrtima venecijanskog arhitekta Meduna i mladog dubrovačkog graditelja Mihovila Klaića, kasnijeg

barda narodnjaka i njegovog političkog protivnika. Stoljećima zaspalom gradu Bajamonti daje nevideni poslovni zamah, vinarskim i trgovačkim obiteljima prestižne lože i mjesto za pokazivanje, a stasalom autonomističkom pokretu ikonografiju oličenu stropnim kompozicijama alegorijskih slika dalmatinske prošlosti uz portrete dalmatinskih velikana od rimskih do suvremenih vremena.

3. Splitska riva s fontanom

Okupljanje autonomističkog pokreta 1861. godine koje je predvodio, reakcija je na ustrajni hrvatski pokušaj za ujedinjenjem Trojednice, već otklonjen 1848. godine, a koji se sada, uslijed pregovora o rekonstrukciji Monarhije, ponovno otvara. Združuje lokalnu austrijsku birokraciju nesklonu hrvatskim jezičnim rješenjima, lokalne veleposjednike i poduzetnike protivne ugarskim barunima i županima te njihove zaplašene težake koje obmanjuju slikama otužnih prilika hrvatskih krajišnika i seljaka. Mladi splitski političar, već dokazani graditelj, 1860. godine postaje gradonačelnikom nošen zanosom bliskog građanstva i angažiranih težaka koji srednjovječnog, fizički krhkog, ali duhovno superiornog i energičnog vizionara slave kao oca. Lokalni austrijski pretor Buratti, sklon je hrvatskom rješenju i nepovjerljiv prema novom gradonačelniku, ali gubi u sučeljavanju sa splitskim liderom pred pretpostavljenim autoritetima. Schmerlingovom centralizmu koji ima za cilj otrgnuti Hrvate od mađarskih rješenja i dovesti ih u Beč u Parlament potreban je vođa autonomističkog pokreta koji Hrvatima ima pokazati da priključenje Dalmacije Zagrebu ima svoju cijenu. Bajamonti, okretan demagog s utjecajem na lokalni puk, ali i na ostale dalmatinske sredine, nameće se kao stožerna osoba pokreta, ali ne bez problema. Premda mu Tommaseo, bard pokreta koji Hrvatima osporava Dalmaciju na osnovu povijesnog, nacionalno, kulturnog i prava osvajanja, priznaje vodstvo na terenu, konzervativno ga jezgro pokreta, odnosno zadarske plemenitaške kuće Begne, Fanfogne i Borellija gledaju s visoka kao gospodarskog špekulanta i političkog klauna. Nenaviklo na suvremeniji politički nastup i gospodarsku inicijativu, koja računa na gospodarsku okretnost a ne državni novac, ipak imaju koristi od njegovih organizacijskih sposobnosti u povezivanju autonomaških skupina suprotstavljenih socijalnim statusom, municipalnim mentalitetom, političkim osjećajima i gospodarskim stilom. Kao dalmatinski zastupnik predvodi saborsku delegaciju caru u Beč 1861. godine koja otklanja mogućnost ujedinjenja, posjećuje autonomaška uporišta u pokrajini i surađuje u stranim listovima člancima protiv ujedinjenja. Njegova se politička filozofija sažima u riječima izgovorenim za saborskog zasjedanja 1864. godine: "Slaveni i sutra, Hrvati nikada!". Ova slavo-dalmatinska izreka nije bez duboke povijesne tradicije. Humanistička je historiografija, svojim rasuđivanjem da su Slaveni autohtoni stanovnici Dalmacije, odakle su se čeh, Leh i Meh razmiljeli po sjeveru, odijelila stare Slavene — Slavo-Dalmate — od Hrvata, dalmatinskih srednjovjekovnih pridošlica. Bajamonti dugo promatra Dalmaciju u liberalno-romantičnom ključu talijanskog *risorgimenta* kao graničnu zemlju slavenskog i romanskog svijeta, nacionalnu nedefiniranu u kojoj napredniji talijanski element ima osjećaj misije kako civiliziranja zaostale slavenske braće tako i političkog povezivanja revolucionarno-liberalnih protu-austrijskih i protuosmanskih pokreta: talijanskog, mađarskog,

poljskog i južnoslavenskog. Predstavnici navedenih pokreta Cavour, Kossut, Mijeroslavski i Kvaternik pokrajinu vide kao mostobran za desant poljskih i Garibaldijevih legija prigodno smještenu u geostrateškom epicentru. Ne naziremo Bajamontijevu ulogu u političkim pregovorima talijanske vlade s mađarskom, poljskom i hrvatskom emigracijom oko iskrčavanja u Dalmaciji, ali zasigurno znamo da je Split učinio čvrstim autonomaškim uporištem spremnim za budući politički rasplet.

Schmerligov apsolutizam je svojom konzervativnom logikom morao pogoditi kako narodnjake tako i liberalno, građansko krilo autonomaša kojima je ondje, gdje su kao u Splitu držali vlast, nametao nesklone državne službenike i ometao poduzete projekte. Potaknuo je kratku suradnju Bajamontija i narodnjaka u Liberalnom savezu 1864-66. godine obilježenu neuspjehom koalicionaša na parlamentarnim izborima 1865. godine. Nakon Austro-talijanskog rata 1866. godine i talijanskog poraza pod Visom, Savez se raspao. Bajamonti, jedan od njegovih lidera, za rata je pod udarom objeda austrijskih i hrvatskih lojalista da je spremao doček talijanskoj mornarici u Splitu, o čemu ne podastiru činjenice. Znamo, pak, da za navedenog sukoba boravi u Beču, gdje u ime prokazane splitske općine u pobjedničkoj čestitci caru očituje lojalnost grada. Usprkos vlastitoj političkoj Canossi, njegovo parlamentarno ustrajavanje na obrani prava talijanskih ribara na lov u dalmatinskim vodama, za njih stranih nakon ujedinjenja Venecije s Italijom, te njegovo pristupanje Klubu talijanskih zastupnika u Carevinskom vijeću 1867. godine, potvrđuju deklarativno priklanjanje talijanskoj nacionalnoj ideji na autonomaškim političkim pozicijama. Deklarativno talijanstvo, koje Bajamonti brani u svijetlu austrijskih postnagodbeneh zakona jer zakon priznaje talijansku, ali ne i dalmatinsku nacionalnost, cijepa autonomistički pokret, u kojem većina ostaje na dosljednim slavo-dalmatinskim pozicijama. Njegovo pokretanje splitskog lista sugestivnog imena *L'Avvenire (Budućnost)*, koje zagovara prihvaćanje talijanske nacionalnosti među autonomašima, dovodi do sukoba u njihovim redovima i brzog raslojavanja pokreta u kojemu se većina ne može stopiti s talijanskom idejom. Nacionalna orijentacija pokreta i sukob između Splita i Zadra oko željezničkog ishodišta buduće dalmatinske pruge otvara sukob njegovih pristaša i suparnika na zadarskim ulicama. Njegov politički autoritet urušava se u vlastitoj tvrdavi. U Splitu 1880. godine Bajamontijevi *bersaglieri* (lokalna stranačka milicija) nasrće na prohrvatske časnike austrijske vojske, što dovodi do raspuštanja splitske općine i uspostave povjerenika. Lokalni izbori 1882. godine donose prevagu u korist narodnjaka i uspostavu splitske narodnjačke općine.

Nakon gubitka izbora 1884. godine Bajamonti pokreće političku stranku *La Società politica Dalmata* i njeno glasilo *La Difesa (Obrana)* u kojima zagovara moderno stranačko organiziranje talijanske manjine u Dalmaciji na otvorenim nacionalnim i politički regionalnim pozicijama. Njegova politička ostavština prihvaćena je 1899. godine, osam godina nakon smrti, kada na osnivačkom stranačkom skupu navedene stranke u Zadru, sada pokrajinskog karaktera, njegove pristaše otvoreno prihvaćaju talijanski nacionalni identitet. S približavanjem rata rastu iredentistički pritisci izvan i iznutra stranke usmjereni prema protalijanskom rješenju "dalmatinskog" i "jadranskog pitanja".

Autonomizam, orleanizam i bonapartizam

Autonomistička politička platforma i talijanski kulturni okvir — iz kojega se u dalmatinskom slučaju najčešće razvija nacionalni osjećaj — najjači su ideološki sadržaji Bajamontijeve političke platforme. Ipak, okružen slavenskim morem — pučanima vlastitog grada i politički suprotstavljenog zaleđa, vlastitu je političku i nacionalnu ideologiju obogatio dodatnim sadržajima kako bi je politički osnažio. Osim autonomističke pozicije i isticanja kulturne supremacije dalmatinskog grada, posebno Splita u odnosu na ekstramuralno zaleđe, svoj politički govor oplemenio je privlačnim suvremenim ideologijama orleanizma i bonapartizma, kojima je vladajući liberalizam pokušao komunicirati s ojačalim nacionalizmom i populizmom. Orleanistička građanska supremacija Srpanjske monarhije Louisa Phillipea (1830-1848), istaknula je važnost kako društvene elite kao jedine odgovorne političke skupine tako i komune kao njene, građanske i civilizacijske jezgre. Orleanizam je čuvao tekovine revolucije suočen s napadima odozgor, od konzervativnih rojalista i

njihovih jurišnih odreda, tako i od mase odozdo, poistovječene s jakobinstvom i terorom. Suočenoj sa Schmerlingovim konzervativizmom i populizmom narodnjaka, građanski govor orleanske plutokracije davao je splitskoj političkoj oligarhiji samopouzdanje i političko opravdanje. U svojim prigodnim političkim spisima Bajamonti često citira Guizota i Thierija, političke i intelektualne perjanice orleanskog režima kroz čije su se spise provlačili stavovi u interesu građanske manjine poput onog da je politika previše kompleksna da bi ostala neobrazovnim i da je vlada neimućnih jednaka vladi kriminala. Građanska prava moraju biti dostupna svima, a politička prema prirodnim sposobnostima pojedinca koje potvrđuju njegov novac, diploma ili zemljoposjed. Bajamontiju se osobito svidjela Guizotova *Povijest civilizacija u Europi* u kojoj je naglasio važnost gradova kao utočišta europske slobode, kao najplemenitije dostignuće civilizacije i “iskru koja je zasjala između ruševina barbarskih provala”.³ Snaga slobodnih naroda počiva u općini. Borba između Normana i Anglosasa, barbarskih Franaka i Galoromana protegnula se, po Bajamontiju, i na Dalmaciju u kojoj je rimska jezgra sačuvala autohtonost i kontinuitet dalmatinskih gradova pred Avarima i Slavenima. U komuni vladaju sloboda, zakoni i vlastita uprava — ona je brana ljudskog duha protiv feudalnih gospodara i apsolutne monarhije. Dosljedan orleanskim principima, slavi englesku Slavnu revoluciju iz 1688. godine i njezine pravne stečevine: *Bill of Rights* i *Habeas Corpus*. “Whigovska mitologija” dovodi ga do Francuske revolucije koja je osnažila europsku ustavnu Monarhiju. Sumira: “Slobodno društvo počiva na slobodnoj komuni i javnom političkom životu” te zaključuje: “Mi smo ti koji štitimo komunu”.

4. Bajamontijeva palača

Politički neuspjeh Orleanske monarhije, oslonjene na nekoliko probranih obitelji u revoluciji 1848. godine, prisilili su Napoleona III (1852-1870) na širenje baze režima. Bajamonti je brzo uvidio zamah francuskog bonapartizma koji je nastojao zadovoljiti mase, pri čemu je rješenje našao u tehnološkoj revoluciji te njome potaknutom kapitalističkom poletu i građanskom optimizmu. Bajamonti je na lokalnoj razini posegnuo za oprobanim društvenim lijekovima bonapartizma: tehnološkoj modernizaciji i gospodarskim rastom koji su, kako se pokazalo tijekom 1860-ih godina, općim prosperitetom uklonili klasni konflikt. Pritom se koristi brojnim prednostima industrijskog zanosa “doba kapitala”, odnosno austrijskih “temeljnih industrijskih godina” ranih 1860-ih (*gründerjahre*) tijekom kojih se otvaraju tisuće poduzetničkih društava, uključujući i njegovu “Associazione dalmatica”. U ovoj industrijskoj groznici, za koju se Bajamonti nadao da će zatamiti klasne i nacionalne sukobe svi imaju mjesta, ali obrazovaniji dijele bolje uloge. Stoga Bajamonti ističe i radi na podizanju lokalnog obrazovanja i kulture kroz gradnju kazališta, potporu tehničkom obrazovanju, čitaonici, promicanju vjerske tolerancije i obrazovanju žena. Kulturno-industrijski zamah smatra djelatnim odgovorom na prijeteći hrvatski nacionalizam koji 1870. godine uzima Sabor i većinu dalmatinskih općina. Ističe da će “vrijeme presuditi”, da nacionalizam treba prepustiti prirodnom tijeku stvari i da ne smije biti zacrtan plan mehaničkog

3 A. Bajamonti, *Nello inaugurare la pubblicità delle sessioni municipali a Spalato il giorno 9 giugno 1862*, str. 25.

ujedinjenja nego prirodan proces u kojemu će glavnu riječ imati prosperitet i razvoj, a ne prohrvatska ideologija. Prevedeno: isprazna ideologija i nacionalna retorika radi u korist hrvatskog, sveopći kulturni i tehnološki napredak u korist talijanskog elementa.

5. Prokurative s kazalištem

Split je prirodno središte Bajamontijevih autonomističkih, orleanskih i bonapartističkih silnica. Njegova centralna geostrateška pozicija zacrtana je već u antici, a potvrđena u Rodrigovim lazaretima 1594. godine. Novo vrijeme gradu nameće nove zahtjeve: urbani izgled, moderne komunikacije i industriju. Stephensonova lokomotiva povezat će grad s Dunavom preko Bosne, a Lessepsov Sueski kanal s Dalekim istokom. Split će ostati grad koji istočno barbarstvo privodi zapadnoj uljudbi.

Nadahnut Hausmannovim pariškim bulevarima, Bajamonti podiže gatove, popločava i proširuje ulice, krči gradske ruševine, gradi vodovod i postavlja plinsku rasvjetu. Njegova gradska uprava računa na državni novac, privatna ulaganja i kredite. Njena je produžena ruka spomenuta "Associazione dalmatica" (1863) — dioničarsko društvo za izgradnju Splita u koju ulažu poduzetnici i političari različitog političkog spektra od Strossmayera do ruskih panslavističkih zanesenjaka. Spomenutoj izgradnji prethodi Regulacijski plan izgradnje Splita iz 1860. godine. Tri godine kasnije počinje se graditi zapadno krilo reprezentativnih Prokurativa. Vrhunac predstavlja rekonstrukcija staroga rimskog vodovoda koji u grad dovodi pitku vodu s Jadra.

U izgradnji — urbanoj modernizaciji — Splita Bajamontiju pripadaju neporecive zasluge. Njegova palača, Prokurative, lukobran, vodovod i fontana skladno dopunjuju antičku i srednjovjekovnu Dioklecijanovu jezgru protegnutu na ranonovovjekovni renesansni i barokni potez od Željeznih vrata do zapadnih bastiona, odnosno Marmontova perivoja. Ovo graditeljstvo nosi u sebi snažnu političku poruku. Modernizacija je u službi politike, urbana estetika je politizirana: stropne alegorije dalmatinske povijesti, venecijanske prokurative u Splitu, liktori na fontani i vatromet na Marjanu prigodom dočeka cara Franje Josipa I. u gradu 1875. godine, imaju dočarati Napulj jer, po zapažanju hrvatskog preporoditelja Ante Kuzmanić iz 1861. godine, splitska uprava djeluje "...kao da su u gradu talianskome". Sudar kamena Zagore i gracioznih Prokurativa produbljuje jaz između "dvije Dalmacije" — *civilità* i *ruralità* — koji je Bajamonti naglašavao, a dalmatinski prosvjetitelji, uključujući i njegova strica Julija i francuskog guvernera Dandola koji su se divili dalmatinskim Zagorcima, nastojali prevladati. Velebne palače i sjajne Prokurative imaju naglasiti ovu kulturnu razdjelnicu, potvrditi posebnost nacionalnog italo-dalmatinstva i političkog autonomaštva i privući u njegov kamp one koji su se kulturološki, obrazovanjem i gospodarskim sposobnostima osjećali nadmoćnima. Pripadnost superiornijem gradu civilizacijska je legitimacija.

Isticanjem kulturne nadmoći kao nadomjestak za brojčanu nadmoć i etnički korijen Bajamontijev nacionalni angažman završava razdoblje romantično-liberalne slavensko-talijanske nacionalne suradnje protiv Austrije te otvara razdoblje integralnog nacionalizma obilježenog borbom za Dalmaciju. Kao nacionalno osviješten Talijan iz pokrajine ohrabruje prijelaz italo-dalmatinske skupine u talijansku naciju, čak i kada je sazdana od slavenskih prezimena. U svojoj političkoj praksi nije mogao ostati vjeran mladenačkim idealima: demokraciji i liberalizmu. Nije zagovarao demokratski princip, nego superiornost grada i moralnu misiju manjine okružene slavenskim morem. Nije mogao udovoljiti i temeljnom postulatu liberalizma: većoj slobodi pojedinca u demokratskom procesu pod zaštitom pravne države — dakle, posredstvom izabrane elite koja je racionalnim argumentima i djelovanjem nastojala povesti većinu za sobom — gubio je od hrvatske većine, a kao talijanski nacionalist nije uživao podršku konzervativnih vlasti. Njegov ograničen liberalizam — liberalizmu neprimjerenoj kulturološkoj razdjelnici koja dijeli pojedince — bliži je liberalnom paternalizmu engleskih kolonista nego klasičnom liberalizmu 19. stoljeća koji je važnost pridavao zaslugama pojedinca, a ne urođenu jeziku. Dakle, povijesno gledano, Bajamonti je samo lokalni poduzetnik i rodonačelnik talijanske manjine u Dalmaciji.

Literatura

1. Bajamonti, Antonio, *Della vita e degli scritti di Francesco Carrara. Cenni. Aggiuntevi alcune poesie e prose in morte*, Split 1854.
2. Bajamonti, Antonio, *Nello inaugurare la pubblicità delle sessioni municipali a Spalato il giorno 9 giugno 1862*, Trieste 1861.
3. Kečkemet, Duško, *Ante Bajamonti i Split*, Slobodna Dalmacija, Split 2007.
4. Monzali, Luciano, *Italiani di Dalmazia. Dal Risorgimento alla grande guerra*, Biblioteca di Nuova Storia Contemporanea, Collana 2004.
5. Randi, Oscar, *Antonio Bajamonti il "mirabile" podestà di Spalato*, Zadar, 1932.
6. Vojnović, Luj, *Pad Dubrovnika*, Zagreb 1908, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, Zbirka rukopisa, br. 7174.

DR. JURAJ DOBRILA — PREDVODNIK HRVATSKOGA NARODNOG PREPORODA U ISTRI

Dr. Juraj Dobrila, biskup i hrvatski narodni preporoditelj, rođen je 1812. u Velom Ježenju (kod Pazina), a umro u Trstu 1882. godine. Svećenik je postao 1837, od 1857. je porečko-pulski, a od 1875. do smrti tršćansko-koparski biskup. Za školovanja u Karlovcu i Gorici prihvatio je temeljne ideje hrvatskoga narodnog preporoda. Politički se prvi put javno izjasnio 1848. godine postavši članom 'Slavjanskog društva' u Trstu. Osnivao je škole i stipendije za pomoć nadarenim dječacima iz siromašnih obitelji. Tiskao je vrlo opširan molitvenik Otče, budi volja tvoja (1854), vrlo omiljen u cijeloj Istri, koji je zajedno s vjerskim naukom širio pismenost i hrvatski jezik. Presudno je utjecao na pojavu prve istarske periodike, kalendara Istran (1869) i lista Naša sloga (Trst 1870), a poticao je i pomagao mnoge kulturne, prosvjetne i gospodarske djelatnosti. Bio je virilni član Istarskog sabora, a od 1861. do 1873. zastupnik u bečkom Carevinskom vijeću. Najznačajnija je ličnost Istre i Kvarnerskih otoka u 19. stoljeću.

Hrvatski dio Istarskog poluotoka (današnje područje Istarske županije i liburnijski dio Primorsko-goranske županije) do 1860. godine činio je veći dio Istarskog okružja (njem. *Istrianer Kreis*; tal. *Circolo d'Istria*) sa sjedištem u Pazinu. To područje bilo je dio pokrajine Austrijsko-ilirskog Primorja, koja se sastojala od Trsta s njegovim područjem i Goričkog okružja. Nakon pada Bachova apsolutizma u Austriji, Listopadskom diplomom (1860) i Veljačkim patentom (1861),¹ uvedeno je ustavno stanje, ukinuto je Istarsko okružje, a od 1861. to je područje dobilo svoj Pokrajinski (zemaljski) sabor sa sjedištem u Poreču i nazivalo se markgrofovijom Istrom (tal. *Marchesato d'Istria*).

Prema popisu stanovništva, koji je Austrija provela 1846. godine na temelju razgovornoga jezika, u Istri je bilo ukupno 228.035 stanovnika, od toga 134.445 Hrvata, Slovenaca 31.995, a Talijana 60.000.² Premda je, prema navedenim podacima, Istra bila hrvatska zemlja, vlada Austrijske Monarhije dala je predstavnicima talijanskoga građanstva vlast u Pokrajinskome odboru, a nedemokratski *kurijalni* izborni sustav³ koji je favorizirao društveno bogatiji sloj, a tada su to bili Talijani odnosno njihove građanske stranke, osigurao im je većinu u Pokrajinskome saboru. Poreč je tada bio važno središte veleposjednika i sitne lihvarsko-trgovačke buržoazije kojoj je pad feudalizma širom otvorio put za lihvarsko-kapitalistički pohod prema nezaštićenom i siromašnom hrvatskom selu.

1 Prema odredbama Veljačkog patenta (28. veljače 1861), područje "markgrofovija Istra s pokneženim grofovijama Goricom i Gradiškom i s gradom Trstom i njegovim područjem", tretiraju se kao jedinstvena zemlja (*Land*) koja šalje šest zastupnika u Zastupnički dom Carevinskog vijeća Austrijske Monarhije u Beču. Osnovana su i dva posebna zemaljska Sabora: prvi za Goricu i Gradišku, a drugi za Istru (prvi ima 22 člana, a drugi 30 zastupnika). Zemaljski sabor Istre zasjeda u Poreču, a ima i svoje izvršno tijelo — Zemaljski odbor (*giunta*). Uspostavom Sabora u Poreču, Istra je zapravo dobila i ustavnu autonomiju. B. Stulli, *Istarsko okružje 1925-1860*, str. 38-39.

2 Među Talijane brojio se, zbog povoljnijeg društvenog položaja i drugih razloga, i veći broj Hrvata i Slovenaca. Usp. J. Roglič, *Le recensement de 1910. ses méthodes et son application dans la Marche Julienne*, str. 45.

3 Izbornici su po kurijalnom sustavu bili podijeljeni u četiri kurije: veleposjeda, gradova, trgovačko-obrtničkih komora i vanjskih općina. Od 30 zastupnika, koliko ih je ulazilo u zemaljski sabor, pet je birala kurija veleposjeda, osam kurija gradova, dva komora, a 12 vanjske općine, uglavnom sela. Izbornici četvrte kurije nisu zastupnike birali izravno nego posredno, preko izabranih *fiducijara*. U Sabor su ulazila i sva tri istarska biskupa kao virilni članovi: tršćansko-koparski, porečko-pulski i krčki. J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, str. 61-62.

Istarski Hrvati nisu imali građanski stalež, bili su uglavnom seljaci, u velikoj mjeri ovisni o bogatim gradovima. Škole nisu postojale, a osim svećenika i malobrojnih učitelja, nisu imali domaće inteligencije.⁴ S analfabetizmom (čak devedeset i osam posto nepismenih) bila je povezana gospodarska i politička zaostalost, mogućnost zavaravanja i potkupljivanja na izborima.

U ovako teškom gospodarskom stanju istarskog sela počela je i trajala lihvarsko-kapitalistička najezda s ciljem da se iz novih robonovčanih odnosa s poljoprivredom izvuče što veća dobit. Zato je Jakov Volčić,⁵ kao župnik u Zarečju kod Pazina, pisao u ljubljanskim Novicama 1878. godine, da je uz pravdaštvo drugi glavni krivac “za žalosno gospodarstvo slavenskog seljaka u Istri bez dvojbe lihva”.⁶

U takvim društveno-političkim, gospodarskim i kulturno-prosvjetnim okolnostima počeo je u Istri hrvatski narodni preporod,⁷ u prvom redu javnim djelovanjem biskupa dr. Jurja Dobrile. Carlo De Franceschi (1809-1893), povjesničar i politički djelatnik, jedan od preteča i vođa irendentističkog pokreta, Istranin iz Gologorice, u svojim je autobiografskim sjećanjima zapisao da je biskup Dobrila bio “početnik narodnog pokreta u Istri i najoduševljeniji pobornik i apostol hrvatske narodne misli u Istri”.⁸

Od rodnog Velog Ježenja do biskupske časti

Juraj Dobrila rođen je 16. travnja 1812. godine u selu Veli Ježenj, u današnjoj općini Tinjan, od oca Ivana i majke Kate, rođene Živčić. Dobrilina obitelj bila je vrlo siromašna, živjeli su od očeva nadničarenja i njegova tkalačkog zanata, zbog čega su i dobili nadimak Tkalčevi.⁹ Školovao se u župnoj pučkoj školi u Tinjanu (1820-24), u kojoj je poučavao kapelan Ivan Radetić, rodom iz obližnje Kringe, zatim kod franjevacu u Pazinu (1824-26), gdje je polazio i završio njemačku “normalku” (pripravnicu, tj. četverorazrednu osnovnu školu) te Karlovcu (1826-32) u kojem je završio šestorazrednu gimnaziju u franjevačkom samostanu:¹⁰ četiri niža razreda (*gramaticae Classe*) i dva viša (*humanitatis Classe*).¹¹

4 Istra je između austrijskih pokrajina po broju onih koji su znali čitati i pisati bila na 14 mjestu. Za njom su zaostajali Galicija (77,12% nepismenih) i Dalmacija (83,34%). Usp. B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knj. I, str. 199.

5 O Jakovu Volčiću vidi: *Jakov Volčić in njegovo delo / Jakov Volčić i njegovo djelo*, Zbornik priloga i građe, Pazin-Ljubljana 1988.

6 B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 199.

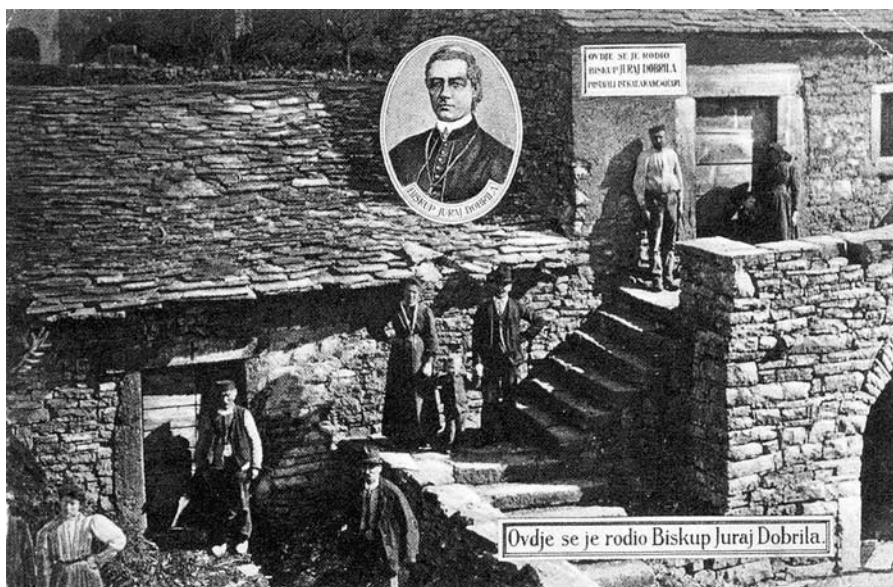
7 O hrvatskom narodnom preporodu vidi: *Narodni preporod u Dalmaciji i Istri* (zbornik), Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 283-489; Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knj. I. i II, Pazin 1967/1973; Mijo Mirković, “O sadržaju i smislu narodnog preporoda u Istri (1861-1914)”, *Jadranski zbornik*, V, Rijeka-Pula 1962, str. 5-35; Dragovan Šepić, “Borbe istarskih Hrvata za nacionalnu ravnopravnost i priključenje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji”, *Istarski mozaik*, 4/1968, str. 181-195; J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 61-63.

8 C. De Franceschi, *Memorie autobiografiche*, str. 193.

9 Dobrila je imao još tri brata i četiri sestre. Nadživio ga je samo mlađi brat Bartol. Svi ostali umrli su prije njega. Otac je umro 1847. u 79 godini, a majka 1855. u 81 godini, dakle dvije godine prije nego je postao biskupom. J. Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile biskupa tršćansko-koparskoga prije porečko-puljskoga*, str. 2-3.

10 U knjizi Lelje Dobronić navedeno je da je u zagrebačkoj klasičnoj gimnaziji školske 1818./1819. godine maturirao Dobrila Juraj, Ilir iz Istre, sela Pazin Okruga tršćanskog, pučanin. Budući da je Jurju Dobrili tada bilo svega sedam godina isključujemo mogućnost da se radi o biskupu Dobrili. Podatak bi trebalo još jednom temeljito preispitati. Usp. Dobronić, *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas*, str. 170.

11 U *Juventusu (Regii Gimnasii Carolostadiensis)* 1827. g. zabilježeno je u I. gramatikalnom razredu ime Jurja Dobrile — Dobrilla Georg(ius), Illyr(ius) Pisinens. Usp. D. Gršić, *Kraljevska Gimnazija Karlovac (1766-1884.)*, str. 97, bilj. 221.

1. Dobrilina rodna kuća na razglednici iz 1912.

Polazio je sjemenište u Gorici (1834-38) gdje je studirao filozofiju (1832-34) i bogosloviju (1834-38). Nakon treće godine bogoslovije zaređio ga je za svećenika Matej Ravnikar, prvi slovenski biskup u Trstu i ujedno prvi biskup sjedinjene tršćanske i koparske biskupije. Svoju mladu misu slavio je u Tinjanu, 7. listopada 1837. godine. Kao mladi svećenik, 1838. godine, bio je na ispomoći župniku u Munama odnosno Hrušici, a potom je 1839. primljen u bečki zavod Augustineum, u kojem su darovitiji svećenici iz različitih biskupija stanovali i polazili teološki fakultet. U Beču je 1842. doktorirao s tezom *Nauka crkvenih otaca o sakramentu ispovjedi (Dissertatio patristica del Confessione sacramentali quam conscripsit)*. Ondje je upoznao Josipa Jurja Strossmayera, budućega đakovačkog biskupa, koji je svojim slavenskim idejama nedvojbeno utjecao na mladoga Dobrilu. Od 1842. do 1858. godine službovao je u Trstu, gdje je bio kapelan i propovjednik u najvećoj tršćanskoj župi i crkvi Sv. Antuna Novog, zatim vjeroučitelj i ravnatelj djevojačke pučke škole, savjetnik Biskupijskog konzistorija, ispitivač dogmatskog bogoslovlja, od 1849. rektor i profesor sjemeništa za četvrti tečaj bogoslova tršćansko-koparske biskupije. Kao jedan od najsposobnijih i najuglednijih svećenika u Trstu, dr. Juraj Dobrila je 1854. imenovan kanonikom i župnikom katedralne crkve Sv. Justa. Na prijedlog cara Franje Josipa I, papa Pio IX. ga je 21. prosinca 1857. imenovao porečko-pulskim biskupom. U Gorici je 2. svibnja posvećen,¹² a u Poreču svečano ustoličen 17. svibnja 1858. godine u nazočnosti velikog mnoštva naroda te je postao prvim istarskim Hrvatom novijeg doba na Mavrovoj katedri. Josip Juraj Strossmayer nazvao ga je tada "apostolom Istre",¹³ a poznati profesor Fran Kurelac¹⁴ pisao mu je tada iz Karlovca:

Velika mi je radost na srcu bila dočuvši, kako ste sio na stolicu Porečku... Poznaju donekle Istru, prahrvatsku zemlju, nu mi se duša smije misleći na onaj radostni dan, kad Vaše lice ugledaju te iz Vaših ustinu dočuju, kako je s našom sestricom Istarskom...¹⁵

12 Posvetio ga je gorički nadbiskup Andrija Gollmajer, uz asistenciju tršćansko-koparskog biskupa Bartolomeja Legata i krčkog biskupa Ivana Vitezića.

13 V. Rapotec, "Škof dr. Juraj Dobrila politik in voditelj Istranov", *Primorski dnevnik*, Trst, 18. lipnja 1952.

14 F. Kurelac, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 6, 2004, str. 359-360.

15 C. Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile*, str. 29.

2. Biskup Juraj Dobrila oko 1880.

Na carev prijedlog 1875. razriješen je dužnosti porečko-pulskog te imenovan tršćansko-koparskim biskupom. Ustoličen je u Trstu 26. rujna 1875. godine i tu je dužnost obnašao do svoje smrti 13. siječnja 1882. godine.¹⁶

Dr. Juraj Dobrila politički se javno opredijelio revolucionarne 1848. godine, kad je pristupio Slavjanskom društvu u Trstu, koje je 1849. pokrenulo mjesečnik *Slavjanski rodoljub*,¹⁷ dijelom namijenjen i Istri, s člancima na hrvatskom i slovenskom jeziku. Preko tog društva Dobrila je dolazio u doticaj s najuglednijim tršćanskim osobama slavenske narodnosti, napose sa svećenicima. U to je vrijeme počeo intenzivno raditi na obrazovanju i odgoju hrvatskih intelektualaca kojih do tada, osim nešto nižeg svećenstva, u Istri gotovo nije bilo. Odgojno-obrazovna djelatnost bila je središtem njegova preporodnog djelovanja. Osnivao je škole i stipendije za pomoć nadarenim dječacima iz siromašnih, "ali čestitih obitelji", koje je slao, ukoliko je trebalo, u pučku školu u Kastav, a zatim u gimnaziju u Rijeku ili Senj, gdje je znao da se neće odnaroditi. Godine 1865. utemeljio je stipendijsku fondaciju "za izobrazbu domaćih svećeničkih kandidata s položenim ulogom od 16.000 forinti", pod nazivom Stipendijska zaklada dr. Jurja Dobrile, porečko-pulskog biskupa.¹⁸

16 Osnovne biografske podatke uzimao sam iz ovih tekstova: Cvjetko Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile biskupa tršćansko-koparskoga prije porečko-puljskoga*, Društvo sv. Jeronima, Zagreb 1882; *Biskup dr. Juraj Dobrila, Spomen knjiga stogodišnjice njegova rođenja*, uredio msgr. Ante Kalac, prepošt u Pazinu, Pazin 1912; Dr. Vinko Rapotec, "Škof dr. Juraj Dobrila politik in voditelj Istranov"; Vjekoslav Spinčić, *Crtice iz Hrvatske književne kulture Istre* (dalje: *Crtice*), str. 81-83; Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga I, Pazin, 1967; *Knjiga o Istri*, Zagreb 1968; *Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812-1882*, zbornik, Pazin 1985; Juraj Dobrila, *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005, str. 180; Božo Milanović, "Biskup Dobrila i njegovo doba (1861-1882)", u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969, str. 351-402; Antun Milovan, *Biskup dr. Juraj Dobrila*, Pula 2005.

17 Zamijenio ga je 1850. *Jadranski Slavjan*. Organizirano je odašiljan u Istru. Usp. P. Strčić, "Novinstvo Hrvata u Istri do 1947. godine", str. 211; B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 191.

18 Juvenal Milohanić, "Juraj Dobrila biskup, veliki mecena daka i odgajatelj mlade hrvatske inteligencije", u: *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, str. 225-236.

3. Ivan Bastian, *Portret J. Dobrile*

Od prve godine na Eufrazijevoj katedri u Poreču Dobrila je poput pravoga pučkog apostola, što kočijom, što jašući na konju, što pješačeći, sustavno obilazio istarske župe, a svoje je vizitacije koristio i za neposredni, živi kontakt s narodom i svećenstvom, uvijek djelujući u duhu preporodnog buđenja. Dobrili su istarski hrvatski seljaci oduševljeno dočekivali i čudili se da propovijeda na njihovom materinskom jeziku.¹⁹ U pismu, od 2. studenoga 1878, svom prijatelju zagrebačkom kanoniku i pjesniku Tomi Gajdeku, o svojim vizitacijama i razgovorima između ostaloga navodi:

Kanonički pohod po selih već put trudan tielu, ali duši je prava okrepa... Nigdje i nigdje mi nije ovako dobro, kao kad sam usred seljačkoga puka...²⁰

Siromašnim župama (Svetvinčenat, Ližnjan, Žbandaj, Gradinje...) Dobrila je pružao novčanu pomoć, a u Juršićima je kupio zemljište te uz pomoć, koju je isposlovaio od cara Franje Josipa, dao sagraditi crkvu Sv. Franje Asiškog, župni stan i školu. U župe Žbandaj i Funtanu, za koje nije imao svećenike, neko je vrijeme sam iz Poreča odlazio vršiti župničku službu.

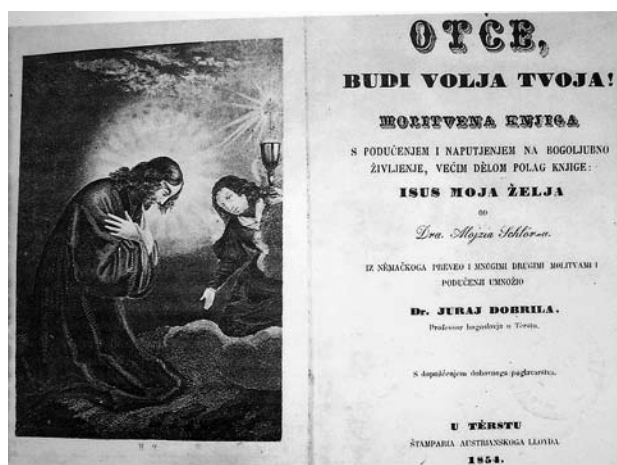
Kao ravnatelj i profesor bogoslovnog sjemeništa u Trstu, Dobrila je o svom trošku tiskao 1854. godine opširan molitvenik *Otče, budi volja tvoja*, koji je doduše prijevod jednog njemačkog molitvenika,²¹ ali prilagođen i dopunjen za hrvatski puk u Istri, tako da je vrlo brzo postao omiljenim u cijeloj Istri, šireći zajedno s vjerskim naukom pismenost i hrvatski jezik. Poznati hrvatski jezikoslovac Fran Kurelac istaknuo je da je jezik kojim je pisan molitvenik "gladak, pravilan i razumljiv", a pero u biskupovoj "pomnivoj ruci" bilo je "pero koje duboko ore, pero koje liepo vozi".²²

19 O tome rječito svjedoči zgoda iz Svetvinčenta: "U Sv. Vicenciju (Svetvinčenat) čuvši neki starac Dobrilinu propovied, mišljaše, da mu ju je koji župnik napisao, a on ju samo napamet naučio, a da on ne zna hrvatski. Dobri starac htjede, da se sam na svoje uši uvjeri: zna li biskup zbilja hrvatski, te dodje poslie službe Božje k biskupu. Biskup ga liepo nagovori i zapita: Što bi rad. A starac mjesto odgovora zaklikta: Sinko! Ti govoriš kako i mi. — Nu da, odvrati biskup, ali što biste rad? — Ma ti govoriš upravo kak i mi. — Dà, dà, dobro! opet će biskup. — Kažite, što želite. — Ma baš, kak i mi govori ovaj Božji biskup, promrmlja dobri starčić, proplače od radosti, pokloni se i ode". C. Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile*, str. 27.

20 C. Rubetić, nav. dj, str. 33-34.

21 Puni naslov molitvenika glasi: *Otče, budi volja tvoja! Molitvena knjiga s podučanjem i naputjenjem na bogoljubno življenje, većim djelom polag knjige: Isus moja želja od Dra. Alojzija Schlöra*. Iz nĕmačkog preveo, mnogimi drugim molitvami i podučenji umnožio Dr. Juraj Dobrila. Profesor bogoslovja u Trstu.

22 A. Milovan, *Biskup dr. Juraj Dobrila*, str. 19.

4. Molitvenik *Otče budi volja tvoja*

Poslije Dobriline smrti Vjekoslav Spinčić pisao je u *Hrvatskoj Vili* da si narod uz Kačićeve pjesme tom knjigom “blaži srce milinom materinskoga jezika za mirnih ura svoga trudnoga življenja”.²³ Dr. Bercè, autor knjige *Oko Trsta*, napisao je:

Jačanju ljubavi za narodni jezik i otporu protiv potalijančivanja najviše je doprineo molitvenik tršćanskog biskupa Dobrile ‘Oče, budi volja tvoja’... Bio je to u neku ruku bukvar narodnog pisma, jezik za narod Istre u prvo vreme nacionalnog buđenja širokih masa tog naroda.²⁴

Ovim molitvenikom biskup Dobrila je sebi podigao trajni spomenik u srcu istarskog puka.²⁵

Drugi Dobrilin molitvenik *Mladi Bogoljub*, dao je tiskati posthumno, 1889. godine, njegov bivši učenik i veliki prijatelj, svećenik Antun Karabaić.²⁶

Djelatnost Jurja Dobrile u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću

Od osnivanja Istarskog sabora²⁷ do smrti Juraj Dobrila je bio njegov “virilni”²⁸ član (kako bi očuvao dostojanstvo biskupskog položaja od 1868. nije više sudjelovao u njegovu radu) te predstavnik u bečkom parlamentu. Na zasjedanjima Istarskog

23 C. Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile*, str. 56.

24 B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knj. I, str. 244.

25 Ernest Radetić, istarski književnik i publicist, iznio je u djelu *Istarski zapisi*, svoje sjećanje na Dobrilin molitvenik: “Osim svih razgovora i legenda možda je ipak na mene najdublji utisak ostavila mala crna knjižica iz koje sam, sve bez škole i učitelja, valjda već u četvrtoj godini života, naučio čitati. Bio je to Dobrilin molitvenik ‘Otče, budi volja tvoja’, koji se je pomno čuvao u ‘barolu’ među ruhom, zlatom i koraljima moje majke, dakle među stvarima u koje se nije smjelo dirati, niti se njima igrati, a iznosile su se na danje svijetlo samo u velike svetačne dane”. C. Radetić, *Istarski zapisi*, str. 133.

26 O Antunu Karabaiću više: Antun Karabaić, *Naša sloga*, 29, 4, Pula, 25. siječnja 1906, str. 1 (nekrolog, autor Matko Mandić); Petar Strčić, “Pismo Antuna Karabaića Dinku Viteziću uoči parlamentarnih izbora u Istri 1873, *Istarski mozaik*, 3-4, Pula 1966, str. 159-164; Petar Strčić, “Nekoliko podataka o otoku Krku i ‘Našoj slogi’ 1870. godine”, *Krčki zbornik*, Krk 1970, str. 351-369.

27 Po nacionalnoj pripadnosti sastav prvog saziva Istarskog sabora činilo je: 25 Talijana (20 liberalnog protalijanskog i antiaustrijskog opredjeljenja, pet umjerenijeg austrofilskog usmjerenja); tri Hrvata (kao virilisti biskupi Poreča Juraj Dobrila i Krka Ivan Vitezić, te predstavnik vanjskih općina sudbenih kotareva Lošinja, Krka i Cresa kanonik Franjo Feretić) i dva Slovenca (kao virilist biskup Trsta Bartolomej Legat i zastupnik vanjskih općina izbornih kotareva Voloskog i Podgrada Josip Samsa, odnosno Samša). Usp. N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama, Naša sloga 1870-1915*, str. 60; V. Spinčić, *Crtice*, str. 83.

28 Virilni član — virilist, član političkog tijela po položaju ili po rodu (po pozivu), a ne po izboru. Usp. V. Anić, I. Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, str. 1370.

sabora zalagao se za ravnopravnost hrvatskog i slovenskog s talijanskim jezikom, za uvođenje hrvatskog i slovenskog jezika u škole, za gospodarsko uzdizanje sela, za utemeljenje zemljišnih knjiga, za pomoć u izgradnji crkava i župnih stanova, za stalni fond za siromašne, snižavanje poreza za Istru, za gradnju i održavanje nedržavnih i glavnih cesta, ustanovljenje bolnice za duševne bolesnike, dodjeljivanje školskih stipendija te posvećivao veliku pažnju gospodarskim problemima Istre. Svoj najznačajniji i najpoznatiji govor biskup Dobrila održao je na saborskoj sjednici 13. siječnja 1863. godine. Na toj je sjednici zastupnik Matija Jurinac, župnik u Mošćenicama, dao prijedlog da se zapisnici saborskih sjednica, odnosno doneseni zakoni, tiskaju ne samo na talijanskom, nego i na hrvatskom jeziku:

Predlažem da se zapisnici i zakoni objavljuju u lecima talijanski i slavenski”. Pritom je Jurinac koncilijantno pozvao oba naroda u Istri, i talijanski i hrvatski narod, “da moraju ići u susret jedan drugome, približiti se, pružiti ruku, i tako ujedinjeni u slozi i uzajamnom poštovanju jedan drugome priznati recipročna prava i izvršivati dužnosti.

Nakon njega, u sabornici je ustao i progovorio biskup Dobrila. Prema stenografskom zapisniku, u tom svom povijesnom govoru, izrečenom na talijanskom jeziku, biskup Dobrila je rekao:

Podupirem prijedlog g. Jurinca. Ja sam u mojem položaju pastir Talijana, ali i Slavena. Nitko mi ne će pokazati jedan čin, kojim sam krivo učinio talijanskom elementu. Ali s druge strane moram skrbiti i za dobro Slavena. Već 1200 godina naovamo Slaveni su u Istri. Bili su pod Rimljanima. Prošlo je dvanaest vjekova i ostali su uvijek Slaveni. To dokazuje, kako je teško promijeniti njihovu narodnost i njihov jezik. Imamo ovdje u Poreču talijanske škole, urede, zavode, a koju korist vidimo, koje dobro za Slavene? Treba dakle uzgajati i Slavene, kako se pobrinulo za uzgoj Talijana. Iskustvo je dokazalo, da se to može učiniti kako valja samo svojim vlastitim jezikom, ali nikada posredstvom drugog jezika. Treba dakle uzgajati Slavene u slavenskom jeziku. U prošlim vremenima se u pučkim školama poučavalo čitati i pisati isključivo njemačkim jezikom, i Talijani su se uvelike tužili. Od 30 godina na ovamo nemamo nijedne njemačke škole i nije se nikada primoravao narod na njemački jezik. Zar se hoće sada upotrebiti sila, da se nametne talijanski jezik? Apeliram na čuvstvo pravednosti talijanskog elementa. Posvuda u državi provodi se pravednost prema narodima u pogledu narodnosti.

Zatim je, kako bi to potvrdio, naveo primjere u drugih, sličnih krajeva Carevine gdje je to pitanje pravednije riješeno te nastavio:

Zar ćemo mi dati drugima primjer tolike nepravde? Molim sabor, da uzme u obzir, da smo u teškim vremenima i da je grijeh sijati neslogu. Slavenski narod spava, ali tko spava nije umro. Tko spava može se probuditi i kad se probudi, mogao bi to učiniti na način, koji bi bio možda neugodan za talijanski element.²⁹

U završnom dijelu svoga govora Dobrila je upravo proročki upozorio na mnoge tragične sukobe koji će se kasnije odigrati na ovom prostoru i koji će u prvoj polovini 20. stoljeća, nošeni totalitarnim ideologijama, ubrati krvavi danak na Istarskom poluotoku.

U jednom od svojih prvih istupa u porečkom Saboru zatražio je da uz talijanski jezik i hrvatski postane službeni jezik u Saboru i u uredima:

Mi nismo u Istri po nečijoj milosti, mi već stanujemo ovdje više od dvanaest stoljeća i pol, imamo dakle jednaka prava s drugima...Vrijeme u kojem živimo jest kojekakvo i zahtijeva od svakoga neka se pametno vlada da se ne

29 F. Barbalić, *Prvi istarski sabor (186.-1877)*, str. 325-326; C. Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile*, str. 50-52.

zametne kavga među narodima... Iza ovakvih izgleda pravde i opreza pozivam se, gospodo, na pravdu i opreznost vašu. Što biste vi rekli da se uskrate vama ona prava koja mi tražimo, za dvije trećine naše pokrajine?³⁰

Dobrilino pozivanje na razbor i pravednost građanstva bilo je uzaludno. Prijedlog da se hrvatskom jeziku prizna ravnopravnost u Saboru jednostavno je odbačen. Naime, bitni interesi građanstva tražili su da se Istra talijanizira. Spomenuti Carlo De Franceschi je 1879. g. objelodanio djelo *L'Istria — note storiche*, koje je posvetio "istarskoj mladeži" u čijoj su svijesti *note storiche* (povijesne bilješke) "budile, uobličavale i jačale spoznaje o Istri kao neprijepornoj talijanskoj zemlji i amorfnoj masi Slava", koja i nije drugo doli "materijal za asimilaciju". Naime, De Franceschi je poput Carla Combija,³¹ uz Tomasa Luciana vođa istarskog iredentizma, iskreno vjerovao da je asimilacija Hrvata u interesu njih samih jer "talijanizirati se", znači "civilizirati se".³²

U bečkom parlamentu, kamo ga je, kao virilistu, delegirao istarski sabor, i gdje mu je zastupnički mandat trajao od 1861. do 1867, Dobrila je održao nekoliko zapaženih, značajnih govora: i to kao zastupnik iz Istre, ali i kao biskup Katoličke crkve. Odlučno se zauzimao za poboljšanje katastrofalnoga gospodarskog stanja istarskog sela, uložio je interpelacije za uređenje gruntovnih knjiga te za nepismene i iskorištavane zemljoradnike, tražio pomoć za postradale, borio se protiv povišenja taksu, zauzimao se za siromašne istarske učenike, za starce, invalide i siročad. Evo kako je 1862. godine u bečkom parlamentu biskup Dobrila ocrtao položaj istarskih seljaka:

Bijeda je u Istri postala permanentnom. Ima općina u kojima se najveći dio stanovništva u doba bijede hrani sirovom travom ili divljim jagodama. Ima općina u kojima otprilike polovica stanovništva jede hranu bez soli ili uživa sol koja je namijenjena stoci. Zemlja kao kapital ništa ne nosi. Svake je godine u Istri suša i grād. Žita urodi samo za jedan dio naših potreba, a već petnaest godina nismo imali dobru žetvu. U zemlji je nekada bilo mnogo ovaca, ali njihov broj se smanjio. One su postale žrtve poreskog pritiska. Stoga je počelo nedostajati i odjeće... Divnih hrastovih šuma više nema. Ribolov je opao. Bolest je uništila svilenu bubu. Pitam vas, gospodo, što se može tražiti od ljudi koji su uvijek puni brige za hranu, koji piju nezdravu vodu, a i takve nemaju dovoljno, od naroda od kojega 70-80% ljudi u nizinama boluje od malarije?³³

Biskup Dobrila je u bečkom parlamentu nastupao u dvojakoj ulozi: kao pravi narodni zastupnik, kada je trebalo braniti prava istarskog puka i zauzimati se za njegov gospodarski, društveni i duhovni napredak te kao odlučni katolički biskup kada je trebalo braniti Katoličku crkvu pred napadajima protucrkvenih struja koje su sve više uzimale maha u austrijskom Carevinskom vijeću.

Dobrila je podupirao biskupa Josipa Jurja Strossmayera u njegovim nastojanjima protiv prihvaćanja dogme o papinoj nepogrešivosti kada kao vrhovni poglavar Crkve *ex cathedra* donosi za svu Crkvu neku konačnu odluku o vjeri ili moralu, što je bila središnja tema na Prvom vatikanskom koncilu (1869-70). To ga je svrstalo u mali krug liberalno-demokratskog krila crkve, a u Istri mu nije pridonijelo popularnosti. Odluke Koncila Dobrila je objavio "korektno i relativno brzo" (za razliku od biskupa Strossmayera), ali bez komentara, što dovoljno govori o njegovim intimnim stavovima o nepogrešivosti pape, kome je, naravno, priznavao primat.³⁴ Dvije godine poslije, 1872, Dobrila je objavio kao zasebnu knjižicu cjelovitu saborsku konstituciju *Pastor Aeternus (Pastir Vječni)*.

30 *Knjiga o Istri*, str. 38.

31 Kopranić Carlo Francesco Giovanni Combi (1827-1884), "vitez i apostol talijanstva Istre", od 1859. do 1866. bio je vođa Tajnog nacionalnog odbora Trsta i Istre koji je imao za cilj okupljati Talijane za ujedinjenje s Italijom. O Combiju i njegovim političkim gledištima vidi: M. Bertoša, "Istarsko vrijeme prošlo", str. 51-70; B. Milanović, *Narodni preporod*, str. 380.

32 J. Šiklič, "Prema sintezi istarske povijesti", str. 89.

33 *Knjiga o Istri*, str. 36.

34 P. Strčić, "Prijelomna vremena Istre i Juraj Dobrila, u: *Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812-1882*, str. 50.

Predvodnik hrvatskoga narodnog preporoda u Istri

Dr. Juraj Dobrila od 1868. godine, pokrenuo je drugi način borbe za narodno prosvjećivanje — čitaonice,³⁵ glasila, prosvjetu, gospodarstvo... te je svojim autoritetom i organizacijskim sposobnostima predvodio nacionalni pokret. Dobrilina koncepcija bila je: aktivirati narod na planu nacionalne samoobrane,³⁶ njegovati narodni jezik, čuvati tradiciju, podići se gospodarski i politički, prihvatiti nove civilizacijske i kulturne tekovine, a pomoću svega toga naći put da se narod izvuče iz očajne bijede.

Na planu političke borbe s talijanskim građanstvom njegov je zahtjev bio da se Hrvatima i njihovu jeziku u svim javnim poslovima priznaju ista prava koja su imali Talijani. “Mi hoćemo jednakopravnost, to jest, jednake pravice za njih i za nas” — kaže se u programatskom članku objavljenom u *Našoj slozi* 1872. godine:

Imamo jednake dužnosti, hoćemo da imamo i jednake pravice. Zato nećemo ni da čujemo više, da je Istra talijanska zemlja, nego jedino da u Istri stanuju jedni kraj drugih Slaveni i Talijani, a Istra da je jednako pravedna prema jednim i drugim. I baš radi toga želimo, da naši susjedi prestanu snivati o nekakvom isključivo talijanskom kulturnom u Istri elementu, pa tvrditi, da se Istra nesmje i nemože izobraziti, nego tobože na temelju jedinoga talijanstva... Mi se dakle obraćamo talijanskoj izobrazenoj u Istri stranki, koja sad kod nas ima moć i silu u rukama, pa od nje zahtjevamo, da se spomene pravde i pravice te da nam neprieči više, izobražavati se i napredovati onako, kako je nama samim najmilije i najugodnije.³⁷

Dobrila je odlučno utjecao na pokretanje prvih hrvatskih pisanih medija u Istri. Sva dosadašnja istraživanja upućuju na Dobrila kao glavnog financijera i inicijatora za izdavanje kalendara *Istran* (1869. i 1870. godine), prvoga periodičkog glasila na hrvatskom jeziku u Istri. Oba kalendara tiskana su u Ljubljani, a uredio ih je Slovenac Fran Ravnik.³⁸

5. Koledar *Istran* iz 1869.

35 Čitaonički pokret, započet osnivanjem čitaonice u Kastvu 1866, potvrdio je sazrijevanje i rasplamsavanje hrvatskoga nacionalnog pokreta.

36 O stanju nacionalne svijesti na stranicama *Naše sloge* iz 1895. godine čitamo: “U ono doba moglo se je u Istri na prste prebrojiti i one, koji su u našem puku znali što su i kako se zove narod, kojega su sinovi, i još ih je manje bilo, koji su imali tu odvažnost, da javno izpovjede, da su Hrvati”. *Naša sloga*, br. 27, Trst, 27. lipnja 1895, str. 2, članak “Prije 25 godina”.

37 *Naša sloga*, br. 22, Trst, 16. studenoga 1872, str. 2, članak “Što mi hoćemo”.

38 Fran Ravnik je služio kao svećenik uglavnom u hrvatskom dijelu Istre — u Črnom Vrhu i Butonigi kao duhovni pomoćnik, u Kastvu, jednom od središta preporoda u Istri, bio je ravnatelj hrvatske pučke škole, a učenici su mu bili Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić. U talijanskoj gimnaziji u Kopru predavao je hrvatski jezik, godine 1867. izabran je u koparskom kotaru za zastupnika porečkog Sabora. V. Spinčić, *Crtice*, str. 94-95.

Kalendar za 1869, ureden je u duhu narodnjačke, štrosmajerske ideološke orijentacije, dok kalendar za 1870, u kojem pišu između ostalih pripadnici mladog naraštaja budućih vodećih političara u Istri — Vjekoslav Spinčić,³⁹ Matko Laginja,⁴⁰ Vinko Zamlić⁴¹ i manje poznati, “vrlo talentiran i genijalni mladić” Ivan (Josip) Lučić,⁴² nosi pečat pravaške ideologije, hrvatske ideje Ante Starčevića.⁴³ Uz Dobrilu autori u prvom godištu *Istrana* bili su Fran Ravnik, Petar Studenac⁴⁴ i Dubrovčanin Medo Pucić.⁴⁵ Prema potpisima autora pojedinačnih priloga (potpisani su inicijalima), Juraj Dobrila je autor “Basni” (kraće objašnjenje uz basnu kao žanr i tri basne), a vjerojatno i priloga “Narodne poslovice” te članka “Što je uzrok groznici po Istriji?”. Koristeći basnu Dobrila prenosi poruke siromašnom i “priprostim narodu Istre” (kako je navedeno u uvodniku pod naslovom “Pozdrav”), koje će ga nacionalno osvijestiti i učvrstiti, u prvom redu on upućuje na potrebu sloge u narodu:

Bratjo! Ljubimo se i budimo složni; čuvajmo se onih, koji siju među nas sjeme nesloge — jedanput nesložni, za uvijek smo propali! Isto tako i protivničkoj grupaciji namijenio je savjet: Ne čini drugima, što nećeš, da se i tebi dogodi. Zapamtite si to o gnječitelji!⁴⁶

Kalendar *Istran* bio je prethodnik lista *Naša sloga* (1870) koja ustvari “predstavlja pisanu povijest hrvatskog preporoda u Istri”,⁴⁷ odnosno “pravo ogledalo narodnog preporoda, kulturnog, političkog i gospodarskog života istarskih Hrvata za sve vrijeme od njena postanka...”.⁴⁸

Dobrila se na pokretanje lista vjerojatno odlučio u Rimu, u kojem je krajem 1869. i u prvoj polovini 1870. godine gotovo stalno prisustvovao prvome Vatikanskome saboru. Tu je bio u neposrednom kontaktu s Josipom Jurjem Strossmayerom i tršćansko-koparskim biskupom Bartolomejom Jernejem Legatom.

U pismu Antunu Karabaiću, od 11. siječnja 1870, Dobrila sažeto utvrđuje potrebu za izdavanjem glasila novinskog tipa, a istovremeno naznačuje i njegovu osnovnu konstrukciju:

Naša braća pogiba; tišću ju od dvije strane uprav kao klišci; gore nego sada nije nam još nikad bilo. čini mi se, da bi morali barem pokušati, ne bi li se narod naš po Istriji dao malko probuditi. Najshodnije sredstvo, kako je sudim, bio bi mali listak po prilici, što je veličina, kao pokojna ‘Domovina’⁴⁹ ili ‘Zarja’,⁵⁰ za našu namjeru bi dosta bilo, izdavati ga dva puta na mjesec. Sadržaj bi mogao biti; gospodarstvene pouke — kadšto male stvari vjerozakonske,

39 O Vjekoslavu Spinčiću vidi: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925-1925*, Zagreb 1925, str. 243-244; Fran Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915.* (Prema bilješkama iz *Naše sloge*), Zagreb 1962, B. Milanović, *Narodni preporod u Istri*, nav. dj. *sub voce*.

40 O Matku Laginji vidi: Mirjana Strčić, “Matko Laginja — književna djela i rasprave”, u: *Istarska beseda i pobuna*, knj. I, Pula 1984, str. 35-61; Ive Jelenović, “Književno djelo Matka Laginje”, pogovor u: Matko Laginja, *Istranom*, Rijeka, 1970, str. 141-150.

41 O njemu više: Mons. Vinko Zamlić, *Naša sloga*, br. 39, god. 49, Pula 1906, str. 1; V. Spinčić, *Crtice*, str. 101-102.

42 O Josipu (Ivanu) Lučiću u literaturi se gotovo ne govori; umro je vrlo mlad. P. Strčić, *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka*, bilj. 26 na str. 95; M. Marjanović, *Kastav*, Veliki ćirilno-metodski koledar za 1908, str. 21.

43 P. Strčić, “Okolo pokretanja ‘Naše sloge’”, str. 22-24; Strčić, “Kalendar ‘Istran’ za 1870. godinu”, str. 33.

44 O Petru Studencu vidi: Jakša Ravlić, “Petar Studenac prvi narodni preporoditelj u Istri”, *Pazinski memorijal 1970*, Pazin 1971, str. 83-105; Božo Milanović, *Narodni preporod u Istri*, str. 185-186; Janko Gortan, “Petar Studenac”, *Istarska danica za 1979*, Pula 1978, str. 61-63.

45 M. Pucić, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, 2007, str. 90-91.

46 P. Strčić, *Istarska beseda i pobuna*, knjiga I, str. 15.

47 T. Blažeković, “Hrvatske novine i štamparije u Istri (1870-1945)”, str. 38.

48 O listu *Naša sloga* vidi: Fran Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915.* (prema bilješkama iz *Naše sloge*), Zagreb 1962; “Obzori istarskog narodnjaštva (antologija i izbor tekstova iz *Naše sloge* 1870-1915), priredio Josip Percan, u: *Istra kroz stoljeća*, Rijeka-Pula, sv. I. i II. (1986), sv. III. (1989).

49 *Domovina* je izlazila u Gorici od 1867. do 1869, a izdavao ju je Andrej Marušić.

50 *Jadranska zarja*, polumjesečni politički, poučni i zabavni list, izlazio je u Trstu od 1869. do 1870, a uređivao ga je Gašper H. Martelanec.

— spisi o poglavitih zakonih po primjeru 'Nović',⁵¹ — izabrane narodne priče, pjesme, itd, — savjeti o domaćih istarskih potrebah — kratke političke vesti itd.⁵²

Neposredni realizatori Dobriline zamisli⁵³ bili su Mate Bastian (Baštijan),⁵⁴ zajedno s Antunom Karabaićem, bratom Ivanom,⁵⁵ Tomom Pravdićem⁵⁶ i Matijom (Matom) Ujčićem.⁵⁷

Naša sloga je osmišljena kao poučni, gospodarski i politički list. Tiskan je i izdavan pod motom narodne poslovice "Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari". Počela je izlaziti u Trstu 1. lipnja 1870. kao dvotjednik (do kraja 1883), na četiri stranice malog formata (do 31. prosinca 1877), a od srpnja 1899. do 25. svibnja 1915. izlazila je u Puli.

Zadaću i program *Naše sloge* najavilo je uredništvo u prvom članku prvog broja pod naslovom "Mili rode!" u kojem je istaknuto da će list osluškivati potrebe naroda i da će "poljodjelce, vinogradare, stokare, svilare, pčelare itd, podučiti kako da bolje ugadjaju svojemugu", a posebno je naglašena potreba da se težačke mase uključe u sustav informiranja (pomoću knjiga i novina). List je sebi namijenio ulogu "živog središtja svega duševnoga pokreta u tih naših stranah".⁵⁸ Za razliku od preporodnih listova Banske Hrvatske i Dalmacije, koji su se na početku narodnog preporoda obraćali inteligenciji kao jezgri rodoljuba pozvanoj da budi sve slojeve naroda, *Naša sloga* obraćala se izravno seljaku, pa su stil i sadržaj prilagođeni "hrvatskom seljačkom puku". S vremenom se list dotjerivao i obogaćivao sadržajima koji su mogli zadovoljiti i zahtjevniju čitalačku publiku.

Naša sloga bila je u svom pisanju vrlo blaga i kompromisna. Nije izlazila s nekim borbenim programom, već je posvećivala veću pozornost političkom odgoju hrvatskih seljaka, poticala je u njima ljudsku i nacionalnu samosvijest i vrlo oprezno ukazivala na pripadnost Istre Hrvatskoj, gdje je podržavala Narodnu stranku. *Naša sloga* posvećivala je veliku pozornost općinskim izborima i borbi da općine dođu u hrvatske ruke, zatim pokrajinskim i parlamentarnim izborima, zalažući se da se biraju "naši i poštjeni ljudi". Ispočetka nije napadala Talijane vjerujući da će se njeni kandidati zauzimati i za njihove potrebe. Bilo je to zbog toga što se svećenici u nacionalno miješanim krajevima nisu lako usuđivali povesti oštru nacionalnu borbu jer su vodili računa da su "pastiri" i Hrvata i Talijana.⁵⁹ U prvih deset godišta *Naša sloga* je, prema mišljenju Mirjane Gross, stvorila podlogu "za širenje moderne nacionalne svijesti među hrvatskim seljacima u Istri, a samim tim i njihovo pripremanje za sudionništvo u budućem masovnom nacionalnom pokretu".⁶⁰

Dobriline publicističko djelovanje je vrlo plodno. Ostavio je više rukopisa: zbirku poslovice, poučnih priča, kritike pod naslovom *Različito cvijeće*, propovijedi, pastirske poslanice i dr. te veliku korespondenciju (uništena je),⁶¹ a nije

51 Pošto u Hrvatskoj nije bilo preporodnog seljačko lista, uzor za pokretanje *Naše sloge* postao je organ dra Janeza Bleiweissa *Novice*. *Novice* su bile namijenjene buđenju i pouci slovenskog puka u konzervativno-prosvjetiteljskom duhu. Utjecaj *Novica* u počecima uređivanja *Naše Sloge* nije se odnosio na njen politički sadržaj. Može se govoriti o utjecaju određenog oblika i tona obraćanja seljacima, zatim na raspored rubrika, ali se u kasnijim brojevima sve to promijenilo.

52 B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 247-248.

53 "Iz svega toga proizlazi, da je list zamislio neumorni naš biskup Dobrila, da mu bijahu utemeljitelji i glavni suradnici od prvog početka dični naši pokojnici braća Baštijan i Ujčić, te od živućih g. Karabaić i Padavić", *Naša sloga*, br. 27, Trst, 27. lipnja 1895, str. 1.

54 Mate Bastian (Baštijan, Matko, pseudonim Omišljanin), svećenik, političar i književnik (Jug kraj Kastva, 5. rujna 1828. – Trst, 25. studenoga 1885.) koji je, od 1856. do smrti, živio i radio u Trstu, gdje je bio vjeroučitelj u više škola. Usp. P. Strčić, "Mate Bastian — istarski preporoditelj, političar i pjesnik", str. 353-365.

55 Ivan je bio brat bliznac Mate Bastiana, inače slikar. Likovi Jurine i Franine iz *Naše sloge* njegove su kreacije.

56 V. Bujan, "Lik jednog od osnivača 'Naše sloge' Tome Pravdića", str. 62-64.

57 Matija (Mate) Ujčić, *Naša sloga*, br. 9, Trst, 1. svibnja 1881, str. 35. (neekrolog).

58 *Naša sloga*, br. 1, Trst, 1. lipnja 1870, str. 1.

59 Porečka i pulska biskupija na početku Dobriline biskupovanja brojila je 32.000 Hrvata i 28.000 Talijana. Talijanski svećenici nisu prihvaćali namještenja u hrvatskim župama. M. J. Milohanić, *Juraj Dobrila biskup, veliki mecena daka i odgajatelj mlade hrvatske inteligencije*, str. 227.

60 M. Gross, "Značaj prvih deset godina Naše sloge kao preporodnog lista", str. 55.

61 Napisao je i do 700 pisama godišnje. C. Rubetić, *Vjekopis*, str. 30.

dovršio *Povijest o posljednjem obćem crkvenom saboru vatikanskom* (rukopis nije sačuvan). Objavio je mnogo članaka anonimno, najviše u listu *Naša sloga*, stoga ih je nemoguće sa sigurnošću prepoznati.

Smrću dr. Jurja Dobrile završava prva faza istarskoga narodnog preporoda.

On je po svojoj formaciji bio relativno konzervativan čovjek. Po svojoj ćudi rogat i tvrd.⁶² Nije mogao ni sam sebe pripitomiti, ali je u njemu nešto živjelo što ga je činilo predanim, nezaustavljivim i neodoljivim, a to je iskustvo njegova osobnoga puta koji je hranila vjera istarskoga kmeta. Zato je bio istinit, djelovao je ravno i autentično, pa je zato svom narodu bio sasvim čitak te je mogao s izgledima započeti ono gibanje kojemu u svoj trenutak sigurno nije mogao ni naslutiti povijesne domete.⁶³

Zaključna napomena

Dr. Juraj Dobrila, biskup porečko-pulski i tršćansko-koparski te narodni preporoditelj istarskog hrvatskog puka, najznačajnija je ličnost Istre i Kvarnerskih otoka u 19. stoljeću. Bio je inicijator bitnih akcija koje su 50-ih, 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća išle za buđenjem nacionalne svijesti među istarskim Hrvatima i za stvaranjem širokog narodnog pokreta koji će u svom teškom i neravnomjernom povijesnom razvoju konačno dovesti do integracije istarskih Hrvata u hrvatsku naciju.

Na temeljima koje je postavio biskup Dobrila rad je nastavila plejada istarskih intelektualaca, a recentan trag predstavlja molitvenik *Oče, budi volja tvoja* koji se tiska sve do danas. Misao i djelo dr. Dobrile evocira se u okviru prigodnih obljetnica, znanstveno-stručnih skupova, objavljivanjem radova u raznim publikacijama, periodikama i zbornicima. Uz to, njegovo ime nose osnovne i srednje škole, sveučilište, udruge, ulice i trgovi.

62 U svojim bilješkama je sam sebe okarakterizirao ovako: "Ja spoznavam, da mi ne dostaje mnogo čega u ponašanju s ljudima. Odgoja niesam imao za svoje mladosti, a za dobi muževne bila je već navada prejaka. — Ni mučati ne umijem ili ne mogu, kad treba. Druge podnositi mi se ne će, a gnjevim se, što mene ne podnosi svaki. Za čudo što me drugi toliko trpe. Znamen je to, da su bolji od mene. Veliko je zlo, što se izlivam van sebe kao u vjetar, ne pazeć na ono, što se radja u srdcu i u pameti... Ja lahko vjerujem prvomu utisku i odkrijem, što mi je na srdcu na škodu dobroj svrsi, za kojom idem ... A malo je komu za obću korist; skoro svi gledaju samo na sebe i svakojaku svojtu... Povoljan nisam skoro nikomu; jer takove naravi, da se ne znam prečinjati i pretvarati ili kao što sviet govori: nisam političan... U obuzdavanju jezika sam vrlo malo napredan i besjeda pretiče um i misal; mučati mi je još uvijek muka". C. Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile*, str. 82-83.

63 J. Turčinović, "Juraj Dobrila kao biskup", str. 105.

Literatura

1. Anić, Vladimir i Goldstein, Ivo, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1999.
2. Barbalić, Fran, *Prvi istarski sabor (1861-1877)*, JAZU, knjiga V, Zagreb 1954.
3. Bertoša, Miroslav, *"Istarsko vrijeme prošlo"*, *Glas Istre*, Čakavski sabor, Pula 1978, str. 51-70.
4. Blažeković, Tatjana, *"Hrvatske novine i štamparije u Istri (1870-1945)"*, *Riječka revija*, god. 1 (1952), br. 1, Rijeka 1952.
5. Bujan, Vinko, *"Lik jednog od osnivača 'Naše sloge' Tome Pravdića"*, u: *Jurina i Franina, kalendar za 1967*, Rijeka 1966, str. 62-64.
6. *"Dobrila, Juraj"*, *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005.
7. Dobronić, Lelja, *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas*, Zagreb 2004.
8. Franceschi, Carlo de, *Memorie autobiografiche*, Archeografo Triestino, Trieste 1925.
9. Gross, Mirjana, *"Značaj prvih deset godina 'Naše sloge' kao preporodnog lista, u: 'Pazinski memorijal'"*, sv. 2, Pazin 1970.
10. Gršić, Dragica, *Kraljevska Gimnazija Karlovac (1766-1884)*, Karlovac 2007.
11. *Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812-1882*, zbornik, Pazin 1985.
12. *Knjiga o Istri*, prir. Zvane Črnja i Miroslav Bertoša, Školska knjiga, Zagreb 1968.
13. Kurelac, Fran, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 6. Leksikografski zavod Miroslav Krelža, Zagreb 2004, str. 359-360.
14. Marjanović, Milan, *Kastav*, Veliki ćirilo-metodski koledar za 1908, Zagreb 1907.
15. Milanović, Božo, *"Biskup Dobrila i njegovo doba (1861-1882)"*, u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik* (ur. Ravlić, Jakša), Zagreb: Matica hrvatska, 1969, str. 351-402.
16. Milanović, Božo, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, Knjiga prva (1797-1882), Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin 1967.
17. Milohanić, Mladen Juvenal, *"Juraj Dobrila biskup, veliki mecena daka i odgajatelj mlade hrvatske inteligencije"*, u: *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Zbornik, Pazin 1999, str. 225-236.
18. Milovan, Antun, *Biskup dr. Juraj Dobrila*, Sv. German, Pula 2005.
19. *Naša sloga*, br. 1, Trst, 1. lipnja 1870; br. 22, Trst, 16. studenoga 1872; *Naša sloga*, br. 27, Trst, 27. lipnja 1895;
20. *Naša sloga*, br. 39, god. 49, Pula 1906.
21. Pucić, Medo, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2007, str. 90-91.
22. Radetić, Ernest, *Istarski zapisi*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1969.
23. Rapotec, Vinko, dr, *"Škof dr. Juraj Dobrila politik in voditelj Istranov"*, *Primorski dnevnik*, Trst, 18. lipnja 1952.
24. Roglić, Josip, *Le recensement de 1910. ses méthodes et son application dans la Marche Julienne*, Institut Adriatique, Sušak 1946.
25. Rubetić, Cvjetko, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile biskupa tršćansko-koparskoga prije porečko-puljskoga*, Zagreb 1882.
26. Spinčić, Vjekoslav, *Crtice iz Hrvatske književne kulture Istre*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1926.
27. Strčić, Mirjana, *Istarska beseda i pobuna*, knjiga I, Istarska naklada, Pula 1984.
28. Strčić, Petar, *"Kalendar 'Istran' za 1870. godinu"*, u: *Jurina i Franina, kalendar za 1970*, Rijeka 1969.
28. Strčić, Petar, *"Mate Bastian — istarski preporoditelj, političar i pjesnik"*, *Istarski mozaik* 6, Pula 1967, str. 353-365.
29. Strčić, Petar, *"Novinstvo Hrvata u Istri do 1947. godine"*, *Istarski mozaik*, VI, Pula 1968.
30. Strčić, Petar, *"Oko pokretanja 'Naše sloge'"*, u: *Pazinski memorijal*, sv. 2, Pazin 1970, str. 22-24.
31. Strčić, Petar, *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka*, Rijeka 1971.
32. Stulli, Bernard, *Istarsko okružje 1925-1860*, Historijski arhiv Pazin-Historijski arhiv Rijeka, Posebna izdanja 8, Pazin-Rijeka 1984.
33. Šetić, Nevio, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama, Naša sloga 1870-1915*, Dom i svijet, Zagreb 2005.
34. Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor i Šepić, Dragovan, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Školska knjiga, Zagreb 1968.
35. Šiklić, Josip, *"Prema sintezi istarske povijesti"*, u: *čitajući znakove vremena, I. i II. kulturološki skup Nove Istre 1998-1999*, zbornik eseja, Pula-Rovinj 2001.
36. Turčinović, Josip, *"Juraj Dobrila kao biskup"*, u: *Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812-1882*, Pazin 1985, str. 105s.
37. Ujčić, Matija (Mate), *Naša sloga*, br. 9, Trst, 1. svibnja 1881, str. 35. (nekrolog).

MATKO LAGINJA, VJEKOSLAV SPINČIĆ I MATKO MANDIĆ U HRVATSKOM NARODNOM POKRETU

Kao što danas Istra u društvenom, političkom i gospodarskom pogledu predstavlja vrlo važnu sastavnicu hrvatskog nacionalnog korpusa i Republike Hrvatske, tako i njezina prošlost čini jednu od glavnih sastavnica povijesti hrvatskoga naroda. Jedna od nezaobilaznih stranica povijesti hrvatske političke znanosti jest i proučavanje nacionalno-integracijskih procesa. Naime, još je Miroslav Hroch u svojim radovima upozorio na važnost istraživanja nastanka modernih nacija u Europi, kako onih brojčano velikih tako i onih brojčano malih, koje bez obzira na sve povezuju gospodarski, društveni, povijesni, politički, jezični, kulturni i zemljopisni odnosi, kao i kolektivna svijest o njihovoj međusobnoj pripadnosti kao jednakih ljudskih bića.¹ Ti su procesi nešto kasnili za zbivanjima u središtu hrvatskog nacionalnog pokreta, tj. za Zagrebom i središnjom Hrvatskom, a geografski gledano, na području Istre ta su gibanja započela u gradićima njezinog liburnijskog dijela, odakle su se proširila na Pazin i središnju Istru. Međutim, prvenstveno imajući u vidu ulogu koju je odigrao preporodni list *Naša sloga*, valja uzeti u obzir i izniman doprinos narodnome pokretu na području Istre hrvatske nacionalne elite Trsta i Pule.

Širenje hrvatskih nacionalno - integracijskih ideja

U istraživanju procesa hrvatske nacionalne integracije na području Istre osobito je važno pitanje kada je započeo, a kada završio taj proces te koje je razvojne faze imao. Također je važno protumačiti položaj Istre u odnosu na druge hrvatske zemlje. Proces hrvatske nacionalne integracije u Istri periodizirali smo na sljedeći način: a) inicijalna faza nacionalne integracije (od 30-ih do 60-ih godina 19. stoljeća); b) središnja faza nacionalne integracije (približno od 1861. do 1907); c) razdoblje stagnacije ili međufaza u integraciji hrvatske nacije u Istri (od početka 20. stoljeća do Drugoga svjetskog rata); d) završna faza nacionalne integracije (od 40-ih godina 20. stoljeća).² Razdoblje objavljivanja lista *Naša sloga* podudara se s većim dijelom trajanja središnje faze nacionalne integracije u Istri. U stanovitom smislu, list predstavlja i svojevrsnu kroniku toga pokreta, a i vremena.³

Od iznimne važnosti za širenje hrvatskih nacionalno-integracijskih ideja u Istri jest uspostava parlamentarnog života u Habsburškoj Monarhiji 60-ih godina 19. stoljeća. U administrativno-teritorijalnom pogledu hrvatski dio istarskog poluotoka (današnje područje Istarske županije i liburnijski dio Primorsko-goranske županije) do 1860. godine predstavljao je veći dio Istarskog okružja (njem. *Istrianer Kreis*; tal. *Circolo d'Istria*), a budući da je Listopadskom diplomom (1860) i Veljačkim patentom (1861) uvedeno ustavno stanje u Monarhiji, od 1861. taj je prostor dobio svoj Pokrajinski sabor i naziva se Markgrofovijom Istrom (tal. *Marchesato d'Istria*; slov. *Mejna grofovija Istra*).⁴ Nadalje, uz navedeni hrvatski teritorij, u sastavu Istarskog okružja bilo je i manje područje današnje Republike Slovenije: tri primorske općine i područje do granice vojvodine Kranjske. I na kraju, područje grada Milja (Muggia) u današnjoj Republici Italiji također je ulazilo u sastav Istarskog okružja. Riječ je o području koje u svom kopnenom dijelu zauzima

1 O tom i drugim stajalištima vidi u: M. Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, str. 19.

2 N. Šetić, *Istra između tradicionalnog i modernog ili o procesu integracije suvremene hrvatske nacije u Istri*, str. 30-49.

3 N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama - Naša Sloga 1870-1915*, str. 37-55.

4 B. Stulli, *Istarsko okružje 1825-1860*, str. 38-39; B. Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, str. 448-449.

4.001 četvorni kilometar, odnosno s otocima zauzima 4.956.⁵ Taj će prostor u administrativno-teritorijalnom pogledu ostati nepromijenjen sve do 1918. godine.⁶

Kako je već istaknuto, okvir za političku aktivnost pružio je Veljački patent, koji glede Primorja određuje da se “Markgrofovija Istra s Pokneženim grofovijama Goricom i Gradiškom i s gradom Trstom i njegovim područjem” tretiraju kao jedna upravna cjelina, odnosno pokrajina (njem. *Land*), koja ima svoj pokrajinski zakon (njem. *Landesordnung*), i šalje šest zastupnika u Zastupnički dom Carevinskog vijeća u Beču.⁷

Za Istru je predviđen Pokrajinski sabor (tal. *Dieta provinciale*), koji se treba sastajati u Poreču. Sabor se sastojao od trideset članova, i to od tri biskupa (porečko-pulski, tršćansko-koparski i krčki) koji su ulazili u sabor po svojoj funkciji (tzv. “virilisti”) i dvadeset i sedam izbornih zastupnika. U ožujku 1861. godine održani su izbori za sabor po kurijalnom načelu: pet zastupnika veleposjeda; dva zastupnika trgovačko-obrtničke komore; osam zastupnika gradova; i, dvanaest zastupnika tzv. “vanjskih općina”. Istarski sabor u prvom sazivu održao je samo jedno zasjedanje, i to šest sjednica u razdoblju od 6. do 16. travnja 1861. Po nacionalnoj pripadnosti nalazimo sljedeći sastav: dvadeset i pet Talijana (dvadeset liberalnoga protalijanskog i antiaustrijskog opredjeljenja, pet umjerenijeg austrofilskog usmjerenja); tri Hrvata (kao virilisti biskupi Poreča Juraj Dobrila i Krka Ivan Vitezić te predstavnik vanjskih općina sudbenih kotareva Lošinja, Krka i Cresa kanonik Franjo Feretić); i dva Slovenca (kao virilist biskup Trsta Bartolomej Legat i zastupnik vanjskih općina izbornih kotareva Voloskog i Podgrada Josip Samsa, odnosno Samša). Glavna zadaća sabora bila je izabrati dva predstavnika u Carevinskom vijeću u Beču. Od samog otvorenja uočljivo je antagonističko raspoloženje većine talijanskih zastupnika prema Austriji (na otvaranju zastupnici su saslušali pozdravni govor vladinoga komesara grofa Coroninija u “samrtnoj tišini”; opstrukcionaški su se postavili odugovlačeći verifikaciju zastupničkih mandata). Prilikom izbora dvojice predstavnika u Carevinskom vijeću, dvadesetorica zastupnika glasovalo je s “nessuno” tj. “nitko”, pa su po tome prozvani “nessunisti”, a napose talijanska historiografija po tome naziva i sabor: *Dieta del nessuno*. Sabor je definitivno raspušten 14. srpnja 1861. Na takav postupak sabora, ukupno pedeset i šest općina Istre poslalo je vladaru adresu s izrazima vjernosti.⁸

U kolovozu i rujnu provedeni su novi izbori, a namjesnik — uz moralnu i materijalnu potporu državnim činovnicima i svećenstvu — pokušava i uspijeva pridobiti većinu (od 20 “nessunista” na ponovnim izborima prošla su samo tri, a i oni su se zahvalili na mandatima). U tom sazivu sabora bilo je ukupno sedam hrvatskih i slovenskih zastupnika (odnosno šest jer se Samsa ponovno odrekao mandata). Pokrajinski sabor je u svom drugom sazivu djelovao od 25. rujna 1861. do 17. veljače 1867. Na 2. sjednici sabora (26. rujna 1861) izabrana su dva zastupnika u bečko Carevinsko vijeće. Namjesnik Burger izabran je s 18 glasova, a biskup Juraj Dobrila s 14 glasova od nazočnih 22 zastupnika, što je već tada pokazivalo nacionalno suparništvo. Hrvatski zastupnici u Pokrajinskom saboru zalagali su se za narodni jezik, za omogućavanje školovanja siromašnim hrvatskim učenicima, za porezne olakšice (napose za veće obzire pri pljenidbi stoke poreznim dužnicima), pa i za sveopće poboljšanje gospodarskih prilika u pokrajini.⁹

Od veljače 1867. do kolovoza 1870. Istarski sabor djeluje u svom trećem sazivu. Naime, opet jača liberalna (iredentistička) struja talijanskih zastupnika (u sabor je izabrano šest, odnosno naknadno i sedmi “nessunista”). Uz to, ušlo je i trinaest talijanskih zastupnika austrofila iz prethodnih saziva sabora, pet hrvatskih i slovenskih predstavnika, a bilo je i pet novoizabranih talijanskih zastupnika. U takvim je okolnostima zalaganje za hrvatska i slovenska nacionalna prava postalo prilično otežano. Biskupi su prestali dolaziti na sjednice sabora. Pored sukoba svjetonazorskog sukoba između liberalizma i katolicizma, produbljuje se jaz i na nacionalnome planu: između

5 B. Benussi, *Manuale di geografia dell'Istria*, str. 3-4.

6 B. Stulli, *Istarsko okružje 1825 -1860*, str. 8.

7 Isto, str. 38-40.

8 F. Barbalić, “Prvi istarski sabori (1861-1877)”, 283-300.

9 Isto, 300-342; B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri. Knjiga prva (1797-1882)*, str. 229.

hrvatskih i slovenskih predstavnika na jednoj strani te talijanskih zastupnika na drugoj. Razvila se i polemika oko nastavnog jezika u državnoj gimnaziji u Pazinu.¹⁰

Učvršćivanje pokreta

Početak sedamdesetih godina 19. stoljeća karakterističan je za istarske Hrvate zbog povećanja i učvršćenja organizacije hrvatskoga nacionalno-integracijskog pokreta. Naime, pokrenut je list *Naša sloga*, i na područje Istre proširio se taborski pokret, a otvoren je i veći broj čitaonica. Biskup Juraj Dobrila bio je glavni pokretač *Naše sloge* 1870. godine, a početak njezina objavljivanja iznimno je važan za nacionalno-integracijski proces hrvatske nacije na području Istre. Odgovorni urednik bio je svećenik Antun Karabaić, blizak Dobrilin suradnik i prijatelj, rodom s Krka, ali stvarni urednik i jedan od najplodnijih autora bio je Matko Baštijan, također svećenik. List je izlazio u Trstu do 1899, a zatim u Puli do 1915. Do 1884. godine izlazio je kao dvotjednik, a zatim kao tjednik. Kako se može vidjeti već iz impresuma, *Naša sloga* je bila “poučni, gospodarski i politički list” i, kako piše Fran Barbalić, ona “je ogledalo narodne borbe u Istri”. Tiskala se u nakladi od 500, a kasnije u više od 1.000 primjeraka. Distribuirala se i besplatno: financirala se dijelom iz pretplate, a dijelom iz donacija (biskup Juraj Dobrila i “poznati Našinac”, odnosno najvjerojatnije biskup Josip Juraj Strossmayer plaća 400 primjeraka).¹¹ *Naša sloga* obraćala se izravno seljaku, pa su stil i sadržaj prilagođeni “hrvatskom seljačkom puku”.

Drugi karakterističan element, koji se sedamdesetih godina 19. stoljeća proširio na Istru bio je tzv. taborski pokret odnosno pokret održavanja masovnih narodnih zborova. Istarski Hrvati počeli su organizirati tabore po uzoru na Slovence. Zapravo, tabori potječu iz iskustva češke političke borbe: na temelju Zakona o zborovima koji je državni Parlament na prijedlog ministra Taaffeov usvojio krajem 1867. godine. Predstavnici češkoga građanstva — tražeći potporu širih narodnih slojeva — organizirali su prvi tabor na gori Rip 10. svibnja 1867. Slovenci se također koriste mogućnostima koje je pružio Taaffeov zakon iz prethodne godine, pa po češkom uzoru 8. kolovoza 1868. organiziraju svoj prvi tabor u Ljutomeru u Štajerskoj. Od tada pa do pred kraj 1871. održali su ukupno 17 tabora u svim slovenskim krajevima, a osnovni zahtjev koji su isticali bio je “ujedinjena Slovenija”. Na području Istre, Slovenci su održali svoj prvi tabor u Kubeđu 7. kolovoza 1870. na kojemu je sudjelovalo čak oko 4.000 ljudi. U takvim okolnostima taborski su pokret primili i Hrvati Istre, Kvarnerskih otoka i Primorja.¹² Prvi hrvatski tabor u Istri održan je 21. svibnja 1871. u tri sata poslije podne na brežuljku kraj crkvice sv. Mihovila nedaleko od Kastva, a kastavska čitaonica bila je njegov inicijator i organizator.¹³ Zapitamo li se o razlogu organiziranja takve masovne manifestacije, motivacija je u tome što hrvatska etnička većina nema utjecaja na administraciju i zakinjuta je u društvenom životu pokrajine zbog razmjerno vrlo malog broja obrazovanih ljudi i zbog male ekonomske moći pa barem na takav način — sukladno ustavnim jamstvima i zakonskim mogućnostima — želi potvrditi svoju nazočnost i želju za razmjernom zastupljenošću. Premda su organizatori očekivali “da hoće koja tisuća prisustvovati kod tabora”, prema suvremenim novinskim izvješćima okupilo se 8.000 ili čak 10.000 ljudi.

Sve je to obilježilo politički život Istre, što se vidjelo u Pokrajinskom saboru. Godine 1870. održani su četvrti izbori za Pokrajinski sabor, koji se prema novom izbornom zakonu sastojao od trideset i tri člana (broj zastupnika u kuriji gradova povećan je s 8 na 11). U četvrtom sazivu biskupi — zbog grubih napada talijanskih zastupnika tijekom trećeg saziva — ne dolaze na sjednice sabora, ali se zato povećao broj laičkih predstavnika Hrvata (Bogović, Marotti i Rubeša) i dva svećenika (Feretić i Grubiša). Nacionalno sučeljavanje izlazi iz prostorija sabornice i uključuje sve šire mase, pa tako godine 1874. u Kastvu je osnovana Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri sa zadaćom prikupljanja pomoći za uzdržavanje

10 F. Barbalić, “Prvi istarski sabori (1861-1877)”, str. 342-363.

11 M. Gross, “Značaj prvih deset godina “Naše Sloge” kao preporodnog lista”, str. 48-49; V. Spinčić, *Narodni preporod u Istri*, str. 269; F. Barbalić, *Narodna borba u Istri. Od 1870. do 1915. godine*, str. 9-14.

12 P. Strčić, *Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka*, str. 11-17.

13 *Isto*, str. 49-50.

hrvatskih učenika iz Istre i s kvarnerskih otoka tijekom školovanja.¹⁴ U to vrijeme širi se i iredentistički pokret među istarskim Talijanima, i to uz pomoć matične države. Zato dolazi do još većeg zbližavanja hrvatskih i slovenskih političara u Primorju. Društvo Edinost, koje je do tada djelovalo samo među Slovencima Trsta, 1878. proširilo je svoju aktivnost i na Istru i pretvorilo se u hrvatsko-slovensko političko društvo, koje će poprimiti i neke značajke stranke (javlja se pod nazivima: Hrvatsko-slovenska stranka, Hrvatsko slovenska narodna stranka, a među Hrvatima u Istri kao: Narodna stranka ili Hrvatska stranka). U sklopu političkog društva Edinost događala se i politička djelatnost istarskih Hrvata sve do 1902. kad je u Pazinu osnovano Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri.¹⁵

Smjena naraštaja

Početak osamdesetih godina 19. stoljeća u Istri karakterizira smjena naraštaja u hrvatskome političkom vrhu. Biskup Juraj Dobrila¹⁶ umire 13. siječnja 1882. u Trstu. Matko Baštian¹⁷ (dugo godina urednik *Naše sloge*) umro je 1885, a od starijeg naraštaja ostaje i dalje aktivan samo Dinko Vitezić¹⁸ (iako je umirovljen 1884. zbog oštrog istupa protiv vladina popuštanja Italiji). Međutim, na političku scenu stupaju tri nova imena koja će obilježiti narodni i politički pokret istarskih Hrvata tijekom sljedećih desetljeća: Matko Laginja (1852-1930), izabran u Pokrajinski sabor 1883, Matko Mandić (1849-1915), urednik *Naše sloge* od 1883. i Vjekoslav Spinčić (1848-1933), na naknadnim izborima 1882. izabran u Pokrajinski sabor. Ova skupina hrvatskih političkih prvaka predvodila je hrvatski politički pokret u Istri sve do Prvoga svjetskog rata. Promjene su obilježile i politički zaokret. Naime, stariji naraštaj političara inspiriran Strossmayerom i narodnjaštvom ustupio je vodeću ulogu mladim pravašima.¹⁹ Mladi naraštaj predvodnika hrvatskoga nacionalnog pokreta u Istri zanosio se Starčevićevom vizijom o stvaranju Velike Hrvatske, kojoj bi bila pripojena i Istra. Oni su protuaustrijski i protunjemački raspoloženi, a i odlučni su protivnici dualizma. Međutim, kad je u pitanju političko djelovanje na području Istre, oni su svjesni da bi otvorena proaustrijska politika bila pogubna za hrvatski nacionalni pokret. Nadalje, ne dovode u pitanje postojanje samostalnoga slovenskog naroda, nego su, na načelima zajedničkog otpora talijanskom iredentizmu, upućeni na suradnju i savezništvo sa slovenskim nacionalnim pokretom. I oni prihvaćaju i brane hrvatsko državno pravo, ali su isto tako svjesni da im ono nije dovoljno čvrsta osnova za negaciju slovenske nacije i za pogled na njih kao na "planinske Hrvate", a niti za priključenja čitave Istre Hrvatskoj. Stoga oni

14 M. Gross, "Značaj prvih deset godina "Naše Sloge" kao preporodnog lista", str. 42. i 49-50.

15 V. Bratulić, "Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda", str. 297-300; T. Cipek i S. Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842-1914*, str. 334-335.

16 Juraj Dobrila, biskup i prvak nahrvatskoga narodnoga preporoda u Istri (Veli Ježenj kraj Pazina, 16. travnja 1812-Trst, 13. siječnja 1882). Školovanje je započeo u Tinjanu i Pazinu, a gimnaziju je pohađao u Karlovcu. U sjemeništu u Gorici studirao je filozofiju i bogosloviju. Za svećenika je zaređen 1837. Nakon kraće službe u Istri, od 1839. do 1842. studirao je bogosloviju u Beču. Tu je stekao doktorat iz teologije, a upoznao je i J. J. Strossmayera. Nakon toga, obnašao je razne službe u Trstu, a od 1854. imenovan je i kanonikom tamošnjega kaptola. Od 1858. bio je porečko-pulski biskup, a od 1875. tršćansko-koparski biskup. Bio glavni pokretač *Naše Sloge*, a već se prethodno istaknuo na literarnom i izdavačkom području. Već 1854. godine u Trstu je objavljen njegov molitvenik *Otče budi volja tvoja!*, a neposredno prije pokretanja *Naše Sloge*, na njegovu inicijativu u Trstu objavljena su dva godišta kalendara na hrvatskom jeziku *Istran* za 1869. i 1870. godinu. Urednik je bio svećenik Franjo Ravnik, Slovenac, koji je dugo službovao u Istri i bio profesor u Kastvu i Koprju. Kalendar za 1869. je u strossmayerskom narodnjačkom duhu, a u onome za 1870. objavljeni su i prilozi mladog bogoslova Vjekoslava Spinčića i Matka Laginje. Vidi: V. Spinčić, *Narodni preporod u Istri*, str. 267-268; E. Orbančić, "Un contributo alla conoscenza del periodo triestino di Juraj Dobrila", str. 157-177.

17 Matko Baštian, svećenik, političar i književnik (Jugi kraj Kastva, 5. rujna 1828-Trst, 25. studeni 1885). Gimnaziju je pohađao u Rijeci i Zagrebu, a bogosloviju je studirao u Gorici i Trstu. Kao kapelan službovao je u Umagu, a od 1856. do smrti obnašao je razne službe u Trstu. Sudjelovao u osnivanju lista *Naša Sloga* i bio je jedan od njegovih glavnih urednika. Vidi: "Baštian, Mate", *Istarska enciklopedija*, str. 62.

18 Dinko Vitezić, pravnik i političar (Vrbnik, 24. srpnja 1822-Krk, 25. prosinca 1904). Gimnaziju je završio u Zadru, a pravo je studirao u Beču i Padovi, gdje je i doktorirao. Od 1848. do 1884. bio je službenik financijske prokuratorure u Zadru, a nakon politički uvjetovanog prijevremenog umirovljenja otvorio je odvjetnički ured u Krku. Izabran je u Carevinsko vijeće 1873, 1879. i 1885, dok se 1891. odrekao kandidature u korist Vjekoslava Spinčića. Vidi: "Vitezić, Dinko", *Istarska enciklopedija*, str. 876-877.

19 *Knjiga o Istri*, str. 40-42.

ističu prirodno pravo, odnosno pravo narodnosti.²⁰ Najnovija istraživanja pokazuju da su oni narodni pokret Hrvata Istre predvodili po načelu jedinstvenoga narodnog pokreta onemogućavajući višestranačko natjecanje, zatim zajedništvom i jedinstvenim djelovanjem sa Slovencima u pokrajini te oslanjanjem na druge hrvatske zemlje, a posebno na Hrvatsku i Slavoniju.²¹

Matko Laginja bio je odvjetnik i političar, odnosno središnja figura druge generacije predvodnika hrvatskoga narodno-preporodnog pokreta u Istri. Rođen je u Klani nedaleko Kastva, 10. kolovoza 1852, a umro je u Zagrebu, 18. ožujka 1930. godine. Osnovnu školu pohađao je u Klani i u Kastvu, a realnu gimnaziju u Rijeci. U Zagrebu i Grazu studirao je pravo. Godine 1876-1877. u Grazu je pohađao i trgovačko-obrtničku akademiju, a zatim od 1877. do 1879. i višu trgovačku školu u Trstu, i to kao stipendist Kraljevske zemaljske vlade u Zagrebu. Zaposlio se u poglavarstvu u Zagrebu, a 1880. postaje općinski tajnik u Kastvu, dok je od 1881. odvjetnički pripravnik u Voloskom. Godine 1885. u Grazu je doktorirao pravo, a 1890. otvorio samostalan odvjetnički ured u Puli, gdje ostaje do 1915. godine. Sukladno njegovu interesu za gospodarstvo, artikuliranu i tijekom njegova obrazovanja, Laginja je i kao političar posebnu pozornost pridavao gospodarstvu, financijskom jačanju i osamostaljenju istarskih seoskih domaćinstava (kako hrvatskih, tako i onih talijanskih!) od zelenaškog kapitala, pa je bio i promotor zadrugarstva u Istri, napose "posujilnica", odnosno štedno-kreditnih zadruga. U Puli je 1903. utemeljio Gospodarsku savez za Istru, savez istarskih zadruga, a obnašao je i dužnost tajnika Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru. Za zastupnika u Istarskom saboru izabran je 1883, 1889, 1895, 1901, 1908. i 1914. a u Carevinsko vijeće 1891, 1897, 1907. i 1911. godine. On je 1883. pokušao održati prvi govor na hrvatskom jeziku u Istarskom saboru, ali su ga talijanski zastupnici prekinuli i izašli su iz dvorane. Godine 1917. u Carevinskom je vijeću istupao kao pobornik Svibanjske deklaracije, tj. zalagao se za ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba na području Austro-Ugarske. Dana 31. listopada 1918. narodno vijeće Države SHS imenovalo ga je povjerenikom za Istru. Živio je u Zagrebu i obnašao niz dužnosti sve do sredine dvadesetih godina 20. stoljeća, među ostalim bio je i hrvatski ban 1920. godine. A jedno od područja njegovoga angažmana bilo je i zalaganje za olakšavanje položaja istarskih emigranata.²²

Drugi predvodnik hrvatskog narodnog pokreta u Istri bio je svećenik Vjekoslav Spinčić, rođen u Spinčićima kraj Kastva 23. listopada 1848, a umro na Sušaku 27. svibnja 1933. godine. Studirao je teologiju u Gorici i Trstu, a zaređen je za svećenika 1872. U Pragu i Beču studirao je povijest i zemljopis te je bio nastavnik i školski nadzornik po Istri do 1888. i profesor u Učiteljskoj školi u Gorici do 1892, kada mu je iz političkih razloga ta dužnost oduzeta. Od 1882. do 1915. bio je zastupnik u Istarskom saboru, a od 1901. do propasti Austro-Ugarske i zastupnik u Carevinskom vijeću. Nakon Prvoga svjetskog rata seli u Zagreb i nastavlja s političkim djelovanjem.²³

Jedan od hrvatskih narodnih prvaka iz Istre bio je i svećenik Matko Mandić. Rođen je u Mihotićima kraj Kastva 28. rujna 1849, a umro je u Trstu 13. svibnja 1915. godine. Gimnaziju u Rijeci završio je 1870. godine, a teologiju je studirao u Gorici i Trstu. Godine 1874. zaređen je za svećenika te je 1879. završio studij prirodnih znanosti u Pragu. Godine 1882. bio je suplent u zagrebačkoj gornjogradskoj gimnaziji, a 1883. preuzeo je u Trstu uredništvo *Naše sloge* te je vodio list do prebacivanja njegova tiskanja u Pulu godine 1899. Ostao je u Trstu i nastavio djelovati kao savjetnik i suradnik uredništva *Naše sloge*, a djelovao je i među tamošnjim Hrvatima i Slovencima. Kao dopisnik surađivao je i s nekim drugim listovima. Od 1889. pa sve do svoje smrti biran je u Istarski sabor, a u Carevinsko vijeće izabran je 1907. i 1911. godine.²⁴

Početkom 20. stoljeća hrvatski nacionalni pokret u Istri zahvaća cjelokupni hrvatski etnički korpus, odnosno sve Hrvate koji se do tada nisu talijanizirali. Tako, zbog demokratizacije izbornog sustava, na izborima za Carevinsko vijeće 1907. godine dolazi do izražaja hrvatska nacionalna svijest i brojčana nadmoć Hrvata u Istri. Naime, Hrvatsko-slovenska narodna stranka znatno je ojačala i obuhvaćala je široke slojeve nacionalno svjesnog seljaštva. To su potvrđivale i mnoge

20 J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Povijest hrvatskoga naroda 1860-1914*, str. 182-183.

21 N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama*, str. 429-430.

22 "Laginja, Matko", *Istarska enciklopedija*, str. 436; M. Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić, Spinčić*, str. 25-54.

23 "Spinčić, Vjekoslav", *Istarska enciklopedija*, str. 740; M. Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić, Spinčić*, str. 97-110.

24 "Mandić, Matko", *Istarska enciklopedija*, str. 467; M. Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić, Spinčić*, str. 73-84.

pobjede na općinskim izborima u nacionalno mješovitim općinama. Doduše, i u toj stranci već su započela razilaženja — napose u intelektualnim krugovima (učitelji) — na katoličku i liberalnu struju, ali jedinstvo nastupanja stranke nije bilo upitno. U takvim okolnostima, Hrvatsko-slovenska narodna stranka sačuvala je jedinstvo i dočekala izbore za Carevinsko vijeće 1907. godine, održane po reformiranom izbornom redu (opće pravo glasa). Prema nacrtu 23. veljače 1906. podnesenu na raspravu Carevinskom vijeću predviđa se povećanje ukupnog broja zastupničkih mandata s 425 na 455, ali se za Istru i dalje predviđa tek pet mandata. Istra je podijeljena na pet izbornih kotareva. Naime, izborni kotari su tako isplanirani da Hrvati i Slovenci osvoje tri (3, 4. i 5) od pet mandata. Ni Hrvatsko-slovenska narodna stranka nije bila sasvim zadovoljna takvom podjelom, ali Talijanska liberalna stranka žestoko se usprotivila: iznijela je niz argumenata i predložila svoj nacrt. U konačnoj verziji bilo je šest izbornih kotara. Polemiku je prekinulo raspuštanje Carevinskog vijeća 30. siječnja 1907, a novi izbori zakazani su u svibnju iste godine.²⁵

Predizborna kampanja počela je pod vrlo složenim okolnostima za Talijansku liberalnu stranku, jer su Kršćansko-socijalna i Socijaldemokratska stranka pridobile značajan dio izbornog tijela, a i njezini redovi bili su zahvaćeni neslogom (od 1906. u Puli izlazi *L'Eco dell'Adriatico* kojega podržava lijevo krilo stranke, a oštro kritizira njezino vodstvo).²⁶

Hrvatsko-slovenska narodna stranka spremno je dočekala izbore, a s pravom se pouzdavala u svoj rad na podizanju nacionalne svijesti širih društvenih slojeva tijekom proteklih godina. Od 1901. do 1906. osnovano je ukupno 56 zadruga, štedionica, gospodarskih i konzumnih društava, 11 čitaonica, 10 kulturno-prosvjetnih društava, šest narodnih domova, tri družbine škole itd. Uz to, povoljno su se razvijali odnosi sa Slovencima: na sastanku društva Edinost i Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, održanog u Trstu 17. i 18. veljače 1907, odlučeno je osnivanje zajedničkoga izbornog odbora za Trst i Istru pod predsjedanjem Matka Mandića.²⁷

Na sastanku pouzdanika održanom u Puli 7. ožujka 1907. Hrvatsko-slovenska narodna stranka istaknula je svoje kandidate: župnika Josipa Komparea u 1. izbornom kotaru; Matka Laginju u 2, 3. i 5. izbornom kotaru; Matka Mandića u 4. izbornom kotaru; i Vjekoslava Spinčića u 6. izbornom kotaru. Stranka je razvila vrlo živu predizbornu kampanju.²⁸ Izbori su održani 14. svibnja 1907. Rezultat izbora bio je iznad svakog očekivanja. U hrvatskim izbornim kotarima pobjeda hrvatskih kandidata bila je gotovo plebiscitarna (izabrani su u 4. izbornom kotaru Matko Mandić; u 5. Matko Laginja, i u 6. Vjekoslav Spinčić), dok u onim talijanskim nitko nije dobio apsolutnu većinu te je trebalo održati drugi izborni krug (u 2. izbornom kotaru hrvatski je kandidat osvojio relativnu većinu, dok mu je u 3. izmakla za vrlo malo glasova).

Izbornu pobjedu *Naša sloga* od 29. svibnja 1907. komentira da su to prvi izbori “koji su iole pravedno i slobodno obavljani” i da su oni dokazali “da je Istra hrvatska, da je hrvatski element u Istri onaj koji ima svijest, ustrajnost, životnu sposobnost i moć”. Hrvatska historiografija je suglasna da su ti izbori značili uvjerljivu afirmaciju snage i nacionalne svijesti istarskih Hrvata i Slovenaca te da je predvodnica njihovih nacionalnih pokreta Hrvatsko-slovenska narodna stranka postala dominantni politički čimbenik u Istri. To stanje u Istri na početku 20. st. odrazilo se u rezultatima izbora za Pokrajinski sabor. A u sklopu previranja u redovima hrvatskoga nacionalnog pokreta pred kraj prvog desetljeća 20. stoljeća izdvaja se katolički pokret.

Zaključno možemo istaknuti da se djelovanje drugoga naraštaja predvodnika hrvatskog nacionalnog pokreta u Istri — Matka Laginje, Matka Mandića i Vjekoslava Spinčića — poklapa s većim dijelom središnje faze hrvatske nacionalne integracije u Istri (1861-1907). Tijekom više od triju desetljeća, oni su dominirali političkom scenom i bili glavni pokretači nacionalno integracijskih, modernizacijskih i demokratizacijskih procesa za istarske Hrvate te sveopćega tamošnjeg društvenog i gospodarskog razvitka.

25 N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama*, str. 413-415.

26 *Isto*, str. 417.

27 *Isto*, str. 417-418.

28 *Isto*, str. 418.

U radu su prikazane prilike u Istri uoči i za vrijeme njihovoga predvođenja preporodnog pokreta, što je vrlo bitno u ukupnom razumijevanju događaja, a tako i nacionalno-integracijskog procesa. Pratili smo društveno i gospodarsko stanje, a posebna pozornost je posvećena drugome naraštaju predvodnika hrvatskoga nacionalnog pokreta u Istri. Uočeno je da su u Istri od šezdesetih godina 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata, uostalom kao i u drugim hrvatskim zemljama, sustavno uvedene inovacije i izgrađivani mehanizmi u svrhu "usavršavanja" i "unapređivanja" svakog segmenta društvenog života. To je razdoblje bilo sudbonosno za postizanje konačnoga cilja: integracije hrvatske nacije i svojevrsnog uraštanja Istre u jedinstveni hrvatski nacionalni prostor, a uloga Matka Laginje, Matka Mandića i Vjekoslava Spinčića u tomu je od ključne važnosti. Stoga držimo da ovaj rad može poslužiti kao poticaj povijesnoj znanosti za daljnje istraživanje toga iznimno važnog razdoblja u prošlosti Istre i toga dijela Hrvatske.

Literatura

1. Barbalić, Fran, "Prvi istarski sabori (1861-1877)", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 300, Zagreb 1954.
2. Barbalić, Fran, *Narodna borba u Istri. Od 1870. do 1915. godine (Prema bilješkama iz "Naše sloge")*, Zagreb 1952.
3. Benussi, Bernardo, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Venezia-Rovigno 1997.
4. Benussi, Bernardo, *Manuale di geografia dell'Istria*, Trieste 1877.
5. Bratulić, Vjekoslav, "Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda", u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik* (ur. Ravlić, Jakša), Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
6. Cipek, Tihomir i Matković, Stjepan, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842-1914*, Zagreb 2006.
7. Gross, Mirjana, "Značaj prvih deset godina Naše sloge kao preporodnog lista", *Pazinski memorijal*, sv. 2, Pazin 1970.
8. Hroch, Miroslav, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Srednja Europa, Zagreb 2006.
9. *Istarska enciklopedija* ("Mandić, Matko", "Spinčić, Vjekoslav", "Bastian, Mate", "Laginja, Matko", "Vitezić, Dinko"), Zagreb 2005.
10. *Knjiga o Istri*, prir. Zvane Črnja i Miroslav Bertoša, Školska knjiga, Zagreb 1968.
11. Milanović, Božo, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, Knjiga prva (1797-1882), Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin 1967.
12. Orbanić, Elvis, "Un contributo alla conoscenza del periodo triestino di Juraj Dobrila", u: *I croati a Trieste*, Trieste 2007.
13. Spinčić, Vjekoslav, "Narodni preporod u Istri", u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik* (ur. Ravlić, Jakša), Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
14. Strčić, Mirjana i Strčić, Petar *Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić, Spinčić*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1996.
15. Strčić, Petar, *Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka*, Kastav 1996.
16. Stulli, Bernard, *Istarsko okružje 1925-1860*, Historijski arhiv Pazin-Historijski arhiv Rijeka, Posebna izdanja 8, Pazin-Rijeka 1984.
17. Šetić, Nevio, *Istra između tradicionalnog i modernog ili o procesu integracije suvremene hrvatske nacije u Istri*, Naša sloga, Pazin 1995.
18. Šetić, Nevio, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama — Naša sloga 1870-1915*, Dom i svijet, Zagreb 2005.
19. Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor i Šepić, Dragovan, *Povijest hrvatskoga naroda 1860-1914*, Školska knjiga, Zagreb 1968.

IDEOLOGIJA ANTE STARČEVIĆA U PRAVAŠKIM HUMORISTIČKO-SATIRIČKIM LISTOVIMA DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA (DO KRAJA 1880-ih)

*Ljudi se ne smiju tada, kad imadu pravo da se vesele.
Narodni smieh često putah nije ništa drugo, nego izraz narodne boli
i gradjanskih suzah. Ako se narodi smiju, biva to često s toga, da ne moraju plakati.*

“Nešto o smiehu”, *Hrvatska*, 2. 1. 1888/1.

Pravaška politička propaganda putem novinstva u drugoj polovici 19. stoljeća započinje pokretanjem *Zvekana*, humorističko-satiričkog lista koji je izlazio u Zagrebu od 17. siječnja do 31. prosinca 1867. godine svakog 1. i 15. u mjesecu.¹ Upravo pojavom *Zvekana* započinje razdoblje kontinuiranog humora “odozdo prema gore” koji je prevladavao u Hrvatskoj sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije.² Premda list nije potpisivao kao urednik, ton i pečat *Zvekanu* davalo je “stekliško” pero Ante Starčevića koje se otkriva u oštroj političkoj i društvenoj satiri u prozi, stihu i karikaturi. Iako je izlazio samo godinu dana, *Zvekan* je vrijedan povijesni izvor jer je to prvo pravaško glasilo u kojem Ante Starčević dao sve osnovne teme koje su bile podloga za kasniji publicistički rad stranke putem političkih glasila, i to na području vanjske i unutarnje politike.³ Opredjeljenje za humorističko-satirički list kao političko-propagandno sredstvo bilo je uvjetovano zadaćom namijenjenoj *Zvekanu*. Glavno obilježje humorističko-satiričke štampe jest da u raznim izražajnim formama na duhovit i smiješan način komentira i izriče vrijednosni sud o aktualnim političkim i društvenim pojavama, događajima i istaknutim pojedincima. Starčević je imao pred očima točno određene pojave i ljude, u kojih je, prema njegovu mišljenju, postojao dubok nesklad između onoga što govore i onoga što rade. U jednom *Zvekanovu* prilogu Starčević izrijekom kaže:

Moj sinko, kada slušaš ili čitaš izreke, srdcu ili umu pogodne, čuvaj se da sam sebe ne prevariš, da rieči neuzmeš za stvar. Jer znaj da mnogi rabe takove izreke, da ih pomnjivo traže i slažu samo za obsjeniti, bilo samo za časak, svoje slušatelje ili čitatelje.(...). S toga, kod takovih ljudih obično se opažuje žestina, prisega, zaklinjanje; iz njihovih ustah čuti ćeš svaki čas: slobodu, narod, čast, dostojanstvo naroda itd, pak itako svaki je njihov korak

1 Opširniju analizu ideja i stavova Ante Starčevića iznesenih u prvom pravaškom glasilu vidi: J. Turkalj, “Zvekan — humor satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande”. Za potrebe ovog rada izdvojene su i sažeto predstavljene tek neke Starčevićeve ideje i koncepcije bitne za idejni sustav koji je formulirao; O *Zvekanu* vidi i: A. Szabo, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873*; M. Gross, *Izvorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret*; Lj. Kuntić, *Vanjskopolički pogledi pravaša od g. 1858. do 1871.* (neobjavljena doktorska disertacija nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), str. 963-695.

2 N. Rumenjak, “Politička karikatura i slika ‘Khuenovih Srba’ s kraja 19. st. u Hrvatskoj”, str. 477.

3 Lj. Kuntić, *Vanjskopolički pogledi pravaša*, str. 693.

naperen proti svim tim svetinjam. Takovih ljudih rieči, prem da su protivne i umu i naravi stvari, neki primaju za živu istinu, pače, što je još više, za narodne poslovice.⁴

Nudeći vlastitu sliku i ocjenu prilika u Hrvatskoj, Starčević istovremeno zagovara promjenu postojećeg stanja, te razotkrivanjem ciljeva i htijenja prvenstveno Narodne stranke i njezinih prvaka, želi stvoriti prostor za širenje svog nauka koji jedini odgovara duhu hrvatskoga naroda i čiji je izraz trebala biti Stranka prava. Međutim, u vrijeme izlaženja *Zvekan* pravaši su još uvijek tek mala grupa mladih okupljenih oko Starčevića, dok je Narodna stranka zauzimala istaknuto mjesto u političkom životu, usprkos tome što je, prema sudu pravaša, svojim pogubnim naukom rastakala i slabila hrvatski narod umjesto da djeluje u smjeru njegove integracije. Točke koje su predstavljale temeljne razlike među dvjema suprotstavljenim ideologijama, pravaškom i jugoslavenskom, bile su stav o državnopravnom položaju Kraljevine Hrvatske prema Austriji i Ugarskoj, izuzetno velika opasnost koja je, prema Starčeviću uvjerenju, prijetila hrvatstvu od slavenstva, "slavjanskog bratimstva", poblizje od južnoslavenstva te opredjeljenje za i protiv političke akcije. Upravo s tih pozicija započeli Starčevićevi napadi na Narodnu stranku i njezine vođe u *Zvekanu* zauzimali su najistaknutije mjesto u pravaškim glasilima sve do Rakovice 1871. godine.

Naslovnicu *Zvekan* u cijelosti je osmislio Starčević. Na gornjoj polovici nalazi se u crtežu lik Zvekana, prurušenog Starčevića, koji kao Diogen svjetiljkom po Hrvatskoj traži čovjeka. Uz pomoć svjetiljke on zaviruje u "najsokrovitije i najtamnije zakutke izkvarene ljudske savjesti" i osvjetljava ih otkrivajući istinu "na radost svijuh, koji su volili 'Zvekana', a na tugu i propast onih, koji su ga prezirali i bježali od njega = istine, kao vrug pred tamijanom".⁵ Na donjem dijelu naslovnice u svim se brojevima nalazila pjesma.

1. Naslovnica *Zvekan*

U *Zvekanu* Starčević stihovima učestalo napada i ismijava narodnjake i njihovu ideologiju:

Klimavi su to stihovi, drastične su im metafore, ali bolno ujedaju. (...) — vas taj humor osebujna je suha duha, ne izazivlje smijeh koji oslobadja, katkad tek preziran smiješak, za kojim se čuti gnjev kao reakcija bola”.⁶ Prozni

4 “Motrilo, svojemu sinu”, *Zvekan*, 1. 5. 1867/8.

5 “Besjeda starca Zvekana svojim predbrojnikom na badnjak”, *Zvekan*, 31. 12. 1867/23. i 24; Crtež na naslovnici, kao i sve ostale karikature u *Zvekanu* izrađivao je slijedeći Starčevićeve upute Marko Manasteriotti. Vidi: J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, str. 234-235.

6 J. Horvat, *Ante Starčević, Kulturno-povijesna slika*, Zagreb 1940; Pretisak: Zagreb 1990, str. 294.

prilozi u *Zvekanu*, među kojima su najpoznatiji Starčevićeva rasprava *Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu?* i satira *Oklad* kojom započinje seriju satira *Pisma Magjarolacah*, većinom su pisani u formi dijaloga. Kroz razgovore Naravića i Ugladjenovića, Matića i Jonkića, Koste i Jadre, Stekliša i Prostdušnika, Starčević kritizira političke protivnike, ismijava poroke i mane pojedinaca, društva i njegovih institucija, ali iznosi i svoje moralne i političke stavove i ideje. *Zvekan* je imao “bezobzirnost rugalice i kresanja u lice.”⁷

2. Naravić i Ugladenović

U vrijeme pokretanja *Zvekana* Starčević je, kao i do tada, bio uvjeren da Hrvatima najveća opasnost prijeti od stare grješnice, despocije Austrije i eksponenata njezine politike u hrvatskim redovima Narodne stranke, odnosno “janjičara i mameluka” J. J. Strossmayera i I. Mažuranića. “Mnogi narod” — upozoravao je Starčević — “ima više neprijateljah u svojoj domovini nego li izvan nje, mnogo zlo skrivaju sladka imena, mnogo dobro leži pod omraženim imenom”.⁸ Dubok trag na Starčevićeva gledišta i ocjene u *Zvekanu* ostavila je djelatnost političkih stranaka koje su sudjelovale u radu Hrvatskog sabora 1866. godine. Njihovim nesnalaženjem u teškim i složenim okolnostima i nedosljednošću u procjenama i odlukama Starčević je bio jako razočaran.⁹ Glavnim krivcem za “izdaju” hrvatskih prava i interesa proglasio je Narodnu stranku. U *Zvekanu* su Narodna stranka i njezini vođe postali isključiva meta Starčevićevih žestokih napada, što je u danim okolnostima išlo na ruku unionističkom režimu. Cilj njegovih napada na Narodnu stranku bio je da hrvatskom narodu dokaže ispravnost i probitačnost za hrvatske interese i potrebe jedino pravaških ideja i stavova i to obezvrjeđivanjem, moralnom i političkom degradacijom narodnjaka. Njihovu ideologiju i praktične političke poteze Starčević prikazuje pogubnima za Hrvate, a motive reducira na materijalnu korist i težnju za unosnim službama. Politiku narodnjaka Starčević je ocijenio kao smišljeno i sustavno djelovanje s ciljem da Hrvate podloži Austriji. Prema nalogu vladajućih čimbenika u Beču hrvatski je narod proglašen za “sužnje Magjarah”, no Mađari su tek prividno dobili mogućnost da se miješaju u poslove Hrvatske, i to zato da se izazove nezadovoljstvo naroda i da ga se pripremi “da on, za uteći Magjaru, veslo skoči k Tirolcu”.¹⁰ Program i motive političke djelatnosti Narodne stranke Starčević je obezvrijedio i ismijao brojnim stihovima:

*Nek stekliši bruse zube,
Mi radimo kako treba:
Dok sanjari vrieme gube,
Mi tražimo časti, hljeba:
U trbuhu, vlasti, vreći,*

⁷ M. Nehajev, *Rakovica: o 125. godišnjici smrti Eugena Kvaternika i 125. godišnjici rakovičke bune*, (Pretisak), str. 157.

⁸ “Motrilo, svojemu sinu”, *Zvekan*, 1. 5. 1867/8.

⁹ Opširnije o Hrvatskom saboru 1865.-1867. i Austro-ugarskoj nagodbi vidi: M. Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 187-205.

¹⁰ “Liberalac Samostalcu”, *Zvekan*, 1. 7. 1867/12.

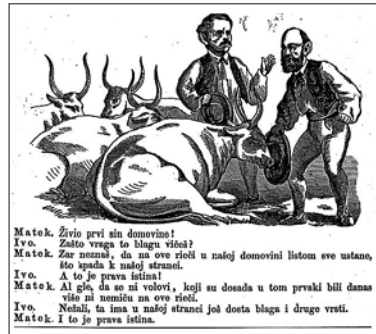
Početak je i kraj sreći.

.....

Želiš li nam program znati?

“Onoga smo tko nas plati.”¹¹

Napadajući narodnjake Starčević je doista rabio najpogrdnije riječi: “blago”, “slepo orudje Kamarile”, “parktičnici”, “lažitorbe”, “Pozorovo krdo” itd, a prvi put u *Zvekanu* upotrijebio je i kovanicu “Magjarolci”, želeći na taj način istaknuti nedosljednost Narodne stranke koja “izjavi u Pešti da smo Magjarska zemlja a kašnje u Beču da smo Tirolci”.¹²

3. *Zvekan*, 31. prosinca 1867/ br. 23. i 24.

Starčeviću je neprihvatljiva definicija politike kao umijeća mogućeg. Jedino ispravno načelo kojeg se treba držati u politici bilo mu je “ili valjano i temeljito ili radje ništa”.¹³ Procjenjujući da se u postojećim okolnostima ne može ništa korisno učiniti, Starčević je smatrao da mu je dužnost pokazati se “prijateljem slobode” i opomenuti narod na pogibelj koja mu prijeti. Svoju je zadaću vidio u očuvanju i širenju ideje o samostalnoj hrvatskoj državi, a u *Zvekanu* predstavio ju je stihovima:

Zadaća moja

Uvijek bi ista,

Hrvatskog kroja

Namjera čista:

Ničije biti Orudje slepo,

Svojski razviti Načelo liepo:

(Scienim ga zlatom)

*Najme da bude Hrvat hrvatom,*¹⁴

11 “Praktični Zvekan”, *Zvekan*, 15. 3. 1867/5.

12 “Magjarolci, financierom, na budi-razstanku”, *Zvekan*, 1. 9. 1867/16; “Magjarolci” su kod Starčevića, prema mišljenju M. Gross, bili služnici Mađara i Nijemaca, dvostruki robovi, a pojam Tirolac u toj kovanici potječe od isusovaca iz Tirola koji su u doba apsolutizma imali zadatak da pokušaju germanizirati hrvatski svećenički podmladak. Pokoravanje germanizatorima “Tirolcima” za Starčevića je značilo najniži pad ljudskog dostojanstva u Hrvata. Vidi: M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, str. 346; Pavo Barišić ističe da je Starčević u satiričkim spisima iz univerzalne sužanjske vrste ljudi kao hrvatsku specifičnost izdvojio “Magjarolce”, posebnu kategoriju beskičmenjaka i kompromisera. Kovanica “Magjarolci” je skraćeni neologizam od izraza *Magjari i Tirolci*, a njome se označavaju izmirene narodnjačke struje, samostalci i liberali, budući su narodnjaci prije bili za Mađare, da bi potom pristali na “savez s Tirolom”. Vidi: P. Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića*, str. 57.

13 “Prelekcije”, *Zvekan*, 15. 9. 1867/17.

14 “Zvekanova poskočica”, *Zvekan*, 15. 11. 1867/21.

Za razliku od pravaša, smatrao je Starčević, Narodna stranka pod plaštom “slavjanstva” ili bar “jugoslavjanstva” želi izdati hrvatski narod. Bio je uvjeren da oni koji se, kako kaže, drže “Slavjani, Jugoslavjani” samo čekaju pogodnu priliku da Hrvatsku, nakon što su je već “dali” Mađarima i Nijemcima, dadu i nekom drugom.

*Sada s Bečom, kašnje s Peštom,
Opet s Bečom smutnjom vještom,
Načas još i s Biogradom,
Grozeć nam se Petrogradom.*

.....
Sebi kažu: “o nebore Preslabi smo biti sami.”

*Vraga njim je do Hrvata,
Već posvuda traže brata,
Tko njihovo njim zabrani?¹⁵*

Srce svakog poštenog čovjeka treba najprije kucati za “Hrvatstvo”, isticao je Starčević, tvrdeći da povijest i diplomacija na Jugu ne znaju ni za kakvu “Jugoslaviju”. “Slavjanstvom” i “Jugoslavjanstvom” koju se okovi “Hrvaštini i Hrvatom”.¹⁶ Dok za Hrvate, Bugare, Poljake, čehe i Ruse znaju svi, “o Slavjanah, o Sveslavjanah, o Jugoslavjanah” znaju samo “Praktičnici”.¹⁷

Spis *Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu* najznačajniji je Starčevićev prilog objavljen u *Zvekanu*, a još iste godine štampan je i kao posebna knjižica.¹⁸ Starčević je već na prvoj stranici pretiska iz *Zvekana*, citirajući Demostena, ukazao na svrhu ove rasprave:

Atenjani, onaj koj želi učiniti kakovo dobro našoj domovini, imao bi najprije izliečiti vaš sluh, on bo je pokvaren, buduć volite slušati, neznam kakove laži, nego-li najspasonosnije istine.

Kao i Demosten, koji želi izliečiti pokvareni sluh Atenjana, tako i Starčević želi zavedenoj hrvatskoj inteligenciji otvoriti oči, osvijestiti je i podučiti je o jedinom cilju, koji je uvjet opstanka hrvatskoga naroda, a to je samostalna hrvatska država. U “dva razgovora” Starčević tumači i razrađuje svoja ranije formulirana gledišta o hrvatstvu, slavenstvu i jugoslavenstvu pokušavajući im sada dati težinu i uvjerljivost “znanstvenim” utemeljenjem. Koliko god da je želio svojim interpretacijama djelovati na razum pripadnika hrvatskog naroda, isto toliko Starčević svojom žestinom i potenciranjem osjećaja ugroženosti i poniženja apelira i na njihovu osjećajnu sferu. Spis je koncipiran kao “dva razgovora” koji se temelje na iskazivanju suprotnosti dviju ideologija. U prvom razgovoru Starčević želi čitatelju predstaviti “slavjanstvo” kao obmanu i besmislicu, glupost i zlo koje Hrvate vodi u ropstvo i propast. Prvi je razgovor potpuna negacija Slavena i slavenstva, a drugi je puna afirmacija hrvatskog naroda i hrvatstva, kao ideje istine, napretka, sreće i blagostanja. Sama forma u kojoj je rasprava napisana, dakle razgovor, kao i odabir imena sugovornika, “stekliš” (pravaš) — Starčević i “prostodušnik” — naivan i zaveden, ali nepokvaren Hrvat, otkriva ulogu koju je Starčević namijenio pravaškoj ideologiji

15 “Operetta u jednom prizoru”, *Zvekan*, 15. 8. 1867 /15.

16 “Prelekcije”, *Zvekan*, 15. rujna 1867/17.

17 *Zvekan*, 1. kolovoza 1867/14. (tekst uz karikaturu istaknutih članova Narodne stranke).

18 *Zvekan*, 1. 10. 1867/18; 15. 10. 1867/19; 1. 11. 1867/20. Isti spis objavljen je i u *Djelima Dra. Ante Starčevića, Knjiga III, Znanstveno-političke rasprave*, Zagreb 1894. te u njihovom pretisku iz 1995; Spis je 1867. bio objavljen kao posebna knjižica. Budući da mi u vrijeme kad sam analizirala taj spis *Zvekan* nije bio dostupan, koristila sam se tim posebnim izdanjem iz 1867. “Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu, Dva razgovora, *Zvekana*, u kojem je obavljena korekcija jezika, tj. Starčevićeve ekavice.

i sebi osobno.¹⁹ On prvenstveno želi podučiti i osvijestiti, moralno preporoditi najprije hrvatsku inteligenciju, a potom uz njezinu pomoć — kada zaživi samostalna hrvatska država, nakon rušenja Habsburške Monarhije od velikih sila — i cijeli hrvatski narod.²⁰

Umjući nad problemima svoga vremena i prateći prilike u Europi u kojoj su se nacionalni pokreti u zemljama razjedinjenima ili pod stranom vlašću slijevali u pokrete za sjedinjenje i oslobođenje, Starčević je vjerovao da će i njegova ideja hrvatske nacionalne države uživati više podrške nego li ideja o južnoslavenskoj državi koja zatire hrvatski narod i u kojoj, štoviše, i Europa gleda sredstvo ruskog prodiranja na zapad. Stoga on ističe:

Ako me jačji, proti pravu, baci u blato, a ja gledam da se iz blata izvučem, ja sudim da se prije bude tko našao za-da mi ruku pruži i da me izvadi, nego li bi se našao kad bi se ja sam u blato uvalio ter bi se u njemu hotice davio.²¹

Starčević je bio uvjeren da će vrijeme donijeti pobjedu njegova načela i da će zaživjeti samostalna hrvatska država kao izraz snage i volje cijeloga hrvatskog naroda. Vjeru u pobjedu pravaških načela u *Zvekanu* je izrazio stihovima:

*Ja se nadam da Hrvati
Na svoju će nogu stati.
.....
Da će tražit sreću, slavu
U slobodi i u pravu;
Da svojakat neće tudje,
Da već neće bit orudje;*²²

Kroz obračun sa “slavjanstvom” i “jugoslavstvom” Narodne stranke Starčević je u *Zvekanu* izložio i vanjskopolitičku orijentaciju pravaša. Osim u spisu *Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu* i u drugim prilogima u *Zvekanu* porekao je značaj i smisao “slavenskoj” politici, a time i mogućnost oslonca na Rusiju u vanjskoj politici.

U pitanju vanjske politike Starčević ostaje dosljedno pristaša Francuske i Napoleona III,²³ rušitelja “Svete alijanse”, saveza Rusije, Pruske i Austrije, koja se pozivala na vlast vladara “po milosti božjoj” i na svoje pravo intervencije protiv svakog liberalnog i nacionalnog pokreta.

Nasuprot ruskoj politici penetracije pod plaštom “slavjanstava”, uvjeren je Starčević, stoji ne samo Francuska već i cijela zapadna Europa:

*Zapad bo neće
Svatove zimske
Da Rus nameće
Ukaze njemu.*²⁴

19 Opširnije o spisu “Bi-li k slavstvu ili ka hrvatstvu” vidi: M. Gross, *Izvorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret*, str. 220-226; J. Turkalj, *Zvekan*, str.139-149.

20 M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, str. 166.

21 “Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu”, str. 43.

22 “Nada”, *Zvekan*, 15. 2. 1867/3.

23 Opširnije vidi: Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi pravaša*, str. 693-695.

24 “Zvekanova poskočica”, *Zvekan*, 15. 11. 1867/21.

U vrijeme kad Francuska vodi glavnu riječ u Europi, a “stric Rujo sve još drima”, Starčeviću je smiješna i besmislena nada koju *Pozor*, odnosno Narodna stranka polaže u Rusiju.

*Idi teco ne budali,
Ta neprojde ni čas mali
I eto k nami braća Rusi
Pa da vidiš kak se brusi.*

*Bože daj da bude skoro
Al to ide odviš sporo,
Dok će k poslu stric se spravit
Himnu ćemo zaboravit.²⁵*

Nije Starčević u *Zvekanu* propustio iznijeti ni svoje gledište o Srbima tj. susjednoj Srbiji. Poslužio se poslovicom koja je, kaže, bila osnovica rimske vanjske politike. Rimljani su govorili da su tri zla prevelika i jednaka, “nerodica, pošast i susjed”, ističe Starčević i dodaje da dok su se držali te izreke nisu imali nikakvih problema.²⁶ Prepričavajući razgovor s jednim “učenicim Srbijancem”, svojim prijateljem, Starčević upozorava da se Srbi, za razliku od Hrvata, ne zanose “slovinšćinom”, nego ju samo lukavo koriste. Srbijanac mi je rekao, nastavlja Starčević: “vi se na vašu štetu obzirete na druge premnogo, kano što opet mi premalo”.²⁷ “Slavjanstvo” i “Jugoslavstvo” za Starčevića su prijeki put u “Srbstvo”, u “Srbsko carstvo”.

*Ostaj Slaven, moj nebore!
Van da možeš Srbalj biti.²⁸*

Starčević je već u *Zvekanu* znatnu pažnju posvetio i odgoju i obrazovanju djece smatrajući da cilj nastave ne može biti samo usvajanje često i nepotrebnih znanja, nego i razvoj ličnosti.²⁹ Pravičan odgoj i obrazovanje mladeži držao je osnovnim preduvjetom nastanka, ali i očuvanja buduće hrvatske države jer o dobrom odgoju i obrazovanju pojedinca ovisi njegov doprinos narodu i zajednici. Učenje i znanje, smatrao je Starčević, nisu sami sebi svrha, nego djecu treba najprije učiti ono što će im koristiti u životu i čime će se služiti kad odrastu, a kod nas, istaknuo je, djeca najljepše godine života izgube “učeci se buhe, švrake, kamenje — stvari uz koje ostaje srce pusto, um se zatupljuje, pamtenje se uzbija”. Takvim odgojem postaju lijena, a kad odrastu ne znaju obuzdati niti pravim putem zadovoljiti svoje potrebe, nego “baserljajuć bez stalna pravila, zanašaju se na svašto, a kod nas, to će reći ona se dadu na sve što ne valja”.³⁰ Starčević se protivi učenju koje se osniva na pukom memoriranju i zalaže se za znanje do kojeg se dolazi razmišljanjem i istraživanjem.³¹ Mladima odgojem trebaju biti usadene duhovne i moralne vrijednosti, a u Hrvatskoj vrhovno načelo “duševnog naobraženja” je “tudje ljubi, svoje preziraj”, konstatira Starčević. Štoviše, izdajstvo je i ruglo služiti se hrvatskim jezikom.³² Za ljubiti svoje treba “naobraženja i ljubavi za svoje”, “treba uma i značajna srca ili bar jednoga od obaju”. Gdje toga nema, objasnio

25 “Dialog medju Pozorom i Agramericom”, *Zvekan*, 1. 10. 1867/18.

26 “Motrilo, svojemu sinu”, *Zvekan*.

27 “Novela Zvekanova”, *Zvekan*, 15. 3. 1867/ 5.

28 “*Fragmenta ex libris metamorph*”, *Zvekan*, 15. 9. 1967/17.

29 M. Bratanić, *Odgajnost Starčevićeve misli*, str. 44.

30 “Spectabilis poglavitomu”, *Zvekan*, 15. 2. 1867/4.

31 M. Bratanić, *Odgajnost Starčevićeve misli*, str. 42-43.

32 “Žensko odgojilište u Japanu”, *Zvekan*, 15. 2. 1867/3.

je Starčević u liku *Jadre*, “tu ti se govori svakako, samo ne onako kako narod, jer se traži u tudjinstvu posudit iskra, što ju kod kuće nisi kadar il nećeš primit misleć, što je izvan tvog vidika, da je nebeska dika”.³³

Mišljenje o kulturnim i prosvjetnim prilikama, sustavu vladajućih “vrijednosti” u Hrvatskoj, kao i o krivcima za postojeće stanje i o njihovim ciljevima Starčević je sažeo u stihovima:

*Sladka braćo, Kulturtregerovci,
Doveli vas “Domorodci” stari,
Uzdržali oni s “Rodoljubi”
S vami cvate i vehne Hrvatska.
Vi kulturom zemlju obasjaste:
Pravi nam se urcušand povrati,
Za ženidbu muškarci nemare,
Svatko hoće da je gospodinom,
Riedki hoće da se posla prima.
Vaša zduha narod preobrazi,
Iz Hrvata stvoriste Slavjana:*

*U Hrvatskoj svatko ima kruha,
Osim samih Barbarah, Hrvatah,
I pravo je, jer su bez kulture.
Vaš naraštaj nosi naočnjake,
Već i mladić ćelave je glave,
Dokaz očit o duboku znanju.
Nije šala, desetke godinah,
I dan i noć čita, napinje se.
Da Hrvate izjednači crvu,
To za volju skupnih interesah;
To za ljubav i slogu Slavjansku,³⁴*

Neprižnavanjem hrvatskih kulturnih dostignuća i ujedno nametanjem tuđih, njemačkih i “slavjanskih” te odgojem kojem je svrha održati hrvatski narod u neznanju i moralno ga iskrvariti želi se, bio je uvjeren Starčević, spriječiti prosvjetljenje i napredak Hrvata da bi ih lakše zadržali u “sužanjstvu”. U liku *Grabancijaša djaka* opisao je hrvatsku mladež svoga vremena riječima:

Većina današnje mladeži malo je danas starcem na radost, jer dočim supoglavje upravo majmunski cvikerom na nosu radi, da kopira velikaša ili gentlemena, itd. to ti drugi bez razlike dobe boravi po čitave noći po krčmah, kavanah itd, karta se i bije s krčmari (...), jednom rieći čini sve što je moguće, da vodi što ugodniji život.³⁵

Starčevićeva satira prije je u javnosti trebala izazvati bijes i ogorčenje nego smijeh. Upućivala je jasnu poruku i želju da se postojeće stanje izmijeni, da se pojedinci i cjelokupno društvo vrati idealu, svoj život utemelji na moralnim načelima

³³ “Razgovori u Krajini”, *Zvekan*, 15. 9. 1867/17.

³⁴ “Magjarolci, financierom, na budi-razstanku”, *Zvekan*, 1. 9. 1867/16.

³⁵ “Grabancijaš djak i Zvekan”, *Zvekan*, 15. 4. 1867/7.

da bi se postigla sreća i blagostanje u budućnosti. Svoju, odnosno *Zvekanovu*, ulogu Starčević je vidio upravo u tome da kroz mane, poroke i pojave svoga vremena pokaže ljudima kako treba živjeti, kojim vrijednostima trebaju težiti. Ako se ostvari moralni preporod i unutarnji sklad hrvatskog naroda, “procvasti će otačbina” — isticao je Starčević — “jer vam kažem, Hrvat može, kada umu sdruži volju”.³⁶

U posljednjem dvobroju *Zvekana* 31. prosinca 1867, rezimirajući postignuto, Starčević je bio zadovoljan:

Ja sam dieco baš u onih nepovoljnih okolnostih, (...) gvozdenom svojom šakom razbio pokrov onoga paklenoga kotla, u kom se kuhahu za našu domovinu upravo djavolske osnove; a ljude ove, prikazao sam Vam u njihovoj pravoj istinskoj slici.³⁷

Zvekan ipak nije naišao na očekivani prijam kod čitatelja, a glavni razlog bila je, po svemu sudeći, Starčevićeva oštrina i bezobzirni napadi na Narodnu stranku.

Kada Stranka prava krajem 1870-ih izlazi iz krize u koju je zapala nakon ustanka u Rakovici 1871. te od početka 1880-ih, zastupajući i nadalje “veleizdajničku ideju” o samostalnoj hrvatskoj izvan Monarhije državi, prerasta u nacionalni pokret, pravaši se ponovno vraćaju humoru i satiri kao sredstvu političke propagande, štoviše listovi toga žanra 1880-ih specifičnost su pravaškog novinstva. Od povratka na hrvatsku političku scenu pravaši su opet najradikalniji kritičari političkog, gospodarskog, kulturnog i moralnog stanja u kojem se nalazio hrvatski narod. Pravaški humor i satira šibaju i ismijavaju vlast i moć, nemoralnost, licemjernost, oholost, taštinu i poltronstvo, odnosno, sve mane i deformacije, koje su po sudu autora, prisutne u društvu, ali je težište ipak stavljeno na političke prilike i odnose kao i na istaknute ličnosti javnoga života.³⁸

Prvi humorističko-satirički list tog razdoblja, *Vragoljan* počinje izlaziti u Bakru 1. srpnja 1881. pod motom “K vragu sve što nevalja, Da nam roda čast nekalja” i s ciljem “da se na korist obću ošine javni rad, koji narodu šteti od pojedinca: jer valja na umu držati, da je i šaljivi list namijenjen popravku jadnoga stanja Hrvatske”.³⁹ Izlazio je izlazi dva puta mjesečno do 20. srpnja 1886. godine. Premda u pozivu na pretplatu uredništvo ističe da se *Vragoljan* neće baviti politikom, odnosno zastupati političke stavove bilo koje stranke u Banskoj Hrvatskoj, pisani prilozi ponekad dopunjeni i karikaturama bili su potpuno u duhu pravaških ideja, zbog čega je dolazilo do čestih zapljena i konačno do prestanka izlaženja.

4. Naslovnica *Vragoljana*

36 “Berba”, *Zvekan*, 1. 10. 1867/18.

37 “Besjeda starca *Zvekana* svojim predbrojnikom na badnjak”, *Zvekan*, 31. 12. 1867.23/24.

38 Opširnije o historijatu pravaških humoristiko-satiričkih listova 1880-ih vidi u: J. Turkalj, “Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća”, str. 463-472.

39 *Vragoljan*, 15. 11. 1883/22.

5. Vragoljan, 1. listopada 1883/br.19.

6. Vragoljan, 6. siječnja 1885/br.1.

Ostali pravaški humorističko-satirički listovi izlazili su u Zagrebu kamo je krajem 1883. iz Primorja preseljeno sjedišta stranke. Neposredno uoči imenovanja banom grofa Khuena Hédervárya, počeo je 1. studenog 1883. izlaziti *Bič* koji je svoju zadaću u 1. broju najavio stihovima:

*Dolazim vam nenadano
Kano grom iz vedra neba,
Ali znadem pouzdano,
Da me već odavno treba;
jer gdje ima podlih ljudi,
Velikana i slabića,
I gdje blaga rieč ne prudi:
Ondje treba baš i "Biča".*

*I plemiće zlosretnike
Rodu svome otudjene,
I lihvare bezdušnike
i špijune nepoštene.*

*Jelte, sve su ovo sami
Fini ljudi, krasni svati,
Nu ja ću ih, poštenja mi
Bez milosti prošibati.*

*Splieten sam od prave žice
Hrvatske vam lanovine,
Pak ću šibat nemilice
Sve izrode otačbine:
Politike bez poštenja,
Birokrate bez značaja,
Mešetare bez smilenja
i bez ljudskog osjećaja.*

Bič je bio izuzetno dobro prihvaćen kod čitatelja. Pravaško političko glasilo *Sloboda* navodi podatak da je polumjesečnik *Bič* u dva mjeseca svoga izlaženja tiskan u 2500 primjeraka.⁴⁰ *Bič*, koji je “svojom šalom i satinom protivnike upravo uništavao”,⁴¹ bio je često plijenjen i zabranjivan, a urednici zatvarani i osuđivani na zatvorske kazne kako zbog pisanih priloga tako i zbog karikatura, što je dovelo i do prestanka izlaženja lista 2. lipnja 1885. godine.⁴²

7. Naslovnica *Biča*

Stihovima je u *Biču* objašnjena glavna razlika između Stranke prava i njezinih političkih protivnika Narodne stranke:

*Narodnjaci, slabi, možni
Uvijek bjahu jedni, složni,
Pak su složni još i danas,
Ali za se, a ne za nas.*

40 *Sloboda*, 15. 1. 1884/12.

41 I. Peršić, *Kroničarski spisi*, str. 39.

42 *Sloboda*, 8. 6. 1885/128.

*Da uz slogu sve je možno,
Zato, rode, drži složno,
Sa pravaši, sa junaci.
Ali nikad s narodnjaci.⁴³*

*Mi stekliši dobro znamo
Da će sloga dić nas samo;
Ali sloga za slobodu
A ne proti svome rodu*

Političku scenu Banske Hrvatske tj. političke stranke i njihove programe najbolje je 1884. u *Biču*, naravno na svoj način, čitateljima predstavio i opisao "Zagrebački bubnjar":

....

*Počel budem z onom strajnkom,
koja Ti-Szť⁴⁴ liže petu...
"N a r o d n a "se zove strajnka,
Al za narod niš ne mari.
Ona radi kak želiju
Hö Dervary⁴⁵ i Madjari.*

*Dost vam bude ako rečem:
Miško Tović⁴⁶ njoj je duša
koj naš slavni dom horvatski
Iz globuša zbrisat kuša.*

.....

*Druga strajnka "n e o d v i s n a",
Onak kak se veli: naška,
Jako rado šeprtlari —
To je strajnka "Pozoraška"⁴⁷*

*Sim tam svoj program navlači,
Struže, pili — sve se dimi!
Svom bi silom rado Biti
Bez Madjari, al pod njimi.⁴⁸*

43 "Pjesma o slogi", *Bič*, 1. 12. 1883/3.

44 Kálmán Tisza — mađarski ministar predsjednik

45 Khuen-Hédervary — hrvatski ban od 1883. do 1903.

46 Josip Miškatović, političar i publicist, koji se nakon dolaska Narodne stranke na vlast 1873. svojim naglašenim oportunističkim udaljavao od stranačkih prvaka, a 1880, kada oni prelaze u opoziciju i osnivaju Neodvisnu narodnu stranku, definitivno se razilazi s njima postajući stup novog režima u Hrvatskoj.

47 "Pozoraškom" strankom nazivani su po imenu stranačkih novina, dnevnika *Pozor*, pripadnici Neodvisne narodne stranke.

48 Nastala otcjepljenjem od režimske Narodne stranke 1880. Neodvisna narodna stranka kao umjerena opozicija s programom revizije Nagodbe. O programu Neovisne narodne stranke opširnije vidi: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, str. 131-132.

.....

*Trejte strajнке kad se zmislim,
Strah obhaja mene taki,
Vu njoj bog nam prosti grehe,
Naši beli su “d i v j a k i”⁴⁹*

.....

*Četrta je strajнка čudna,
“Srpski klub” se imenuje,⁵⁰
Na toj klupi budu Vlahi
Popevali aleluja....*

*Hoćeju nas tim zaslepit;
Za svoj narod tobož mare;
Ali čujte čudne glase:
Prešli su vam med Madjare!*

.....

*Peta strajнка je jedina
Kâ Hrvatom dobro snuje,
Ona vam se po pravici
“Strajнка prava” imenuje.*

*Nek pravica svuda vlada,
Nek sloboda rodu sine!
To Horvatom želi, snuje
Strajнка prava od davnine.*

*Hajde zato, braćo draga
Ostavimo strajнке druge,
Pak prejdimo v strajнку prava,
da ne budmo tudji sluge.⁵¹*

Biča je naslijedio *Tries* list za šalu i satiru koji počinje izlaziti 8. studenog 1885, a izlazio je dva puta mjesečno do 25. svibnja 1886. godine. *Sloboda* pozivajući na pretplatu *Triesa* ističe da će list zastupati načela Stranke prava te poziva svoje čitatelje da se pretplate na *Tries* da bi on mogao čim bolje zagrmjeti, jer će iza te grmljavine i oluje sigurno nastati ljepše doba za Hrvate.⁵² *Tries* u prvom broju ističe da će “sievati hrvatskom rodu, da mu u mrkoj noći pretežkih jada pokaže

49 “Divjaki” je izraz koji se koristi za članove Sabora koji ne pripadaju niti jednoj stranci.

50 Na izborima 1883. (samo za područje bivše Krajine) te 1884. godine kandidirani Srbi su istupali kao članovi vladine Narodne stranke. U prosincu 1883, nakon dolaska u Sabor, stvara se lojalni saborski klub srpskih zastupnika, tj. Srbski samostalan klub, a članovima mu postaju svi zastupnici Srbi. Nakon izbora u jesen 1884. pri otvaranju novog Sabora dolazi i do formalnog stapanja Srpskog samostalnog kluba i Kluba Narodne stranke. Vidi: N. Rumejak, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881-1892*, str. 18.

51 *Bič*, 15. 3. 1884/6.

52 *Sloboda*, 26. 10. 1885/243.

pravi put k sreći i slobodi”, grmjeti će tuđim “pripuzom i domaćim izrodom, da još nismo propali, da još ima Hrvata”, čistiti će hrvatski zrak od tuđinskih primjesa koje su ga okužile, biti će “strah i trepet krivaca i nasilnika, a osvjetnik ubogih i pravednih” i zato će ga pozdravljati svi poštenjaci.⁵³

Prvi broj Lista za šalu i satiru *Novi Bič* nosi datum 1. siječnja 1886, no prema podacima iz *Triesa* može se zaključiti da je taj list izlazio i 1885, odnosno da su *Tries* i *Novi Bič* od studenog 1885. do kraja svibnja 1886. izlazili paralelno. *Novi Bič* nadživio je *Tries*, a posredstvom *Hrvatske* saznajemo da je izlazio i 1887. godine.⁵⁴

Prilike u Banskoj Hrvatskoj 1886. kada su pravaški listovi praćeni budnim okom cenzora bili izloženi snažnom pritisku režima, a pristaše i članovi Stranke prava proganjeni i zatvarani, naročito nakon zbivanja vezanih uz tzv. arhivsku aferu i glasoviti “vritnjak” koji je Josip Gržanić zadao banu Khuenu, *Novi Bič* opisuje stihovima:

.....

A što kod nas, pitaš nova?

Oblast plieni crna slova.

Starčević u reštu čita,

Gržanić se pako pita:

Znaš li, živil' Hedervary?

*Da li on još za me mari?*⁵⁵

....., a u sljedećem broju nastavlja:

A što kod nas, pitaš družo?

Otrovne nam cvatu ruže.

Tamnice se s ljudi pune,

kojim što u glavu pûne,

Da bo reknu prot Magjaru,

ili proti Hedervaru!

.....

tek li znaš se klanjat Tiszi:

*Onda čovjek pravi-ti si!*⁵⁶

U prosincu 1886. izašao je i humoristički ilustrirani kalendar *Zagrebački Novi Bič koledar 1887* s podnaslovom “Bog i Hrvat! Tko će im na put stati?”. Bio je to prvi kalendar humorističkog sadržaja do tada objavljen na hrvatskom jeziku,⁵⁷ ali je zaplijenjen nakon samo tri dana.⁵⁸ U siječnju 1887. izašlo je drugo izdanje kalendara *Novi Bič*.⁵⁹

53 *Tries*, 8. 11. 1885/1.

54 *Hrvatska*, 21. 2. 1887/41, 24. 8. 1887/191. Pravaška *Sloboda* prestala je izlaziti u siječnju 1886, a 1. veljače 1886. zamjenjuje ju dnevnik *Hrvatska* kao list Stranke prava.

55 *Novi Bič*, 1. 3. 1886/5. David Starčević i Josip Gržanić bili su osuđeni na tamnicu od tri mjeseca, a Starčević još i na gubitak prava obavljanja odvjjetničke službe zbog skandala u Saboru 5. listopada 1885. u vezi s tzv. arhivskom aferom. Opširnije vidi: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 134; Mira Kolar, “Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske”, *Senjski zbornik*, Senj 1995, str. 267-287; *Glavna razprava proti nar. zastupnikom D. Starčeviću, J. Gržaniću i E. Kumičiću pred kr. sudb. stolom u Zagrebu dne. 15. i sljedećih danah prosinca 1885*, (Preštampano iz *Slobode*), Zagreb 1886.

56 *Novi Bič*, 15. 3. 1886/6.

57 *Hrvatska*, 24. 12. 1886/268.

58 Isto, 27. 12. 1886/269.

59 Isto, 25. 1. 1887/19.

*Istinu ja svima guđim
Pa se jošite smiju,
Istinu tko svietu guđi
Gudalom ga biju.*

8. Zagrebački *Novi Bič* koledar 1887.

Dne. 1. srpnja 1887. pojavio se prvi broj šaljivog polumjesečnika *Osa* koji je izlazio do 15. ožujka 1888. godine pod motom "Mala sam — puna radosti, Al živahno znam ubosti".

Osa 1. srpnja 1887. svoj dolazak i zadaću najavljuje stihovima:

.....

*Ta mlada sam tamo, naučila već,
ćem ose "LJUT ŽALAC" svoj nose,
Da ubodu svakog, koj goder je loš,
Koj prodo bi krivi! pod pravi kom groš!
Za svakog, koj svoga je roda izdalac:
Je stvoren moj ljuti i otrovni žalac.*

.....

*Ja zvierca sam mala, al koristan stvor
I čuvstva su moja skroz sveta!
Nad sve ljubim hrvatski jezik i zbor,
Tudjinština vazda mi smeta.
Iz hrvatske osine rodjena sam!
Te osine mile! me nikad ni sram!
Koliko sreće! da Hrvati svi nose:
U srcih sva čuvstva te majušne "Ose"!*

*U hrvatskoj zemlji, nek hrvatski duh,
Sa milom otačbinom vlada!
A tudjem zlu, sve zatvarajmo sluh,
Jer prieti viek, da nas savlada!
Na šalu ću buditi i tjerati na smijeh!
Nepравdu ću kuditi i derati na mieh!*

.....

*Biti ću svigdar i opeta nigdi,
Da nadjem što tražim, za šalu — ne strast
I saobčim rodu, u šaljivu slast.
Uz jeftinu cienu! jer gola i bosa.
Ne hrlim za novcem, ja šaljiva "Osa"!*

Ubrzo nakon što je prestala izlaziti *Osa*, pojavljuje se u svibnju 1888. polumjesečnik *Štipavac*, ilustrirani list za šalu i satiru, o kojem saznajemo tek posredstvom *Hrvatske* jer nijedan od samo tri objavljena broja nije sačuvan.⁶⁰ Da je i *Štipavac* zastupao pravaške ideje možemo zaključiti po tome što pravaška *Hrvatska* ističe da list zaslužuje preporuku.⁶¹ Posljednji pravaški humorističko-satirički list koji je izlazio 1880-ih bio *Ćuk*. Prvi broj objavljen je 1. rujna 1888, a moto lista bio je "Šala vazda noć i dan! Šala to je moj program!". *Ćuk* je u prvom broju opjevao svoje prethodnike, tj. ugasle humorističko-satiričke listove riječima:

*Svi su moji predšasnici!
Obamrli i pospali:
pokoj vama mučenici!
Vam junakom svim u šali!
Mrka noć vas sve pokriva,
Samo "ćuk" nad vam pupuče!*

Nakon samo četiri objavljena broja i *Ćuka* stiže ista sudbina. U posljednjem broju 15. listopada 1888. godine *Ćuk* javlja:

*Opozicija je propala!
Stranka prava mal' još diše!
Al i ta bu dušu dala!*

Premda je u navedenom razdoblju, kao što smo vidjeli, izlazio cijeli niz pravaških humorističko-satiričkih listova povjesničari im nisu posvećivali dovoljno pozornosti, po svemu sudeći zbog toga jer pravaški politički listovi pružali detaljnije i jasnije podatke o idejama, koncepcijama i stavovima nositelja pravaške političke i društvene misli toga vremena. Osim toga danas je taj humor često teško razumljiv, napose ako se bavi lokalnim temama i pojedincima što je bio čest slučaj. Upravo zbog toga je uredništvo *Vragoljana* opominjalo svoje suradnike da izbjegavaju "lokalne" pošalice te da se ne bave ljudima koji ne igraju istaknutu ulogu u javnom životu.⁶² Naravno da zbog preuveličavanja i pretjerivanja, pa i izvrtanja istine analiza humorističko-satiričke štampe zahtijeva dodatni napor povjesničara. Uz već spomenutu nerazumljivost pojedinih priloga u humorističko-satiričkim novinama dodatan problem u analizi sadržaja predstavlja i jezik, odnosno narječja koja su koristili suradnici iz raznih krajeva Hrvatske, premda je to ponekad znala biti i prednost. Tako se u dopisu iz Medimurja u *Slobodi* 1884. godine ističe da je u tom kraju zavladao ushićenje za *Bič*, a posebno za članke pisane kajkavštinom.⁶³ Usprkos izloženom humorističko-satirički listovi imaju istaknuto mjesto i specifičnu ulogu u pravaškoj publicistici onoga vremena i stoga zavređuju da im se posveti posebna pozornost.

⁶⁰ *Hrvatska*, 2. 10. 1889/200.

⁶¹ *Hrvatska*, 11. 5. 1888/109.

⁶² *Sloboda*, 29. 2. 1884/50.

⁶³ *Sloboda*, 29. 2. 1884/50.

Literatura

1. Barišić, Pavo, *Filozofija prava Ante Starčevića*, Zagreb 1996.
2. *Bič*, 1. 12. 1883/3; 15. 3. 1884/6.
3. Bratanić, Marija, *Odgojnost Starčevićeve misli*, Jastrebarsko 1997.
4. *Djela Dra. Ante Starčevića, Knjiga III, Znanstveno-političke razprave*, Zagreb 1894; pretisak 1995.
5. *Glavna razprava proti nar. zastupnikom D. Starčeviću, J. Gržaniću i E. Kumičiću pred kr. sudb. stolom u Zagrebu dne. 15. i sljedećih danah prosinca 1885*, (Preštampano iz *Slobode*), Zagreb 1886.
6. Gross, Mirjana i Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992.
7. Gross, Mirjana, *Izorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret*, Golden marketing, Zagreb 2000.
8. Gross, Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske*, Globus, Zagreb 1985.
9. Horvat, Josip, *Ante Starčević, Kulturno-povijesna slika*, Zagreb 1940; pretisak Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1990.
10. Horvat, Josip, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, Stvarnost Zagreb 1962.
11. *Hrvatska*, 24. 12. 1886/268; 27. 12. 1886/269; 25. 1. 1887/19; 21. 2. 1887/41; 24. 8. 1887/191; 11. 5. 1888/109; 2. 10. 1889/200.
12. Kuntić, Ljerka, *Vanjskopolitički pogledi pravaša od g. 1858. do 1871*, Zagreb 1961. (neobjavljena doktorska disertacija nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu)
13. Nehajev, Milutin, *Rakovica: o 125. godišnjici smrti Eugena Kvaternika i 125. godišnjici rakovičke bune*, (Pretisak), Karlovac 1996.
14. *Novi Bič*, 1. 3. 1886/5; 15. 3. 1886/6.
15. Peršić, Ivan, *Kroničarski spisi*, prir. Stjepan Matković, Državni arhiv Hrvatske, Zagreb 2002.
16. Rumenjak, Nives, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881-1892*, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb 2003.
17. Rumenjak, Natalija, "Politička karikatura i slika 'Khuenovih Srba' s kraja 19. st. u Hrvatskoj", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2000.
18. *Senjski zbornik*, 22, Senj 1995.
19. *Sloboda*, 15. 1. 1884/12; 29. 2. 1884/50; 8. 6. 1885/128; 26. 10. 1885/243.
20. Szabo, Agneza, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873, I*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 1987.
21. Šidak, Jaroslav, Gross, Mijana, Karaman, Igor i Šepić, Dragovan, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Školska knjiga, Zagreb 1968.
22. *Tries*, 8. 11. 1885/1.
23. Turkalj, Jasna, "Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2000, str. 463-472.
24. Turkalj, Jasna, "Zvekan — humor satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande", *Povijesni prilozi*, br. 18, Zagreb 1999, str.121-160.
25. *Vragoljan*, 15. 1 1883/2; 15. 2. 1883/3; 15. 11. 1883/22.
26. *Zvekan*, 15. 2. 1867/3; 15. 2. 1867/4; 15. 3. 1867/5; 15. 4. 1867/7; 1. 5. 1867/8; 1. 7. 1867/12; 1. 8. 1867/14; 15. 8. 1867 /15; 1. 9. 1867/16; 15. 9. 1867/17; 1. 10. 1867/18; 15. 10. 1867/19; 1. 11. 1867/20; 15. 11. 1867/21; 31. 12. 1867.23/24.

Dunja Modrić Blivajs

ISIDOR KRŠNJAVI — PROMICATELJ HRVATSKOG ŠKOLSTVA I KULTURE

Djelujući na prijelomu stoljeća, Isidor Kršnjavi ostavio je trag u društvenom, političkom i kulturnom životu Hrvatske. Ovaj rad prilog je osvjetljavanju njegovog doprinosa hrvatskoj prosvjeti i školstvu.

1. Vlaho Bukovac, *Portret Izidora Kršnjavog*

Cilj ovog izlaganja nije iznijeti panegirike o Isi Kršnjavom, već prikazati kako je on postupno gradio svoj pragmatički program 90-ih godina 19. stoljeća u političkim prilikama koje nenaklonjenima takvoj misiji.

Započela bih citatom Ljube Babića koji je o Isidoru Kršnjavom rekao:

Lakše je reći što on nije bio, nego što je bio — slikar, profesor, povjesničar, pravnik, organizator i inicijator, književnik, esejist, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, naručitelj, mecena, tvorac Osnove za nastavu, graditelj škola i ateljea, pisac romana, stručnih radova, novinar, tumač i prevoditelj Dante-a, sabirač pučkog umijeća.¹

Za jedne je Kršnjavi bio neobična kontroverzna osobnost hrvatske politike i kulture, a za druge posljednji *homo universalis*, daleko ispred vremena u kojem je djelovao. Bio je politički pragmatičar te je mijenjao stranačka opredjeljenja. Kao prijatelj biskupa J. J. Strossmayera postao je prvi ravnatelj Strossmayerove galerije Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U politički život je ušao kao pravaš, a sa Strossmayerom se razišao kada je 1884. god. bio izabran u Hrvatski sabor kao član Khuenove Narodne stranke. No, položaj predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891-1895) iskoristio je kako bi realizirao svoje koncepcije unapređenju kulture i školstva. Kasnije se pridružio frankovačkoj stranci prava, ali je i 1910. god. i nju napustio.

¹ Lj. Babić, *Umjetnost kod Hrvata u XIX stoljeću*, Zagreb 1928.

U svom radu pokušat ću rasvijetliti doprinos koji je Iso Kršnjavi dao hrvatskom školstvu i hrvatskoj kulturi iz perspektive vremena u kojem je djelovao. Ova njegova djelatnost ne može se razmatrati odvojeno jer je doprinos napretku hrvatske kulture ujedno značio napredak hrvatskog školstva, kao i obrnuto.

Društvene i političke prilike u vrijeme djelovanja Isidora Kršnjavog

Modernizaciju u 19. st. obilježava preobrazba na svim područjima društvenog života u procesu prijelaza iz tradicionalnog staleškog, u moderno građansko društvo. Modernizacijski put zapadne Europe nije mogao biti isti kao na europskoj periferiji. Područje Banske Hrvatske jedno je od područja “periferije”, gdje modernizacijske snage nisu mogle bitno utjecati na društveno-ekonomski razvoj, a kad i jesu, onda tek parcijalno i uz goleme zapreke. Stoga su na ritam i značaj modernizacije u Banskoj Hrvatskoj uvelike utjecali bečko i peštansko središte.

Modernizacija obrazovnog sustava započinje i u Hrvatskoj za neoapsolutizma, a bitan zamah dobiva donošenjem prvoga autonomnog školskog zakona iz 1874. godine. Taj zakon je bio na snazi sve do 1888. godine, kada se za banovanja Khuena Hédervárya donosi novi školski zakon koji će po nekim odrednicama daleko zaostajati za prvim.

Politička volja kakva se očitovala u prosvjetnoj politici mađarskih vlada pokazivala je jasnu tendenciju jačanja i konsolidacije mađarske nacionalne države. Za razliku od građanske Europe 19. st. u kojoj su se svi napori ujedinili prema sveobuhvatnom napretku, razvoj Monarhije tekao je u pravcu zaoštavanja nacionalnih sukoba i krize dualizma.

Stoga i nije slučajno da Khuenov dvadesetogodišnji režim počinje i završava protumađarskim nacionalnim pokretom.² Khuen je postao ličnost kraljeva povjerenja i branitelj dualizma uopće. On je trebao “pacificirati” Hrvatsku, obuzdavajući svaki nacionalni otpor administrativno-policijskim mjerama.³ Također se provodila sustavna politika kršenja Nagodbe na hrvatsku štetu, pravljenjem ustupaka mađarizaciji u mnogim pitanjima, a napose u uređenju financijskih odnosa. Naime, državna potpora neophodna za gospodarski razvoj Hrvatske gotovo da je izostala, a uglavnom se svodila na Khuenovu “podršku” Hrvatima “da se svojim sredstvima postave na vlastite noge”.⁴ Hrvatska je sve svoje gospodarske resurse trebala isključivo priskrbiti za mađarski gospodarski prosperitet, a u cilju pacifikacije Hrvatske Khuen je pretvorio činovništvo u discipliniranu vojsku spremnu na obavljanje političkih, a ne administrativnih zadataka.⁵

Jedino na kulturnom području vladino ometanje nije bilo tako efikasno da bi moglo predstavljati ozbiljnu zapreku — jer učinci kulturnog i društvenog preobražaja nisu se mogli zaustaviti. No, dostignuća duhovne i materijalne kulture mogla su, uz stagnaciju procesa gospodarske modernizacije, obuhvatiti samo imućnije građanstvo. Unatoč svim poteškoćama, hrvatska se autonomija najviše provodila u praksi upravo na području školstva i kulture. To je bila prilika da se iskoriste svi izvori autonomnog budžeta u području bogoštovlja i nastave za promicanje hrvatske kulture, školstva i sveobuhvatnog napretka. Izidor Kršnjavi pripadao je dinamičnom duhu građanske Europe 19. stoljeća, koji je iskoristio svoje potencijale za ostvarenje tog cilja.

Isidor Kršnjavi — promicatelj hrvatskog školstva i kulture

Svoj doprinos razvoju školstva dao je još kao namjesni učitelj radeći na gimnaziji u Osijeku, gdje je predavao njemački, filozofsku propedeutiku, povijest i stenografiju od 1863. do 1866. godine. Među njegovim učenicima u osmom razredu bilo je starijih od njega, ali nedostatak nastavničkog iskustva nije se odrazio na kvalitetu nastave. Navodno je i tadašnji

2 J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, *Povijest hrvatskog naroda od 1860-1914*, str. 119-120.

3 M. Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 409, 421, 451.

4 *Isto*, str. 120.

5 *Isto*, str. 123.

školski nadzornik Franjo Rački bio zadovoljan njegovim radom.⁶ U izvještaju Osječke gimnazije dao je prvi prijedloge za sustav hrvatske stenografije.⁷ Kasnije je postao počasni član Hrvatskog stenografskog društva.

Po dolasku u Zagreb, uz potporu biskupa Strossmayera, Kršnjavi je započeo provoditi misao da se uzdizanjem kulture postiže materijalno blagostanje koje će se realizirati u razdoblju prosperiteta na prijelomu stoljeća. Osnivanjem institucija Društva umjetnosti, pod čijom je upravom osnovan Obrtni muzej 1880. i Obrtna škola 1882. godine, poticao se razvoj umjetničkog obrta i tradicija risarskih škola, po uzoru na Austrijski muzej u Beču. Obje su institucije podignute zalaganjem Kršnjavoga, a ne državnim sredstvima, kao bečke. Na isti način podizane su mnoge kulturne institucije, obnavljan je niz spomenika, fasada, restaurirana Zagrebačka katedrala, crkva sv. Katarine, Franjevačka crkva, crkva u Remetama, Pravoslavna crkva u Zagrebu, Glazbeni zavod, Umjetnički paviljon i mnoge druge građevine u Zagrebu i izvan njega.

Godine 1884. Kršnjavi je izabran u Sabor na temelju programa vladine Narodne stranke. Tako mu se otvorila mogućnost aktivnog uključivanja u politički život. U Saboru je, kao vrstan govornik i političar, sudjelovao u svim važnijim raspravama i odborima. Posebno se zauzimao za razvoj kulture i školstva. Kada je vlada predlagala reorganizaciju pučkog školstva, Kršnjavi se založio da općine moraju davati učiteljima zemljište na uporabu. Posebno aktivan bio je u saborskim raspravama pred donošenje novog Školskog zakona 1888. godine. Nije se mogao suprotstaviti odluci o neudavanju učiteljica (školskom celibatu), ali je otvaranjem Liceja poticao njihovo obrazovanje.

Njegovo imenovanje za izvanrednog sveučilišnog profesora povijesti umjetnosti i klasične umjetničke arheologije na Filozofskom fakultetu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu 1878. godine, bilo je početak visoke administrativne karijere i zalag arbitarskog i pomalo mecenatskog položaja na području likovnih umjetnosti, za društvenu afirmaciju kojih je, sa svoje strane, učinio više nego itko prije ili poslije njega.⁸ O Kršnjavom kao nastavniku nemamo dovoljno svjedočenja. Ostalo je ipak zapisano da ga je Julije Benešić smatrao najboljim predavačem što ga je ikad slušao, a Ljubo Babić hvali njegov entuzijizam, pamćenje i poznavanje talijanske umjetnosti te zaključuje kako mu daci na predavanjima “sigurno nisu spavali, već su ga s interesom pratili”.⁹ Iz njegovih planova predavanja može se vidjeti da je posebnu pažnju posvećivao praktičnim aspektima i svakodnevnim pojavama likovne kulture, a posebice tehnikama graditeljstva i umjetničkog obrta.

Isidor Kršnjavi bio je također upoznat s europskim standardima školskog zakonodavstva koje je htio prenijeti na naše školstvo. Pored žučnih rasprava vezanih za donošenje novog školskog zakona za pučke škole, radio je i na prijedlogu zakona o osnovnim školama za Hrvatsku i Slavoniju nakon sjedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom 1881. godine. Radi usuglašavanja zajedničkog plana i programa, Kršnjavi je na njemačkom jeziku napisao opširnu studiju. Počinje predgovorom u kojem autor obrazlaže potrebu za donošenjem novog zakona o osnovnim školama nakon provedenog sjedinjenja, a ne revizije postojećih. Slijedi prijedlog nacrtu novog zakona u 226 članaka podijeljenih u 4 glavna dijela, konačno, Kršnjavi daje vrlo detaljno i fundirano obrazloženje predloženog nacrtu zakona.¹⁰

Isidor Kršnjavi — predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu

Iako izložen pritiscima zbog prekida odnosa s biskupom Strossmayerom, nastavlja energičnu borbu za napredak školstva u Hrvatskoj, vođen maksimom “Prosvjetom narodu” kojom želi prevladati podvojenost između inteligencije koja odlučuje što je za narod dobro i naroda koji je zaostajao. Isidor Kršnjavi je godine 1891. imenovan predstojnikom Odjela

6 *Vijenac*, V, 1927. br. 5.

7 Prema: *Izvestje o Kralj. velikoj gimnaziji u Osjeku koncem školske godine 1864/5*, u Zagrebu, Narodna tiskara dra. Ljudevita Gaja, 1865. Kršnjavi je dao upute kako se koriste vokali, s posebnim naglaskom na pristup pravopisu, vokalizaciji i alfabetu.

8 T. Maroević, “Isidor Kršnjavi (1845-1927)”, str. 42.

9 Isto, str. 42.

10 *Entwurf eines Volksschul-Gesetzes für Kroatien und Slavonien nebst begründeter Erläuterung*, Verlag von Leop. Hartman's Akadem. Buchhandlung, Agram 1887.

za bogoštovlja i nastavu kraljevske zemaljske vlade, da bi iz pozicije moći i vlasti učinio ono što misli da treba učiniti, ustrojiti mrežu škola, odgojno obrazovnih i kulturnih institucija i modernizirati ih, kako bi udovoljavale potrebama suvremenog društva i života.¹¹ Kvalitetno organizirano školstvo potreba je svakog naroda i preduvjet njegovog razvoja. Kršnjavi je kao pragmatičar djelovao tako da je potrošio sredstva prije nego su poslana u Budimpeštu, da je Zagreb metropolizirao, nastojeći ga u institucionalnom i duhovnom obliku dovesti u ravnopravan položaj s Bečom i Peštom te na taj način nadoknaditi značajan hrvatski zaostatak proizašao iz povijesnoga razvoja.

Na polju školstva proveo je još niz administrativnih reformi, primjerice promijenio je nastavni plan i program iz predmeta zemljopis, povijest, matematika, prirodopis i fizika u nižim gimnazijama; propisao je novi nastavni program za privremeni ženski licej; izdao je nastavni program za trogodišnje trgovačke škole; propisao je ispitni red za osposobljavanje učitelja stenografije; izdao je jedinstvenu nastavnu osnovu (program) za pučke škole kao i čitanke koje su prema njoj pisane.

Jedan od prioriteta kvalitetnog školstva zadovoljavajući su pedagoški standardi koji prvenstveno podrazumijevaju potreban broj školskih zgrada. U nedostatku školskog prostora u Zagrebu i u Hrvatskoj, Kršnjavi je započeo projekt izgradnje školskih zgrada, ali i zgrada za kulturno-umjetničke namjene te sakralnih objekata.

U tu svrhu osnovao je u krilu obrtne škole i graditeljsku školu. Sagradio je, pregradio ili dogradio preko 95 školskih zavoda i preko 100 crkvi. Među ovim zgradama u Zagrebu ističu se nove školske zgrade na nekadašnjem Wilsonovom trgu,¹² Ženska stručna škola, dogradnja i pregradnja Glazbenog zavoda, gradnja Hrvatskog narodnog kazališta, pregradnja i umjetničko ukrašavanje zgrade vladinog Odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj ulici, pregradnja bolnice Milosrdnih sestara u Ilici (kupljene u školske svrhe). S gradom Zagrebom sklopio je ugovor prema kojem se grad obvezao da će jedan dio svojeg cjelokupnog dohotka doprinijeti za gradnju novih školskih zgrada i za održavanje novih učeničkih zavoda. Osim toga će dati u gotovini 160.000 kruna i k tomu još ustupiti nekoliko zgrada u cjelokupnoj vrijednosti od 700.000 kruna. Daljnja sredstva prikupio je reorganizacijom naklade školskih knjiga kojom je omogućio vlastima značajan dodatni prihod. Taj se projekt poklapao s njegovom ambicijom da iz Zagreba stvori značajno središte Monarhije, njezinu treću metropolu.

Izvan Zagreba najvažnije zgrade koje je Kršnjavi podigao su nova gimnazija u Sušaku, nova školska zgrada te internat za učenike srednjih škola u Gospiću, školske zgrade u Karlovcu, Gradiški i drugdje, pregradnja i umjetnička obnova grkokatoličke crkve u Križevcima te katedrale u Pakracu. Uz bogatu građevinsku djelatnost stvorio je i obilje kulturnih i prosvjetnih ustanova i organizacija.

Reforma ženskog obrazovanja

Zalaganjem I. Kršnjavog, provela se temeljita reforma ženskog obrazovanja, a rezultirala je otvaranjem dviju novih institucija u Zagrebu: Ženske stručne škole, koja je pripremala svoje polaznice za praktična zanimanja, te Privremenog ženskog liceja. To je bio veliki pomak u odnosu na ranije razdoblje kada su se žene nakon pučkog obrazovanja susretale s velikim zaprekama u pogledu daljnjeg školovanja jer su gimnazije i realke bile namijenjene isključivo muškarcima. Sve do kraja 1892. godine jedina mogućnost daljnjeg obrazovanja nakon osnovne škole bile su ženske stručne škole i ženska "preparandija". Dakako da se pri izradi nastavnog plana i programa u svim ženskim zavodima pazilo da se uloga žene u društvu ostane nepromijenjena. I sam Kršnjavi, pronositelj modernog školstva, smatrao je da je prioritet obrazovanja djevojaka da se bolje snalaze u kući te da bi srednjoškolsko obrazovanje djevojaka moglo opteretiti tržište rada stvorivši ženski proletarijat.

11 Kršnjavi je zabilježio da Mađari nisu dopustili naslov i rang ministra, premda su odjelni predstojnici obavljali sve agende potpuno samostalno poput ministra.

12 Zgrada na Wilsonovom trgu (današnji Muzej Mimara) zamišljena je kao dio kompleksa školskih i muzejskih zavoda u idejnom i urbanističkom značenju foruma. Izgradnja je počela istodobno kad i uređenje palače u Opatičkoj 10, 1892. godine. Nacrt su izradili arhitekti Ludwig i Hülsner iz Leipziga. Da je forum dovršen prema njihovom planu, činio bi s palačom Odjela cjelinu jer su vizualnim sredstvima htjeli izraziti duh antike, humanizma i kršćanstva kao temelje prosvjete i kulture 19. stoljeća.

Neslaganje o nadležnosti nad ženskim školama između države i Crkve ubrzalo je proces reforme srednjeg školstva. Taj rivalitet u odgoju djevojaka, kao i neujednačeni pristupi problemu srednjoškolskog obrazovanja, realki i gimnazija, pokazali su potrebnim reformirati na način da se uvede realna gimnazija kao jedinstveni tip srednje škole. Kršnjavi je bio pobornik takve ideje, tim više, jer je bio inspiriran skandinavskim sustavom školstva te se zalagao za ukidanje humanističkih gimnazija koje sadržajno opterećuju učenike, ali i realki, nakon kojih se ne može nastaviti sveučilišno obrazovanje. Da što bezbolnije realizira svoju zamisao, Kršnjavi je 1892. godine, dakle, uz Žensku stručnu školu, osnovao i Privremeni ženski licej, prvu žensku srednjoškolsku instituciju s gimnazijskom osnovom u Hrvatskoj. Ovim kompromisnim rješenjem zadovoljene su manjkavosti srednjoškolskog obrazovanja: licej je, s jedne strane, nadomjestio nedostatak preparandije, a s druge strane poslužio kao praktični model za zagovornike takozvane realne gimnazije. Pripreme oko otvaranja liceja bile su medijski popraćene te izložene i kritikama i pohvalama pojedinaca i političkih skupina. Bez obzira na reakcije, novoosnovane institucije su bile veliki pomak u mogućnostima školovanja žena.¹³

Podizanje pedagoških standarda — preduvjet razvoju obrazovanja

Kršnjavi je bio svjestan činjenice da se reforma obrazovanja ne može provoditi bez osiguravanja uvjeta za njeno provođenje. Postupan razvoj građanskog društva postulirao je nove profile škola koje su osposobljavale učenike za potrebe tržišta rada.

Uveo je realne gimnazije novog tipa za muške koje su pružale mogućnost nastavka školovanja na sveučilištu i na višim učilištima. Ovakvo uređenje srednjeg školstva predstavljalo je praktični i moderni tip jedinstvene srednje škole. Kršnjavi je utemeljio škole za slijepce i gluhojunge s internatom te uređio prvo, primitivno, rođilište. Tri zavoda smjestio je u bivšu bolnicu sestara milosrdnica u Ilici, a kada je vlada kupila zgradu, nova se bolnica počela graditi u Vinogradskoj ulici. Uredio je internate na preparandijama u Zagrebu i Petrinji i preparandiju u Osijeku.

Reformirao je građanske škole u male srednje škole trgovačkog ili gospodarskog smjera. Reformirao je i plemićki konvikt. Po uzoru na finske stručne škole, reformirao je trgovačke škole do tada pripojene realkama. Isto je tako, po uzoru na austrijske nautičke škole, napravio novi nastavni plan i program za nautičku školu u Bakru.

Na sveučilištu je ukinuo dotadašnji način plaćanja te je umjesto toga povišio plaće sveučilišnim profesorima, a studenti su davali određenu svotu za školovanje. Također je potaknuo izdavanje znanstvene knjižnice za potrebe sveučilišta, a taj posao je preuzeo nakladni odjel hrvatske državne tiskare. Promijenio je način ispitivanja za srednjoškolske profesore i za doktore filozofije. Kršnjavi je omogućio sveučilišnim profesorima usavršavanje u inozemstvu, a u cilju unapređenja školstva, u Zagrebu je osnovao časopis *Nastavni vjesnik*, kako bi znanstveni radnici nastavničke struke mogli tiskati svoje radove. Promijenio je interkalarnu upravu nadbiskupskih dobara koja do tada nije imala nikakvih prihoda. Tom promjenom stekao je pozamašnu svotu kojom je obnovio zapuštene zgrade te dogradio jedan dio pravoslavnoj crkvi u Zagrebu, a u Maksimiru je popravio zgrade i ribnjake. Matici Hrvatskoj dao je posebnu subvenciju za prijevode latinskih i grčkih klasika na hrvatski jezik. Za mnoge je škole nabavio potrebna nastavna sredstva i pomagala. U pučke je škole uveo ručni rad i tražio da djeca izrađuju praktične predmete te da se uče vesti i tkati. Najveću pozornost posvetio je Kršnjavi kulturnom podizanju Zagreba, u kojem je podigao znatan broj srednjih i stručnih škola. Pristupio je otvaranju obrtničke škole, prvo škole za građevinski obrt. Kršnjavog je u tom podržavao i tadašnji ministar za bogoštovlje i nastavu Ivan Vončina. U istu svrhu kasnije je osnovan muzej za umjetnost i obrt, a u prosincu 1882. godine svečano je otvorena Obrtna škola zajedno s internatom koja je došla pod nadležnost Društva umjetnika. Kasnije se, na inicijativu Kršnjavoga, u obrtnoj školi otvorio odjel za keramičko i dekorativno slikanje, a kiparski je odjel proširen. Za dekorativno slikanje predložio je Josipa Bauera.

¹³ O osnutku liceja vidi u: Ida Ograjšek, *Otvoranje privremenog ženskog liceja i položaj građanskih žena u Hrvatskoj na kraju 19. stoljeća*, Zagreb 2005. te u Zdenka Marković, *Naš licej*, Zagreb 1953.

Znamenito je djelo I. Kršnjavog izgradnja reprezentativne gimnazijske zgrade na bivšem Wilsonovom trgu, jer su prostorije u zgradi realke na Storossmayerovu šetalištu postale premalene. Zgrada je trebala služiti za tri zavoda: za realnu gimnaziju, za višu trgovačku školu i za novoosnovanu (donjogradsku) gimnaziju. Impozantna zgrada bila je dovršena prije planiranog roka te ju je 15. 10. 1895. godine svečano otvorio kralj Franjo Josip I. Jedna od najljepših građevina koje je Kršnjavi adaptirao bila je reprezentativna zgrada, palača Odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj 10, koja je nekada pripadala plemićkoj obitelji Paravića. Ovu impozantnu zgradu krasilo je predvorje s bazenom i vodoskokom, secesijska ograda koju je izgradio majstor Burić sa svojim učenicima iz Obrtne škole, a prema Bolléovu nacrtu. Unutar zgrade bile su uređene tri reprezentativne dvorane, najveća za svečana primanja i dvije manje. Simbolika slika na stropu i reljefa nad vratima predstavlja bogoštovlje i nastavu, znanost i umjetnost na četiri fakulteta, dok su slike na zidovima trebale evocirati prizore iz hrvatske povijesti.¹⁴ Kršnjavi je uložio svu svoju energiju da ta palača bude restaurirana na umjetnički način kojim bi se objedinila klasična prošlost i kršćanstvo, idealizam i realizam te da bude dostojna svrhe kojoj služi i pruži vjeran odraz likovne kulture hrvatskog naroda. S koliko je ljubavi i estetskog ukusa, ne žaleći troškove, Kršnjavi provodio svoje građevinske pothvate, obnove palača i crkava, dokazuje i činjenica da je tadašnji ministar predsjednik barun Banffy zamjerao banu grofu Khuenu što dopušta da se toliko troši na kulturu i umjetnost u Hrvatskoj.¹⁵ I sam kralj je prilikom posjete palači u Opatičkoj ulici rekao da “nitko na svijetu nema ljepših uredskih prostorija od vas”.¹⁶

U cilju modernizacije školstva i njegovog približavanja razvijenim europskim državama, Kršnjavi je svoja iskustva tijekom boravka u Švedskoj 1880. godine, želio prenijeti u Hrvatsku. Tamo je upoznao švedsku gimnastiku i ručni rad, “slojd”. Na njegovu je inicijativu Franjo Bučar bio poslan u Stockholm na izobrazbu, da bi nakon dvije godine održavao tečajeve iz gimnastike za učitelje koje je osposobio u različitim športovima, a preveo je i gimnastički priručnik za pučke škole. Uveo je sustav školske tjelovježbe u Hrvatsku.

U cilju kvalitetnijih metodičkih i didaktičkih postupaka u nastavi, Kršnjavi je opskrbljivao škole različitim nastavnim sredstvima i pomagalicama za pojedine nastavne predmete. Iz školskih izvješća vidljiv je napredak u pogledu opremljenosti školskim učilima (zemljopisne kugle, globusi, zemljovid, zbirke najpotrebnijih fizikalnih aparata, slike za obuku u prirodopisu, modeli za pouku u metarskom sustavu). Tome treba pridodati i bogato opremljene školske knjižnice i tjelesne dvorane s gimnastičkim spravama (gombališta).¹⁷

Donio je niz praktičnih odluka u domeni funkcioniranja škola. Ljetne praznike prebacio je na srpanj i kolovoz, fiksirao je honorare za autore školskih knjiga, izdao je niz higijenski propisa za škole i naputke za sprječavanje zaraznih bolesti, uveo je nagrađivanje učitelja za dobre i kvalitetne učeničke uratke. U srednje škole je uveo stenografiju, preinačio je naputak za “stroge ispite” na Mudroslovnom fakultetu i na tom fakultetu ustrojio pedagoški seminar te donio još mnogo drugih korisnih odredbi koje su za cilj imale unapređenje srednjeg i visokog školstva.¹⁸

Zbog događanja 1895. Isidor Kršnjavi je 1896. godine morao podnijeti ostavku te je na vlastitu molbu otišao u mirovinu. Godinu dana kasnije imenovan je kraljevskim rješenjem javnim redovnim profesorom povijesti umjetnosti i kulture. Nakon umirovljenja Kršnjavi se nije prestao baviti problemima školstva, posebice u novim političkim prilikama koje također nisu bile naklonjene Hrvatskoj. Posebno je važno istaknuti Nacrt zakona o srednjim školama u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca iz godine 1919, prema kojem bi u novoj državi srednje škole bile razvrstane u tri tipa — humanističke gimnazije, realne gimnazije i realne škole. Cilj nove organizacije škola trebala je biti jedinstvena srednja

14 Usp. “Dr. Isidor Kršnjavi, prvi veliki graditelj hrvatskog školstva, umjetnosti i prosvjete uobće (22.IV.1845. -3. II.1927.)”, u: *Povijest hrvatskog školstva i prosvjete*.

15 *Kolo*, 1905, str. 277.

16 Isto, 277.

17 *Izvješće kraljevske gornjogradske gimnazije iz 1894. godine*, str. 97.

18 A. Cuvaj, *Grada za povijest školstva*, VIII, str. 8-10.

škola utemeljena na modernim jezicima u skladu s novim socijalnim prilikama. Također je naglasio da u novoj državi nastavni plan i program materinjeg jezika ne smije biti jedinstven za sve krajeve.¹⁹

2. Spomen soba Isidora Kršnjavog

Zaključak

Ovaj rad samo je djelomično rasvijetlio I. Kršnjavog kao promicatelja hrvatskog školstva i kulture. Ukazuje na bogatu tradiciju hrvatskog školstva i kulture koju još i danas s ponosom baštinitimo. O njegovom sveukupnom djelovanju na prijelomu stoljeća najbolje ilustriraju riječi I. Krtalića, prema kojima sva ova aktivnost i djelokrug rada I. Kršnjavog pokazuju da je on posljednji *homo universalis* u Hrvatskoj. Iako izgleda nemoguće, on je bio : znanstvenik i publicist, graditelj i obnovitelj hrvatskog školstva i prosvjete, slikar i likovni kritičar, promicatelj hrvatskog kulturnog života, romanopisac i dantolog. Njegov bogati kulturni opus, uspješni reformatorski potezi kao i mnogi “neprihvatljivi” politički potezi, učinili su ga velikim i neponovljivim. Pišući svoje *Zapisce* doima se kao da za njega postoji samo povijest u kojoj on osobno sudjeluje na različite načine te bi se moglo pomisliti da Kršnjavi bilježi samo svoj udio u povijesti. Međutim, njegov subjektivitet i odnos prema drugim ljudima i događajima nisu definitivni, nego ovise o vremenu kad su izrečeni.²⁰

Kršnjavi je kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu učinio velike pomake u pravcu modernizacije školstva, izobrazbe žena i podizanja obrazovnih standarda. Ostvario je svoju zamisao, dobiti što više sredstava za podizanje znanosti i kulture koja i danas o tome svjedoči. Pišući *Autonekrolog* koji je posthumno objelodanjen u *Vijencu* 1927, Kršnjavi je istaknuo obveze nametnute sebi, a u skladu s trenutnom funkcijom, svu je svoju snagu usmjerio za prosperitet Hrvatske, često neshvaćen od svojih suvremenika. O sebi je napisao: “Kršnjavi nije tražio drugo doli opće dobro svoga naroda, a kroz to napredak čovječanstva. To je bila njegova ambicija i jedini cilj”.²¹

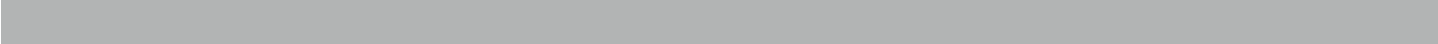
19 Dr. Iso Kršnjavi, *Primjedbe uz Načela o uredjenju srednjih škola u Kraljevstvu SHS i uz Nacrt Zakona o srednjim školama u Kraljevstvu SHS*.

20 I. Krtalić, “Iso Kršnjavi ili pozicija subjekta u centru”, str. XI.

21 I. Kršnjavi, “Autobiografija”, *Vijenac*, V, Zagreb 1927.

Literatura

1. Babić, Ljubo, *Umjetnost kod Hrvata u XIX stoljeću*, Zagreb 1928.
2. Cuvaj, Antun, *Grada za povijest školstva*, VIII, Zagreb 1911.
3. Gross, Mirjana, *Izorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret*, Golden marketing Zagreb 2000.
4. *Izvestje o Kralj. velikoj gimnaziji u Osijeku koncem školske godine 1864/5*, Narodna tiskara dra. Ljudevita Gaja, Zagreb 1865.
5. *Izvešće kraljevske gornjogradske gimnazije iz 1894. godine*, Zagreb 1894.
6. *Kolo*, 1905, str 277.
7. Kršnjavi, Iso dr, *Primjedbe uz Načela o uređenju srednjih škola u Kraljevstvu SHS i uz Nacrt Zakona o srednjim školama u Kraljevstvu SHS*, Kraljevska zemaljska tiskara, Zagreb 1919.
8. Krtalić, Ivan, "Iso Kršnjavi ili pozicija subjekta u centru", u: Kršnjavi, Iso, *Zapisci iza kulisa hrvatske politike*, Knjiga prva, Mladost, Zagreb 1986.
9. Marković, Zdenka, *Naš licej*, Izdavački zavod jugoslavenske akademije, Zagreb 1953.
10. Maroević, Tonko, "Izidor Kršnjavi (1845-1927)", *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*, br. 7, Zagreb 1981.
11. Ograjšek, Ida, *Otvaranje privremenog ženskog liceja i položaj građanskih žena u Hrvatskoj na kraju 19. stoljeća* (magisterij), Zagreb 2005.
12. *Povijest hrvatskog školstva i prosvjete*, ur. Đuro Arhanić i Josip Berka, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb 1944.
13. Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor, Šepić, Dragovan, *Povijest hrvatskog naroda od 1860-1914*, Školska knjiga, Zagreb 1968.
14. *Vijenac*, V, 1927. br. 5.

II. POVIJESNE OSOBE U NASTAVI

IZVANŠKOLSKE MOGUĆNOSTI UČENJA - DR. JURAJ DOBRILA I NARODNI PREPOROD U ISTRI

Vrlo je malo tema iz hrvatske povijesti obrađeno na web-stranicama. Ako i postoje određeni sadržaji, najčešće su to samo razbacani fragmenti tako da je teško pronaći relevantne povijesne izvore ili sustavnije obrađene teme. U posljednje vrijeme situacija se popravlja, ali je daleko od idealne. Kao pozitivne primjere sustavnoga rada mogu se navesti web-stranice <http://www.crohis.com/index.htm> i <http://povijest.net>.¹ Trend digitalizacije povijesnih izvora polako prodire u Hrvatsku, što je uočljivo na stranicama <http://www.skpu.hr/nasasloga>² i <http://www.nsk.hr/HeritageDetails.aspx?id=25>.³

Tražeci podatke o povijesti Istre na web stranicama, naići ćemo uglavnom na stranice turističkih agencija s prigodnim kratkim pregledima povijesti našega najvećeg poluotoka.

Razmišljajući o tim pitanjima, tema za Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti nametnula se sama po sebi. Izrada web stranica o Jurju Dobrili, najistaknutijoj osobi Narodnog preporoda u Istri, brzo je prerasla u širi projekt izrade web stranice o istarskoj povijesti XIX. stoljeća. Osim pregleda političke, gospodarske, demografske i kulturne povijesti, bit će naravno pisanja i o svakodnevnom životu i borbi za opstanak istarskog čovjeka,⁴ prikaza povijesnih izvora te objavljivanja znanstvenih radova istaknutih povjesničara, stručnjaka i ljudi koji se bave proučavanjem tog razdoblja istarske povijesti. Projekt je zamišljen dovoljno široko da omogućuje i uključivanje učenika kroz izvanškolski rad na proučavanju i analiziranju povijesnih izvora, obrađivanju i pisanju seminarskih radova o pojedinim temama ili osobama kroz istraživanja, posjete arhivima i prikupljanje grade za daljnji rad.

Izvanškolsko učenje

Izvanškolsko učenje obrazovni koncept je koji uključuje aktivnosti povezane sa školom kakve se odvijaju izvan vremena redovnih školskih sati i izvan redovnoga školskog programa te izvan svakodnevnoga školskog okruženja. Mogućnosti i ideje za takav rad neograničene su: uključuju nadopunu za redovnu nastavu ili već postojećih aktivnosti učenika ili potpuno nove projekte za aktivno provođenje slobodnog vremena.

- 1 Urednik Marin Knezović kaže da je Crohis site posvećen prvenstveno hrvatskoj povijesti, ali ne samo njoj. Site sadrži pregled hrvatske povijesti, zbirku karata, niz galerija s povijesnim fotografijama, *flash* animacije vezane uz hrvatsku povijest, zbirku pisanih povijesnih izvora, recenzije linkova, biblioteku faksimila knjiga i forum. Miljenko Hajdarović, urednik Hrvatskog povijesnog portala, napisao je da je to specijalizirana web-stranica na kojoj posjetitelji mogu čitati povijesne teme obrađene na popularno-znanstveni način. Suradnici portala su većim dijelom povjesničari, učitelji i drugi srodni stručnjaci. Portal je podijeljen na kategorije poput: Novosti, Prapovijest, Stari vijek, Srednji vijek itd.
- 2 Na web-stranicama Sveučilišne knjižnice u Puli objavljeno je digitalizirano izdanje *Naše sloge*, časopisa važnog za proučavanje istarske povijesti druge polovine XIX. st. i početka XX. st.
- 3 Na web-stranicama Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu započeo je projekt prebacivanje u digitalni oblik značajnih djela iz fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Digitalizirana baština trenutno sadrži 563 digitalizirane jedinice (3336 stranica knjiga i muzikalija, 477 crteža i grafika, 31 zemljopisna karta i 2 zvučna zapisa).
- 4 U svojim govorima biskup Dobrila ukazuje da je bijeda u Istri skrajnja i općenita te da polovica ljudi jede hranu bez soli ili sa soli određenom za životinje; prema Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, Knjiga prva, str. 235. "... Samo bog znade koliko je obitelji ekonomski propalo! Naših lijepih hrastovih šuma — više nema! Ovi se ljudi s mukom bore za hranu...". Iz Dobrilina govora: B. Milohanić, "Juraj Dobrila u državnim arhivima i štampi Beča i Trsta", str. 192.

Kroz izvanškolski rad mogu se prevladati nedostaci procesa učenja, razviti talenti učenika, učvrstiti zajedništvo i pojačati interes, otvarajući nove i zabavnije mogućnosti za učenje.

U pravilu, kada govorimo o izvanškolskim aktivnostima, mislimo na aktivnosti koje najčešće nisu direktno koordinirane iz škole, već se odvijaju u suradnji s drugim institucijama poput muzeja, arhiva, sportskih klubova ili humanitarnih udruga. Rad može biti organiziran kroz ljetne škole, stručne ekskurzije, razne tečajeve, direktnu suradnju s mentorima. Učenika bi kroz proces nastave trebalo osposobiti da samostalno može primijeniti svoje znanje u različitim situacijama. Najčešće se previše vremena i energije troši na usvajanje osnovnih znanja i memoriranje činjenica, a premalo se vremena poklanja tome kako to znanje prepoznati i iskoristiti u nekoj novoj situaciji i rješavanju nekog novog problema. Korištenje novih tehnologija, kako u procesu nastave, tako i u izvanškolskom radu, otvara široke mogućnosti za uključivanje učenika i razvijanje njihovih talenata, sposobnosti i interesa.

Nove tehnologije u nastavi⁵

Znanstvena revolucija koja kao posljedicu ima tehnološke promjene mijenja naravno čovjeka i otvara mu niz mogućnosti na svim područjima djelovanja. Nastava nije izuzetak jer u novim uvjetima čovjek brže uči i lakše dolazi do novih spoznaja. Ipak, za prihvaćanje novih stvari potrebno je uložiti napor jer upotreba novih tehnologija mijenja ulogu ljudi u nastavnom procesu. Pritom treba naglasiti specifičnost nastavnog procesa u kojem nova tehnologija ne potiskuje staru. To znači da nastavnik može raditi na stari način iako postoje nove tehnologije. Računalo ne može u potpunosti istisnuti knjigu, govor, papir i olovku, ali se mora pronaći prava mjera za njegovu upotrebu. Antička "zlatna sredina" između "informatičkih zaludnjaka" na jednoj, i "konzervativaca" na drugoj strani, svakako je dobra preporuka za uvođenje novih tehnologija u nastavni proces.

Uvođenje nove tehnologije, dakako, pomalo transformira ulogu nastavnika, ali odnos ide i u suprotnom smjeru, pa nastavnik ima veliku ulogu u tehnologiji nastave. Za tehnologiju nastave možemo reći da je primijenjena znanost jer se zasniva na primjeni rezultata znanosti koje proučavaju nastavni proces, npr. didaktike. Pritom je tehnologija nastave uži pojam, odnosno jedno od područja didaktike. Efikasnost upotrebe novih tehnologija u nastavi i izvanškolskom radu ovisi o tome koliko je ta upotreba didaktički osmišljena.

U ovom procesu potrebno je definirati i pojam nastavna tehnika koji se odnosi na skup tehničkih sredstava korištenih u nastavi. Dakle, ako didaktiku, tehnologiju nastave i nastavnu tehniku stavimo u međuodnos, uočavamo da se odnose kao opće (didaktika) prema posebnom (tehnologija nastave) i pojedinačnom (nastavna tehnika).

Tehnologija nastave se postupno mijenjala prateći razvoj društva i poprimajući sve složenije oblike. Kao što je već ranije naglašeno, nova tehnologija ne potiskuje u potpunosti staru, pa je vrlo važno pratiti i promjenu uloge nastavnika kroz različite faze uvođenja novih tehnologija u nastavni proces.

Postoje različite periodizacije promjene nastavne tehnologije. Ovo je jedan od mogućih razvoja tehnologije nastave kroz sedam faza:

1. faza žive riječi;
2. faza pisane riječi;
3. faza slike i nadomjestaka stvarnosti (nastavna sredstva);
4. faza manipulacijskih i operacijskih tehnika;
5. faza audiovizualnih tehnika i masovnih medija;
6. faza multimedijских tehnika;
7. faza kompjuterizacije i stvaranje velikih sustava.⁶

⁵ Usp. S. Žužić, "Nove tehnologije i promjena uloge nastavnika", str. 33-45.

⁶ K. Bezić, *Tehnologija nastave i nastavnik*, str. 38.

Od prve faze, u kojoj je nastavnik jedini izvor znanja te usmenim putem prezentira vlastite spoznaje, pa sve do posljednje faze, u kojoj nastavnik više nije jedini izvor znanja te je njegova uloga da organizira i usklađuje različite izvore i didaktički ih oblikuje, važan zadatak nastavnika u nastavi uz pomoć računala upravo je usklađivanje primjene računala s ostalim oblicima nastave te individualno vođenje učenika.

Nastavnici u nastavnom radu koriste nove informacijsko komunikacijske tehnologije na način koji povezuje računala i moderna dostignuća u sektoru telekomunikacija. Radi se o komunikaciji (učenju) posredstvom računala koja se danas može koristiti na mnogo načina: e-mail, interaktivne poruke, velike i male diskusijske grupe, velike video konferencije, on-line katalozi ili baze znanja, on-line učenje, različite programirane arhive podataka smještene na webu (podaci tipa slika, zvuk, tekst, video) itd.

Zakonitost prema kojoj nove tehnologije nastave ne istiskuju stare, već se međusobno povezuju i stvaraju novu kvalitetu, dovodi do toga da suvremena tehnologija nastave sadrži sva pozitivna dostignuća do kojih se došlo tijekom povijesnog razvoja nastave. U suvremenoj nastavi prisutna je živa riječ, pisana riječ, promatranje, manipulacijska i operativna tehnika, audiovizualne tehnike, programirana nastava i računalna tehnologija.

Dakako da korištenje nove informacijsko komunikacijske tehnologije uvjetuje i različite oblike učenja. Računalo se može koristiti kao pomoć pri poučavanju (koristi se za davanje informacija učenicima koji ih najčešće pasivno usvajaju), pomoću računala se može učiti (kada se od učenika traži rješavanje problemskih zadataka), učenje može biti interaktivno korištenjem multimedije (kombinacija teksta, slike, zvuka, animacije i videa, pri čemu je bitno da učenik može djelovati povratno na prezentiranu informaciju) i, naposljetku, učenje može biti interaktivno korištenjem računalnih mreža (internet).

Svjedoci smo da je danas obrazovanje sve više u središtu pozornosti te da stjecanjem diplome ne završava proces školovanja. Iz tog razloga učenike već od najranijih dana trebamo pripremati za samostalni rad, pogotovo u situaciji kada nove tehnologije omogućavaju otklanjanje vremenskih i prostornih ograničenja obrazovanja.

Obrazovanje kao proces prolazi put od poučavanja prema učenju, od rada s učenicima kao vremenski i prostorno definiranim grupama (razredima) prema radu s učenicima koji sve više rade individualno te, dakako, od nastavnika kao izvora znanja do nastavnika kao posrednika i organizatora.

Internet i nastava

Pojam internet kratica je dviju riječi: **Internacional** (engl. međunarodno, globalno, internacionalno) i **Network** (engl. mreža).

Mreža se odnosi na dva ili više povezana računala koja međusobno mogu komunicirati, a kada govorimo o internetu onda mislimo na više međusobno povezanih mreža širom svijeta ili mreža koja povezuje nekoliko milijuna računala tako da je omogućena komunikacija među njima. Kako su podaci smješteni na serverima (računalni poslužitelji) koji su stalno uključeni, uvijek su dostupni klijentima, odnosno korisnicima diljem svijeta.

Da bi to bilo moguće moraju postojati određena pravila, odnosno protokol razmjene podataka internetom,⁷ a svako računalo prilikom spajanja na internet dobiva svoju jedinstvenu mrežnu adresu.⁸

Internet nam pomaže da na "jednom mjestu" dobijemo sve podatke o tome što i kako treba učiti. Pritom korisnik može po svojim potrebama i željama birati sadržaj ili postavljati sadržaj dostupan drugima. Ne postoji knjižnica, arhiv ili neka druga institucija koja bi se po količini sadržaja mogla usporediti s onim što se može pronaći na internetu. Svakim danom ovo spremište znanja raste, postajući globalnim fenomenom. Svatko tko želi učiti ima pristup znanju i izvan

7 Osnovni protokol je TCP/IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol), a osim toga koriste se i HTTP (HyperText Transfer Protocol), SMTP (Simple Mail Transfer Protocol), NNTP (Network News Transfer Protocol) i drugi.

8 IP (Internet protocol) adresa je jedinstvena mrežna adresa nekog računala. Ne mogu postojati dva računala s istom IP adresom na Internetu.

institucija koje se bave odgojem i obrazovanjem. Više nema ograničavajućih faktora poput vremena, dobi ili prostora. Na jednostavan i jeftin način ljudi uče nove stvari, imajući pristup gotovo neograničenom broju informacija za različita područja svog interesa.

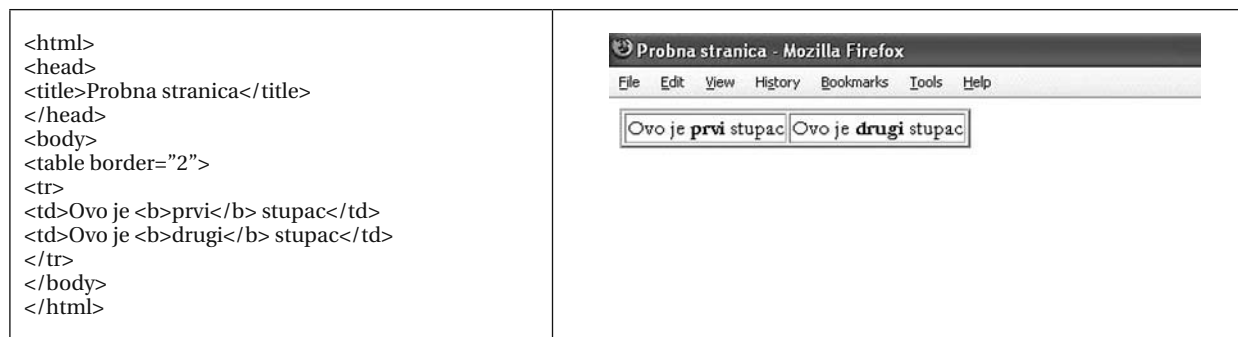
Naravno da korištenje novih medija i interneta zahtijeva od korisnika nove vještine i nova znanja. Tradicionalan pojam pismenosti danas mora biti nadopunjen sadržajima medijske, odnosno informacijske pismenosti. Korištenje računala u nastavnom procesu postalo je nužno, a širenjem i korištenjem interneta izlazi izvan okvira klasičnih učionica, nudeći virtualni svijet stalno dostupnoga obrazovanja. Uz brojne prednosti potrebno je ukazati i na nedostatke koji se javljaju korištenjem interneta. Glavna prednost — količina sadržaja, vrlo lako može postati i glavnim nedostatkom. Pritom ne mislimo samo na neprimjereni sadržaj koji može odvući pozornost korisnika, već i na to da nepostojanje kontrole i ideja slobodnog objavljivanja sadržaja dovodi do inflacije informacija koje su često upitne kvalitete, neprovjerene i nepouzdana. Osim toga, sadržaji se često mijenjaju, a mogu i nestati preko noći ako ih autor učini nedostupnima. U moru informacija korisnik mora bit osposobljen da odabere one prave, a moći će odabrati ako su prave stvari ponuđene. Stoga se svi koji su angažirani u odgoju i obrazovanju mladih moraju prije svega informatički opismeniti i postati sposobni da i sami nude određene sadržaje na internetu, obogaćujući na taj način virtualni svijet kvalitetnim i korisnim informacijama.

Na internetu možemo koristiti različite usluge poput elektroničke pošte (e-mail), prijenosa podataka s računalo na računalo (ftp), mrežne novine (news), mogućnost rada na udaljenom računalu (telnet), pregled multimedijalnih stranica (World Wide Web — www) itd.

Izrada web stranice

World Wide Web grafički je hipertekstualni⁹ način korištenja interneta koji koristi HTTP protokol za prenošenje www stranica i drugih podataka preko interneta. To je distribuirani, multimedijски, mrežni informacijski servis koji omogućuje pohranjivanje, pretraživanje informacija te integrira tekst, sliku, zvučni i video zapis.¹⁰

Osnova svake web-stranice je HTML¹¹ jezik. Tim jezikom opisujemo izgled i sadržaj web-stranice pomoću oznaka (tagova). Primjer HTML jezika vidimo na slici 1. Lijevo je jednostavna web-stranica napisana u HTML jeziku, a desno je njen izgled u web pregledniku.¹²

1. Lijevo — stranica napisana HTML jezikom, desno — ista stranica u web pregledniku

9 Svaka web-stranica je hipertekstualni dokument. To znači da sadrži hipertekstualne veze (linkove) do drugih dokumenata i stranica, odnosno podataka. Linkovi mogu biti postavljeni na riječ, sliku, rečenicu ili neki drugi element unutar stranice.

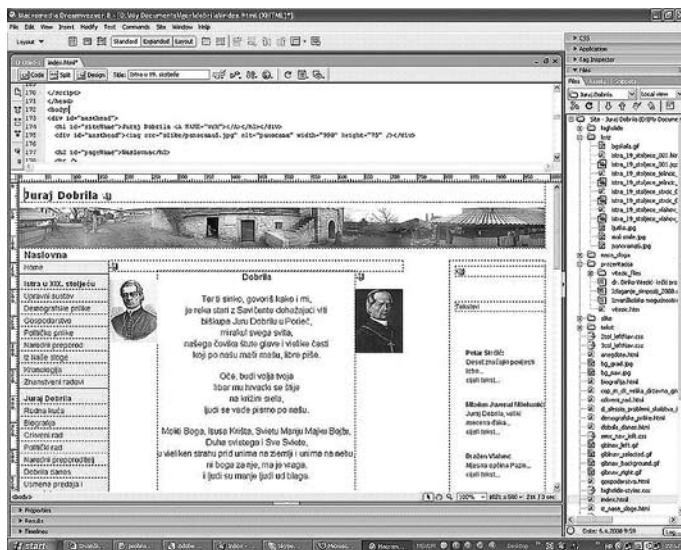
10 N. Lipljin, N. Milijaš, Z. Ikica, T. Gvozdanić, I. Kos, *Izobrazba za primjenu informacijskih i komunikacijskih tehnologija*, str. 92.

11 Hyper Text Markup Language

12 Web-preglednici (Web browser) su programi pomoću kojih gledamo web-stranice. Oni dokument pisan HTML jezikom pretvaraju u tekstovni i grafički sadržaj neke web-stranice koju želimo pregledati. Najpoznatiji preglednici su: Internet Explorer, Mozilla Firefox, Opera, Safari i dr.

Web-stranica je pojedinačni HTML dokument, a skup povezanih web-stranica naziva se web-mjesto (web site, web lokacija, web sjedište ili samo web).

Pisanje web-stranica u HTML jeziku, koristeći se samo uređivačem teksta, prilično je težak posao, osim ako stranica nije jednostavna kao na slici 1. Ipak, postoje i grafički HTML uređivači koji postupak izrade web-stranice olakšavaju do te mjere da nije nužno poznavati HTML jezik. Primjeri takvih programa su FrontPage¹³ i Dreamweaver.¹⁴

2. Grafičko sučelje programa za izradu web-stranica Dreamweaver

Kako se vaša web-stranica neće sastojati samo od teksta, već i od slikovnog materijala, za izradu stranice bit će vam potreban i program za uređivanje slika, primjerice Adobe Photoshop.¹⁵

Ideja

Prvi korak u izradi web-stranice svakako je pronalaženje ideje. Što želite prikazati na web-stranici, komu je web-stranica prvenstveno namijenjena, što želite postići prezentacijom određenih sadržaja na web-stranici — sve su to tek neka pitanja koja si morate postaviti prije nego se upustite u izradu stranice. Nakon toga razmislite o imenu stranice, njenoj adresi i zašto bi netko poželio posjetiti stranicu s takvim sadržajem.

Kao što sam već ranije naglasio, izrada web-stranica o Jurju Dobriji, najistaknutijoj osobi Narodnog preporoda u Istri, brzo je prerasla u širi projekt izrade web-stranice o istarskoj povijesti XIX. stoljeća. Prema sadržaju, stranica je dovoljno široka da obuhvati političku, gospodarsku, demografsku i kulturnu povijest uz razmatranje tema iz svakodnevnog života istarskog čovjeka, prikaza povijesnih izvora te objavljivanja znanstvenih radova istaknutih povjesničara, stručnjaka i ljudi koji se bave proučavanjem tog razdoblja istarske povijesti. Projekt omogućuje i uključivanje učenika kroz izvanškolski rad na proučavanju i analiziranju povijesnih izvora, obrađivanju i pisanju seminarskih radova o pojedinim temama ili osobama, posjete arhivima i prikupljanju građe za daljnji rad.

13 FrontPage je program koji je kreirala tvrtka Microsoft, a od 2006. g. postoje i dva nova programa iste tvrtke Microsoft SharePoint Designer i Microsoft Expression Web.

14 Dreamweaver je program za izradu web-stranica koji je kreirala tvrtka Macromedia, a od 2005. g. je u vlasništvu tvrtke Adobe Systems.

15 Adobe Photoshop je program u vlasništvu tvrtke Adobe Systems.

Planiranje¹⁶

Dobro planiranje će vam uštedjeti puno vremena što ćete kasnije potrošiti na ispravljanje stvari ako krenete u krivom smjeru. Dobar savjet je da na papiru napravite nacrt stranice sa sadržajem i navigacijom među pojedinim dijelovima stranice. Pripremite fotografije, ilustracije, karte, tekstove i ostale potrebne sadržaje. Vodite računa o tome da na stranicu možete staviti samo sadržaje za koje imate pravo da ih objavite, odnosno one koje nisu zaštićene autorskim pravima. Web-stranica nije knjiga tako da uvijek možete raditi promjene, čak u potpunosti promijeniti koncept, izgled i sadržaj.

Struktura i sadržaj stranice

Struktura stranice zapravo je način organizacije stranice, način na koji je riješena navigacija kroz različit sadržaj. Sadržaj i struktura stranice međusobno su povezani. Poželjno je da organizacija bude jednostavna i logična, tako da posjetitelji lako dođu do informacija koje žele. Svaka web-stranica sastoji se od nekoliko dijelova. Najčešće je to prostor za unošenje sadržaja (tekst, slika, video, animacija) i prostor za navigaciju koji može biti postavljen na vrhu, dnu, lijevom ili desnom dijelu stranice.

Web-stranica o povijesti Istre u 19. stoljeću sastoji se od nekoliko dijelova, što je vidljivo s lijeve strane gdje su smještene poveznice na sve sadržaje.

U dijelu s naslovom "Istra u 19. stoljeću" poveznice su koje će korisnika upoznati s upravnim sustavom, demografskim prilikama, gospodarstvom, političkim prilikama i razdobljem Narodnog preporoda. Osim toga, tu se nalazi veza prema stranicama s kratkim pregledima sadržaja časopisa *Naša sloga*, kronološkim pregledom te znanstvenim radovima. Slijede poveznice prema stranicama koje imaju zajedničku temu "Juraj Dobrila". Možemo pogledati virtualni prikaz rodne kuće, pročitati kratku biografiju o njegovu crkvenom i političkom radu te djelovanju kao jednim od predvodnika Narodnog preporoda u Istri. Sadržaj stranice pod poveznicom "Dobrila" odnosi se na prisutnost Jurja Dobrile u nazivima institucija, udruga, ulica i slično, a u dijelu "Usmena predaja i anegdote" prenosimo kako su Dobrilu doživljavali obični ljudi s kojima se svakodnevno susretao.

Stranica na koje vodi poveznica "Kviz" u dijelu navigacije "Provjerite znanje" sadrži kratka pitanja izrađena u programu Hot Potatoes¹⁷ kroz koja se mogu provjeriti korisnikova znanja o pročitanim sadržajima istarske povijesti 19. stoljeća.

Poveznice na digitalizirane povijesne izvore bit će dodavane na stranicu onim tempom kako oni budu objavljeni. Za sada je tu poveznica na web-stranicu Sveučilišne knjižnice u Puli na kojoj je postavljena digitalizirana verzija većine brojeva časopisa *Naša sloga*. Na taj način je istraživačima, ali i učenicima te ostalim znatiželjnicima, olakšan pristup relevantnom povijesnom izvoru.

U posljednjem dijelu navigacije nalaze se poveznice prema zanimljivim stranicama drugih autora ili institucija koje su na neki način povezani s temom ove stranice.

U središnjem dijelu stranice mjesto je za tekstovni i slikovni sadržaj. Na naslovnoj stranici trenutno se nalazi pjesma Milana Rakovca o Jurju Dobrili. Stranica se stalno popunjava novim sadržajima, pa bi s vremenom trebala postati mjesto na kojem će se moći pronaći sve o istarskoj povijesti 19. stoljeća.

Na desnoj strani web-stranice rezerviran je prostor u kojem su istaknuti novi sadržaji dodani na stranicu ili posebno važni tekstovi na koje želimo upozoriti korisnika.

Cilj je da navigacija kroz sadržaj stranice bude što jednostavnija tako da korisnik brzo može pronaći onaj sadržaj koji ga zanima.

¹⁶ Dobre upute za izradu obrazovnih materijala mogu se pronaći na web adresi Carnetovog referalnog centra Izrada obrazovnih materijala: <http://carnet.hr/referalni/obrazovni/iom/IzradaObrazovnogMaterijala>, (14. 4. 2008)

¹⁷ Hot Potatoes, Stewart Arneil i Martin Holmes 1997-2008, Half-Baked Software Inc. / University of Victoria Humanities Computing and Media Centre.

Objava stranica

Kada su stranice napravljene, potrebno ih je objaviti i učiniti dostupnima korisnicima. Za to je potreban poslužitelj, gdje će biti smješteni svi dokumenti koje sadrži vaša stranica i neki FTP¹⁸ program za prebacivanje web-stranica na poslužitelj.

Web-stranice "Istra u 19. stoljeću" smještene su na školski poslužitelj Gimnazije i strukovne škole Jurja Dobrile (gssjd.hr) tako da web adresa glasi <http://dobrila.gssjd.hr>.

Zaključak

Sustavniji pristup izradi web stranica s temama iz hrvatske povijesti zadatak je koji stoji pred povjesničarima ako želimo te teme približiti mladima. Iako u posljednje vrijeme ima pozitivnih pomaka, situacija je daleko od zadovoljavajuće, pa veliki posao tek predstoji. Posebno se to odnosi na teme iz regionalne povijesti, gdje postoji i veća mogućnost angažiranja učenika u različitim istraživačkim projektima. Stvaranjem veće baze takvih stranica i njihovo međusobno povezivanje pružilo bi korisnicima uvid u mnoge zanimljive teme koje inače ostaju nepoznate izvan uskog kruga znanstvenika i istraživača.

Literatura

1. Bezić, Krešimir, *Tehnologija nastave i nastavnik*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb 1983.
<http://carnet.hr/referalni/obrazovni/iom/IzradaObrazovnogMaterijala>
2. Lipljin, Nina, Milijaš, Nenad, Ikica, Zoran, Gvozdanović, Toma, Kos, Igor, *Izobrazba za primjenu informacijskih i komunikacijskih tehnologija*, Pro-mil, Varaždin 2003.
3. Milanović, Božo, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, Knjiga prva (1797-1882), Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin 1967.
4. Milohanić, Mladen, "Juraj Dobrila u državnim arhivima i štampi Beča i Trsta", u: *Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812-1882*, Pazin 1985.
5. Žužić, Slavica, "Nove tehnologije i promjena uloge nastavnika", u: *Ljetopis Gimnazije i strukovne škole Jurja Dobrile za šk.god. 2006/2007*, Pazin 2008, str. 33-45.

18 File Transfer Protocol

SAMOSTALNI ISTRAŽIVAČKI RAD UČENIKA - HERMANN BOLLÉ I OBRтна ŠKOLA U ZAGREBU

Škola primijenjene umjetnosti i dizajna (ŠPUD) u Zagrebu, nekada Kraljevska zemaljska muška obrtna škola, niti je bila niti jest obična odgojna i obrazovna ustanova. Ona je drukčija, izuzetna, ne samo zato što je jedna od najstarijih strukovnih škola u Europi, već zbog toga što je, od svog osnutka 1882, obrazovni i odgojni rad temeljila na stvaralaštvu, u učiteljskom zboru imala dobre stručnjake, a u javnosti bila prepoznata vrsnoćom djela u njoj izobraženih majstora nekada te primijenjenih umjetnika i dizajnera danas. Sadašnji naziv škola nosi od 1985. godine. Školovanje traje četiri godine, za upis u školu je obvezatan stručni ispit iz crtanja i slikanja, a usmjeravanje na stručni odjel je nakon završenog prvog razreda. Nastava se odvija na slijedećim odjelima: aranžersko-scenografskom, fotografskom, grafičkom, keramičkom, kiparskom, likovne i tehničke obrade metala, slikarskom, tekstilnom i unutarnje arhitekture. Za maturalni ispit učenici su dužni, osim usmenog dijela, samostalno izraditi i oblikovati stručni rad. Od prve stručne škole, matice niza srednjih stručnih škola (tehničke, građevinske, elektrotehničke, tekstilne, grafičke, kemijske, Akademije likovnih umjetnosti, Arhitektonskog fakulteta), danas je ŠPUD postala učilište dizajnera.

Program nastave povijesti, na svim odjelima, izvodi se tijekom sve četiri godine.

Povod istraživanja

Ponosimo se uspjesima i slavnim ljudima koji su stvarali povijest naše škole, kao i onima koji to još čine, nastavnicima i učenicima. U nastojanju nastavnika i učenika naše Škole da otmemo zaboravu osobu bez koje Škole primijenjene umjetnosti i dizajna možda ne bi niti bilo, posvetili smo joj dužnu pozornost. Ta izuzetna povijesna osoba jest Hermann Bollé, rođen u Kölnu 1845, umro u Zagrebu 1926. godine. Za nastavnike i učenike Škole primijenjene umjetnosti i dizajna, nekada Kraljevske zemaljske muške obrtne škole, Hermann Bollé nije samo jedan od utemeljitelja (1882. godine), on je ravnatelj i odličan pedagog i učitelj pune 32 godine (do 1914), zato smo mu školske godine 2002/2003. posvetili 120-u obljetnicu Škole. Doprinos tome dali smo svi pomalo. Tako je, pod mojim mentorstvom učenica 3. razreda, grafičkog odjela, Danica Bobinac sudjelovala na natjecanju iz povijesti s istraživačkim radom "Hermann Bollé i Obrtna škola u Zagrebu".

Cilj istraživanja

Otkrivanje i produblivanje spoznaja o Hermannu Bolléu:

izuzetnoj osobi koja je svojim radom zadužila Zagreb i Hrvatsku, a osobito hrvatsko školstvo, utemeljitelju naše škole, ravnatelju i odličnom pedagogu i učitelju pune 32 godine, osobi koja je svojim pedeset godišnjim djelovanjem u Zagrebu i Hrvatskoj sudjelovala u oblikovanju hrvatskog identiteta i europskog zajedništva,

Stjecanje osnovnih spoznaja o:

povijesnoj uvjetovanosti događaja, ljudskog ponašanja i stvaralaštva, kulturnom naslijeđu i identitetu hrvatskoga i drugih naroda u hrvatsko-ugarskoj zajednici.

Odgovor na pitanja:

Kako to da smo u pretprošlom stoljeću u duhovnom i kulturnom pogledu bili Europa, a danas to samo želimo?

Kako se podaci o Hermannu Bolléu i Obrtnoj školi mogu iskoristiti u nastavi?

Metodologija istraživanja

Nakon što smo odlučili o temi, osmislili smo način rada i prikupili podatke o tome gdje bi trebalo tražiti potrebne izvore. Učenica Danica Bobinac svoje je istraživanje započela u knjižnici naše škole gdje je našla potrebnu literaturu. Zatim je u Hrvatskom školskom muzeju istraživala arhivsku građu i muzejske izložke. Veliku pomoć pružila joj je kustosica muzeja, gospođa Vesna Rapo, autorica izložbe i kataloga *Hermann Bollé i Obrtna škola Zagrebu*. Izložba je bila postavljena u suradnji sa Školom primijenjene umjetnosti i dizajna o 120-oj obljetnici škole (10. prosinca 2002. godine). Uslijedilo je terensko istraživanje — obilazak mnogobrojnih građevina koje je gradio ili obnovio Hermann Bollé i na kojima su umjetničke i obrtne radove izradili nastavnici i učenici Obrtne škole. Završen rad učenica je prezentirala na grafičkom odjelu naše škole, a zatim na Županijskom natjecanju u Zagrebu, u ožujku 2003. godine.

Rezultati istraživanja — korištenje u nastavi

Rezultate navedenoga istraživačkog rada koristim u nastavi, primjerice, fotografije i izvorne tekstove (dokumente). Učenici ih, individualno ili u grupi, analiziraju uz sljedeća pitanja:

Pažljivo proučite izloženu fotografiju i odgovorite:

Što fotografija prikazuje?	
Gdje je fotografija snimljena?	
Kada je fotografija snimljena?	
Tko su snimljene osobe?	
Zašto je snimljena ova fotografija?	
Tko je autor fotografije?	
Koje pojedinosti uočavate na fotografiji?	

Pomno proučite ovaj dokument i odgovorite:

Što ovaj dokument predstavlja?	
Kada je dokument nastao?	
Gdje je dokument nastao?	
Tko je autor dokumenta?	
U koju svrhu je dokument rabljen?	
Koje su bile namjere autora dokumenta?	
Koje detalje zapažate u ovom dokumentu?	

Život i rad Hermanna Bolléa (čiji se portret nalazi na ulazu u školu) bio je poticaj učenicima za proučavanje i druge osobe zaslužne za osnivanje Obrtne škole u Zagrebu i promicanje školstva i kulture u Hrvatskoj, Isidora Kršnjavog. Tako je nastao memoar "Isidor-Iso Kršnjavi".

Platno Isidor-Iso Kršnjavi

Platno — lik Isidora Kršnjavog zajednički je rad učenika i nastavnika, a nastao je ispisivanjem naših imena. Rad je nastao školske godine 2006/2007, za 125. obljetnicu Škole.

Ovaj memoar osmislili su i izveli trojica učenika trećeg razreda: učenici s grafičkog odjela, Dominik Vuković osnivač i voditelj projekta “Iso Kršnjavi”, Sven Kovačević, crtač skice i Tomislav Ladišić s foto odjela koji je dokumentirao cijeli projekt u procesu nastanka (vidi str. 144).

Portret Isidora Kršnjavog izveden je na platnu formata 2 x 1,5 metara. Portret čine potpisi svih učenika i djelatnika škole koji u konturama otkrivaju njegov lik. Na neki način to je poentilizam, samo u ovom slučaju točke su zamijenili potpisi. U suradnji s profesorima koji su pripomogli svojim savjetima, projekt je uspješno izveden. Zašto baš Isidor, a ne Bollé? Obojica su gotovo jednako zaslužni za osnivanje Obrtne škole, a Bolléov je portret već postojao na ulazu u školu.¹

Prilog — samostalni istraživački rad (vidi str. 147)

1 Tekst Dominika Vukovića, osnivača projekta

Dominik Vuković, Sven Kovačević i Tomislav Ladišić te učenici i nastavnici Škole primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu

MEMOAR “ISIDOR-ISO KRŠNJAVI”

1. Portret Ise Kršnjavoga olovkom

2. Prvi potpis

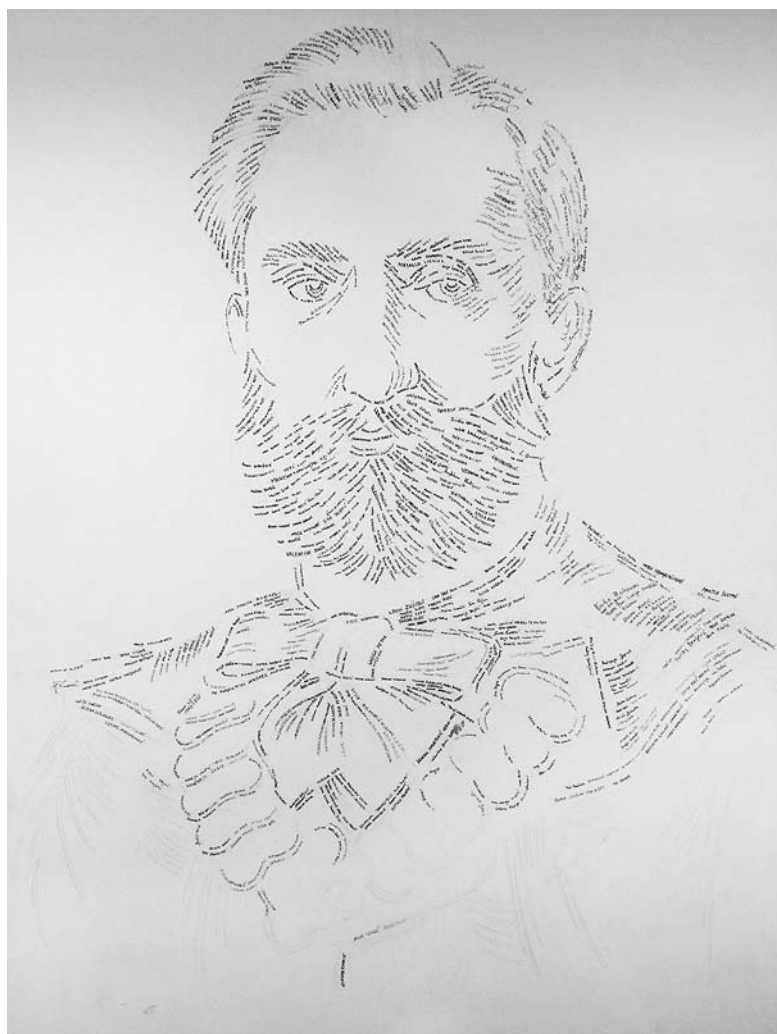
3. Učenci

4. Potpisi

5. Potpis u oko

6. Iso Kršnjavi — završen portret potpisima

ŠKOLA PRIMIJENJENE UMJETNOSTI I DIZAJNA

Zagreb, Trg maršala Tita 11

Šk. g. 2002/2003.

SAMOSTALNI ISTRAŽIVAČKI RAD

HERMANN BOLLÉ I OBRтна ŠKOLA U ZAGREBU

Učenica: Danica Bobinac, III. razred

Mentor: Smiljana Lazić Marinković

U Zagrebu, 7. ožujka 2003.

Uvod

Stodvadeset godina postojanja Škole primijenjene umjetnosti i dizajna značajan je događaj i čudi zaborav koji prati početke strukovnog i umjetničkog školstva u Hrvatskoj. U zaborav je pala i sama sudbina Hermanna Bolléa. Naviknuti na povijesne nepravde i sami u tome sudjelujemo. Ova je obljetnica posebno posvećena Hermannu Bolléu — jednom od utemeljitelja i dugogodišnjem ravnatelju Škole, projektantu i graditelju zgrade u kojoj smo i danas, a opet zaboravljenom u tišini svojih djela. Kako je moguće ne vrednovati i ne cijeniti sve što je Hermann Bollé učinio za Zagreb i hrvatsko školstvo? Što se mora dogoditi da na vrijeme prepoznamo darovite i radišne te da im povjerimo zajedničku sudbinu? Osnivanje Obrtne škole obično se povezuje uz potres u Zagrebu 1880. godine i nedostatak obnovitelja. Nije valjda potreban još jedan potres da bi nam se opet dogodio Bollé, prava vrijednost naše bogate gradske povijesti?

Kao učenica Škole primijenjene umjetnosti i dizajna osjećam kako se umjetnost i umjetnik cijene sve manje. Sve manje se obraća pozornost i na povijest Škole. Nekada su škole bile palače, a danas ih jedva spašavamo od propadanja, pa tako s njima pokapamo i sjećanja na njihove graditelje. Uoči izložbe posvećene Bolléu imali smo zadaću napraviti čestitke za posjetitelje, pa smo prelistavali knjige s fotografijama starog Zagreba i Hermanna Bolléa. Tako me zainteresirao njegov život kao i njegov ogroman doprinos Zagrebu gradnjom mnogih građevina te, najvažnije, osnivanju Obrtne škole bez koje ne bih imala priliku ja, kao i mnogi drugi, danas postati umjetnicom.

Hermann Bollé

Hermann Bollé (Sl. 1) arhitekt, graditelj, obnovitelj, povjesničar, rođen je u Kölnu 1845. godine. Nakon šest razreda realke i dva viša razreda graditeljske obrtne škole, usavršava se u crtanju kod oca, poslije kod arhitekta Seidmanna u Bonnu. Na sveučilištu usporedno studira povijest umjetnosti. Radi od 1872. do 1879. godine u Beču kod arhitekta Friedricha von Schmidta, izrađujući nacрте za namještaj i dekoraciju crkava. Studira arhitekturu na bečkoj Akademiji. Godine 1873. boravi u Njemačkoj, a 1875/76. godine u Italiji, gdje upoznaje biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Isidora Kršnjavog. To

ga poznanstvo kasnije dovodi u Hrvatsku. Iako mnogi povjesničari kao razlog Bollèova dolaska u Zagreb navode potres 1880. godine u kojim teško stradava zagrebačka katedrala, u tekstu Isidora Kršnjavog o osnutku i razvitku Obrtne škole u Zagrebu navodi se da je Bollé, već prije potresa, 1878. godine, pozvan u Zagreb.

U to doba u Hrvatskoj je već završio narodni preporod, a oktroiranim ustavom iz 1849. godine Hrvatska dolazi pod čvršću vlast Beča, kojem je cilj stvoriti centralističku državu u kakvoj su prednost imali Nijemci. Tijekom neoapsolutizma opći uvjeti za društveni, politički, gospodarski i kulturni život vrlo su nepovoljni. Ipak, 1850. godine, ukidanjem jurisdikcijâ između Gradeca i Kaptola, stvara se jedinstvena gradska uprava te Zagreb postaje jedinstvenom urbanom cjelinom. Zagrebačka biskupija se 1852. uzdiže, odredbom pape Pija IX, u nadbiskupiju, čime se razdvaja Katolička crkva u Hrvatskoj od Ugarske. Tu se ističe Josip Juraj Strossmayer, dvorski kapelan, koji je 1849. godine imenovan đakovačkim biskupom. On postaje utemeljiteljem brojnih zaklada kojima se promiču vjerske, znanstvene, umjetničke i kulturne djelatnosti. U Zagrebu se 1864. godine izrađuje katastarska mapa koja postaje podlogom za plan grada te ujedno i prvim nacrtom na hrvatskom jeziku. Dolaskom Bolléa i tijekom njegova života do 1926. godine, Zagreb se razvija više nego ikada: osniva se Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti kojoj je pokrovitelj J. J. Strossmayer, otvara se Sveučilište, Društvo umjetnosti, Muzej za umjetnost i obrt, Obrtna škola i Galerija slika.

Bollé prije dolaska u Zagreb, već 1876. godine, kao Schmidtov suradnik u izgradnji izvan Beča, boravi u dakovu, a nakon smrti arhitekta K. Rosnera preuzima gradnju Katedrale, dekor interijera crkve sv. Marka i poslove detaljiranja palače Akademije. Prvi samostalan rad mu je obnova hodočasničkog kompleksa u Mariji Bistrici koji mu, uz druge projekte u Križevcima, Dugom Selu, Osijeku, Iloku... otvara put prema Zagrebu, gdje se konačno nastanjuje 1878. godine.

Sl. 1. Bollé
1.a Bolléov potpis

U Zagrebu ostavlja svoj trag po cijelom Gradecu i Kaptolu, a povod mnogim gradnjama i obnovama potres je iz 1880. godine. Od crkvi to su crkva sv. Marka, sv. Katarine, zagrebačka katedrala, crkva sv. Franje, kapela sv. Vasilija.

Crkvu sv. Marka preuređuje zajedno sa Schmidtom kao pomoćnik. Ona se nalazi na Gornjem gradu i današnja mu je župna crkva. Obnova traje od 1876. do 1882. godine, a cilj je regotizacija. Mijenjaju se barokni oltari, prozori su sada zašiljeni i oslikani, a krov je urešen šarenim glaziranim crjepovima koji predstavljaju grbove kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije te grada Zagreba.

Crkva sv. Katarine bivša je isusovačka crkva. Potres joj je ošteti pročelje, oltare i zidove. Bollé obnavlja pročelje, dajući mu današnji izgled, dodaje mu četiri kipa koji prikazuju evanđeliste Mateja, Marka, Ivana i Luku te kip sv. Katarine na vrhu. Portal ne mijenja. Unatoč svim tim popravcima, unutarjost crkve jedan je od najvrednijih interijera barokne crkvene umjetnosti u Hrvatskoj.

Od urbanističkih zahvata, Bollé se bavi kompleksom groblja Mirogoj koje je otvoreno 1876. godine, a uređenje je trajalo od 1879. do 1931. godine. Zamisao mu je bila da cijelo groblje okruži arkadama i paviljonima, a u sredini sagradi grobnu kapelu. Mrtvačnicu završava 1886. godine, podalje od ulaza kao samostalni objekt, a ističe se dekorativno obojenim crijepom krova. Kapelom (crkvom Krista Kralja) dobiven je konačni arhitektonski izgled groblja. Ta je crkva jedno od najljepših Bolléovih arhitektonskih djela, a završena je nakon njegove smrti, 1929. godine.

Bolléov najveći obnoviteljski rad zagrebačka je katedrala. Ona je već u vrijeme Jurja Haulika rekonstruirana u par zahvata. Nakon njegove smrti kardinal Josip Mihalović, zajedno sa zagrebačkim Kaptolom, prvo cjelovitu obnovu dodjeljuje Schmidtu, no zbog zaokupljenosti ostalim poslovima (Akademijina palača na Zrinjevcu), dobiva je Bollé. Schmidt je ipak snimio postojeće stanje katedrale i izradio nacрте za njezinu obnovu 1879. čiju osnovnu koncepciju (dva tornja na zapadnom pročelju te središnji novi zabat) prihvaća Bollé. S obnovom počinje nakon potresa 1880, a 1883. utemeljuje Društvo za obnovu katedrale kojemu iznosi svoj program, prihvaćen 1884. godine. Sve što nije u gotičkom stilu mijenja se. Tako se i dolazi do dva nova, visoka, šuplja zvonika umjesto jednog. Oblikuje se novi portal, obnavlja rozeta, postavlja kip Bogorodice s djetetom, grb trojedne kraljevine, nadbiskupije i kardinala Mihalovića. U unutarjosti se ostavljaju samo tri barokna oltara, drugi se mijenjaju, oko svetišta izvodi se galerija, oltar pomiče prema sredini crkve te se postavljaju nove kleričke klupe. Već do jeseni 1885. gotovi su glavni radovi te je katedrala otvorena za građanstvo. Za tu prigodu Ivan pl. Zajc sklada veliku svečanu misu. Do 1902. katedrala je konačno dovršena.

Katedrala je u razdoblju svoje obnove bila ujedno i rasadište oblikovne kulture. Od Hermanna Bolléa, velikog majstora, učili su mnogi graditelji, kipari, klesari, kovači, stolari, rezbari. Upravo iz potrebe za novom umjetničkom i radnom snagom osnovana je Obrtna škola čije su generacije umjetnika obogatile Zagreb na kulturnoj i umjetničkoj razini. Oni su sudjelovali u obnovi katedrale: od izrade oltara, namještaja i garniture (učenice Tkalačke škole), oslikavanja zidova i izrade figura i ograda.

Obrtna škola u Zagrebu

Osnutak Obrtne škole ima svoj uzrok i povod. Kao povod može se navesti Prva svjetska izložba u Londonu 1851, na kojoj je bilo očito da obrt i industrija polako prijelaze u mehaniku i posve se odvajaju od umjetnosti. Druga izložba 1862. iskazuje uspjeh u umjetničkom obrtu i industriji. Ovaj uspjeh diže visok glas o Kensingtonskom muzeju, čiji primjer slijede i drugi narodi osnivanjem obrtno-umjetničkih muzeja s obrtnim školama. Uzrok za osnivanju takve škole u Zagrebu je veliki potres koji je ošteti katedralu te brojne sakralne i stambene objekte. Sve to iziskivalo je veliku potrebu za brojnim obrtnicima-umjetnicima koji bi podigli naš obrt na europsku razinu tog vremena. Jedan od nekoliko školskih grbova sačuvan je na poledini tiskanog izvješća za šk. g. 1925/26. jasno govori o osnovnoj djelatnosti i usmjerenju škole.

Još prije Bolléa Isidor Kršnjavi bio je jedan od većih zagovornika obrtno-umjetničke djelatnosti u Hrvatskoj te je već od 1868. pokušavao osnovati Društvo umjetnosti, što mu polazi za rukom tek 1879. godine. U pismu J. J. Strossmayeru napominje:

Skrajnje je vrijeme da se kod nas, barem u glavnijih mjestih, na priliku u Zagrebu, Rijeci, Varaždinu, Osijeku, počimaju dizati obrtničke škole, da sve što il' kamenom, il' staklom, il' drvetom, il' platnom itd. proizvađamo, bude lijepo i umjetno proizvedeno. Ako će igđi uložen novac stostrukim plodom uroditi, to će sigurno po školi.

Za projekt Obrtne škole zainteresirana je Kraljevska zemaljska vlada, no ipak ne želi preuzeti odgovornost za neuspjeh na sebe, pa osnutak škole povjerava Društvu umjetnosti koje opunomoćuje tri svoja osnivaća: dr. Isu Kršnjavoga, Hermanna Bolléa i Eduarda Suhina, prebendara župne crkve sv. Marka. Muzej se utemeljuje 1880, a 9. listopada 1882, kao jedna od prvih u Europi, i Kraljevska zemaljska obrtna škola zajedno s Muzejom za umjetnost i obrt.

Kako je financijski Hrvatska unutar Austro-Ugarske Monarhije slabo stajala, osnivanje škole joj je bio velik izdatak koji Kršnjavi jedva uspijeva odobriti i isposlovati. O tome 1905. piše u *Pogledu na razvoj umjetnosti u moje doba*:

Otišao sam k jednom, tada vrlo uplivnom gospodinu. (...) Primio me vrlo ljubezno i pitao za budget muzeja. Rekoh mu da trebamo najmanje 2000 forinti godišnjih. Sagražao se (...) pa mi reče: Znete Vi, da zemaljski budget treba pokrića za 3,289.380 forinti. Hrvatska tolike svote nikada nije trošila. (...) Zemlja mora bankrotirati. (...) Danas će se taj gospodin sam nasmiješiti toj svojoj izreci, jer ovogodišnji budget iskazuje 22,426.411 kruna, a zemlja ne samo što nije bankrotirala nego baš protivno sve se više bogati, zemljišna renta raste.

Pozitivna energija Strossmayera, Račkog, Kršnjavog, Deželića, Bolléa poništila je ili silom matice povukla i Hedervarya te povremeno i on na svoj način sudjeluje u gradnji, ili je barem ne ometa.

Dana 12. listopada 1882. raspisuje se natječaj za dvadeset besplatnih mjesta u školskom internatu, a planom Bolléa i Kršnjavog predviđena su četiri odijela: građevni, mehanički, umjetnički i kemijsko-obrtni te teorijska i praktična nastava.

Ugovorom od 30. listopada unajmljuje se kuća na Dolcu 2 s deset prostorija za potrebe Škole. Zgrada je bivši cistercitski samostan, vrlo zapuštena, loših higijenskih uvjeta (bez vodovoda) stoga se javlja griža i druge zarazne bolesti. Nastava počinje 17. studenog, ali se uređuje prostor za svečano otvorenje 10. prosinca 1882. godine, pozdravnim govorom i misom u crkvi sv. Marije.

Zbog neprikladnosti zgrade na Dolcu, Bollé izrađuje nacрте za adaptaciju zgrade u Ilici 45, gdje se škola seli 1883. godine. Sastoji se od uličnog krila (ravnateljve prostorije i dijela internata), dvorišnih krila (radionice, spavaonice) i dr. Vrlo je pogodna za rad jer ima vlastiti zdenac, kovačnicu i kovačke vatre te novouvedeno plinsko, potom električno svjetlo. S obzirom na broj učenika i nastavnika, stvorio se odnos 1:2, tj. dva učenika na jednog nastavnika. Praktična nastava izvodi se individualno ili u tako malim grupama (od po 10 učenika) da je prisustvo nastavnika znatno učinkovitije od današnjeg.

Sl. 2. Druga generacija redovnih i vanjskih polaznika Obrtne škole s nekolicinom nastavnika i prefektom iz 1883-84. godine (presnimka fotografije iz 2002, Škola primijenjene umjetnosti i dizajna).

Uz redovne učenike dolaze i izvanredni polaznici raznih tečajeva (Sl. 2). Već 1884. osniva se keramički tečaj, drvorezbarski, a 1885. odjel za pećariju i lončariju. Uglavnom, broj se učenika povećava te zgrada postaje pretijesnom. Stoga vlada “visokim otpisom” 1887. povjerava Hermannu Bolléu izgradnju nove zgrade u koju će se smjestiti Obrtna škola, internat škole i Muzej za umjetnost i obrt. Gradi se na Sveučilišnome trgu, a svečano je otvorena 21. lipnja 1891. godine. Sastoji se od četiri glavna dijela (Sl. 3).

Sl. 3. Zgrada kraljevske zemaljske obrtne škole u Zagrebu, Robert Auer, Zagreb, 1899.

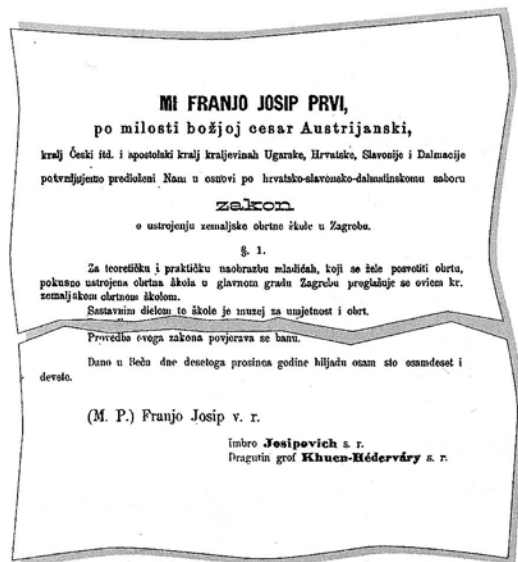
Srednji dio koristio se za Muzej za umjetnost i obrt koji se nalazi u prizemlju. Prvi i drugi kat kao internat do dogradnje novih krila. Sjeverno krilo za stan ravnatelja u prvome katu, ravnateljeve urede, atelje, crtaonice i slikaonice u prizemlju. Južno krilo (prema Klaićevoj ulici) koristilo se za stan i ured prefekta internata, kuhinju, spremišta, blagovaonicu. Tu se nalaze i prostorije za Glazbeno školsko društvo “Obrtna sloga” ili “August Šenoa” te velike radionice: stolarija, tokarija i bravarija.

Zanimljivo je da su, uz Bolléa i po njegovim nacrtima, u radu na svojoj zgradi — na opremi, kovanim ukrasima, namještaju — sudjelovali i sami učenici. Tako su ulazna vrata u Muzej i školu te ograde na stubištima, koje stoje i danas, tek jedan dio od svega što su napravili (Sl. 4).

Sl. 4. Učenici Državne obrtne škole s poslovođom Ivanom Drusanyem oslikavaju strop prostorije, iz albuma Državne obrtne škole s internatom u Zagrebu

Godine 1888. istupa Kršnjavi iz direktorija, a 1890. i E. Suhin te do 1914. ravnateljue samo Bollé (ukupno 32 godine). Škola dolazi na dnevni red Hrvatskog sabora 1889. sa zahtjevom za ustaljenjem, tj. da ude u troškovnik hrvatske vlade. Ona već nosi naslov “kraljevske”, a sad se traži i “zemaljske”. Na saboru se zahtjev prihvaća te predaje Njeg. Veličanstvu 10. prosinca 1889. godine. Taj Zakon o ustrojenju Kraljevske i zemaljske obrtne škole, koji se nalazi u saborskoj knjizi zakona, izgleda ovako (sl. 5):

Mi, Franjo Josip Prvi
 p o m i l o s t i b o ž j o j c e s a r A u s t r i j a n s k i ,
 češki itd. i apostolski kralj kraljevinah Ugarske, Hrvatske, Slavonije i
 Dalmacije
 potvrđujemo predloženi Nam u osnovi po hrvatsko-slavonsko-
 dalamtinskomu saboru
z a k o n
 o ustrojenju zemaljske obrtne škole u Zagrebu

§ 1.

Za teoretičku i praktičnu naobrazbu mladićah, koji se žele posvetiti obrtu, pokusno ustrojena obrtna škola u glavnom gradu Zagrebu proglašuje sa ovim kr. Zemaljskom obrtnom školom. Sastavnim dielom te škole je muzej za umjetnost i obrt. Provedba ovoga zakona povjerava se banu.

Dano u Beču dne desetoga prosinca godine hiljadu osamsto osamdeset i devete.

(M. P) Franjo Josip v. r.
 Imbro Josipovich s. r.
 Dragutin grof Khuen-Hedervary s. r.

Sl. 5. Faksimil početnog i završnog dijela Zakona o ustrojenju Obrtne škole iz zbirke saborskih zakona 1889/1890.

Iz ovoga se zakona vidi da školu trenutačno pohađaju samo dječaci, no to se mijenja osnivanjem Ženskog odijela Obrtne škole, ali bez internata. Tako se za Ženski odjel za umjetno-obrtno crtanje dobiva dopis 13. prosinca 1904. kojim se omogućuje odraslim djevojkama da se usavrše u crtanju za samostalnu privredu i učiteljski rad. Odjel traje samo jednu generaciju (seli se u Csikosevu ulicu, Višu privremenu školu za umjetnost i obrt), a osim crtanja, nudi slikanje na staklu, svili, intarziju te veziva i čipke. Čak i njegova supruga Marija radi ručne radove po njegovim nacrtima te dobiva Zlatnu kolajnu na Tršćanskoj izložbi. U kasnijim razredima obučava ih sam Bollé koji, osim što je ravnatelj, radi naučne osnove za crtanje i praktični rad te nacрте po kojima učenici rade u radionicama.

Njegovim posebnim zalaganjem mnogi daroviti učenici (pitomci) i nastavnici te suradnici odlaze na studijska putovanja i na više školovanje u inozemstvo.

Od Graditeljskog odjela Obrtne škole 1897. osniva se i Graditeljska škola koja je nominalno spojena s Obrtnom. Ravnatelj joj je također Hermann Bollé. U njoj se predaju građevinski sastavi, građevinske osnove i crtanje za graditelje. Iz nje se razvija Državna srednja tehnička škola koja prerasta u današnji Arhitektonski fakultet.

O životu pitomaca u internatu ima mnogo propisa i nije im baš bilo lako.

Broj sati obuke im varira između 48 i 60 sati tjedno (danas je 38), a nisu oslobođeni ni subotom. Od zavoda dobivaju odijelo za rad i odijelo za izlaz, postelju, slamnjaču, jastuk te gunj. Ustaju od 1. rujna do 30. travnja u 6 sati u jutro, a u vremenu od 1. svibnja do 31. srpnja u 5 sati. Nedjeljom i blagdanom u 6 sati. Liježu u 9 sati na večer, osim subotom kada, radi davanja rublja u pranje, liježu u 21.30. No, ljeti za lijepih večeri mogu i kasnije, ali najduže do 21.30. Smiju se zabavljati igranjem u dvorištu.

Kada je riječ o dužnostima prefekta, stoje upute o jutarnjim obredima, pregledima učinjenih kreveta, pregledima ruku i podrezanih noktiju, urednim spavaonicama pri izlasku te zanimljivih uputa o spavanju: prefekti imaju paziti da pitomci

ne spavaju ni potrbuške, ni na ledima, ni s rukama ispod pokrivača, nego na desnoj strani s rukama iznad pokrivača. Njihov je zadatak i da u točno vrijeme gase svjetlo.

Nastavničke obveze izriču se putem prisige ili zakletve, a nastavnici se biraju dekretom. Kako se mijenja Monarhija, tako se mijenja i zakletva. Evo kako su izgledale prisige iz Bolléova vremena:

Ja, Viktor Rimay, zaklinjem se živim Bogom, blaženom djevicom Marijom i svim svecima božjim, ter vjeru zadajem i obećajem prejasnom nasljednom vladaocu premilostivomu cesaru austrijanskomu, kralju češkomu, apoštolskomu kralju ugarskomu, hrvatskomu, slavonskomu, dalmatinskomu itd. da ću Njegovu Veličanstvu vazda vjeran i odan biti... da ću kao privremeni pomoćni poslovodja kralj. Zemaljske Obrtne škole u Zagrebu službu svoju vjerno i revno obavljati, ravnatelja zavoda gdje sam na službovanje pozvan... svaki povjereni mi posao po najboljem znanju obaviti, među pitomci zavoda ćudorednosti, radinosti i propisani poredak svim svojim silami poticati i širiti... oruđe i namještaj radione uredno čuvati i da se od ovih dužnosti nikakvimi obziri neću dati odvratiti, napokon da ću službene tajne vjerno čuvati — tako mi Bog pomogao, blažena djevica Marija i svi svetci Božji! U Zagreb, dne 4. svibnja 1894. Viktor pl. Rimay. — Da je ovo prisega pred menom u nazočnosti Franje Tudja, ravnatelja pomoćnih ureda srednjih škola i Adolfa Reichweina, učitelja, položena, ovim potvrđujem. Hermann Bollé (i potpisi ostale trojice).

Škola ne samo što potiče razvoj obrta, nego i svojim djelovanjem te požrtvovnim radom ravnatelja Bolléa, intenzivno sudjeluje u umjetničkom životu, izlažući i na velikim gospodarskim i svjetskim izložbama. Ujedno organizira niz manifestacija u javnom životu Zagreba i Hrvatske. Nastavnici (Sl. 6), vrsni majstori, dobivaju priznanja i nagrade na svim svjetskim izložbama.

Sl. 6. Učiteljski zbor iz godine 1894. Sjede s lijeva na desno: Đuro Burić, Josip Bauer, upravitelj Hermann Bollé, Hektor Eckel, Ignjat Franc, Ignjat Vuksan. Stoje s lijeva na desno: Josip Vidnjević, Ivan Pintarić, Gustav Kaltnecker, Milan Basler, Dragutin Erega, Janko Koncijančić, Jakob Pešek, Adolf Reichwein, N. Šandor, Slavoljub Patriarch, Đuro Kuten i Vilim Pichler (presnimka fotografije iz 2002, Škola primijenjene umjetnosti i dizajna).

Godine 1885, tek tri godine po osnutku, Obrtna škola s učeničkim radovima, vrlo uspješno surađuje na Budimpeštanskoj industrijskoj i gospodarskoj izložbi, također 1896. na Milenijskoj izložbi, a za izložbu u Parizu 1900. izvješća bilježe jedini izvanredni ravnatelj dopust, od 16. ožujka do 15. svibnja, radi postavljanja izložbe prema njegovim nacrtima. Nastavnici i učenici u Obrtnoj školi izrađuju sav namještaj za paviljon te studijske kabinete. Izradbom toga namještaja predočene su sve grane obrta koje se u Obrtnoj školi uče, sačuvan je u nekoliko zagrebačkih muzeja.

Zaključak

Danas možemo reći da je Bolléov dolazak u Zagreb bio sudbinski za ovaj grad, gdje je njegovo djelo uočljivo u mnogim segmentima: strukturi grada, vizurama, urbanoj opremi, tradiciji oblikovnog školstva, reprezentativnosti grada, a škola, kojoj je osnivač i ravnatelj dio je tog bogatstva.

On je arhitekt, a posebice izniman dizajner, što potvrđuje bezbroj sačuvanih nacрта kao nepobitan dokaz njegova autorstva i raspona njegove djelatnosti. Od njega su uistinu naučili obrt graditelji, kipari, klesari, kovači, stolari, rezbari, koji su obogatili Zagreb istančanim detaljima urbane i arhitektonske opreme. Ali zasigurno ne bi to sve uspio da nije imao svoje suradnike u školi koja obilježava njegov život i rad. Uz nju će ga vezati sve njegovo djelo i on će zajedno s njom utkati sebe u grad kojemu je posvetio život.

Literatura

1. *Disciplinarni red internata*, 1930.
2. Kršnjavi, Isidor, *Pogled na razvoj umjetnosti u moje doba*, Zagreb 1905.
3. *Kućni i disciplinarni red internata*, 1897. (s potpisom Khuena-Hedervarya)
4. Nepotpisani govor u Arhivu Hrvatskog školskog muzeja (Iso Kršnjavi?)
5. *Opći spisi*, 65/29. 1. 1916, Historijski arhiv, Zagreb 1916.
6. Rapo, Vesna, *Hermann Bollé i Obrtna škola Zagrebu*, Hrvatski školski muzej-Škola za primijenjenu umjetnost i dizajn, Zagreb 2002.
7. Saborska knjiga Zakona, *Cuvaj — Zakon o ustrojenju kraljevske i zemaljske obrtne škole*, Zagreb 1889.
8. Tatomir, Zrinka, *111 godina naše škole*. Od Obrtne škole do Škole primijenjene umjetnosti i dizajna 1882-1993, Hrvatski školski muzej, Zagreb 1993.

PROJEKTNA NASTAVA - HRVATSKA NARODNA ČITAONICA NERETVANSKA U METKOVIĆU 1873. GODINE

1. Gimnazija u Metkoviću

Gimnazija je jedna od srednjih škola u Metkoviću. Osnovana je 1954. godine. Školu pohađa 380 učenika iz cijele doline Neretve. Nastava je organizirana samo u jutarnjem turnusu u 13 odjeljenja. Učenici su upisani u tri usmjerenja: prirodoslovno-matematičko, jezično i opće. Učenici se uz redovnu nastavu motiviraju za sudjelovanje u brojnim i raznovrsnim izvanškolskim djelatnostima. U gimnaziji postoji Školsko učeničko vijeće, prihvaćeno i Odlukom Školskog odbora. Gimnazija je 2002. postala članicom UNESCOva projekta ASPneta.

Gimnazija je dobila i ministrovo priznanje za 2002. godinu. Zapaženi su brojni rezultati na županijskim i državnim natjecanjima. Sve te aktivnosti, kao i mnoge druge, potiču nas da i dalje radimo i kod učenika razvijamo interes za zavičajnu povijest. Učenici svoj rad ostvaruju u izvanškolskim djelatnostima kao izborni predmet, a sve naučeno i dokumentirano uklapamo u redovnu nastavu, prateći povijesni slijed.

Povod i obrazovni ciljevi projekta

Povod za izbor ove nastavne jedinice bio je obrada novoga gradiva u trećem razredu jezične gimnazije. Nastavna jedinica Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, obrađuje narodni preporod u Dalmaciji, ulogu čitaonica i javnih glasila, ali i don Mihovila Pavlinovića kao vodeću ličnost. U prostorijama gimnazije održan je od 28. do 30. rujna 2006. Drugi Neretvanski književni, znanstveni i kulturni susret "Don Mihovil Pavlinović i Neretva", a susretu su, uz profesore, prisustvovali i učenici. Prateći rad susreta dobili smo ideju da u sklopu spomenute nastavne obradimo i otvorenje hrvatske narodne čitaonice u Metkoviću.

2. Učenici trećeg razreda

Cilj našeg rada u izvannastavnim aktivnostima bio je da grupa učenika iz trećeg razreda koja pohada povijesnu grupu, obradi ovu jedinicu i pokaže je na satu redovne nastave povijesti kako bi se i ostali učenici upoznali s narodnim preporodom u Dalmaciji i ulozi don Mihovila Pavlinovića.

Učenici su, dakle, u okviru izvannastavnih aktivnosti obradili željenu temu. Obrada samog materijala trebala je razviti kod učenika sposobnost povezivanja zavičajne povijesti i povijesti ostalih regija unutar nacionalne povijesti te potaknuti ljubav prema zavičaju.

3. Skupina učenika

Hrvatska narodna čitaonica neretvanska u Metkoviću 1873. godine — povijest

Narodna stranka u Dalmaciji, tzv. narodnjaci ili aneksionisti, naziv je za stranku u Kraljevini Dalmaciji pod vlašću Habsburške Monarhije osnovanu 1861. godine. Padom Bachova apsolutizma u Dalmaciji razvila su se dva tabora. S jedne strane bila je tzv. Autonomasška stranka (“autonomaši”), koja se zauzimala za samostalnu Dalmaciju pod austrijskom upravom. S druge strane bili su narodnjaci, kasnije Narodna stranka, koji su se zauzimali za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Prvaci Narodne stranke uređivali su *Narodni list (Il Nazionale)* koji je promicao jedinstvo hrvatskih zemalja i uporabu hrvatskoga jezika, a izlazio je od 1862. Narodnjaci su u srpnju 1862. utemeljili i Maticu dalmatinsku koja je također promicala preporodne ideje.

Premda je većinsko stanovništvo bilo hrvatsko, pod utjecajem bogatoga talijanskoga građanstva u izborima za Dalmatinski sabor prvo su pobjeđivali autonomaši, što je bio i izraz interesa bečkoga dvora. Zbog bečkoga centralizma i talijanskoga iredentizma, autonomaši i aneksionisti udružili su se 1862. u Liberalni savez, no taj je dogovor bio kratka vijeka, a razlike prevelike. Unatoč pritiscima i smicalicama povlaštenih staleža i državnih vlasti, Narodna stranka neprestano jača, kako u Saboru, gdje konačno pobjeđuje 1870, tako i u općinama. Od gradova u vlast Narodne stranke već 1865. dolazi Knin, a 1873. Šibenik, dok su se autonomaši i talijanaši konačno koncentrirali u Zadru, gdje su se najduže zadržali na vlasti. Istaknuti vođe Narodne stranke bili su Mihovil Pavlinović, Miho Klaić, Šime Ljubić, Juraj Biankini, Lovro Monti, Natko Nodilo i Kosta Vojnović. Među njima je bio i dr. Gaj Bulat koji je 1882. predvodio osvajanje vlasti u Splitu, kad je prvi narodnjački gradonačelnik Splita postao Dujam Rendić Miočević (1882-1885), od kojega će tu dužnost preuzeti Gajo Bulat (1885-1893).

Grad Metković, poput većine dalmatinskih gradova i varoši, prolazio je u političkom smislu jednake etape nastanka, razvoja, učvršćenja i jačanja Narodne stranke. U početku u sjeni autonomaške stranke, predstavnici koji su na prvim općinskim izborima nakon uvođenja ustavnog stanja 1861. odnosili pobjede — narodnjaci neretvanskoga područja postupno će, ali sigurno i neizbježno, dobivati sve veći ugled, popularnost i povjerenje većine stanovništva. Od godine 1865. do 1867. na izborima su pobijedili, kao i u većem dijelu Dalmacije, predstavnici autonomaške stranke, a njihov predstavnik Marko Veraja dobio je mandat načelnika metkovske općine. Na sljedećim izborima 1868-1870. stanje se nije promijenilo i autonomaši su s načelnikom Markom Verajom na čelu zadržali vodeći položaj u općinskoj upravi. Sedamdesete godine 19. st. za dalmatinske su narodnjake razdoblje punoga uspona i uspjeha. U Metkoviću su, jednako kao i u većem dijelu drugih dalmatinskih općina, sedamdesete godine označile konačnu pobjedu Narodne stranke te siguran i nepovratan pad autonomaša.

Politički događaji na neretvanskom području u uskoj su svezi s djelovanjem don Mihovila Pavlinovića koji šezdesetih godina 19. st. ulazi u politički život kao kandidat Narodne stranke. Na prvim izborima 1864. Pavlinović se kandidirao i pobijedio u vrgorskom, makarskom i metkovskom kotaru, postavši njihov zastupnik u Dalmatinskom saboru u Zadru. Vrhunac njegova su političkoga djelovanja i povezanost s dalmatinskim zaledem na izborima za Carevinsko vijeće 1873. Kao kandidat sinjskoga, makarskoga, metkovskoga, imotskoga i vrgorskoga kotara. Pavlinović je i ovaj put pobijedio na izborima i osigurao zastupnički mandat u Beču.

Mojim biračem — Primorske, Vrgorske, Neretvanske — Imotske krajine — Poljica, Trogira, Cetine — koji — kroz XIII godina ljute borbe — kroz sedam izbora — obdariše me svojim povjerenjem — na uzdarje.¹

Na izborima u Metkoviću 25. listopada 1870. Narodna stranka je pobijedila autonomaše nakon osam godina isticanja svoje liste na izborima. Konstituirajuća sjednica ponarodene Općinske skupštine održana je 29. siječnja 1871. Toga je dana, koliko je poznato, prvi put na općinskoj zgradi zavijorila hrvatska trobojnica, a zapisnik u Općinskoj skupštini vođen je na hrvatskom jeziku. Od tada je službeni jezik na području općine Metković bio hrvatski. Talijanski jezik kao dotad službeni jezik općine postupno iščezava.

O pobjedi narodnjaka u Metkoviću *Narodni list* iz Zadra zapisao je i ovo:

Znam da je svako rodoljubno srce sa žalošću gledalo kako se bio ovaj komad hrvatske zemlje otudio svojoj majci. Narod ostao što je, a može biti onaj pritisak narodnom čuvstvu i požesti ga. čekao je do prigode i prvom se prigodom otresao jarma i očistio kalja što su mu poturice bili nanili.²

1 M. Pavlinović, *Pučki spisi*

2 *Narodni list*, br. 11, Zadar 1871.

U borbi za nacionalni i kulturni preporod u drugoj polovici XIX. stoljeća Metković nije zaostao za ostalim mjestima južne Hrvatske. Uvijek se našao uz bok s hrvatskom braćom dijeleći na taj način zajedničku sudbinu.

Kako je inače preporodno gibanje šezdesetih i sedamdesetih godina pokrenulo osnivanje narodnih čitaonica, metkovski su narodnjaci učinili to isto svjesni značenja čitaonica u borbi protiv autonomaša. Narodna čitaonica neretvanska utemeljena je 30. travnja 1873, u slavu i čast hrvatskih velikana Zrinskih i Frankopana.

Dana 5. srpnja 1873. izabran je i njezin prvi predsjednik Silvije Tadić. Prigodom svečanog otvaranja novoizabrani predsjednik održao je sljedeći govor:

Velečastna i mila Gospodo, plemenite i dične Gospoje, drage i mile Gospojice!

Ko da sam mlad srce mi od milja i radosti skače gledajući vas ovdje večeras skupljene na proslavljenje otvora ove Hrvatske narodne čitaonice te ja kao iste predsjednik, jednoglasno izabran od gospode članova utemeljitelja u sjednici 5. tekućega, sada u ovi čas, a na temelju odnosnog Pravilnika odobrena i potvrđena od visoke C. K. Dalmatinske Vlade, proglašujem svečano i zakonito otvorenje "Hrvatske Neretvanske čitaonice" u Metkoviću i pozivam vas da svi sa mnoom trokrat uskliknete:

Živio naš car i kralj Franjo Josip I!

Živio njegov namjesnik Emil, plemić Daniel!

Živila Hrvatska!

Svečano otvorenje obavljeno je 30. rujna 1873. čitaonicu je otvorio don Mihovil Pavlinović, zastupnik metkovske općine u Dalmatinskom saboru u Zadru. Otvaranje je upriličeno u povodu njegovoga imendana, svečano obilježena u Metkoviću 29. rujna, na blagdan sv. Mihovila. Time su se Neretvani, posebice stanovnici Metkovića, bar donekle odužili svom zastupniku za sve ono što je za njih učinio u proteklom razdoblju u svezi s kulturnim i gospodarskim napretkom.

Don Mihovil Pavlinović, otvarajući čitaonicu, održao je svoju poznatu besjedu u hrvatskom duhu. To je ujedno bila njegova treća po redu besjeda, nakon onih u Jelsi (1868) i Imotskome (1870) Njegove su besjede bile zapravo program Narodne stranke.

U njemu je Pavlinović, otkrivajući sposobnost vrsna govornika, opisao povijesni razvoj neretvanskoga kraja od najstarijih vremena do suvremenih zbivanja. Govor nije puko i suhoparno pripovijedanje i nabranje povijesne faktografije, događanja i osobnosti iz neretvanske prošlosti, niti slavljeničkoj prilici prigodno i neiskreno hvaljenje, nego, napose u osvrtu na suvremena zbivanja, zrela i iskustvom i promatranjem usvojena ocjena društvenog, gospodarskog i kulturnog stanja u neretvanskom kraju, oštra kritika državne politike spram tog kraja i njegova pučanstva. Govor je u velikoj mjeri popraćen osobnim, pjesničkim opisima i doživljajima neretvanskoga kraja i njegova pučanstva u prošlosti, što uvelike razbija jednoličnost suhoparna povijesnog kazivanja te olakšava praćenje i, napose za onodoban puk, razumijevanje sadržaja. Započeo je ovako:

Darujte mi ljepotu zemlje i vode, pučinu polja, zrcala jezera, gajeve zahumlja. Tihu maticu podržite vratolomnim utocima, obrubite rudinastim obrvami, razvedite niz dionice, niz jarke. Darujte plugu oranice kao oko junačko. Pa eto naporuč vama konja jahatih i čamacu plivača, da se utrkivate, da gospodarski lov lovite, da veselo vine pijete... Dajte mi ljepotu zemlje i vode. Rastvorit ću vama morske pučine, razvest ću vama luke, optočiti otoke, navratit ću vama jata jedarica kao jata galebova, da vama pukne odsvakle trgovina, da zalazite po svijetu kao pčele po cvijetu! Dajte mi ljepotu zemlje i vode, dat ću vama krasnu sliku, ali vama ne dadoh još slike naše Neretve...

U ruku svijeću, Neretvani! Gojite prosvjetu ko što su počeli Metkovići, ko što želi Opuzen i Komin. Uz kolo narodno, kojemu dično pohrliste, držite se svi u jednu ruku. Sva Neretva nek bude jedno selo, sve obitelji jedno bratstvo.

Mirite se, ljubite se, budite velikodušni. Ni pojedinci, ni pojedina mjesta za Neretvu ne mogu ništa. Svi zajedno moći će te štogod, a što vi ne budete mogli, moći će pokrajina, moći će narod i država. Ne sumnjajte, miliuni će doći, jer vam ih nitko ne će darovati, nego će ih za svoju korist vami prizajati. Ima ih ovde pustih, ležećih, u zemlji, u vodi u u trgovačkom i državnom skoku.

Ljubav, kršćanska prosvjeta, zadruga, uz trobojnu zastavu narodnosti, cjelokupnosti, slobode hrvatske, eto što će nam opasati narod, usrećiti domovinu. Eto što će vam, Neretvani naosob povratiti staro slavlje, bez starih prijekora i bez starih pogrješaka. Eto, braćo, što će nam uskrsnuti Neretvu, dojku našu, staru diku našu!

Iz tih nekoliko riječi don Mihovilova govora izbija njegova duša i ljubav prema Neretvi i njezinim ljudima. A poziv na slogu i zajednički rad, nadahnut kršćanskom ljubavlju i prosvjetom, jamči i osigurava zajednički uspjeh. Te su poruke uvijek moderne i suvremene.

Kada u nastavku govora tvrdi da nam nitko neće darovati milijune (novac), nego će ih samo pozajmiti, ali za svoju korist, zar se ne čini da don Miho govori nama, današnjim Hrvatima, o problemu stranih investicija, o bogatstvu Hrvatske koja leži ("ležećih") "u zemlji, u vodi". Suvremeni naraštaj Hrvata svjedok je da se danas rasprodaje i zemlja i voda hrvatska. Nije li don Mihovil tu strašnu činjenicu, zapravo tešku tragediju, najavio kao prorok, koji je prije više od 130 godina, baš govoreći Neretvanima u Metkoviću, upozorio na bogatstvo Hrvatske, na zemlju i vodu, koje treba iskoristiti, da bi Neretva (i cijela Hrvatska), "dojka naša, stara dika naša", uskrsnula na bolji i ljepši život u "slobodi hrvatskoj"?

Iz svega političkog, društvenog i književnog djelovanja don Mihovila Pavlinovića lako se može zapaziti da je bio vezan uz Neretvansku krajinu, njezin narod i njegove probleme. To je osjećao cijeli život ne samo kao svećenik, nego posebice u trenutku kad ga je narod Neretvanske krajine izabrao za svoga zastupnika i u Dalmatinski sabor u Zadru i u Carevinsko vijeće u Beču. Sve je to na osobit način očito iz govora što ga je držao na otvorenju čitaonice u Metkoviću i pjesme koju je također spjevao u toj svečanoj i važnoj prigodi.

*Hvala, braćo, na vašoj ljubavi
Rujna loza prirodom nosila,
Plodna zemlja iz Neretve resla.
Svaka sreća na Neretvu stigla!
Bratske sloge i narodne sgode,
Vaše rane i naše zavija,
Onda bilo sad se spominjalo.
Pšenica vam u snopu rodila,
Gusta gora u klipove sresla,
Voda vam se na matice slegla,
Bog vam dao zdravlja i veselja,
Da se barjak trobojni razvija,
Zbogom, braćo, o Bogom, Neretvani!*

Iz jednoga i drugoga vidi se njegovo veliko srce koje je kucalo za cijeli hrvatski narod i na poseban način za Neretvansku krajinu.

Provedba projekta

4. Učenici u knjižnici

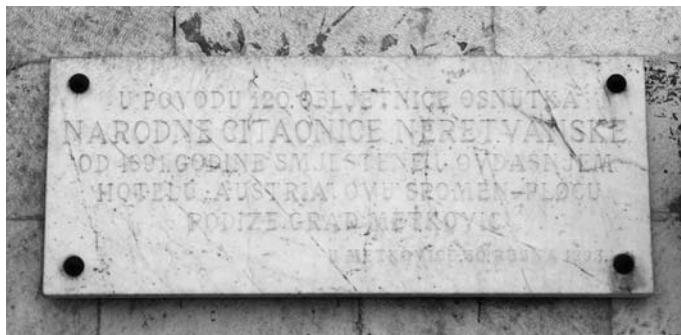
U školskoj knjižnici učenici su se upoznali s literaturom. Novoizgrađena školska knjižnica posjeduje bogati fond knjiga. Među njima ima i onih koji obrađuju dio zavičajne povijesti. Iako je malo pisano o povijesti donje Neretve, ipak smo uspješno izvršili sve pripreme. Iz dostupne literature učenici su napravili bilješke, svrstali ih kronološki po mjestu i vremenu zbivanja. Pristupili su i obradi podataka i napravili plan rada. Jedna grupa je posjetila obitelj Gluščević u Metkoviću koja je u posjedu rukom vezene prigodne zastave i slikom dokumentirala. Druga grupa je posjetila fotografsku radnju Ive Veraje i njegovu bogatu arhivu starih fotografija Metkovića koje nam je nesebično ustupio. U gradskoj knjižnici čuvaju se kopije iz časopisa *Narodni list* iz Zadra koje su djelatnice kopirale i dale na uvid učenicima. Učenici su imali iznimnu priliku raditi na izvorima jer sam grad nema arhiv u kojem bi obrađivali izvornu građu. Sve potrebno nalazi se u Državnom arhivu u Dubrovniku.

5. Učenici pred spomen-pločom

Sljedeći korak je bio posjetiti staru zgradu u centru Metkovića, bivše hotel Zagreb, gdje je djelovala obnovljena čitaonica. Na ulazu u zgradu postavljena je spomen-ploča prigodom 120 godina postojanja čitaonice. Učenice su i nju dokumentirale fotografijom.

Kad je terenski rad bio gotov, pristupilo se obradi pisanog i slikovnog materijala. Tema se morala uklopiti u nastavnu jedinicu i trajati oko 15 minuta u okviru predviđenih 25 minuta.

6. Spomen ploča

Prikupljeni pisani i slikovni materijal najbolje je bilo prikazati u PowerPoint prezentaciji. Učenici su uz moju pomoć, sredili materijal i nastao je ovaj tekst i slike.

7. Učenici sreduju materijale

Rezultati

Ovakav rad povijesne grupe u trećem razredu jezične gimnazije imao je pozitivne reakcije u razredu. Grupa je bila zadovoljna obavljenim radom i mogućnosti da u razredu pokažu svoj rad. Učenici su s oduševljenjem prihvatili ovakav način rada i već su se prijavili i za druge projekte. Način obrade nove nastavne jedinice ispunjava sve odgojno obrazovne ciljeve, ali daje i nove spoznaje o zavičajnoj povijesti. Sve ovakve projekte koji se rade na školi objavljujemo i na web stranici dostupnoj svim učenicima, ali i građanima.

Svake školske godine obrade se i druge crtice iz zavičajne povijesti. Dosada je obrađeno u prvom razredu gimnazije prapovijesni lokalitet na brdu Predolac uz samu crkvicu sv. Ivana, tri kamene stele iz helenističkog razdoblja i dio antičkog grada Narone s trgom i hramom. U drugom razredu gimnazije obradili smo utvrde doline Neretve iz mletačko-turskog doba. U trećem razredu gimnazije obradili smo kratkotrajnu francusku upravu i gradnju tzv. Napoleonove ceste i Hrvatsku narodnu neretvansku čitaonicu 1873. godine. U četvrtom razredu obrađena Dolina Neretve u Drugom svjetskom ratu.

Sljedećih godina imamo u planu obradu i drugih tema iz zavičajne povijesti, uglavnom u prvom razredu gimnazije zbog neposredne blizine antičke Narone i muzeja u mjestu Vid kod Metkovića.

Literatura

1. *Narodni list*, br. 11, Zadar 1871.
2. Pavlinović, Mihovil, *Pučki spisi*

IGROKAZ U NASTAVI POVIJESTI – ZNAMENITI ILIRCI I NJIHOV DOPRINOS U BUĐENJU NACIONALNE SVIJESTI

Igrokaz “Znameniti Ilirci i njihov doprinos u buđenju nacionalne svijesti” inovativan je pokušaj nastave po HNOS-u kojim smo nastojali ne samo osuvremeniti rad u školi, već i, primjenom suvremene metode u nastavi povijesti, realizirati kreativan način suradnje učenika i učitelja te lokalne zajednice (roditelja).

Samu ideju o primjeni igrokaza u nastavi povijesti dali su učenici sedmih razreda zajedno s predmetnim nastavnikom. No, projekt je realiziran interdisciplinarno, uključivanjem i drugih učitelja predmetne nastave, hrvatskog jezika, glazbene i likovne kulture.

Osmišljavanje i realizacija projekta

Obradom nastavne jedinice Hrvatska u preporodno doba (1835-1848) učenici su usvojili znanja o razdoblju Ilirskog preporoda, ciljevima, programu, vodećim ličnostima i postignućima. Analizirajući povijesne izvore, učenike je dojmila osobnost vodećih ličnosti: Gaja, Draškovića, Kukuljevića i dr. u čijem djelovanju su prepoznali građansku odgovornost u borbi za kulturno i političko jedinstvo hrvatskog naroda. Ujedno su uočili i djelomičnu zastupljenost žena u narodnom preporodu te tijekom razredne debate uočili uzroke neprisutnosti žena u javnom životu, zbog čega ih je izuzetno oduševila ličnost mlade grofice Sidonije Rubido i njene smjelosti u izvedbi Gajeve budnice “Još Hrvatska ni propala”. Pojedini su učenici samoinicijativno tijekom ponavljanja predložili za domaći uradak podjelu uloga, što postaje motiv i osobno me potiče na ideju o realizaciji uprizorenja saborske rasprave koja će, kao kostimirani igrokaz, učenicima približiti društveno i političko ozračje Hrvatske u preporodno doba.

Intenzivan rad na projektu trajao je jedno obrazovno razdoblje, isključivo zahvaljujući izuzetnom entuzijazmu učenika i njihovoj upornosti i dosljednosti tijekom uvježbavanja scenarija, ne samo u vrijeme dodatne nastave, već i osobnim angažmanom izvan škole. Planirani projekt realizirali smo u koracima.

1. Izbor projekta

Tijekom usvajanja nastavne jedinice Hrvatska u preporodno doba (1835-1848) učenici 7 a i 7b raspravljaju o projektu i načinu njegove izvedbe (igrokaz) kroz osobno iskustvo i razgovor s predmetnim učiteljem i roditeljima.

Odlukom većine odlučuju pristupiti istraživanju međusobnom podjelom uloga u igrokazu te pripremama za konačnu realizaciju u Dane otvorenih vrata škole povodom 50.-e obljetnice osnutka O. Š. “Ivan Goran Kovačić”.

2. Tematsko istraživanje

Na temelju naučenog i ponovljenog nastavnog sadržaja te uporabom dodatne literature i zadanih internetskih stranica, učenici u suradnji s predmetnom nastavnicom iz povijesti pronalaze samostalnu interpretaciju o zadanoj temi.

3. Oblikovanje mogućih rješenja projekta

Tijekom interpretacije igrokaza, uz suradnju predmetnih nastavnica Hrvatskog jezika i književnosti (uvježbavanje dikcije i analiza Gajeva *Pravopisa*) te učenika Glazbene kulture (uvježbavanje budnice "Još Hrvatska ni propala"), učenici pokušavaju što realnije oživotvoriti načine djelovanja povijesnih ličnosti preporodnog razdoblja (nastavnica povijesti).

Uspostavlja se suradnja s lokalnom zajednicom: Povijesnim muzejom (kostimi, rekviziti, plakati, CD), Jadran filmom (kostimi), roditeljima (kopiranje i prikupljanje potrebnog pisanog materijala, video zapis).

4. Izbor najboljeg pristupa u konačnoj realizaciji projekta

Učenici i predmetna nastavnica povijesti dogovaraju i raspravljaju o mjestu i načinu izvedbe igrokaza, o uređenju interijera u kabinetu (uprizorenje dvorane Hrvatskog sabora iz 19. st.) o položaju i smještaju saborskih zastupnika suprotstavljenih stranaka u "saborskoj dvorani" (Narodna stranka i Hrvatsko-vugerska stranka), o rasporedu i redosljedu izlaganja pojedinih govornika te o mjestu i načinu izvedbe budnice "Još Hrvatska ni propala".

5. Pokusna izvedba projekta

Učenice i učenici u autentičnim kostimima izvode igrokaz uz korekciju i stručno vodstvo predmetnih nastavnica hrvatskog jezika (M. Tokić) i povijesti (K. Perković). Uvježbava se dikcija govornika te sami scenarij igrokaza.

6. Predstavljanje plana akcije široj lokalnoj zajednici

O proslavi 50. obljetnice O. Š. "I. G. Kovačić" obaviješteni su predstavnici lokalnih vlasti, mediji te je svečana pozivnica uručena i predsjedniku Republike Hrvatske.

7. Javna izvedba projekta

Na Danima otvorenih vrata škole projekt je predstavljen užoj lokalnoj zajednici i predsjedniku Republike Hrvatske. Igrokaz je, zahvaljujući suradnji roditelja (posebice angažmanu obitelji Banjšak), snimljen kao video-zapis. Audiovizualna obrada i dorada DVD-a napravljeni su u suradnji s videotekom "Daniel". Predmetna nastavnica zahvalila je sponzorima i lokalnoj zajednici.

Ciljevi projekta

Ciljevi projekta bili su sljedeći:

- Oteti zaboravu jedan od najvažnijih povijesnih događaja iz nacionalne prošlosti 19. st. kojim su postavljeni temelji hrvatskog građanskog i demokratskog društva
- Razvijati ljubav učenika prema domovini, vlastitom narodu i jeziku
- Osloboditi kreativnost učenika
- Razvijati kulturu komunikacije i duh zajedništva među učenicima i učiteljima
- Osposobiti učenike za rad sa suvremenim nastavnim sredstvima, pomagalima (internet, računalo) i metodama u nastavi povijesti (igra u nastavi povijesti).

Kriteriji i vrednovanje projekta

- Izbor teme i provedba u skladu s uputama
- Ima li projekt sva obilježja razvojnog kurikuluma te uvažava li zadaće i načela odgoja i obrazovanja za ljudska prava;
- Provedbom projekta primijenjen je kreativni način izvedbe nastavnog procesa (igra u nastavi) kroz suradnju i izražavanje na relaciji: učenik-učitelj-roditelj

Kriteriji za prosuđivanje usmenog izlaganja

- važnost
- razumijevanje
- točnost u interpretaciji
- suradnja unutar skupine (timski rad)
- učenička slobodna interpretacija zadane teme
- uvjerljivost, praktičnost, uskladenost, osvrt

Igrokaz “Znameniti ilirci i njihov doprinos u buđenju nacionalne svijesti” (scenarij)

Narator: Dobro došli, dame i gospodo, na povijesnu radionicu Otvorenih dana nastave. Nalazimo se u razdoblju vrlo važnom za našu povijest. Pripadnici građanstva, dijela svećenstva i plemstva započeli su široku djelatnost na području nacionalne kulture potičući buđenje nacionalne svijesti i osjećaja pripadnosti jednom narodu. Preporodno razdoblje ujedno je i razdoblje osnivanja stranaka. Pripadnici stranaka imali su različite ciljeve: pripadnici Horvatsko-vugerske stranke, pogrdno zvani mađaroni, zalagali su se za bezuvjetno ujedinjenje Hrvatske s Mađarskom. Predstavnici Narodne stranke zalagali su se za ujedinjenje hrvatskih zemalja u jedinstvenu Hrvatsku u kojoj bi službeni jezik bio hrvatski, a ne mađarski ili njemački. Prisustvovat ćemo pregovorima u Saboru kada su se stranke sukobile oko budućnosti Hrvatske. Molim poštovanog predstavnika mađarona... ispričavam se Horvatsko-vugerske stranke da preuzme riječ.

Glasnogovornik mađarona: Dobar dan, poštovana gospodo, mi zastupamo horvatsko-vugersku stranku. Došli smo ovdje s namjerama da sklopimo sporazum o ujedinjenju Hrvatske s Ugarskom. Ovo su naši prijedlozi za stvaranje jedinstvene države kojih se kanimo pridržavati. Želimo sjedinjenje Hrvatske s Ugarskom politički i zakonodavno. Smatramo da bi Hrvatska imala koristi od ujedinjenja s Ugarskom kao, na primjer, vojno-političku potporu, veća financijska sredstva na raspolaganju i veću zajednicu istomišljenika. Kao službeni jezik uveo bi se mađarski.

Zastupnici mađarona: Hoćemo mađarski! Hoćemo mađarski!

Narator: Gospodo, molim vas, moramo imati mir u saboru.

Zastupnici narodnjaka (odgovaraju pjevanjem budnice):

*Još Hrvatska ni propala dok mi živimo,
Visoko se bude stala kad ju zbudimo..
Hura nek se ori gdje s horvatski govori
Hura nek se ori gdje s horvatski govori...*

Narator: Gospodo, molim Vas, mir u saboru...

Zastupnik narodnjaka: Volio bih da mi se odgovori zašto mađarski, a ne hrvatski. Pa ipak smo mi Hrvati...

Glasnogovornik mađarona: Mi volimo mađarsku kulturu i jezik kao i hrvatski. Ne zaslužujemo Vaše vrijeđanje i tretiranje kao manje vrijedne. Ne zahtijevamo da odobrite naše zahtjeve, no Vaša je dužnost saslušati nas. Mi smo također Hrvati, što znači da imamo ista prava. Kada vrijeđate Mađare, kao da vrijeđate sami sebe. Vi pričate o ropstvu, a nama branite mađarski. O kakvoj mi ovdje slobodi govorimo?

Zastupnici mađarona: Tako je! Tako je!

Narator: Molim poštovanog narodnog zastupnika da preuzme riječ.

Glasnogovornik narodnjaka: Draga gospodo! U redu, poslušali smo Vaše prijedloge, ali moram Vam reći da se u potpunosti ne slažemo s vama. Iz zajednice s vama ne može proizaći ništa dobro. Vi ovdje govorite o nekoj koristi. Pa da, Vi nas želite samo iskoristiti. Znamo mi: kada smo prije bili s vama u zajednici, zanemarivali ste naše interese. Naše ste zemlje prodavali Talijanima. Kao naše predstavnike slali ste svoje špijune, a našu ste djecu slali u svoju vojsku. Želite li da Vama vladaju tirani?

Zastupnici: Ne želimo!

Glasnogovornik: Želite li neprestano raditi a da mađarončići vladaju s vama?

Zastupnici: Ne želimo!

Glasnogovornik: Želite li da naša djeca umiru za njih?

Zastupnici: Ne želimo!

Glasnogovornik: A želite li slobodu, neovisnu državu i jezik?

Zastupnici: Želimo!

Glasnogovornik narodnjaka: Hrvatskom je narodu posve isto prisiljavaju li ga na njemački ili mađarski i čine li to carevi ili njihovi staleški drugovi, jer dati se prisiliti tuđem jeziku očit je znak ropstva.

Zastupnik mađarona: O kakvom vi to sad ropstvu govorite?

Glasnogovornik narodnjaka: Ropstvo je za nas kada ne možemo disati, kada ne možemo govoriti hrvatski razvijati se... kada nemamo slobodu. Bez slobode smo nitko i ništa jer ona nam daje snagu i volju da se bolje suočavamo s problemima. Život bez slobode nije život jer ono sve što činimo, činimo prisilno i time se još više sputavamo. Vi nama ne možete samo tako nametnuti svoj mađarski jezik i kulturu. Mi imamo svoje zakone, kao što Jonathan Caleb kaže: Jedini je pravi zakon koji vodi do slobode...

Zastupnici narodnjaka: Tako je! Tako je!

Narator: Molim Vas ... trebamo mir u saboru.... dajmo riječ Našoj braći Unionistima.

Glasnogovornik mađarona: Svi smo mi Hrvati. Mi se moramo zajedno držati jer smo mala nacija. Mi ne možemo steći ugled u svijetu kada sami nismo složni. O kakvom mi to zajedništvu govorimo? Jer tko će Hrvatu biti prijatelj ako ne sam Hrvat!

Zastupnici mađarona: Tako je! Tako je!

Narator: Molim baruna Kukuljevića Sakcinskog da dođe pred govornicu.

Grof I. K. Sakcinski (prvi govor u Saboru na hrvatskom jeziku): Znam ja da mi ovdje okupljeni s veće strane naš jezik dobro ne znamo i da se u cijeloj domovini našoj ličnosti obojega spola lako na prste prebrojiti dadu koje u svom materinskom jeziku dobro govoriti, čitati i pisati znadu, a što je tomu uzrok nego to da ga mi u javnom životu i poslima nigdje ne upotrebljavamo... Mi svoj jezik čuvamo samo za družinu i za naše kmetove! U društveni život i familiju našu uvukao se s vremenom jezik njemački i promijenio rođenu našu narav i način mišljenja otaca naših. U Primorju pako učinio je to jezik talijanski... Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Talijani, malo Mađari i malo Slaveni, a ukupno govoreći nismo baš ništa! Mrtvi jezik latinski i živi mađarski, njemački i talijanski — to su naši tutori... Zato sam ja toga mnijenja da bi slavni staleži i redovi na to već jednom morali misliti početi kako da svoj jezik tuđemu pretpostave i u javni život uvedu...

Zastupnici narodnjaka: BRAVO! BRAVO! BRAVO!

Narator: Molim poštovanog gospodina Gaja da preuzme riječ.

Ljudevit Gaj: Dobar dan, poštovani saborski zastupnici. Ovdje sam da bih vam predstavio *Horvatsko-slavensko pravopisanje*... Prvo i najvažnije što sam htio naglasiti — kako preurediti hrvatski pravopis. Umjesto dosadašnjeg zamršenog pisanja, predložio bih da se svaki glas piše istim slovom. Prema uzoru na češki, predložio bih č, ž i š, a od ostalih predloženih znakova u suradnji sa svojim suradnicima uzeo sam dvosloge *dj* i *dž*. Budući da se slovo č pisalo na 22 razna načina uzeli smo ga iz poljskog, a na mjestu nekadašnjeg slova jota uzeli smo rogato e koje bi se čitalo *ije, je, i e*. Predložio bih još da svi Hrvati, i čakavci i kajkavci, prihvate štokavsko kao zajedničko narječje...

Zastupnik mađarona: Gospodo! Jezik je naša budućnost. Ne možemo mijenjati narječja kao čarape. Prvo ste htjeli kajkavsko, a sad želite štokavsko narječje.

Ljudevit Gaj: Štokavsko narječje uveo bih što većina Hrvata govori štokavskim narječjem, pa bi to bilo mnogo lakše za realizirati. No moj prijedlog neće ugroziti ili zabraniti da ljudi govore svojim narječjem, već će se on koristiti samo u ustanovama. Njegova bi svrha bila samo to da bi se svi Hrvati mogli sporazumijevati na jednom jedinstvenom narječju. Hvala lijepa!

Zastupnici narodnjaka: BRAVO! BRAVO!

Narator: Molim uvaženog grofa Draškovića da dođe pred govornicu!

Grof Janko Drašković: Danas sam ovdje da Vam predstavim svoj politički program — *Disertaciju* i da podržim svog političkog istomišljenika Ljudevita Gaja. Želim podržati njegovu ideju o hrvatskom jeziku kao zajedničkom jer bi to ubrzalo proces ujedinjenja hrvatskih zemalja zajedno s ostalim južnim Slavenima. A sada malo o političkom programu *Disertacija*. U ovom programu Vam predlažem ujedinjenje svih hrvatskih zemalja zajedno sa Slovenijom i Bosnom u Veliku Iliriju. Ona bi ostala u sklopu Habsburške Monarhije i imala bi državnopravnu vezu s Ugarskom. Službeni jezik bio bi hrvatski prema pravopisu Ljudevita Gaja, a zemljom bi upravljao ban. Ovo je jedan od važnih prijedloga *Disertacije* i zato se nadam da ćete ga prepoznati i uvažiti.

Zastupnici narodnjaka: (pljesak)

Narator: Molim predstavnika Narodne stranke da preuzme riječ.

Glasnogovornik narodnjaka: Naš jezik je hrvatski i niti jedan drugi. On je produkt naše zemlje. Ima sve posebne boje, zvukove, oblike i osobine naše zemlje i to ga čini posebnim. Samo naša lijepa Domovina je mogla stvoriti jezik, divotu tih riječi krasnih kao naši otoci.

Narodnjaci: Zveći, bruji, zvoni, grmi, zvuči, šumi, tutnji, hući...

Preradović: To je jezik roda moga.

Narator: Pregovori između dvije stranke postajali su sve burniji, dok jednoga dana nisu prerasli u tragediju. U ljeto 1845. godine došlo je do krvoprolića. Preko 20 nevinih žrtava izgubilo je svoje živote. Te su žrtve poznatije kao srpanjske žrtve. No, hrvatski narodni preporod nije bio samo politički pokret. To razdoblje značajno je i na polju kulture i umjetnosti. Jedan od najpoznatijih umjetnika tog doba je i Vjekoslav Karas.

Narodnjaci: (pljesak)

Vjekoslav Karas: Dobar dan poštovana gospodo! Zahvaljujem vam na tome što sam dobio riječ. Svoje djetinjstvo i dačko doba proživio sam u mom rodnom Karlovcu, gdje sam nakon svog teškog života otišao raditi kod Friedricha Hamerlica da učim osnove slikarstva. Godine 1838. napuštam Karlovac i odlazim u Firencu, gdje pohađam Akademiju starih majstora. Nakon Padove odlazim u Rim, gdje sam pod utjecajem ideologa Oberbacha naslikao slike: "Majka izlaže Mojsija na obalu rijeke", "Djevojka s lutnjom" i dr. Tijekom revolucionarnih događaja u Europi vraćam se u domovinu u rodni Karlovac, gdje se družim s gospodinom Gajem i njegovim narodnjacima, koji me inspirirao da počnem stvarati svoja djela: "Vile oduševljavaju mladog Gundulića",

“Dječak”, svoj autoportret i portret gospodina Gaja. Stoga bih ovom prilikom htio zahvaliti gospodinu Gaju te Narodnoj stranci. Hvala lijepa.

Narator: Kao šećer na kraju uživajte u najpoznatijoj budnici “Još Hrvatska ni propala” u prekrasnoj izvedbi mlade grofice Sidonije Rubido. Stoga uživajte.

Grofica Rubido: *Još Hrvatska nij propala ,*
 Dok mi živimo,
 Visoko se bude stala
 Kad ju zbudimo.
 Ak je dugo tvrdo spala
 Jačja hoće bit
 Ak je sada vu snu mala,
 če se prostranit...
 Još Hrvatska nij propala
 Ona nam je život dala
 Mi ju branimo....

Igrokaz “Znameniti ilirci i njihov doprinos u buđenju nacionalne svijesti” snimljen je na DVD-u u obradi nakladne kuće Alfa.

Literatura

1. Horvat, J, *Ljudevit Gaj, njegov život, njegovo doba*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1974.
2. *Hrvatski narodni preporod, Ilirski pokret*, ur. Jaroslav Šidak, Školska knjiga i Stvarnost, Zagreb 1988.
3. *Hrvatski narodni preporod*, katalog izložbe, Zagreb 1985.
4. *Hrvatski narodni preporod: Ilirska knjiga*, priredio Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb 1965.
5. Ladika, Z, *Dijete i scenska umjetnost. Priručnik za dramski odgoj djece i omladine*, Školska knjiga, Zagreb 1970.
6. Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvata*, Naklada Pavičić, Zagreb 2000.
7. *Povijest Hrvata, II. knjiga, Od kraja 15. st. do kraja I. svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb 2005.
8. *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, priredio Miroslav Šicel, Matica hrvatska, Zagreb 1997.
9. Stančić, Nikša, *Gajeva “Još Hrvatska ni propala” iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Globus-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1989.
10. Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb 2002.
11. Šidak, Jaroslav, “*Hrvatski preporodni pokret i grof Janko Drašković*”, *Kaj*, V, br. 11, Zagreb 1972.

UKLJUČIVANJE POVIJESTI ŠKOLE U NASTAVNI PROGRAM — JURAJ HAULIK

Ženska opća gimnazija Družbe sestara milosrdnica s pravom javnosti, kako joj govori i njezino dugačko ime, gimnazija je koju vode sestre milosrdnice, no to nije njezina jedina osobitost. To je jedina imenom ženska škola u čitavoj Hrvatskoj, čime ona slijedi svoju tradiciju od 1846. godine. Te su godine sestre milosrdnice stigle u Zagreb, i to upravo na poziv Jurja Haulika. U ono je vrijeme on bio biskup, a kasnije je postao i prvim zagrebačkim nadbiskupom i kardinalom. Haulik je imao iznimnu ulogu u Ilirskom pokretu, a bio je i veliki humanist i mecena. Djelovao je ne samo na duhovnom, već i na političkom, kulturnom, prosvjetnom, gospodarskom i karitativnom planu. Stoga sam smatrala da je za učenice škole važno da bolje upoznaju lik i djelo ovog iznimnog Slovaka. Osim toga, naša škola je već niz godina u prijateljskoj vezi s jednom slovačkom katoličkom školom, pa učenici iz Slovačke svake godine dolaze u posjet svojim kolegicama u Zagreb, a naše učenice posjećuju Slovačku.

Obrazovni ciljevi

U sklopu nastavne teme o hrvatskom narodnom preporodu, jedan nastavni sat posvećujem upravo Hauliku, osnivaču naše škole. Prikazujem njegovo djelovanje, ali i proširujem sadržaj i drugim srodnim temama: o borbi protiv mađarizacije, političkim okolnostima preporoda, njegovim posljedicama. Skrećem pozornost i na razdoblje apsolutizma Franje Josipa I. koje je imalo i pozitivnih strana: tada su se Hrvati u crkvenom smislu odcijepili od Ugarske, a to je bio korak prema njihovoj samostalnosti. Isto tako, dio sata posvećujem i zavičajnoj povijesti: upravo se u to vrijeme taj dio Zagreba gdje su smješteni samostan i škola, tzv. Donji grad, počeo graditi, a tijekom Haulikovog djelovanja i širiti.

Odgojni ciljevi

Prikazujući lik i djelo Jurja Haulika, naglašavam učenicama kako je on, iako rodом Slovak, Hrvate prigrlio kao svoj narod, i zato ih je želio uzdići odgojem i prosvjetom. To je djelo želio povjeriti sestrama milosrdnicama sv. Vinka jer taj je Red uvijek bio poznat po svom socijalno-karitativnom i odgojno-prosvjetnom djelovanju. Bolje poznavanje povijesnih okolnosti u kojima su sestre djelovale pridonosi većem poštovanju koje učenice osjećaju prema tom redu, a učeći o djelima koja je Haulik učinio, upoznajem ih s njegovom temeljnom idejom: “Blaženije je dati, nego primati”.

Metode rada

Nastavni sat podijeljen je u dva dijela. U prvom dijelu sata kroz prezentaciju upoznajem učenice s Haulikovim životom i djelovanjem, kao i s najstarijom poviješću škole, a za tu sam prezentaciju osim brojnih slika, koje smo pronašli na internetu, npr. rodnog Haulikovog grada Trnave, uz pomoć s. Stjepanke Stanić, pripremila i fotografije originalne

povelje o osnivanju samostana, žiga, kao i najstarije fotografije Frankopanske ulice u kojoj je smješten samostan Družbe sestara milosrdnica, pri kojem je i škola.

U drugom dijelu sata odlazimo iz razreda i krećemo na terensku nastavu vidjeti kako danas izgleda ono što je Haulik sagradio i uredio u neposrednoj blizini škole. Obilazimo Varšavsku ulicu duž samostana do Frankopanske ulice te ulazimo u samostansko dvorište i zaustavljamo se kod Haulikove biste u samostanskom vrtu. Prošećemo još do obližnjeg spomenika sv. Jurju koji je upravo Haulik postavio u blizini, kao i do Haulikove ulice te tako završava naš sat.

1. U dvorištu samostana Sv. Vinka

2. Pred Haulikovom bustom u samostanskom vrtu

Haulikova mladost i vrijeme u kojem je djelovao

Juraj de Varalya Haulik rođen je u slovačkom gradu Trnavi 1788. godine. Taj je grad tada bio važno biskupsko i sveučilišno središte, grad u kojem su se školovao i veliki broj Hrvata, od kojih su neki zadužili povijest. U to je vrijeme obližnji grad Požun bio sjedište zajedničkog Hrvatsko-ugarskog sabora, a Slovaci su, kao i Hrvati, živjeli u Habsburškoj Monarhiji, podređeni Ugarskoj.

Veze Hrvata i Slovaka bile su višestruke. Slavenska i srednjoeuropska te katolička pripadnost, višestoljetni život u istoj državnoj zajednici — sve su to bili razlozi češćeg povezivanja ta dva naroda. Iz toga se može razumjeti zašto je Haulik toliko volio hrvatski narod, ali, osim njega, više je istaknutih ljudi odigralo ulogu u stvaranju kulturnih veza Hrvata i Slovaka.

Haulik je rođen samo godinu dana prije početka Francuske revolucije. Bilo je to burno vrijeme: doba formiranja modernih nacija i raspadanja feudalnoga društvenog uređenja. Katolička crkva se još nije uspjela snaći i organizirati u novom poretku. Međutim, upravo je tada prestajala biti feudalna ustanova, a postajala duhovnom snagom u službi svom narodu. Upravo su svećenici bili u brojnim zemljama čuvari nacionalnog identiteta te nositelji ili širitelji nacionalne svijesti. Crkva se nastojala izboriti za jedinstvo i slobodu naroda, a tako je bilo i u Hrvata.

Banska Hrvatska bila je podređena u vjerskim pitanjima Ostrogonskoj nadbiskupiji, dakle Ugarskoj, na čijem je posjedu, kao gospodarski činovnik, bio zaposlen Haulikov otac. Stoga je u tom okruženju mladi Haulik rano odabrao svećenički poziv. Školovao se i studirao u Trnavi, Ostrogonu, Beču i Pešti. Kako je govorio nekoliko jezika, a uz to bio i iznimni poznavatelj povijesti, umjetnosti, književnosti, glazbe, njegovi su profesori uočili te sposobnosti, pa je vrlo brzo napredovao.

3. Juraj de Varalya Haulik

Početak veze sa Zagrebom i Hrvatskom

Haulikova veza sa Zagrebom počela je 1832. godine kad je imenovan prepozitom zagrebačkog Kaptola, ali je i dalje živio u Beču. Već je tada uočio da je u Zagrebu postojala velika potreba za školama, i odmah počeo djelovati u tom smjeru. Godine 1837. umro je zagrebački biskup Alagović, po rođenju Haulikov sugrađanin, a Haulik je imenovan njegovim nasljednikom. Već po ustoličenju za biskupa, obratio se Hrvatima:

Vas pako molim i zaklinjem: da me smatrate svojim i onim, koji domovinu vašu smatra domovinom svojom...
Vrijeme u kojem se susreo sa Zagrebom, gdje će ostati do svoje smrti, bilo je vrijeme uzleta Ilirskog pokreta.

Uloga u hrvatskom narodnom preporodu

Historiografija nepravедno nije dovoljno isticala Haulikovu veliku ulogu u hrvatskom narodnom preporodu. Biskup je od samog početka bio sklon pokretu, a na to je utjecao i njegov tajnik, ilirski pjesnik Pavao Štoos. Zato se Haulik glasno zalagao za uvođenje hrvatskog kao službenog jezika i borio se protiv mađarizacije. Kao biskup, glavnom je zadaćom svog rada smatrao obnavljanje i preporod katoličke Hrvatske. Zapravo se on može i nazvati i prvim novim borcem katoličkog pokreta u hrvatskom narodu. Poslužio se sredstvima kojima će doći do cilja: stvoriti katolički tisak i podići prosvjetne organizacije, posvetiti se narodu, prije svega mladeži, osnovati odgojne zavode.

Godine 1838, u skladu s ondašnjim zakonima, Haulik je, kao zamjenik oboljela bana Franju Vlašića, postao namjesnikom banske časti. O svojem je banovanju rekao da će se boriti za hrvatska, žestoko napadana prava. S obzirom da je sav hrvatski politički život bio usredotočen na probleme odnosa s Ugarskom, Haulik je znao iskoristiti trenutačne okolnosti i raditi na strani Ilirskog pokreta, djelovati onoliko koliko mu je to dopuštala crkvena funkcija, a omogućavala politička. Tijekom obnavljanja namjesničke dužnosti, koja je potrajala do 1842. godine, biskup je dao ilircima velik iznos za osnivanje kazališta, a osnovao je i zaklade. Godine 1841. utemeljio je Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, a pokrenuo je i časopis *Gospodarski list*.

Kad su se na hrvatskoj političkoj sceni 1842. pojavile Ilirska i Vugerska (Ugarska) stranka, za bana je izabran Franjo Haller, inače žestoki protivnik Ilirskog pokreta. Međutim, 1845. godine, zbog straha od narodne osvete, Haller je pobjegao. Namjesnikom banske časti ponovno je postao Haulik i na tom položaju je ostao sve do 1848. godine. Tada je osnovao Narodni dom s narodnom čitaonicom i Gospodarsko društvo.

Osnivanje samostana Sestara milosrdnica

Biskup je bio “prvoborac za seljačku prosvjetu” te je svećenicima naglašavao važnost milosrdnosti — “neuke podučavati”. U tome je imao i protivnika. No, uspio je utemeljiti zakladu kako bi se u Zagreb dovele sestre milosrdnice kojima je namijenio važne zadaće vođenja škola i njege bolesnika. To je smatrao svojim najvećim ciljem. Red sestara milosrdnica imao je samostane u Habsburškoj Monarhiji, ali ni jedan nije djelovao u Hrvatskoj. Stoga su prve sestre milosrdnice stigle u Hrvatsku godine 1845. iz austrijskog Tirola i smjestile se u još nedovršenu zgradu samostana. Bilo ih je samo šest i odmah su počele s radom.

Zgrada samostana, kao i crkva sv. Vinka Paulskog, sveca koji je utemeljio Red sestara milosrdnica, izgrađene su u tada novom dijelu Zagreba, bivajući među prvim građevinama podignutima u Donjem gradu. Godine 1846, na dan samostanskog blagoslova, sestre su već naveliko radile i imale oko dvije stotine učenika. Biskup je izjavio da mu je upravo taj dan bio najsretniji u životu.

Sljedećih su godina milosrdnice pod Haulikovim vodstvom osnovale Djevojačko učilište. Bila je to prva hrvatska učiteljska škola, zatim je otvorena i dječja škola, pa internat za djevojke, dječji vrtić i tzv. pjestovalište u čijem je osnivanju sudjelovala Sofija Jelačić, banova supruga.

Haulik i 1848 /1849. godina

Godinu 1848. u Hrvatskoj je obilježio veliki narodni pokret. Narod je izišao s programom “Zahtijevanja naroda”, u kojem su se neke od trideset točaka odnosile i na uređenje Zagrebačke biskupije. Još jednom bio je istaknut zahtjev da se ona podigne na razinu nadbiskupije. Ali neke od točaka u “Zahtijevanjima naroda” Haulika su duboko povrijedile. Bio je to zahtjev da “sve duhovne časti mogu imati samo sinovi Trojedne kraljevine”. Uz to, neki su liberalni svećenici, koje je predvodio Pavao Štoos, tražili ukidanje celibata. Kako je bio konzervativac, Haulik nije prihvatio istaknute zahtjeve i to su mu neki suvremenici, a i povjesničari, zamjerali. No, ipak se pridružio narodnom pokretu, dajući veliki iznos za uzdržavanje Jelačićeve vojske. U to vrijeme je i pokrenuo glasilo *Katolički List Zagreba*.

Apsolutizam Franje Josipa I.

Kako je u to vrijeme bio “požar revolucija” u Habsburškoj Monarhiji, u Beču je došlo do kaosa i car Ferdinand odrekao se krunu u korist mladog Franje Josipa I, koji je uveo apsolutizam. To je bilo razdoblje od punih deset godina i Haulik nije mogao ništa učiniti u političkom smislu, ali je zato sve napravio da učvrsti Crkvu u Hrvatskoj, što mu je i uspjelo. Upravo zbog toga što je i u vremenu tzv. neoapsolutizma Haulik bio u dobrim odnosima s dvorom, kojem je uostalom bio i podređen, njegovi suvremenici, ali i historiografija, predbacivali su mu da je “bečki čovjek”, pouzdanik dvora i apsolutizma.

Zagreb postaje nadbiskupijom, a Haulik kardinalom

Tijekom Bachova apsolutizma, godine 1853, ostvario se hrvatski višestoljetni san i Zagrebačka biskupija uzdignuta je u rang nadbiskupije. Taj proces nije bio niti kratak, niti lagan, a razlozi zbog kojih su Hrvati to tražili, nisu bili samo vjerski, već i nacionalni i politički. Na taj način se u crkvenom pogledu hrvatski narod potpuno oslobodio mađarskog utjecaja, i to je bio važan korak prema njegovoj samostalnosti. Haulik je postao prvim hrvatskim nadbiskupom, no krunu svoga crkvenog uspjeha doživio je kad ga je papa Pio IX. proglasio kardinalom. Tih se godina nadbiskup Haulik posvetio osnivanju brojnih društva, materijalno potpomagao brojne kulturne ustanove, među kojima su i Narodni muzej, Glazbeno društvo i Matica ilirska. Dovršio je uređenje parka Maksimira, a utemeljio je i Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.

Godine 1860. započelo je novo doba u političkom i kulturnom životu Hrvatske, ukidao se apsolutizam, a nadbiskup je intenzivno razmišljao što dalje činiti za boljitak Hrvata. Predlagao je da se Hrvati dogovaraju s Austrijom, a ne više s Ugarskom. Godine 1869, samo godinu dana nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, Juraj Haulik je umro. Pokopan je u zagrebačkoj katedrali.

Zaključak

Juraj Haulik je utemeljitelj škole u kojoj poučavamo i učimo. Iako po nacionalnosti nije bio Hrvat, bio je veliki borac za prava Hrvata. U svoje vrijeme bio je i cijenjen i osporavan. Danas je od svjetovne povijesti pomalo zaboravljen, a u udžbenicima povijesti vrlo se rijetko spominje iako je dao veliki pečat narodnom preporodu u Hrvatskoj. Stoga smatram da mu pripada dostojno mjesto u nastavi povijesti i nastavnim programima. Ovaj rad prikazuje način na koji to činim sa svojim učenicima u redovnoj nastavi povijesti.

Haulikova izjava: “Rođen sam kao Slovak, umrijet ću kao Hrvat” sažima u sebi cjelokupni život i rad ovog velikog preporoditelja.

Literatura

1. Deželić, Velimir st, *Kardinal Haulik nadbiskup zagrebački*, Zagreb 1929.
2. hr.wikipedia.org/wiki/Juraj_Haulik
3. Stjepan, Razum, “*Uloga i značenje nadbiskupa Jurja Haulika u uzdignuću Zagrebačke nadbiskupije*”, u: *Zagrebačka crkvena pokrajina*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije “*Tkalčić*”, Zagreb 2004.
4. Szabo, Agneza, “*Zagrebački nadbiskup Juraj Haulik i hrvatske središnje ustanove u Zagrebu osobito između 1860. i 1869. g.*”, *Tkalčić*, br. 3/1999, Zagreb 1999.
5. Vračić, Berislava i Kovačić, Alfonza: *Sestre milosrdnice*, knjiga I, Družba s. Milosrdnica sv. Vinka Paulskoga, Zagreb 1996.

BILJEŠKA O AUTORIMA

Danica Bobinac bivša je učenica Škole za primijenjenu umjetnost i dizajn u Zagrebu, a sada studentica Likovne akademije u Zagrebu, smjer: grafika.

Tvrtko Božić (mr. sc) diplomirao je 1998. na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, na Odsjeku za geografiju te je stekao zvanje profesora geografije i povijesti. Od iste godine zaposlen je u Osnovnoj školi "Fran Krsto Frankopan" na otoku Krku, gdje u Područnim školama u Baški i Vrhu predaje zemljopis i povijest. U srpnju 2007. godine obranio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu magistarski rad na temu *Uloga gospodarskog lista Pučki prijatelj u razvoju krčkog zadrugarstva u prvom desetljeću XX. stoljeća*, čime je stekao akademski stupanj magistar znanosti znanstveno područje humanističkih znanosti, znanstveno polje povijest, grana nacionalna povijest. Objavio je niz radova u stručnim časopisima i zbornicima od kojih izdvojamo članak "Krčke kreditne zadruge i gospodarski list *Pučki prijatelj* u prvom desetljeću 20. stoljeća", u *časopisu za suvremenu povijest* (izdanje Hrvatskog instituta za povijest), zatim članak "Nacionalni blagdani u udžbenicima povijesti VIII. razreda osnovne škole" — prilog oblikovanju nacionalnog identiteta u zborniku *Povijesno nasljeđe i nacionalni identiteti* s Drugog hrvatskog simpozija o nastavi povijesti održanog u Opatiji 2006. godine.

Igor Dobrić (prof) rođen je 1960. godine u Vinežu. Srednjoškolsko obrazovanje završio je u Labinu, a diplomirao povijest i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radio je u Srednjoj školi "Mate Blažina" u Labinu od 1987. do 1991, kraće vrijeme u Osnovnim školama u Tinjanu i Pazinu, a od 1991. zaposlen je kao profesor povijesti u Gimnaziji i strukovnoj školi Jurja Dobrile u Pazinu. Od kraja 90-ih sve više u nastavi nastoji, kroz multimedijalne prezentacije i internetske sadržaje, koristiti računala. Bavi se izradom web- stranica na koje, uz ostale sadržaje, postavlja i pitanja za ponavljanje gradiva te interaktivne povijesne karte. U Zborniku radova sa Znanstvenog skupa povodom 100-e obljetnice Pazinske gimnazije *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899-1999*. objavio rad "Pazinska gimnazija od 1957. do 1999."

Željko Holjevac (dr. sc) rođen je 15. prosinca 1973. u Brinju. Osnovnu je školu polazio u Brinju (1980-1988), a srednju (gimnaziju) u Otočcu (1988-1991) i u Senju (1991-1992). Studij povijesti završio je 1997. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je 2002. magistrirao i 2006. doktorirao iz znanstvenog područja humanističkih znanosti, polje povijest. Od 1998. do 2007. radio je u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar" u Zagrebu kao znanstveni novak. Od 2007. zaposlen je kao docent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Bavi se hrvatsko-mađarskim odnosima, gradišćanskim Hrvatima, Vojnom krajinom, zavičajnom Likom i drugim temama u povijesnoj perspektivi. Predsjednik je Društva za hrvatsku povjesnicu, pročelnik Odjela za povijest Matice hrvatske i voditelj Područnog centra Instituta društvenih znanosti "Ivo Pilar" u Gospiću kao vanjski suradnik Instituta. Objavio je 26 izvornih znanstvenih radova i 37 preglednih i stručnih priloga u domaćim i inozemnim časopisima, zbornicima i drugim publikacijama od kojih izdvojamo knjige: *Gospić u Vojnoj krajini (1689-1712-1881)*, *Brinjsko-lički ustanak 1746. godine*, *Ivan Dominik Vukasović, Zemljopisni i povijesni novi opis Karlovačkog generalata u Kraljevini Hrvatskoj (1777)*. Suautor je udžbenika povijesti za VII. razred osnovne škole i III. razred gimnazije u nakladi izdavačke kuće Meridijani iz Samobora.

Melita Jesih Matić (prof) diplomirala je 1995. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu povijest i etnologiju. U rujnu iste godine zaposlila se kao nastavnica povijesti u IV. gimnaziji u Zagrebu. Godine 1997. zaposlila se u Ženskoj općoj gimnaziji Družbe sestara milosrdnica gdje radi do danas. Od 2007. godine vodi pripremni tečaj za upise na Filozofski fakultet, a također je voditelj Prvog hrvatskog bankovnog muzeja (Muzeja PBZ) u Oktogonu. U školi izvodi niz godina izbornu nastavu za koju sama sastavlja program. Godine 1998. napisala je niz stručnih članaka u časopisu *Drvo znanja*.

Sudjelovala je na seminaru *Life, Identity and Freedom in Europe* u Brasovu u Rumunjskoj, gdje je održala predavanje o katoličkim školama, kao i školama vjerskih manjina u gradu Zagrebu.

Sven Kovačević maturant je u Školi za primijenjenu umjetnost i dizajn u Zagrebu, grafički odjel.

Jagoda Krešić (prof) rođena je 1955. godine u Metkoviću. Osnovnu i srednju školu završila je u rodnome gradu. Poslije završene srednje škole upisala se na Filozofski fakultet u Zadru, gdje je diplomirala povijest i povijesti umjetnosti. U gimnaziji "Metković" zaposlila se 1993. godine gdje radi do danas kao profesor povijesti i povijesti umjetnosti. U svom radu u gimnaziji postigla je izvrsne rezultate za koje je promovirana u zvanje profesor mentor. Od 2004. godine voditeljica je Županijskog stručnog vijeća za nastavnike povijesti u srednjim školama Dubrovačko-neretvanske županije.

Timur Križak (prof) rođen je 1970. godine u Zagrebu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je povijest godine 1995. U razdoblju od 1995. do 2005. godine radio je na nekoliko osnovnih i srednjih škola. Od ožujka 2005. godine radi kao viši savjetnik u Zavodu za školstvo Republike Hrvatske (danas Agencija za odgoj i obrazovanje). Od 2007. godine pohada poslijediplomski studij suvremene povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Tomislav Ladišić maturant je u Školi za primijenjenu umjetnost i dizajn u Zagrebu, fotografski odjel

Smiljana Lazić Marinković (prof) rođena je 1950. godine u Segetu Gornjem, Trogir. Osnovnu školu završila je u Trogiru, a gimnaziju u Splitu. Diplomirala je povijest i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1981. godine. Radila je kao učiteljica povijesti u osnovnim školama u Sisku (OŠ "Bratstvo i jedinstvo" i "22. lipnja 1941."), u osnovnim školama u Zagrebu (OŠ "Vladimir Nemet" — kasnije OŠ J. J. Strossmayera, OŠ Izidora Kršnjavoga i OŠ Petra Zrinskoga) te u Centru usmjerenog obrazovanja za upravu i pravosuđe u Zagrebu. Također je radila kao kustos-pedagog u Zavičajnom muzeju Brdovec (Narodno sveučilište Zaprješić) i Zavičajnom muzeju Prigorja (Narodno sveučilište Sesvete). Od šk. g. 1987. godine radi u Školi primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu na radnom mjestu nastavnice povijesti i filozofije. Od 2005. godine ima status nastavnika mentora i mentor je studentima povijesti Filozofskog fakulteta u Zagrebu iz predmeta metodika nastave povijesti.

Marijana Marinović (mr. sc) rođena je 12. studenoga 1963. godine u Rijeci. Osnovnu i srednju školu završila je u rodnome gradu. Godine 1988. diplomirala je povijest i arheologiju na Filozofskom fakultetu u Zadru. Od 1989. do 1996. godine predavala je povijest u Medicinskoj školi u Rijeci te u Prvoj sušačkoj hrvatskoj gimnaziji u Rijeci. Od 1996. godine bila je zaposlena kao školska nadzornica u Ministarstvu prosvjete i športa Republike Hrvatske, a od 2003. radi kao viša savjetnica za nastavu povijesti u Zavodu za školstvo Republike Hrvatske, Podružnica Rijeka. U studenome 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Zadru obranila je magistarski rad *Pomorsko školstvo u Bakru od 1849. godine do danas* u okviru poslijediplomskog znanstvenog studija Povijest hrvatskog pomorstva i stekla akademski stupanj magistar znanosti. Objavila je slijedeće znanstvene članke: "Interkulturalni pristup nastavi povijesti", "Nautičko školstvo na Kvarnerskom primorju do pojave parobroda", "Povijesno nasljeđe i nacionalni identiteti".

Dunja Modrić Blivajs (mr. sc) rođena je 1954. u Karlobagu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je povijest 1979. godine, a magistrirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2006. godine s temom *Nastava povijesti u gimnazijama i realnim školama u Banskoj Hrvatskoj za banovanja Karla Khuena Hedervarya*. Od 1979. do 2004. godine radila je na više osnovnih i srednjih škola kao profesor povijesti. Od 2004. godine radi na mjestu predavača,

a od 2007. višeg predavača na kolegiju Metodika nastave povijesti na Katedri za pomoćne povijesne znanosti Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Suraduje u znanstvenim časopisima i s drugim publikacijama s različitim temama vezanim uz povijest hrvatskog školstva. Među člancima valja izdvojiti: "Metodički dosezi nastave povijesti u Banskoj Hrvatskoj od institucionalizacije školstva do kraja 19. stoljeća" objavljen u *Analima za povijest odgoja* 2006. godine, "Kakvi su bili povijesni srednjoškolski udžbenici u Banskoj Hrvatskoj u razdoblju Khuenovog banovanja", objavljen u *časopisu za suvremenu povijest* 2007. godine.

Karmen Perković (prof) rođena je 10. svibnja 1962. u Novoselcu, Ivanić-Grad. Diplomirala je povijest i češki jezik i književnost 1988. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U razdoblju od 1987. do 1992. godine radi u Osnovnoj školi "Milka Trnina" u Križu. Udajom i preseljenjem u Zagreb 1992. godine zasniva radni odnos u Osnovnoj školi "Silvije Strahimir Kranjčević" i u Osnovnoj školi "Ivan Goran Kovačić". Redovito prati i aktivno sudjeluje u stručnim skupovima na županijskoj i državnoj razini. Radi s nadarenim učenicima s kojim postiže dobre rezultate na županijskim i državnim natjecanjima iz povijesti. Od 2006. godine mentor je studentima Filozofskog fakulteta, Odsjeka za povijest. U zborniku radova *Dijete-učenik u procesu odgoja i obrazovanja* Hrvatskog pedagoško-književnog zbora objavila je članak o projektu u školi pod nazivom "Hrvatski narodni preporod".

Nikša Stančić (akademik) povijest je diplomirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon diplomiranja bio je zaposlen u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu, a od 1971. radi na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na Odsjeku za povijest. Doktorirao je 1979. godine. Redoviti je profesor u trajnom zvanju. Predaje predmet Hrvatska povijest u 19. stoljeću i voditelj je kolegija Hrvatsko društvo u 19. stoljeću na poslijediplomskom studiju. Predstojnik je katedre za hrvatsku povijest i voditelj dislociranog studija povijest u Splitu. Godine 2000. izabran je za člana suradnika, a 2004. za redovitog člana HAZU u Razredu za društvene znanosti. Istražuje hrvatsku povijest novoga vijeka u njezinu europskom kontekstu, napose povijest preporodnog razdoblja u sjevernoj Hrvatskoj i Dalmaciji, te problematiku nacije i nacionalizma. Napisao je veći broj znanstvenih radova, a za knjigu *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* dobio je 2002. godine Državnu nagradu za znanost. Voditelj je projekta "Temeljni dokumenti hrvatske povijesti".

Nevio Šetić (dr. sc) rodio se 11. studenoga 1958. u Krmedu u Istarskoj županiji. Na Filozofskom fakultetu u Zadru diplomirao je povijest i talijanski jezik s pregledom talijanske književnosti. Na istom fakultetu pohađao je poslijediplomski studij iz pomoćnih povijesnih znanosti. Doktorirao je na Sveučilištu u Zadru 2003. godine s područja humanističkih znanosti, polje povijest. Do sada je radio kao profesor u osnovnoj školi u Barbanu i srednjoj školi u Puli (1981-1985), bio je kustos muzeja na Odjelu Hrvatskog narodnog preporoda Muzeja narodne revolucije u Puli (1985-1987), istraživač suradnik Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, Radnoj jedinici u Puli (1987-1993), pomoćnik savjetnika predsjednika za unutarnju politiku u Uredu predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana u Zagrebu (1993-1998), zastupnik u tri mandata u Hrvatskom saboru u Zagrebu (1998-2005), a od siječnja 2004. do ožujka 2008. u Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa u Zagrebu obnašao je dužnost državnog tajnika. Od akademske godine 1997/98. predaje na Filozofskom fakultetu u Puli, Odsjeku za povijest Povijest srednje i jugoistočne Europe od kraja XVIII. stoljeća do 1914. godine.

Josip Šiklič (prof) rođen je u Drnišu 1953. godine, a odrastao u Siveriću, gdje je pohađao osnovnu školu. Gimnaziju je završio 1972. u Drnišu. Nakon mature upisao se Filozofski fakultet u Zadru na kojem je diplomirao 1976. godine i stekao naziv profesora povijesti i povijesti umjetnosti. Od 1977. zaposlen je u Gimnaziji i strukovnoj školi Jurja Dobrile u Pazinu. Od 2000. ravnatelj je iste škole. Bio je prvi predsjednik obnovljenog Ogranka Matice hrvatske Pazin (1991-1993). Od 1994. do 1998. bio je u dva mandata član Glavnog odbora (Upravnog odbora) Matice hrvatske. Od 1992. predsjednik

je Koordinacije istarskih ogranaka Matice hrvatske. U toj funkciji organizirao je deset znanstvenostručnih skupova. Od 1996. do 2005. godine bio je član uredništva časopisa *Nova Istra*. Piše i objavljuje u novinama, zbornicima, časopisima i godišnjacima tekstove o kulturno-povijesnim spomenicima, poglavito o sakralnoj arhitekturi središnje Istre, o povijesti Pazinske gimnazije te o povijesti rodnoga kraja. Dobitnik je nagrade Grada Pazina za 1999. godinu. Objavio je knjige *Pazinski Novaki* (1997), *Naše Roženice* (1989), *Dvadeset godina mješovitog pjevačkog zbora Roženice* (1999), *Pazinski grbovi* (2004) i monografiju *Crkva Svetoga Nikole u Pazinu* (2006)

Marko Trogrlić (dr. sc) rođen je 19. svibnja 1972. u Zadvarju. Studij povijesti, slavistike i povijesti srednje, južne i jugoistočne Europe završi je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Beču (Austrija). Na istome sveučilištu doktorirao je 2001. godine. Od 1. listopada 2002. bio je u stalnome radnom odnosu na Filozofskome fakultetu u Zadru, Odsjek za povijest, a od 1. 10. 2006. stalni je zaposlenik na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu. Držao je nastavu na dodiplomskom i poslijediplomskim studijima povijesti u Zadru. Na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu drži nastavu iz kolegija Hrvatska povijest ranoga novog vijeka te Hrvatska povijest 19. stoljeća. Znanstveno istražuje novovjeku povijest Dalmacije. Aktivno je sudjelovao na domaćim i inozemnim znanstvenim skupovima.

Jasna Turkalj (dr. sc) rođena je 24. travnja 1962. u Zagrebu. Studij povijesti i arheologije završila je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Poslijediplomski znanstveni studij iz nacionalne povijesti 19. i 20. stoljeća upisala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1993. godine. Od 1995. zaposlena je u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, a u zvanje znanstvenog suradnika izabrana je početkom 2005. godine. Magistarski rad pod naslovom *Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku i politici do Rakovice (1867-1871)* obranila je 1998. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a doktorirala je 2002. godine obranom doktorskog rada pod naslovom *Nositelji pravaške misli 80-ih godina 19. stoljeća* na istom fakultetu. Urednica je časopisa *Povijesni prilozi*, članica Predsjedništva HNOPZ-a te predsjednica Znanstvenog vijeća Hrvatskog instituta za povijest. Sudjelovala je u organizaciji i radu više znanstvenih skupova, između ostalog i kao članica Izvršnog odbora Prvog kongresa hrvatskih povjesničara i Znanstvenog odbora Drugog kongresa hrvatskih povjesničara. Njezino područje znanstvenog rada je istraživanje složenog fenomena pravaštva s težištem na slabo poznatoj društvenoj strukturi i teritorijalnoj kompoziciji ne samo stranačkog vodstva već i šireg kruga članova i pristaša Stranke prava te pravaškog izbornog tijela tijekom 1880-ih, dakle u vrijeme kada Stranka prava prerasta u nacionalni pokret i postaje vodeća politička snaga Banske Hrvatske i njoj 1881. reintegrirane Vojne krajine.

Josip Vrandečić (dr. sc) rođen je 2. kolovoza 1964. godine. Potječe iz Pučišća na Braču. Godine 1984. upisao se na Odsjek za povijest i sociologiju na Filozofskome fakultetu u Zadru, na kojemu je diplomirao 1988. godine. Završio je poslijediplomski studij u Dubrovniku u Centru za postdiplomske studije Sveučilišta u Zagrebu na kojemu je magistrirao 1993. na temi "*Dvije Dalmacije*" za vrijeme osmanlijskih ratova u XVI. stoljeću. U razdoblju od 1994. do 2000. godine pohađao je doktorski studij na Sveučilištu Yale u New Havenu u Sjedinjenim Američkim Državama. Kao student na tome studiju držao je seminare dodiplomantima iz nekoliko predmeta i sudjelovao na konferencijama u SAD-u. Doktorirao je na Yaleu 2000. na temi iz hrvatske povijesti *The Autonomist Movement in Austrian Province Dalmatia 1814-1914*. Disertacija je objavljena u hrvatskom prijevodu 2002. godine. Od kraja 2000. godine predaje kolegije Opća povijest ranog novog vijeka i Opća povijest 19. stoljeća na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru, a od 2006. iste predmete i na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu. Bio je voditelj dvaju znanstvenih projekata: "Regionalizam u Hrvatskoj u 19. stoljeću" i "Dodiri Dalmacije i Bosne — islamska komponenta". član je uredništva splitskoga Književnog kruga i Bračkog zbornika.

Dominik Vuković maturant je u Školi za primijenjenu umjetnost i dizajn u Zagrebu, grafički odjel.

KAZALO

Program skupa	4
Uvodna napomena	7
Marijana Marinović POVIJESNE OSOBE I POUČAVANJE VREDNOTA	9
I. POVIJESNE OSOBE U HISTORIOGRAFIJI	17
Nikša Stančić LJUDEVIT GAJ — OD SVEHRVATSTVA DO ILIRSTVA	18
Tvrtko Božić DR. DINKO VITEZIĆ — KRČKI PROSVJETITELJ I PREPORODITELJ	36
Željko Holjevac PRAVO U SLUŽBI NACIONALNOG POKRETA: JOSIP PLIVERIĆ O PRAVNOJ PRIRODI HRVATSKO-UGARSKE “DRŽAVNE ZAJEDNICE” U DOBA DUALIZMA	57
Timur Križak UMJETNICE NA SLICI VLAHE BUKOVCA <i>HRVATSKI NARODNI PREPOROD</i>	66
Marko Trogrlić POLITIČKA MISAO MIHOVILA PAVLINOVIĆA	72
Josip Vrandečić ANTONIO BAJAMONTI: JEDNA HISTORIOGRAFSKA PROSUDBA	80
Josip Šiklić DR. JURAJ DOBRILA — PREDVODNIK HRVATSKOGA NARODNOG PREPORODA U ISTRI	87
Nevio Šetić MATKO LAGINJA, VJEKOSLAV SPINČIĆ I MATKO MANDIĆ U HRVATSKOM NARODNOM POKRETU	100
Jasna Turkalj IDEOLOGIJA ANTE STARČEVIĆA U PRAVAŠKIM HUMORISTIČKO-SATIRIČKIM LISTOVIMA DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA (DO KRAJA 1880-ih)	107
Dunja Modrić Blivajs ISIDOR KRŠNJAVI — PROMICATELJ HRVATSKE KULTURE I ŠKOLSTVA	124
II. POVIJESNE OSOBE U NASTAVI	133
Igor Dobrić IZVANŠKOLSKE MOGUĆNOSTI UČENJA — DR. JURAJ DOBRILA I NARODNI PREPOROD U ISTRI ...	134
Smiljana Lazić Marinković SAMOSTALNI ISTRAŽIVAČKI RAD UČENIKA — HERMAN BOLLÉ I OBRTNA ŠKOLA U ZAGREBU	141
Dominik Vuković, Sven Kovačević i Tomislav Ladišić i dr. MEMOAR “ISIDOR-ISO KRŠNJAVI”	144
Danica Bobinac HERMANN BOLLÉ I OBRTNA ŠKOLA U ZAGREBU	147
Jagoda Krešić PROJEKTNA NASTAVA — HRVATSKA NARODNA ČITAONICA NERETVANSKA U METKOVIĆU 1873. GODINE	155
Karmen Perković IGROKAZ U NASTAVI POVIJESTI — ZNAMENITI ILIRCI I NJIHOV DOPRINOS BUĐENJU NACIONALNE SVIJESTI	163
Melita Jesih Matić UKLJUČIVANJE POVIJESTI ŠKOLE U NASTAVNI PROGRAM — JURAJ HAULIK	169
<i>Bilješka o autorima</i>	174

ISBN 978-953-7290-10-8

9 789537 290108